

KODOLÁNYI JÁNOS

ESTI BESZÉLGETÉS

BUDAPEST
MAGYAR ÉLET KIADÁS

Ez a könyv megjelent 1941. őszén
a Magyar Élet Irodalmi Kiadóvállalat
kiadásában. Készült a Bethlen Gábor
Irodalmi és Nyomdai Rt. könyvnyom-
dájában. Műszaki igazgató: Lombár
László. Felelős kiadó: Püski Sándor dr.
— A borítólapon Fáy Dezső rajza. —

1941. szeptember 25.

Mintegy húsz esztendő cikktömegéből szedegettem össze ezt a kötetnyi írást. Sokat írtam, jót is, rosszat is. A nyomor idején gyakran írtam kényszerből, megrendelésre, pénzért. Írtam lelki szükségből, írtam, hogy valamit tisztázzak akár a magam, akár a mások számára. De sohasem írtam olyat, ha szükségből, megrendelésre írtam is, ami a meggyőződéssel ellenkezett. Mindig habos-sás nélkül, magától értetődő természetességgel vettem kockára kenyeremet, ha olyasmit kívántak tőlem, amivel nem értettem egyet. Tévedtem, hibáztam gyakran, felületesen gondolkoztam, megtévesztettek események és emberek, tudásomnak is híjjá lehetett, azonban nem hazudtam.

Ezért nehéz volt most lemondanom sok olyan cikkről is, ami nem állja meg a helyét az idő távlatából nézve, nehéz volt, mert őszinteséget éreztem bennük s szerettem őket. A tévedéseimet is szeretem: őszintén, bátran, Jia-zugság nélkül tévedtem.

De sok olyan írásról is le kellett mondanom, amely helyesen fogta meg a gondolatot s jól is fejezte ki. Sőt egy-egy részt ki kellett hagynom az itt olvasható cikkek-ből is. Valaha, nem is olyan régen, mindent kimondhat-tam, ami fájt, ami izgatott, ami betűbe kíváncszott. — Ma azonban el kell hallgatnom sok olyasmit, amiről valamikor bátran s hangosan szóltam, vállalva a következményeket s az igazoló időt. A következmények s az idő igazolása nem maradtak el. Ma azonban még arról is hallgatnom kell, amit szemmel látunk, füllel hallunk, készen tapintunk. Olyan korban élünk, amikor az ember egyszerre szomjazza az igazságot, de görcsökben hánykolódik tőle; irtózik a hazugságtól, de mohón issza.

Nagyobb érdekek, nagyobb erők működnek ma az igazságnál.

Nem vagyok publicista, nem tekintettem magam soha annak. író vagyok s mert véleményen van a világ, az emberek — s elsősorban a magyarok — ügyeiről-bajairól, amikor szerét tehettem, amikor szükségesnek láttam s hagytak: egyszerű, bárki által első olvasásra érthető szavakkal megmondtam véleményemet. Sok és sokféle helyen mondtam meg. Húszéves írói utamon sűrűn kerültem mindenféle helyre. Betértem a Pesti Naplóhoz, s testvérlapjaihoz, a Népszavához, a régi Magyar-sághoz, a Pethő-szerkesztette Magyar Nemzethez, kisebb-nagyobb hetilapokhoz, a Nyugathoz, a Napkelethez, a Korunkhoz, rövid időre hajlékot is építettem magamnak, a Nemzetört, — míg ki nem lakoltattak belőle — egyszóval, voltam ilyen, olyan s amolyan házban. A házak gyakran piszkosak voltak. De emberek éltek bennük s nem néztem a házat, csak a lakóit. Most, hogy írásaimat böngésztem, meglepődtem. Ezek az írások nagyjában s egészében mind egyformák. Hogyan is jelenhettek meg annyiféle helyen? Hogyan volt lehetséges, hogy mindenütt ugyanazt a lényegét írjam? Hogyan közölhettek a szocialisták olyan cikkeket, amelyekért ma halált kiáltanak reám, hogyan Pethő Sándor lapja, amely most hónapokon át a becsületesem nyúzta rólam, hogyan a liberális kapitalizmus nagy reggeli lapja, amely jobblétre szenderült? Egy szociáldemokrata újságíró nemrégiben kaméleonnak nevezett. Elgondolkoztam a megbélyegzésen. S végignézek írásaimon. Való igaz, hogy a ház cégtáblájával, ahol ideig-óráig szállást kaptam, sohasem törődtem. De mindenüvé ugyanazzal a tarisznyával állítottam be. A gyűlölködés habzó taréjai egyre inkább elborítanak minden emberi építményt, az irigység farkasfogai szét-tépnek s kifosztanak minden tarisznyát. Cikkeim ma már nem jelenhetnek meg sehol. Éppen mert nem vagyok kaméleon. Mert nem tudok itt ilyen, ott olyan színű lenni.

Megvan a véleményem mindenről ma is, mint ezelőtt. De ma elhallgatom. Kényszerűségből.

*

Lelkesedtem a szocializmusért, anélkül, hogy magyarságomat egy pillanatra is kockáztattam volna. Ezért a szocialisták között „fasiszta“, meg „nacionalista“ voltam. Lelkesedtem a magyarságomért, anélkül, hogy szocializmusomat korlátoztam volna. Ezért a nagy magya-

rok között „bolsevista“ s „felforgató“ lettem. Zsidó lapokba dolgoztam s a zsidók „vidékinek“ s „bundaszagúnak“ tituláltak, orrukat fintorgatták. Írtam nemzeti érzésű lapokba s elneveztek „zsidóbérencnek“ és „körüti sajtókulinak“. Íme, lássák a szocialisták: nekik is azt írtam, amit a nacionalistáknak, lássák a zsidók: náluk is azt mondtam, amit az antiszemitáknál. Vádlóim, gyűlölőim egy része szétrebbent a világ keleti, meg nyugati tájai felé. Onnét kiáltoztak harsány bátorsággal, onnét követelték, álljak ki ezért, azért s amazért, de legfőképpen értük. Itthon maradtam s kiálltam a magyarságért, ha erőm s körülményeim engedték. Gyűlölőim másrésze itt kiált rám kígyót-békát. Az elfutottakat mások, újak helyettesítették, cipőben magyarizáltak hányták szememre, hogy „cipőben protestantizáltam“ s kiváló szorgalommal művelték velem ugyanazt, amit azelőtt a Párizsba, Londonba, Moszkvába menekültek műveltek azóta megszünt lapjaikban, folyóirataikban, azóta elnémult harsány előadásaikon.

Mindez hozzátartozik korunk képéhez.

Ha egyszer megírom vándorutamat a magyar sajtóban, a magyar irodalmi és publicisztikai világban, a legizgalmasabb regény válik belőle. Senkihez sem tartozván, egyedül magamhoz, mindenütt a hideg figyelő dolgozott bennem. Sokszor keblükre öleltek olyanok, akiktől végtelen messzeségben voltam s azt hitték, vérükből való vér vagyok. Amikor azután kiderült az igazság, kaméleont kiáltottak rám. Holott akkor lettem volna kaméleon, ha az ő színüket fölvéve, magamhoz váltam volna hűtlenné.

*

Mondom, nem érzem magam publicistának, sőt tiltakozom ellene, hogy annak tekintsenek. Cikkek, vezércikkek százait, — sőt tán ezreit — írtam névvel s név nélkül, de sohasem kívántam elbájoslni az olvasót azzal, hogy lám, milyen szépen s híven fejezem ki azt, amit ő gondol s ennél fogva milyen okos ember vagyok, mivelhogy az ő okosságához föl tudok emelkedni. Nem akartam elbűvölni azzal sem, hogy ennyi s ennyi nyelvet értek, ennyi, meg ennyi könyvet olvastam s most lám, milyen könnyed eleganciával szórom Ősznobsága élé az idézeteket franciául, németül s így tovább, írók és álírók ne-

veit, művek címeit. Inkább elviselem, hogy szánakozva Mokány Berci ivadékanak nevezzenek s kaján örömmel hasonlítsanak össze azokkal a remeklőkkel, akik oly nagyok a mások műveiben való áhítatos nyilvános turkálásban.

Nem lévén publicista, tulajdonképpen politikus sem voltam soha. Nem érdekelt, hogy a lap, amelyben szóhoz jutok, miféle élveket harsog, miféle igazságokért szakad meg, miféle programmon szerzi pénzecskéit. Esményképem mindig egy olyan lap volt, amely minden pénzérdekeltségtől, banktól, gyárvállalattól, nagybirtokos klikktől, felekezettől, nemzetiségtől s párttól független, egyetlen elve: a magyarság érdeke, egyetlen jövedelmi forrása: a magyar olvasó önkéntes támogatása. Minthogy ilyen lap nem volt s ma sincs, nekem tökéletesen mindegy, melyiknek mi a neve és saját bevallása szerint miért „küzd“. Írásaimból ám vegyen ki-ki annyit, amennyit jónak lát s valósítson meg annyit, amennyit bír, vagy akar. Szabad, tökéletesen független író lévén, ítéletet, véleményt mondok, tervet mutatok fél, veszélyekre figyelmeztetek, örvendek a jón, kesergek a rosszon s hiszem, szentül hiszem, hogy az európai népek nagyrészének mai szenvedéseiből mérhetetlen ellenhatásképpen egy tisztultabb, szellemibb, igazabb s ennélfogva harmonikusabb Alig születik s abban a világban példamutató szerep illeti majd meg az én népemet és hazámat. Mindössze ennyi az én publicisztikai mivoltom lényege és hajtóereje, ennyi az én írásaim politikai tartalma, sem több, sem kevesebb. Ennélfogva gyermek hitem korszerűtlenül áll a mai világ forgatagában. Én azonban jól érzem magam e naiv hitben, ha ellene tennék, meghazudtolnám magam, álarcot kellene viselnem s ez igen kényelmetlen volna számomra.

Mert nem vagyok sem publicista, sem politikus, hanem csak egyszerű, gyermeketeg, magányos remete, gyakran belebonyolódok méltatlan harcokba, kicsiny dolgok fölött támadt vitákba s ítéletekbe. Azonban egyetlen stílust szeretnék érvényre juttatni a magyar élet egyetemében s néha ugyanúgy fölháborít egy ártatlan munkás kifosztása, mint az emberek millióinak a huszadik század tökéletes, tudományos módszerei segítségével való tervszerű meggyilkolása. Néha egy harmadrangú jött-ment

firkász füllentései ugyanúgy felbőszítenek, mint világpolitikai hazugságok. Egyszerűen: nincsen arány érzékem. Okos publicistában, célszerű realpolitikusan megvan ez a fontos érzék. Ezért az én cikkeimet úgy kell olvasni, ahogyan egy egyszerű, magányos, minden polgári életformából kimaradt, minden pálya, pozíció, cím, rang és vagyon iránt tökéletesen érzéketlen, Isten kegyelméből élő íróember esti csevegéseit halgátjuk. Arról beszél, ami éppen fölizzgatta, megörvendeztette, megharagította, álmodozásra készítette, szóra indította. Kényelmesen ül a kályha előtt, amelynek tüzét a nyitott rostélyon át annyira szereti nézegetni gyermekkorra óta, piros szőttesek virítanak a falén s néhány festőbarátja képei. Ölében kedves cirmos macskája dorombol, amelynek őseit egy dunaparti faluban a felesége mentette ki a folyam hullámaiból, mellette a le-tett könyv hever kinyitva az asztalkán s kint vadgesztenyesor zúg a szélben. Körülüli fia és leánya, akikhez első-sorban intézi szavait, néhány fiatal egyetemi hallgató, akikben az igazi Magyarország tervrajza bontakozik s egy-két jóbarát, akik között egyaránt akad református pap, katolikus szerzetes, hivatalnok, paraszt, iparos, munkás, tisztelt cím, hallja maga, nagyságos és méltóságos úr. Ez a kis kör azonban egytől-egyig magyarokból verődött össze s olyan magyarokból, akiket a magyarságuk kötelez. Régebben zsidó is volt a magányos beszélgető közelében, istenes zsidó, ebionita úgyszólván, de sajnos, nem tudta elviselni a magyarok társaságát s elmenekült... Úgy kell hallgatni ezeknek az igénytelen cikkeknek a hangját, mint egy esti beszélgetés duruzsolását, minden publicisztikai igény nélkül. Próféta pláne nem kívánt lenni soha az író. (Mint némelyek újabban csúfolják.) Vágya mindössze annyi, hogy tévedéseit bocsássák meg, igazítsák ki, őszinteségében ne kételkedjenek, s ha teltre kész-teti valakiben a feszengő lelket, ne habozzék cselekedni. Ellenségei pedig ne üssék agyon, ne fojtsák meg, elégedje-nek meg annyival, hogy egyelőre nincs számára hajlék sem szocialistáknál, sem nacionalistáknál, sem zsidóknál, sem keresztyéneknél, mindössze a magányos magyaroknál. Neki ez elég, többet nem kíván. Ha csak egyetlen maayar is akad, — s akad sok száz, sok ezer, — akihez leülhet egy kis esti beszélgetésre, már boldog s nem bánja, hoay húsz éves írói pályáján annyi keserűségben, üldöztetés-ben, rágalomban és kegyetlen megaláztatásban volt része.

A S Z E L L E M V Á L S Á G A

(KNUT HAMSUN)

1932. október.

I.

A feszültségek, amelyek az európai lélekben immár elviselhetetlenül kínzókká váltak, a civilizáció emberellenes fejlődési tendenciájából származnak legfőképp. Egyre jobban és jobban eltávolodunk a természettől, modern civilizációnk a kultúra álöltözetében építi rettenetes bábeli tornyát s a nyelvzavart úgy igyekszik megszüntetni, hogy a száz és ezer külön jajgató, lázadó hangot elnémítja s ezzel a torony felépítését tovább folytatja az abszurdumig s rabszolgaságba süllyeszti az embert.

Rousseau volt az első, aki jóval a nagy francia forradalom kitörése előtt meglátta a civilizációnak ezt a tendenciáját és a „retournons a la nature“ kimondásával megtagadott minden közösséget a civilizációval. Pedig az ő idejében még úgyszólván gyermekcipőkben tipegett a technika s alig volt olyan eredménye, amely komolyan veszélyeztette az ember harmóniáját. Igaz, hogy a feudális hűbéri társadalmi rend rabszolgaságba görnyesztette az embert, ez a rabszolgaság azonban mégis csak meghagyta természetes, ősi környezetében, a jobbágy élet szántóföldeiken, erdők között, folyók és tengerpartok mentén folydogált s így a feudalizmus nem kényszerített az emberek olyan nagy tömegeire akkora ösztönelfojtásokat, mint amilyenek sorvasztó súlya alatt vergődik a kapitalista civilizáció géprabszolgasága. S mégis, Rousseau már ezt a relatíve egészséges civilizációt is megtagadta, mert az ember harmóniáját, tehát boldogságát veszélyeztette. Rousseau meglátását igazolták a francia jobbágytömegek, amelyek megcsinálták a világ legmonumentálisabb szabadságmozgalmát, összetörték az államot, a hűbéri civilizáció emez organizmusát s hozzáláttak, hogy megvalósítsák az államnélküli közösséget, a szabad, harmonikus és természetes emberek közösségét. Minthogy azonban a

francia forradalom a polgárság osztályuralmának biztosításával s így a polgári kapitalista civilizáció megalapításával végződött, a feudalizmus szerepét átvette a kapitalizmus és mai válságába sodorta az európai embert.

Az ember szabadságvágya azonban az ember életakarátával s így azt kiölni belőle nem lehet. Mennél erőszakosabban és alaposabban nyomják el benne az élet akaratát, tehát a szabadságra való törekvését, mennél jobban eltávolítják a természettől, annál rettenetesebb erővel tör fel belőle az elfojtott élniakarás. Néha kerülő utakon, néha tudatosan egy célra törve. Így az új civilizáció tendenciájával szemben már korán kiütkeznek a szocializmus legelső csirái, a naturalizmus fanyar szkepszisén áttör *Zola romantikája*, az impresszionizmus stílusát megbontotta Cézanne. De valami furcsa változást vehetünk észre ezen a romantikán! A modern ember romantikája volt ez, azé az emberé, aki szabad akart ugyan lenni, vissza akart ugyan térni a természethez, — ahogy Rousseau követelte, — de viszont nem volt hajlandó feláldozni azokat az eredményeket sem, amelyeket a természettudományok felmutattak. Nem a civilizáció megtagadása volt ez többé, hanem *egy bizonyos tendenciájú civilizációnak* a megtagadása csupán. Nem vetette el a gépeket, a közlekedési eszközöket, sőt azokat az ember kényelmének, jólétének és szabadságának szolgálatába akarta állítani. Azt mondhatnók, hogy természettudományos romantika volt ez, mely követelte a civilizációt, de az ember szabadságának, természetes életlehetőségeinek, individuális értékeinek az érdekében!

Nietzsche ennek az új romantikának legfulminánsabb kifejezője. De ő még, ideológiájával, benne áll egy kissé a feudalizmust leromboló romantikában, ő a felszabadulást a görög pogányságon keresztül szeretné elérni s ebben inkább humanista, mint a racionális természettudományok s az empiria alkalmazója. Mindamellet az ő módján is lehetett volna eredményeket elérni, ha nem esik abba a súlyos optikai csalódásba, hogy a kereszténységet mereven szembehelyezi a görög szellemmel. Ennek a csalódásnak az az oka, hogy a babiloniai-asszír-zsidó „eredendő bűn“-fogalmat a krisztusi kereszténységek tulajdonítja s a görög szellemet, mint az „eredendő bűn“ büntudatával szemben érvényesülő természetes szabadsá-

got s harmóniát fogja fel. Pedig a büntudatnak hallatlan kiméyítése semmiképen sem a kereszténység szelleméből fakad. Jézus épen a zsidó életben rettentő, bénító teherként elterpeszkedő általános büntudatot oldotta fel, a bosszúálló Jehova istenképét a jóságos Atya képével helyettesítette, ő maga bűnösök, elesettek, megvetettek között járt, gyógyításai, vigasztalásai kivétel nélkül azon fordulnak meg, hogy „megbocsáttatnak a te bűneid“. Ez pedig nyilvánvalóan homlokegyenest ellenkezője a zsidóság mérhetetlen büntudatának. Ítélettel, jehovai bosszúállással fenyegető próféták végül is elsenyvesztették a zsidóság akció-képességét, megbénították akarátát, a cselekedetek morális mérlegelésébe ölték bele magát a cselekedeteket s *kitenyésztték a meddő és egészségtelen zsidó filozófia szórzálliasogató skolasztikáját*. Jézus tanítása ennek igenis épen az ellenkezője volt, a felszabadulást hozta a sorvasztó büntudat alól s az ember életét az egészséges, harmonikus és szabad, büntudattól mentes közösségre építette fel. Szent Pál vezette vissza a keresztény közösségek szellemét a zsidó büntudathoz s a szellem történetének ez a rendkívül fontos és izgató területe még alapos kutatómunkát igényel. Itt csak jelezni kívánjuk, hogy a büntudat, amelyet Nietzsche a kereszténységnek tulajdonított, nem jézusi eredetű s nem teszi a jézusi kereszténység magvát. Sőt ennek épen az ellenkezője igaz. Nietzsche tehát tökéletesen haszontalanul tette meg magát Antikrisztusnak s a „győztél Galilei“ felkiáltás tulajdonképen az ő súlyos büntudatának, de nem kereszténységének győzelmét jelenti s néma „Galilei“ győzelme!

Az ellentétek zavarosságában vergődő európai ember, hogy tisztázhassa legalább az alapfogalmakat s végre is a forrón áhított megnyugvás állapotába jusson, két út kínálkozását vélte látni: 1. vagy elfogadja a katolikus kereszténység morális rendszerét, szellemét, ideológiáját, vagy 2. elhatározóan a racionális analízis útjára lép, megvalósítja Nietzsche követelését s „újraértékeli a fogalmakat“ az eredményt a jövőre bízva.

Hogy ez az alternatíva valóban fennáll, arra bizonyíték a múlt század végén meghasonlott filozófia (Haeckel térhódítása az egyik oldalon, Bergson fellépése az intuitív filozófiával a másikon), de méginkább a Nietzschével szemben kíméletlenül kiálló Dosztojevszkij.

II.

Európa harmóniája tehát két sarokpont között ke-
reste megvalósulását. Nietzsche volt az egyik, Doszto-
jevszkij a másik sarok. Két hatalmas, messze kiemelkedő
csúcsa az európai lélek kettészakadt s egymást megköze-
líteni nem tudó rétegének.

Mind a ketten a büntudatot tekintették a keresz-
ténység alapprincípiumának s ebben a tekintetben mind
a ketten egyformán súlyosan tévedtek. A kiindulási pont-
juk tehát azonos volt. De míg Nietzsche a felszabadult
embert követelte, akinek akcióképességét nem gátolják a
büntudat gátlásai s a szabad ember típusát a görög po-
gányban találta meg, addig Dosztojevszkij épen ezt a bün-
tudatot tette meg az emberi lélek legfőbb értékének, el-
fogadta, mint a jézusi kereszténység kritériumát s a har-
móniát a vezeklés kálváriájának meg járásában kereste.
Nietzsche a felszabadulást abban látta, hogy élesen szem-
behelyezkedett a szerinte keresztényi büntudat-kom-
plexummal, Dosztojevszkij abban, hogy ezt a szerinte
keresztényi princípiumot elfogadjuk, nemcsak a ma-
gunk, hanem minden embertársunk, az egész embe-
riség nevében és megváltásáért s minden létező rossz-
nak: konfliktusnak, tragédiának, meghasonlásnak okát
elsősorban a saját bűnösségünkben keressük, még ak-
kor is, ha közvetlenül nem vagyunk részesek benne.
Nietzsche követeli, hogy számoljunk le végre a sze-
rinte: jézusi morállal, Dosztojevszkij hirdeti, hogy fo-
gadjuk el azt, mint Istentől Jézus és a keresztény-
ség által kinyilatkoztatott legfelsőbb világtörvényt, mert
ez az, ami minket, embereket, *a büntudat nélkül, harmo-
nikusan vegetáló növényi és állati létformától gyökeresen
megkülönböztet*. Vállaljuk magunkra a bűnhődést még a
mások bűnéért is, szenvedjünk minden szenvedő ember-
társunk nevében s ha kell, kelyette, cselekedjünk úgy,
ahogy az orosz muzsik mondja: „Vegyük magunkra a
szenvedést“. A büntudatnak ebben a közös és egyetemes
átélésében juthatunk egymáshoz igazán közel, mert ez a
szeretetnek a közössége.

Láthatjuk, hogy az, amit mind Nietzsche, mind Dosz-
tojevszkij jézusi princípiumnak tekint, tulajdonképen
szentpáli princípium. S míg Nietzsche kategorikusan el-

veti s megtagadja, addig Dosztojevszkij alázatosan elfogadja.

Érdekes azonban, hogy Nietzsche, mint már jeleztük, inkább a reneszánsz humanistáinak eszközeivel közeledik a problémához, ellenben Dosztojevszkij már a természettudományos módszer analitikus és empirikus módszereit alkalmazza, s ebben a tekintetben modern ember.

Az európai lélek tehát eljutott a legborzalmasabb zűrzavarok, ellentétek állapotába. Az európai ember óriási messzeségbe sodródott el immár a természettől, elnyomottságában behullott a konfliktusok forgószelebe és tájékozatlanul forog benne. Szabad közösségek helyett gazdasági erőcsoportok uralma alá került, egész életében megnyomorítva, részint a szkepszis fanyarságába, a peszszimizmus lemondásába, részint a nihilizmus meddő romlásába kergetve.

Nietzsche nem tudta megragadni ezeknek a zavaroknak a gyökerét. Ahhoz, hogy ez sikerüljön neki, öneki magának is felszabadult embernek kellett volna lennie. Minthogy azonban magában hordta mindazokat a súlyos gátlásokat, amelyek ellen harcot hirdetett, el kellett buknia s a puszta vágnál nem juthatott tovább. Élete végén összetörve, úgyszólván ifjan, betegen a belső marcangolástól, az egyensúly haszontalan erőszakolásától, örültként halt meg s végső szavaival megerősítette elbukását. S Dosztojevszkij?

Ő az analízis módszerével magához az emberi lélekhez közeledett. Megelőzve tehát a modern pszichológiát, akkor, amikor a lélektan még ott tartott, hogy különböző lelki jelenségek tüneteit írta le és látta el a skatulyázás tudományoskodó címkéivel, úgyszólván kísérleti úton kutatta az emberi lélekműködés törvényeit s nem maradt meg a folyamatok külső leírásánál, hanem azok indító rugóit, jelentkezési okait s törvényeit kutatta. Ezen a területen tehát Dosztojevszkij megelőzte azokat a természettudósokat, akik vizsgálódásuk tárgyát nem csupán az embert körülvevő dolgokban, hanem magában az emberben keresték s találták meg. Dosztojevszkij, mint látjuk, igen fontos lépést tett a megoldás irányába: magára az emberi lélekre alkalmazta a természettudományos kutatás módszereit.

Abból indult ki, hogy a büntudat az embernek isteni akaratból beléoltott tulajdonsága és attól elválaszthatatlan. Fel sem vetette a gondolatot, hogy vajjon nem lelki zavarok következménye-e a büntudat? Tulajdonságnak tekintette és nem a megbomlott harmónia következtében beálló sajátságos kinézésnek. Dosztojevszkij fel fogásában, — aki azt hirdeti a keresztény egyházak morálja szerint, hogy valamennyien, kivétel nélkül bűnösök vagyunk —, éppen a büntudat érzése emel bennünket emberekké s értékesekké, mert amilyen mértékben megvan bennünk, olyan mértékben vagyunk képesek szenvedni, tehát szeretni is. Nietzsche még elfogadja az elvet, hogy az ember természettől fogva jónak születik, Dosztojevszkij már nem, ő szerinte mindnyájan bűnösöknek születünk s a szenvedés isteni adománya hozza meg számunkra a harmóniát. Éppen ezért vizsgálódásaiban azok felé fordul, akik valamely bünt követtek el, valami szerencsétlenségbe keveredtek s a szenvedés különböző formáit, fokozatait, feszültségeit analizálja. Végső konklúziójában a bűnös ember teljesen megalázkodik a szenvedésben, egyéniségét úgyszólván megsemmisíti s szenvedését a másokkal való együttérzésben oldja fel.

Látnivaló, hogy ez nem lehet megoldás. Az alázatban, az egyéniség megsemmisítésében, az összetörtségben úgyszólván megcsontított ember nem lehet szabad s nem lehet harmonikus sem, ha a szenvedés önkínzása mégannyira feloldja is konfliktusait. Nem lehet megoldás, mert Dosztojevszkijnek csak az eszközei azonosak a természettudományok analitikus realizmusával, kiindulási pontja már eleve adva van az „eredendő bűn“ babiloniai-asszír-zsidó feltételezésében. Dosztojevszkij alkalmazta a tudományos kutatást, de kiindulási pontul metafizikai tételt választ, még hozzá olyat, amely már meg is szűnt metafizikai tétel lenni s alapjában véve lélektani probléma. Nem kutatta az „eredendő bűn“ mibenlétét, hanem általánosította azt, mint az ember szükségszerű, sőt centrális tulajdonságát s erre építette fel következtetéseit.

El kellett jönnie a modern szellemnek, amely ezeket a gyökerükben összekuszált problémákat szétválassza és a fogalmakat tisztázva, megmutassa a kibontakozás útját. Ennek a szellemnek nem lehetett elvetnie a civilizáció, mint ahogy elvetette Rousseau, nem lehetett bele-

esnie abba a tévedésbe, amibe Nietzsche esett, amikor a bűntudatot mint a jézusi kereszténység alaprincípiumát fogta fel s a felszabadulás útját a görög pogányságban jelölte meg. De nem volt szabad Dosztojevszkij felfogásának korlátoltságát sem elfogadnia, fel kellett ismernie, hogy az ember jónak, szabadnak és harmonikusnak teremtődött, a bűntudat pedig nem tulajdonság, hanem következmény. Módszereiben a legszigorúbb természettudományos analízist, az empiriát kellett alkalmaznia s kutatásainak, súlypontját természetesen magába az emberbe kellett helyeznie s nem az emberen kívüleső világba. Ez a szellem Knut Hamsun.

III.

Hosszú és zezzugos utat járt meg, amíg a maga hibátlan, logikus teljességét elérte s ezen a hosszú úton mindazt a meghasonlást elszenvedte, amely az európai lélekben megvan. Tökéletesen a mi korunk embere, azé a koré, amely a materialista szkepszisben keresett apatikus megnyugvást, amely a gigászivá nőtt kapitalista civilizáció Babeltornyához némán hordta a követet, amely ideológiájában összekeveri a középkori feudalizmus katolicizmusát, a francia forradalom romantikus racionalizmusát, amely tömegeket fog össze a szocializmusban és tömegeket tart fegyverben a nacionalizmus jelszavaival, amely a tőke nemzetközi szervezeteit kiépítette s ugyanakkor mozaikká darabolta fel egész Európát, amelyben egymás mellett megtaláljuk a legszélsőségesebb individualizmust a legszélsőségesebb kollektívizmus mellett. Minden konfliktusa, tragédiája, züllöttsége, vergődése ennek az európai léleknek megvan Knut Hamsunban. Származására nézvést paraszt, lelki alkatára pedig igazi európai intellektüel, ennek a típusnak minden enerváltságával, érzékenységével, idegaberrációjával, vergődő tehetetlenségével. Foglalkozására nézvést kétkezi munkás is, akár a legrongyosabb proletár, aki néhány garasért bérbeadja munkaerejét, falusi tanító, csavargó, ács, favágó, lakásfestő, kútásó, cikkíró, esztétikus, költő és politikus. A legerhesebb fizikai munkától a legdifferenciáltabb szellemi munkáig mindent megpróbált és mindent megcsinált. S minden foglalkozás egyaránt hivatása volt, vagy nem volt hivatása.

Mikor favágó, minden szombaton együtt táncol a kis norvég falvak s tanyak cselédlányaival. Mikor csavargó, a legmegrögzöttebb országúti vándormadarak is testvérüket látják benne. Amikor pedig bemegy a városba és helyet foglal a kávéházi asztal mellett, minden idegével városi ember.

Milyen fejlődési fázisokon ment keresztül Knut Hamsun, amíg eljutott a tökéletes felszabadulásig? Izgató kérdés, érdemes közelebbről tanulmányoznunk Hamsun írásait.

Legelső regénye, amelyet komoly elismerés fogadott s amelyben már megtaláljuk mindazt, ami Hamsunra jellemző, az *Éhség* (1890). Ekkor már megfordult Amerikában, megpróbálkozott egy sereg mesterséggel s olyan tragikus élményekkel gazdagodott, amelyeknek párját a ma élő reprezentatív európai írók között csak Maxim Gorkijnál találjuk. Az *Éhség* Hamsunja tipikus kópét mutatja a múlt századvégi mindenből kiábrándult, mindentől megcsömörlött, elhelyezkedését sehol meg nem találó európai fiatalembernek. Már ekkor teljes fegyvertel fog hozzá az emberi lélek tudatalatti funkcióinak vizsgálatához s ebben a vizsgálatban a legmodernebb pszichoanalitikus eszközöket alkalmazza. Ebben a tekintetben tehát abszolút természettudományos módszere van. Magát az embert sem a közösséghez való viszonyában ragadja meg, mint például Gorkij, hanem konfliktusainak feltárásában Dosztojevszkij nyomdokait követi. Individualista regény ez s nyersen és gyónásszerűen, első személyben adja a saját elkallódásának, elzüllesztésének elemzését, a rajta kívül élő személyek egyelőre csak mint véletlenül útjába sodródott epizódfigurák érdeklik. Félénk, tehetetlen, gyámoltalan, akcióra képtelen és betegesen érzékeny lélek az *Éhség* írója. Túlságba vitt narcizmusa kiszakítja a társadalomból, egyedül kallódik és ténfereg a nagyvárosban és sehol sem tudja megtalálni munkaterületét. Irogat, de az írásban is bizonytalan még, hol a magabizás havas ormain tetszeleg, hol a kétségbeesés mélységébe zuhan, úgyszólván egyik pillanatról a másikra. Semminek a jóságáról, helyességéről és bizonyosságáról nincsen meggyőződve, vallásos élményei nincsenek, filozófiai rendszerekben nem hisz, vagy talán nem is gondolt még rá, hogy ellentétes világérzéseit megkísérelje ki-

egyensúlyozni akármilyen rendszerben. Az emberek közösségébe meg sem próbái beilleszkedni, elvadulva él kis szobájában, a legborzalmasabb nyomorban, mert semmi reális érzéke és cselekvőképessége nincsen. Furcsa beteges viszonyban van a pénzzel, amelyet megvet s amelyetől a megváltását várja. IN agy, sivár magányában találkozik egy nővel, az érdeklődik iránta, de Hamsun a végső lépestői visszariad és úgyszólván a kezeiből ejti ki ezt a hozzásimuló lelket. Tehát még a nőn keresztül sem tud szervesen hozzákapcsolódni a másik emberi lényhez.

Hol szadista, hol mazochista helyzetekben mutatja meg a perverzítások bámulatos variációját, amelyben az emberek vergődnek. A későbbi perverz regényalakoknak: Glan hadnagynak, Mack kereskedőnek, Edvardának, a kapitány feleségének s még másoknak a csiráit megtaláljuk az *Éhség-ben*. Az aberrált emberi lélek minden árnyalatát, minden variációját azzal a szigorú, objektív tudományos-sággal boncolja, amely későbbi műveiben bámulatos tökéletességre emeli a hamsuni pszichológiát. S már az *Éhség-nek* ezek az alakjai elárulják, hogy Hamsun a szexualitást tulajdonképpen magának az élet akaratának tekinti s ugyanezt az életakaratot találja meg a szervesetlen, vagy szerves dolgok életében, más és más tormában. Ugyanezt az életakaratot leplezi le nemcsak a hímnek nővel szemben elfoglalt viszonylatában, hanem az élet más területein is, csakhogy néhol mint primer szexualitást, néhol mint annak más és más szublimált alakját. Ebben is tökéletesen megegyezik az első igazi tudományos lélekkutatóval: Dosztojevszkij-vei, de míg Dosztojevszkij a szexualitást mint az emberi lélek állati rétegét fogja fel, addig Hamsun azonosítja a minden dologban megnyilvánuló létakarattal és óvakodik attól, hogy olyasmit, amit a természet spontán akarata formált, állatnak, emberinek, avagy isteninek nevezzen s a jó vagy rossz morális mérlegelése alá vonjon. Tudomásul veszi, mint kozmikus erőt, mint a létezés kritériumát s ebben a tekintetben felfogása talán hasonlít Schopenhaueréhoz, aki a világot, tehát a létezést mint akaratot fogta fel. Ez az akarat Hamsunnál a szexualitás.

Hamsun láthatóan megdöbben, amikor az *Éhség-ben* először veszi komolyan szemügyre ezt a problémát. Ideges, sőt neurasztóniás, nárcisztikus, tehetetlen lénye

velejéig megdöbben és borzadva áll a vüagnisztérium előtt. ül minden, mondatán, minden szaván megérzik, vaianányszor nőalakkal foglalkozik, vagy nőnek íerimoz való viszonya bármilyen tekintetűen a szeme elé kerül. Az *Éhség* Hamsunja a fiatal felfedező lázával bámul erre a problémára és úgy érzi, hogy az egyénnek el kell törpülnie, el kell vesznie ez előtt a világerő előtt. Itt szenved először istenigazában csorbát Hamsun narcizmusa és individualizmusa, az *Éhség* felveti ezt a konfliktust, de íaun íogjuk, hogy még sok-sok esztendőnek és tépelődésnek kényuralma, amíg Hamsun a konfliktust meg is tudja oldani.

Ebból a néhány szóból is világosan kitűnik, hogy Hamsun az *Éhség-gel* milyen választakra került mindjárt az elején s milyen új meglátást is hozott. Felismerte a szexualitást s azt teljesen úgy fogta fel, mint a modern pszichoanalízis eredményein felépült lélektan. Hamsun a bűntudat legcsekélyebb jeit sem mutatja ezeknek a kérdéseknek felvetésénél s a következtetések levonásánál, sem morális, sem esztétikai, sem ideológiai ellenkezés nincs benne, csupán megdöbbenés, a gyenge és elemér íietű lény megdöbbenése a nála mérhetetlenül nagyobb ero előtt, amely erőnek ő is csupán egy része s amelyet egyelőre, minthogy a természetét még nem ismeri teljesen, semmiféle megítélésnek nem vet alá és el sem nevezi állati, vagy isteni erőnek. Már itt kitetszik a gyökeres ellentét Hamsun és Dosztojevszkij között.

Az *Éhség* bebizonyította Hamsun számára, hogy módszerei megbízhatók s máris meglepő eredményeket hoznak. Igaz, hogy ezzel az eredménnyel még nem tud kezdeni semmit, de a létezés gyökerét sikerült megragadnia s többé el sem ereszti.

A szenvedések okait még nem kutatja. Nem figyel arra a kérdésre, hogy miért szűnt meg az ember harmonikus természeti lény lenni, miféle külső s belső meghasonlások okozzák szenvedéseit, szolgaságát, meghasonlásainak melyek az okai. Ő maga sem a társadalmat, sem önmagát nem teszi bűnössé, vagy felelőssé sem a maga éhségéért, szexuális nyomorúságaiért, elzülléséért és embertelen szolgaságáért, sem a máséért. Nem óhajtja „magára venni“ mások bűneit s nem tekinti bűnösnek önmagát egy pillanatig sem.

Itt volt tehát a sehopenhaueri világszemlélettel meg-
egyező felfedezés, mellyel Hamsun semmit sem tudott
kezdeni. Másik fontos regényében, a *Pan*-ban megpró-
bálja továbbvizsgálni a problémát.

A *Pan* hőse kint él Északnorvégia erdeiben, vadá-
szattal keresi meg az ételmezt, egyetlen társa egy kutya,
barátai a fák, füvek rovarok. Hallgatja a végtelen vilá-
gos éjszakák csendjét, a fák suttogását, a levelek züm-
mögését s úgy érzi, megtalálta a harmóniát a természet-
ben. Semmi más ez, mint a rousseaui elv keresztülvitele,
éimerülés valami végtelenül finom és impulzív természet-
érzésben. Hamsun úgy látja, hogy a növényi és állati vi-
lág, annak ellenére, hogy mindkettőt érhetik kívülről jött
katasztrófák, harmonikus világ. Immár felismerte az élet-
akarathoz azt az irányzatát, amely egv bizonyos törvény-
szerű úton viszi az organizmust örökké változó formákon
át a halál felé, illetve az organikus létezésből az anorga-
nikus létezésbe. Hamsun, azaz Glan hadnagy megnvugszik
ebben a felismerésben. De ez a megnyugvás ismét csak
addig tart, amíg szembe nem kerül a saiat szexualitásá-
nak a problémájával. Edvarda, ez a félig mérs gyermek-
lány, akiben most ébrednek s most válnak tudatossá vá-
gvai s aki elfojtott vágyainak szadizmusában Glan meg-
hódítására és télies leigázására tör. megzavaria ezt a
harmóniát. Egyszerre összekuszálódik minden és Hamsun
ott áll mesrint a káosz előtt: a férfinak a nővel szemben
elfoglalt helyzete s a nőnek a férfi meghódítására s meg-
kínzására irányuló vágva elindítja a konfliktusokat. Ed-
varda — aki később egv regényben már mint kétgverme-
kes asszony bukkan fel — szeretné megadni m-asrá-t, de
ugyancsak szeretné tökéletesen leigázni Glant. Gla,n sze-
relmes és szerelmében szenved, a lány finom és perverz
kínzásait fájó kéjjel fogadja és ugyancsak kínzással vá-
laszol a fájdalokra. Egyik sem tudja megrövidíteni a
másikat. Miért? Micsoda természetellenes gátlás akadá-
lyozza meg Edvardát, hogy Glané legyen? S micsoda
rettenetes, leküzdhetetlen gátlás kényeszeríti Glant —
Hamsunt — arra, hogy a végső cselekedet előtt vissza-
torpanjon. mindig újra és újra kezdve ezt a rettenetes,
beteg játékot s mindig visszataszítva a lányt a beteljesü-
lés előtt?! Nyilvánvaló, hogy itt az ösztön olyan működé-
sével állunk szemben, amely nincs meg a növényi, vagy

állati világban. S az is nyilvánvaló, hogy az állat, vagy növény azért nem okoz szenvedést társainak, mert semmiféle természetellenes gátlás *nem* akadályozza meg ösztönéletének harmonikus kielégülését. Hamsun a végsőkig feszíti ezt a húrt. ezt a macska-egér iátékot. Végül a feldúlt és megalázott Glan s a nemkevésbbé feldúlt s megalázott Edvarda elszakad egymástól. anélkül, hogy vágyaik beteljesedtek volna. Glan Afrikába vándorol, ahol egy férfi, féltékenységből, egy néger nő miatt, agyonlövi. Ez a puskalövés nem oldott meg semmit Hamsun életében. S ha megfigyeljük, hogv a még *Pan* előtt írott *Misztériumok* című regényben miként fejt ki a morális relativizmust, hogy miként kergetőznek a pokoli velejének a *Misztériumok* alakjainak életében, hogy a testiség erőszakosan elfojtott folyamatai miiven örvénylését kavvarják-fel a látszatoknak, *miként válik mindért, hazugság igazzá s minden igaznak látszó dolog hazuggá ebben a természetellenes szerelmi életben*, a tehetetlenségnek, aberáltságnak, perverzitásnak, szadizmusnak. önkínzásnak ebben a feneketlen poklában, megérthetjük Hamsun kétségbeesését, amely a *Misztériumok* gyilkosságában s öngyilkosságában. A Pan mindent erőszakosan lezáró puskalövésében testesül meg. Az emberi élet zavaros, ostoba, félelmetes és veszedelmes titkos vermekkel van teli, a világot új és új alakban előrekergető s fenntartó életakarat az emberben valamely megmagyarázhatatlan oknál fogva romboló erővé válik, bomlasztó tendenciává, amely felbontja a szociális kapcsolatokat, arra kényszeríti az embert, hogy szenvedést okozzon és szenvedést vállaljon s megöli a természetes élet minden szépségét, sőt a lehetőségét is ennek az életnek. Itt már meglátszik, hogy Hamsun egészen másutt keresi a szenvedés vállalásának és okozásának a rugóit, mint Dosztojevszkij. A *Misztériumok*-ban lépésről-lépésre végletekig analizálja az erkölcs relativitását s rá ion. hogy ösztönéletünk kialakulásától függenek az erkölcsi jó és rossz megítélésének kategóriái. Maga a természet azonban nem ismeri sem a jó, sem a rossz fogalmát s őt pusztán a létezés akarata vezeti, az a kettős tendencia, amely az élőt a halálba, az organikuszt az anorganikusba kényszeríti, egv előre megszabott módon és úton. De ha ígv van, mi akkor mégis a jó és mi a rossz, számunkra, emberek számára és pedig valameny-

nyíünkre kiterjedő érvénnyel?! Hiszen a rossz, amit egymásnak okozunk — mégedig nem gazdasági kényszerűségből, hanem élvezetből és haszontalanul! — vagy a rossz, amit vállalunk, látszólag éppen ellemkezője a természetben megnyilvánuló örömek érvényesülésének! Hamsum nem is gondol arra, hogy a szenvedést jónak, felemelőnek, értéknek tekintse, ez már kiindulási pontjánál sem szerepelt, mint ahogy Dosztojevszkij ebből indul ki — majd meglátjuk, miért. Nem. Hamsum fellázad a szenvedés ellen, mert természetellenesnek érzi, de megmagyarázni előre nem tudja.

Így hát a rousseaui elv sem hozott harmóniát. A természethez visszatérni oly harmonikus életet élni, amilyet él a növény, vagy az állat, többé nem lehet, és Hamsum most megpróbálja, hogy beleolvadván az emberi közösségbe és részt kérvén abból, aktív életet, hasznos életet éljen s így találja meg a harmóniát. Nem más ez, mint a természetből immár visszafordíthatatlan módon kiszakadt ember ösztönkonfliktusainak egy bizonyos módon való szublimálása. Belekapcsolódnai a civilizációba, — ez talán megoldása a problémának.

Megírja irányregényeit. Hőse most néptanító, belevegyül a városi tömegbe, vitázik az írókkal, kereskedőkkel, felvonul az utcán, amikor a tömeg követeli a svédektől való elszakadást, kokárdát tűz a gomblyukába, avagy leleplezi a kisedet norvégiai sajtópanamákat, purifikál és hirdeti a nemzeti közösségben való elhelyezkedés fontosságát. Norvégia vidéki ország. Legnagyobb városai vidéki városok. Sajtóorgánumai a legjobb esetben megfelelnek egy-egy magyar nagyváros pártoskodó nyelvöltögetésének. Norvégia társadalmi berendezkedése rendkívül különbözik Európa akármelyik államának berendezkedésétől. A kapitalista osztálynyomás jóformán alig érezhető, az állam nem testesül meg olyan kegyetlen és kíméletlen bürokráciában, mint akárhány más államban. Semmiféle nép nem érzi magát annyira otthon a hazájában, mint a norvég. Ha egy részeg ember lármát csap az utcán, az másnap szenzáció a lapokban. A társadalmi rétegződés nem oly éles mint máshol, ahol a vezető osztályok mérhetetlen távolságban vannak a nép vásrvaítól, kultúrájától és életformáitól. A nivellálódás sokkal tökéletesebb, dosné beleszeret a napszámosba, a polgármester lánya cse-

lédnek megy a tanyára, a falusi bíró tekintély, de a hajóskapitány is az és ha valakinek van egy gyűrűje, azt már megcsodálják. Nem is lehet ez másként olyan országban, ahol a nép nagy tömege kétkezi munkával keresi meg 3, kenyerét, ahol nincsenek nagybirtokok, ahol a tokefelhalmozódás nem megy olyan kíméletlen módon és a nép szabad beleszólása a közéletbe általános életelv. S a norvég nép már a földrajzi viszonyok miatt is puritánabb, kicsinyesebb, igénytelenebb, mint akárhány más nép, a félévig tartó éjtszaka, a félévig tartó világosság a maga különös vérpiros, rótfényű napkorongjával, amely nem akar lenyugodni, közelebb kényszeríti egymáshoz az embereket. Ugyan hol nyílik itt terület olyan ember számára, aki igen nagy és tragikus konfliktusokat akar szublimálni a társadalmi életben? Ennek a vidéki életű országnak a közléte is vidéki, itt ugyan nem lehet hatalmas és eget-földet megrázó cselekedeteket véghezvinni, a szociális konfliktusok nem olyan kiélezettek, mint amilyenek voltak például Dosztojevskij hazájában, Oroszországban. Hiszen ha egy kereskedő Krisztiániában behajóz néhány vágón halat és elszállítja Angliába, az már cselekedet. És ha valaki megír egy vezércikket valamely norvég „világlap“-ban, arról mindenki beszél! Hiszen ott mindenki ismeri honfitársa családi és pénzügyeit, mindenki egy kávéházba jár és a legnagyobb nemzeti esemény a lofot-, vagy heringhalászat eredménye! Hamsun irányregényei rosszul sikerült, kényszerű próbálkozások, Hamsunnak szociális konfliktusa nincsen és nem is lehet ebben az országban, neki vissza kell térnie ismét a magányba s tovább kell kutatnia a meghasonlott lélek nyugalmának útjait, módjait, természetét önmagában. Dosztojevskij a megölt vénasszony esetéből megkonstruálhatta a leghatalmasabb szociális problémát, arra Oroszország gazdasági, politikai viszonyai s az elnvomott orosz nép egyetemes büntudata megfelelő bázisul kínálkozott, Dosztojevskij felnagyíthatta a másra összeütközéseit egyetemes társadalmi összeütközésekké. Hamsun csak individualista lehet abban az egyhangú, békés szürkeségben, amelyben alig voltak elnyomók és alig akadtak rabszolgák.

Hamsun tehát elindult újra és ismét a természethez. Megfigyelte, hogy a földművelő embernek nincsen szük-

sége kultúrára, művészetre, valószínű tehát, hogy a harmonikus élet egyetlen formája az östermelés. Megírja leg-hatalmasabb regényét, *Az anyaföld áldása* címűt (1917). Ekkor már tapasztalatokban annyira gazdagodott, az európai élet annyira elérkezett a végső csúshoz, olyan rettenetes szakadékok tátongtak eszmék és eszmék, emberek és emberek, közösségek és közösségek, államok s államok között, annyira nyilvánvaló volt a kapitalista civilizáció és állam természetellenes túldimenzionáltsága szerte Európában, hogy minden áron meg kellett találni a kivezető utat a káoszból. Az *Utolsó fejezet* borzalmas freskójában Hamsun megfestette a civilizáció betegéinek egész galériáját, a kapitalista civilizáció pusztulását. Mielőtt az *Anyaföld áldásával* foglalkoznánk, szükséges egy kissé részletesebben vizsgálnunk *Az utolsó fejezet* című művét, hogy világosabban láthassuk a hamsuni életutat.

Esrv tőkés csoport szanatóriumot épít Norvégia egyik szép vidékén. Ez a szanatórium mintegy megtestesülése annak a tevékenységnek, amelyet a tőke profit szerzéséért folytat. A nyereség nem lesz megvetendő, hiszen tele van az ország beteg, meghasonlott emberekkel. S valóban, a szanatórium csakhamar benépesül. A nagyvárosok rulettforgása kiveti magából ezeket a kis golyókat, amelyek nem estek semmiféle nyerőszámra, kirepülnek és összegyűlnek a szanatóriumban. Ezeknek az alakoknak a megvizsgálása megerősít bennünket véleményünkben, hogy Hamsun az ember szabadsága ellen irányuló civilizációt szíve szerint éppen úgy elveti, akár Rousseau, noha megsemmisíteni nem tudja. Itt van a vénlány, aki állandóan csavargatja a zsebkendőjét, a kétes származású francia kisasszony, aki minden asztalon, széken tüntetően elhagy egy francia könyvet, az „öngyilkos“, akit megcsalt a felesége s most felejtetni akar, de nem tud, mert szereti az asszonyt s öngyilkos szeretne lenni; itt van a városi, jobban mondva utcai szerelem betege, a megalkuvás előtt álló szerencsétlen; itt van azután a szürkeség, a polgári nyugalom egészséges betege: az iskolaigazgató, aki mindent jobban tud, mint más, akinek csak apodiktikus kijeientései vannak, a társadalmi morál automatája, a szabályok kvintesszenciája, egy élő közhely. S a szanatórium szomszédságában él az egyszerű tanyai paraszt, tehenei, kecskéi és zabtáblái között, megingathatatlanul állva a földön,

melyet arca vereségével öntöz. Az *Utolsó fejezet* figurái mind abban a gyökerükben vannak megfogva, amelyre már az *Éhség* tárgyalásakor felhívtuk a figyelmet: ösztönéletük gátlásmentes vagy gátlásos lepergésében. Ezek a szanatóriumi civilizáltak, noha a hiúságnak, a felsőbbrendű-érzésnek a kulturáltságnak glóriáját bordázzak a fejük körül, tudatos életük csak igen-igen gyenge és ingatag tákolmány elfojtott ösztönéletük végtelen sötét tengere fölött. Minden szavuk, minden gesztusuk egy-egy reflektorszerű éles fénycsóva a gátlások területére, szimbólum, amelyben benne van kibicsaklott életük tragédiája, de ők maguk sem értik. Hamsun itt folytatja vizsgálódásait a már régen, az *Éhsén-ben* felvetett probléma megoldása céljából: világos, hogy az ember éppen olyan természeti lény, mint minden más organikus szülötte a Földnek, az ember tulajdonképeni élete mélyen elrejtve tudatalatti énjében, az ösztönfolyamatok területén zajlik le s a tudat csak képződmény, valamely titokzatos összeütközés eredménye s roppant ingatag, megbízhatatlan, szivárványszerűen változó s hamar összeroskadó valami. Hogy az ember szabad lehessen, ahhoz az kellene, hogy ösztönfunkciói gátlásmentesen menjenek végbe, de a tudat síkján minduntalan gátlások érik ezeket a funkciókat. Lehetséges vajjon a civilizációban végképp megromlott embernek, a természettől végkép elszakadt léleknek a civilizáció továbbnövelése útján való felszabadítása, kiegyensúlyozása, boldoggá tétele? Nem, mondja, Hamsun. Ez a civilizáció ki fog gyulladni, össze fog dőlni, maga alá temetvén beteg felépítőinek üszkös holttesteit, a szanatórium kigurul és tövig leég, a pusztulásban egyenlővé téve a sikkasztót, a vérbajost, a vénlányt, az „öngyilkos“ kibékülni óhajtó feleségét, csak éppen az az egy menekül meg, aki azért ment a szanatóriumba, hogy ott, elvonulva a várostól, öngyilkos legyen. Ez az ember pedig, amikor a tűzvész után, félig örülten a kétségbeeséstől, hogy felesége, aki neki csak szenvedést okozott, bennégett a szanatóriumban, kimegy az erdőbe, hogy felakassza magát, képtelen végrehajtani szándékát, mert ott van a városban a kislánya, akit ő neki fel kell nevelnie. A szegény francia kisasszonyt is a gyermek menti meg a pusztulástól, a törvénytelen gyermek, akinek apja egy sikkasztó álbáró: ravaszul férjhezmegy a tanyai paraszthoz s ott helyezi el a

kakukfiókát. *A gyermek, az utód, a kihalhatatlan élet továbbfolytatása* — ez téteti le az „öngyilkossal“ a kötelet, amikor valóban nincs már mit keresnie az életben s a francia kisasszonnyal a műveltség, a rátartóság, a hiúság, az előkelőség pávatollait. Az európai kapitalista civilizáció tehát, emberellenes irányzata miatt össze fog dőlni, le fog rombolódni. az emberek, akik saját hibáinkon kívül benne élnek, elpusztulnak, de azért az életet tovább kell folytatni. lemondva hiúságainkról s büszke öntudat-tömjénezésünkről, a gyermekeinkért, tovább és tovább mert az élet kontinuitása és az élet akarata természeti törvény, énünk tudatalatti mélységeinek legyőzhetetlen erőműködése, ez maga a természet s következésképp maga az ember. Hamsun egy cseppet sem sajnálja a lángban álló kapitalista civilizációt, rettenetes tárgyilagossággal, az elfogulatlan szem könyörtelenségével analizálja a jelenségeket s a következtetés levonásában semmiféle érzélgés, visszaemlékezés, erkölcsi szempont vagy nihilista káröröm nem gátolja. Nem tesz meg bűnössé senkit, nem vállal felelősgépet vagy bűnösséget ő maga sem, természeti erők működésére épít és ezekkel az erőkkal szemben fel sem vetheti a morál, lelkiismeret, vagy büntudat lehetőségét. Egy út marad s ez az út az egyetlen az anyaföld áldása felé. Az összes problémák feloldása az *Anyaföld áldása* című regény, amelyet az *Utolsó fejezet* megfigyelése után immár roppant könnyen megérthetünk. A primitív, szabadnak és egészségesnek született norvég paraszt biblikus erejű, fenséges nyugalmú, minden részletében tökéletesen vezetett és megoldott életszemlélete ez a remekmű. Benne Hamsun annyi tétovázás, csavargás, aberráció, kiábrándultság és kétségbeesés után visszatért saiót gyermekkorába, az anyaföldhöz, amelyből szülei és ősei két kezük verejtékes munkájával merítették az életet. Hamsun visszatérése az egyetlen lehetséges lépés volt. Minthogy elfogadta a rousseau-i tételt, amely — egybehangzóan a modern pszichológiával — azt hirdeti, hogy az ember természettől fogva lónak s az életre alkalmasnak, szabadnak születik, visszakanyarodott saját elindulásának kezdetéhez, a saját gyermekségéhez. Hőse a paraszt. A földművelő primitív ember, aki jónak, szabadnak és harmonikusnak születik. Kimegy a kietlen pusztaságba egyetlen kecskével, faágakból ver magának kunyhót, hoz-

zálát a munkához, napról-napra csendes erőfeszítéssel törí az ugart, irtja az erdőt, hordja a vízmosta köveket. Kis házat épít — ahol együtt lakik a kecskével — vet, fej, fárad egész nap. Mikor munkájának már van valami látszata, cselédet fogad. A szexuális élete is olyan állatian természetes, egyszerű és tiszta, mint egész lénye. Gyermekük születik s most már kettőzött erővel folyik a munka. Szaporodnak a kecskék, már van tehén is, majd egy lovacska, növekszik a ház, növekszik a bevetett föld, egyre több kalászt ringat a szántó, egyre vidámabban hangzik a kolomp a legelőről, a gyermek erősödik. Majd bajok következnek, az asszony nem bír magával, hisztériás lesz, de Izsák, a férfi, ezen is segít: megfogja az asszonyt, megemeli, kissé megrázza, aztán keményen visszaállítja a talpára s ezzel a dolog el is van intézve. De később újabb bajok: az asszony gyermekgyilkosságba esik. Úgy látszik megtévedt valahol és most baj van. Elviszik a városba, börtönbe csukják. Izsák életét ez sem rendíti meg. Ő nagyon jól tudja, hogy a bűnök szerencsétlen körülmények eredményei, dolgozik tovább. Mikor az asszony hazakerül a börtönből, már útközben az erdőszélen úgy veszi őt, mint ahogy legelőszőr talált rá, akkor éjjel, amikor mint cseléd pihent le Izsák egyszerű ágyára. Még haszna is van a fogságnak: az asszony megtanult varrni s most a környék minden lányának ő varrja meg a ruháját. Az élet folyik tovább, az új nemzedék felnő, folytatja a megkezdett munkát s mire Izsák haja őszbecsavarodik, az egykori sziklás, kietlen, elhagyatott, terméketlen pusztaságon hatalmas gabonátlák ringanak, a legelőkön állatok tarkálnak, nagy, kényelmes és szépen kifestett épületek virulnak s Izsák még most is hatalmasan, nyugodtan, egészségesen lépked a felszántott földön és szórja, szórja a magot.

Itt van tehát a probléma megoldása: vissza a földhöz, nem az erdőbe és nem a barlangba, hanem a szántóföldre. A munka, ha mindenki legjobb tudása szerint résztvesz benne, szublimálja ösztönéletünk feszültségeit, a természetes, egészséges szexuális élet pedig a legfőbb örömes erőforrás. Az emberek szociális viszonyának szabályozója vagy inkább alapja *a szabadon, ösztönösen végzett munka*, egyéni nyugalmanak és tisztaságának alapja *az egészséges és szabad kapcsolódás a másnemű embertárs-*

hoz és az utódokban való tovább folytatódás. íme, ez az anyaföld áldása. Itt megszűnt a szexualitás romboló erő lenni, mint a *Misztériumokban*, a *Pán*-ban, itt az anyaföld egyetemes törvényei szerint vezetődnek le az ösztönfezsültségek, folynak le a lélek funkciói, itt nincs elnyomított élet és mellékútakra kényszerített szexualitás. Igaz, hogy nincsen művészet, irodalom sem, csak valami halvány díszítőelemek a művészetnek és rigófüttyhöz, szoldúdolásához, galambturbékoláshoz hasonló dal és vidám tánc legfeljebb, de hát vájjon a művészet-e a tökéletes ember kritériuma?! Vájjon igaz-e, hogy a művészen kell lenni valamely önkényesen és romantikusan elgondolt „isteni szikrának“? Hamsun szerint az „isteni szikra“ maga az életakarát, ennek érvényesülését kell biztosítanunk, mint ahogy minden organizmus ezt biztosítja, hogy ennek az életakarátnak továbbmüködése az élet folytonossága s mindehhez a művészetnek, civilizációnak semmi köze, mert szerinte ezek, részint az életfenntartás, részint a fajfenntartás funkcióival szemben előálló gátlások eredményei.

Így Hamsun az *Anyaföld áldása* című művében szöges ellentétbe jutott Dosztojevszkij-vel és tulajdonképen Spinoza panteizmusának lényegéhez, valamint Schopenhauer világakaratelvéhez érkezett el, még pedig ugyanazokkal az analitikus, természettudományos eszközökkel, amelyeket Dosztojevszkij is alkalmazott. Ez nem is lehet másként, mert hiszen láttuk, hogy kiindulási pontjuk gyökeresen más.

A *Csavargók* már tulajdonképen csak végleges megfogalmazása a hamsuni világérzésnek. Ebben a műben már sehohol sincsenek megoldatlan problémák, természettudományos tárgyilagossága és analitikus módszere végig következetesen érvényesül és összes alakjainak minden cselekedetét, vágyát, érzését, kisiklását, tragédiáját kristálytisztán indokolja. A természettel való feltétlen s boldog egybeolvadás öröme árad ebből a műből, Hamsun elérkezett a végső harmóniához, mindent megértett és mindenben túl van, minden csak efemer jelentőségű már az ő szemében, amely az élet örökkévalóságát, tisztaságát, nyugalomát és szépségét látja minden múlt forma mögött. Az ő szemléletében immár csakugyan „egyformán süt az Isten napja a jókra és gonoszokra“, minthogy gonoszok előtte nincsenek is, csak természetes folyamatok vannak

és természetellenes, tehát tragikus folyamatok, örül, ha két ember ösztönös jószággal egymásra talál, ha egy gyermek tapsol a vízesésnek, ha egy kis órák addig-addig mesterkedik, amíg két tallért keres a vásáron, szájalommal tekint az asszonyra, aki aberráltságában a posványba fullaszt egy hajókormányost, de sajnálja azt is, aki a posványba belehalt. Megsimogatja az állatokat, lehajol a szorgalmas méhecskéhez, hallgatja a fák zúgását, boldog, ha egy halász hálói rognak a hering súlya alatt és szánakozik a partrahúzott halakon is. Mert nincsen jó és nincsen rossz a természetben, élet van, amely önmagát védelmezi és önmagának örül s amelynek legfőbb boldogsága, hogy azon az úton mehet a halál felé, amely számára ki van jelölve ösztönéletében.

Hol van itt a korábbi megdöbbenés, mellyel Hamsun az ösztönök végtelenségét látta? Hol van a maga kicsinysége ellen való hisztérikus lázadás? Hol a *Pan* befejezésének kétségbeesése? Hol van a perverz szadizmus, amelylyel valamikor még a tüzes tallérral megkínzott gyermeket figyelte? Hol van a vándorlások nyugalomkeresése, kúszáltsága, kiábrándultsága? Nyugalom van itt már csak, szabadság és megrendíthetetlen hit azokban az erőkben, amelyek az életet akarják, fenntartják és alakítják.

IV.

Hamsun kritikáival, darabjaival és verseivel szándékosan nem foglalkozunk, mert az itt érintett művek tökéletesen elegendők megértéséhez. Azonkívül kihagytunk néhány segelfossi regényt, továbbá olyan csodálatosan költői alkotásokat, mint amilyen a *Halk húrokat penget a vándor*, avagy az *Őszi csillagok*. Tartalmi és formai ismertetésnek nincsen semmi értelme, mert mi az európai lelket keressük Hamsunban és nem esztétikai boncolást végzünk.

De szükséges, hogy még egy pillanatra visszatérjünk Dosztojevszkijhez. Meg kell kockáztatnunk azt a véleményt, hogy Dosztojevszkij erkölcsi szemléletét túlbecsülik, bizonyos nem idetartozó okokból. Dosztojevszkijt, minthogy a bűnt és bűnhődést tette meg az emberi élet

centrális problémájává, keresztény gondolkodónak nevezik. Holott jeleztük, hogy a jézusi kereszténység alapprincípiuma éppen a büntudat alól való feloldás, tehát a büntudat megszüntetése volt. Hogy Dosztojevszkij miért indult ki éppen a büntudatból, annak igen fontos oka van. Az orosz államorganizáció úgyszólván egyedül állt a világon a szabadság korlátozásának következetes érvényesítésében. A néptömegekbe sikerült oly mélyen belenevelni a társadalmi büntudatot s a vezeklés vágyát, hogy a legfantasztikusabb szekták alakultak úgyszólván gombamódra s még öncsonkítók is voltak közöttük. Ez tehát úgyszólván tipikus orosz tulajdonság s ugyancsak nem egyéb az orosz messianizmus sem: az emberiség egyetemének megváltása az orosz nép által. A nagy orosz forradalom sem öltött volna olyan óriási méreteket, ha nem sikerült volna a tömegeket a bűnvallás évszázados mazochizmusából a felszabadulás ellenkező végleteibe ragadni. S Dosztojevszkij mintha egész életében bűnösnek érezte volna magát azért az egyetlen hatalmas pillanatért, amikor a kivégzés színhelyén kegyelmet kapott és örülni mert az életnek. Tudjuk, hogy megveszszözték s a megveszszözés traumája következtében esett először epileptikus ájulásba. Ez végigvonul életén, minden művén és egész életszemléletén. Az a kegyetlen, szadiztikus tömegmozgalom, amely a polgárháborút fűtötte, ellenkező előjellel, tehát mint szánalom, sajnálat, részvét, bűnvallás és vezeklés fűti Dosztojevszkij lelkét.

Hamsunban is találunk kegyetlenséget, főként korábbi műveiben. Hamsun is hajlamos a szadizmusra. De ő neon a büntudat érzésével áll szemben az élet kegyetlen jelenségeivel, hanem tudományos tárgyilagossággal analizálja azokat. Még önmagával szemben is megőrzi teljes hidegvérét, személytelen megfigyelő, aki soha az erkölcs mérlegét nem alkalmazza a jelenségekre.

Hamsun a szenvedés és kínzás jelenségét úgyszólván mint biológiai funkciót figyeli. Minden kertelés, moralizálás vagy misztikus szépítés nélkül kimondja, hogy a szenvedésekben is az egyetemes örömelv érvényesül, csak hogy kerülő úton. S így elfogadja a szenvedést, mint természeti jelenséget, mint a lélek egyik működési folyamatát s hátborzongatóan hideg tud maradni leírásánál.

Nem Tolsztoj és Dosztojevszkij tehát az „örök útitársak“, mint ahogy azt nagyon szellemesen, megtévesztően, de minden komoly alap nélkül el akarja velünk hitetni Mereskovszkij, nem — az „örök útitársak“ Dosztojevszkij és Hamsun. Nem Dosztojevszkij találta meg a felszabadulás útját, hanem Hamsun, aki egy pillanatig sem esik abba a tévedésbe, hogy humanista-esztétikai alapon a görögségben keresse a szabadságot, vagy azonosítsa a jézusi tanítást a büntudat filozófiájával. A szenvedés, megaláztatás, lemondás nem jelenthet szabadságot. Ez Hamsun modern európai problémalátásának szintézise, benne van a szabad ember életöröme, optimizmusa, munkálkodása, szerelmi élete, jósága, szociális rendezettsége, benne van a szabad individuum és a szabad közösség.

Semmi szükségünk tehát arra, hogy Nietzscheként a görögséget kívánjuk feltámasztani, hogy Meresovszkijként egy „harmadik szövetségiről esztétizáljunk, amely a kereszténység és görög pogányság összeforrasztásából állana. Hamsun szemléletében minden, ami van: isteni s a legfőbb jó és a legfőbb öröm maga a létezés.

(A SZELLEM VÁLSÁGA)

1939. április.

A feladat, amit magunk elé tűztünk, meglehetősen nehéz, mert sokrétű: megállapítani a kapcsolatot a mai élet és a mai irodalom között. Első pillantásra könnyűnek, sőt hálásnak látszik. Hiszen ki ne tudná jellemzeni mai életünket és ki ne találna akár kapcsolatot, akár ellentétet közte és az irodalom között? Megvannak a gondolkodás és ítéletalkotás könnyűszerrel használható kliséi is, csak elő kell venni s alkalmazni kell őket s a kérdés máris világosan áll előttünk. Ilyen klisé például az, hogy amint a testnek, úgy a léleknek is táplálékra, szellemi táplálékra van szüksége, ha jó a táplálék, a lélek egészséges, ha rossz, megbetegszik s vele együtt betegszik meg maga

az élet is. Ilyen klisé a kertészet köréből vett hasonlat. Az élet virágoskertjében egymás mellett nőnek a nemes növények és a gyomok, a jó irodalom a nemes virág, a rossz irodalom a gízgaz, ki kell tépni, hogy életünk meg-nemesedhessék, megszépüljön, felsőbbrendűvé váljék. Számtalan efféle könnyen alkalmazható klisé, vagy köz-hely van, aki elolvassa újságjainkat, folyóiratainkat, meg-hallgatja közéleti férfiainkat, válogathat közöttük, melyik áll közelebb a szívéhez.

Nemkevésbé könnyű a helyzete annak, aki szen-velgi a világpolgárt, túlnéz, mint mondani szokás, a kis Magyarország határain s Európa vérkeringésébe kap-csolja bele gondolkodását. Figyeljük meg, milyen szépen hangzik mindez, — de ha közelebről vizsgáljuk, a szel-lem emberének méltóságteljes tógája alól kibújik a sznob lólába, mondatai nem egyebek szépen felfűzött idézetek-nél, melyeket angol, francia, vagy német, de újabban, mi-óta Ortega y Gasset is divatos kezd lenni, spanyol mű-vekből böngész össze, a magyar élet számára csak keserű ajkbiggyesztése van, a magyar irodalmat mindenesetre sajnálkozva lenézi, annyira lenézi, hogy a kezébe sem ve-szi. De már nem is gyanúsak, akik folyton Európát, vagy a világot emlegetik, amint nem gyanúsak azok sem, akik folyvást hangoztatják, hogy az „emberiségért“ rajonga-nak, de megvetik a közelükben élő egyes embert. A szel-lemi élet igazi farizeusai ők, kártékonyabbak azoknál, akik minden szellemi jelenségre a „lelki táplálék“ kliséjét hú-zák, károsabbak azoknál a naiv, vagy félkegyelmű törté-tőknél, akik Trianont és a nemzet gyászát emlegetik éjjel-nappal, nevetségesebbek a szellem kertészeinél, akik folyton gyomlálnak, nyesegetnek és gereblyéznek, mint-faiskolának tekintvén a szellemi életet. Mert ezek a szno-bok csak majmokat túrnek meg maguk körül, olyanokat, akik lihegve utánoznak mindent, ami idegen, ami kül-földi, akár a kis masamódlányok a filmen csodált sztárok kényes mozdulatait. Felsőbbségük terrorjával ölik el a mégoly szerényen pislákoló önálló gondolatot és érzést, elsorvasztják az önérzetet és önbizalmat, a magyar iro-dalmat pedig belesöprik előkelő írószobájuk papírkosa-rába, mint Európa számára értéktelen gyermekes, parlagi dilettantizmust. Nem érik fel ésszel, hogy Európát is, a világot is csak a magyar életen keresztül érzékelhetjük

s ha kicsiny határainkon túlemelkedünk, csak azért tehetjük, hogy jobban meglássuk magunkat.

De nehéz és felelősségteljes feladat elé kerülünk, ha közelebről vizsgáljuk a magyar életet és a vele kapcsolatos irodalmat, mert el kell vetnünk minden klisé és kaptafát s mert mélyen bele kell merülnünk magunk szemlélésébe és vizsgálatába s végezetül magunk fölött kell ítéletet mondanunk. Igen, nekünk is fölébe kell emelkednünk a kis magyar határoknak, hogy tisztábban lássunk s ítéletünket meg ne zavarják a kicsiny részletek, de nyomban vissza kell ereszkednünk a magyar földre, az egyetlen szilárd alapra, amelyen megállhatunk. És nekünk is számba kell vennünk az európai, vagy nem bánom: világirodalom jelenségeit, de csak azért, hogy jobban megérthessük a magunk szellemiségét, mert magyar prizma vagyunk, noha egész Európa fénysugarai törnek is meg bennünk.

Gyakran hangoztatjuk, hogy korunk a nemzeti eszmék kora. Ez valóban így is van. Mert bár nem egészen abban az értelemben, ahogy mondani szokás, még ott is érvényes ez a megállapítás, ahol a nemzetköziség gondolatának egyeduralmát látjuk, tehát a Szovjetben is. Röneszanszát éli a népművészet. Közép-keletEurópa népei Finnországtól Lenhyelországon át le a Balkán csúcsáig lázasan dolgoznak, hogy felfedezzék önmagukat s társadalmi létüket felismert szellemiségük mélyébe gyökereztessek. Némely nép előbbre jutott ebben a munkában, — mint például Finnország, Románia, Magyarország, némelyik elmaradt, — mint például Szlovákia, Görögország. Tőlünk nyugatra a Német Birodalom rengeteg erőt és akaratot fordít arra, hogy a népi kultúra értékeit felkutassa és eleven tényezővé tegye, Olaszországban kormányprogramm Itália múltjának feltárása, a latin szellem jegyeinek megállapítása. De lám, még Franciaország, sőt Anglia sem marad el egészen ebben a munkában, noha ott már népi kultúráról alig beszélhetünk. Ujabban Franciaországban szép kezdeményezések történnek egyes vidékek népkultúrájának felderítésére és megmentésére. És bár mind a francia, mind az angol szellem világosan áll a világ előtt, mindenki szükségét érzi annak, hogy az önismertben tovább menjen s a nemzeti lélek kincseivel gazdagodjék.

Azt a bizonyos nemzeti szellemet tehát, amit naponta emlegetünk, ön ebben az alázatos munkában és nem a hatalmi erőfeszítésben, nem a nemzeti imperializmusban, nem a felfuvalkodott hiú, veszedelmes nemzeti gögben és pöffeszkedésben látom. Az önismeretre való törekvés nehéz művet végzik a legkülönbözőbb népek, tekintet nélkül arra, hogy ilyen, vagy amolyan társadalmi, gazdasági, politikai szervezetben élnek. Mert hiszem, és állítom, hogy az egész világon felismerhető nemzeti megújulás. Önismeretre-törekvés csak lépcsőül szolgál a különféle imperialista érdekeknek, de súlyosan tévedne az, — és hányan vannak, akik tévednek! — aki azt hinné, hogy a nemzeti szellem megújítása eo ipso imperializmust is jelent.

Almoz, hogy megérthessük, mi a végső indítéka ennek a világtrendnek, vissza kell pillantanunk egy kissé a múltba, azután még feljebb kell emelkednünk Magyarország határai fölé, hogy még nagyobb távlatokat nyerjünk. Szeretik hangoztatni, hogy a nemzeti szellem feltámadása és kivirágzása szükségképpen reakciója a nemzetköziségben való csalódásnak. Ez nem így van. Túlságosan egyszerű és kényelmes magyarázat volna ez. Aki így nézi a kérdést, megfélemedezik arról, hogy a nemzeti szellem feltámadása tulajdonképpen már a katolikus hűbériség bomlásával kezdődött a reformációval s kisebb-nagyobb megszakításokkal folytatódott a múlt század nemzeti mozgalmam keresztül napjainkig. De még a katolikus hűbériség keretén belül is igen erős nemzeti öntudattal találkozunk, gondoljunk csak az árpádházi királyok uralkodásának korára, gondoljunk csak arra, hogy a román stílus miként alakul nyomban az átvétel pillanatában speciális magyar-román stílussá. Nem, az okokat sokkal mélyebben kell keresnünk. A lélek alakulásainak a történelem folyamán megmutatkozó törvényeiben. Kétségtelen ugyanis, hogy az emberi lélek, — legalábbis itt, Európában, — a francia forradalom után rohamosan kifelé fordult, a külvilág felé, azaz erősen expanzívvá vált. A középkori befelénéző, önmaga felismerését fürkésző s a külvilágtól való elvonulás életformáit gyakorolgotó lélek misztikusból racionálissá fejlődött. Már amennyiben ezt az átalakulást fejlődésnek lehet nevezni. Tény azonban, hogy akár fejlődés, akár nem, a világ, melynek középpont-

jában az Isten élménye állott, olyan világgá változott, amelyet antropocentrikusnak nevezhetnénk. Ez az átalakulás kezdődött a reneszánszban, ez kulminált a tizennyolcadik század végének, a tizenkilencediknek forradalmi mozgalmában, ez teremtette meg a modern természettudományokat, végezetül ez csúcsosodott ki napjaink technikáimádatában. E lelki átalakulás következménye lett a kapitalizmus és a modern imperializmus, ez a lélek hatolt be Ázsia mélyeibe, ahol még ugyancsak az ősi theocentrikus világszemlélet uralkodott, — s részben uralkodik ma is, — ez törte be Kína, Japán kapuit, ez igazta le Indiát. Ez a szellem, mint hol finoman, hol brutálisan terjeszkedő micématelep, hálózza be Keletet, ez tör uralomra a Szovjet népei fölött, ennek hamisítatlan megtestesítője volt a köztudatban pl. Amerika.

A népi szemlélet azonban még Európában is megvan. Részint emlékké süllyedve, mint Angliában, Franciaországban, sőt Németországban is, részint még virágzó állapotban, olyan országokban, ahol a parasztság nem alakult át teljesen polgársággá, tehát Lengyelországban, Romániában, nálunk, s az egész Balkánon, valamint a keleteurópai népeknél. De sok régi kultúrárték virágzik a latin államok közül Spanyolországban és Itáliában is. Sajnos, az antropocentrikus szellem bomlasztó hatása az imperialisztikusan előretörő kapitalizmussal s a polgárosodás fejlődésével egyre szűkebb területre szorítja azokat a kultúrköröket, amelyek még a misztikus szellemben gyökereznek. Kimondhatjuk tehát, az ősi misztikus szellem és kultúra kincsei ott találhatók meg nagyobb mértékben, ahol a paraszti életformák még meg vannak, s ott pusztultak ki, ahol ezek az életformák átadták helyüket a polgárosodásnak, felbomolván abban a zűrzavarban, amit a racionális polgári életforma jelent.

A lélek kifelé-fordulásának reakciója az, ami szemünk előtt folyik s nem holmi nemzetközi szellemben való állítólagos csalódásé. A lélek torkig van már a racionalizmussal, amitől megváltását várta, de ami csak anarchiába döntötte. Felismerte a technikai civilizáció rettenetes következményeit. A kifelé forduló lélek mohó törtetésében és szemképrázató sikereiben hovatovább a Sátán művét látja. Igen érdekes színjátéknak vagyunk tanúi. A pukkadásig felpuffasztott anarchikus kapitalizmus mohóságá-

nak, amint háborúk és világháborúk mennydörgései és fenyegető villámlásai között keresi a kivezető utat, de természetesen eredménytelenül, hiszen önmagával jutna el lentébe, ha mohó rablótevékenységét feladná és megnyugodnék. Másfelől azoknak a népeknek lassan eriesztő szellemiségét figyelhetjük, amelyek a befelé fordult áhítatos lélek üzeneteit hozzák és suttoglak szájról-száira, országról-országra, kultúralkotásról kultúralkotásra. Egyrészt a világot erőszakkal, hatalmi szervezetekkel, technikai eszközökkel és fegyverekkel tengelyekre és csoportokra bontó racionális lelket látjuk, másrészt azt a lelket, amely a világnak, a népek százmillióinak harmonikus, művészi és biztos keretet adott, amelyben élni tűrni, boldognak lenni és meghalni tudnak. Látjuk a vad erőszakosságot, amellyel a Szovjetbe behurcolnak és beplántálnak mindent, ami „modern“ és racionális, másrészt csodáljuk a kisebb-nagyobb népek erőfeszítését, melyel önmagukat keresik és hivatásuk útját kipécézik. Gyönyörködhetünk a csodalatos munkában, ami Finnországtól a Balkánon a népi kultúra igazi kincseinek garmadáit, az ősi misztikus lélek életformáinak bámulatos gazdag értékeit dönti elénk. Valóban, válságban van Európa, de olyan válságban, amelynek csak örülni lehet, s amelyet csak meggyorsítani volna jó.

A mi helyünk ebben a válságban, — a szó szoros értelmében lelkiválságban — a lehető legértékesebb, legkecsegtetőbb. Keleteurópa és a Nyugat határmezején, körülveve olyan népektől, amelyekben még elevenen él az isteni szikra s amelyek ennen ezért lelki rokonaink, bedobva az összerázott kaleidoszkóp kellős közepébe, minden porcikánkban érezzük a felelősséget, amellyel magunknak. Istenünknek és Európának tartozunk, összeöt-vözött nép vagyunk, összesűrűsödik bennünk szláv és török, finnugor és iazig, oly fémmé gyúródtunk, melyben mind e sok rokon léleknek a lényege benne van. Paraszt-ságunk tekintélyes rétesre még ma is eleven hordozója annak a szellemnek, amely tagadja a racionális polgári életformákat s azoktól merőben idegen. Az angolnak, franciának, sőt németnek is mélyen le kell ásnia, hogy valamit felhozzon az igazi kultúra, értékeiből, nálunk, akár a szomszédos parasztnemzeteknél, a föld felszínén hevernek az aranyrögök, csak le kell hajolnunk s fel kell emelnünk

őket. És bár az antropocentrikus szellem nálunk is végzi megdöbbenő rothasztó művét, kiforgatván lelkeségéből a népet s áldozatul dobva olyan hibrid, kultúraellenes életformáknak, amelyek, bizton állítom, megölik Európát, ha vissza nem szorulnak, van még kultúránk, van mire építenünk, van miből erőt merítenünk, reménységet, hitet markolnunk, csak fel kell ismernünk, magunkévá kell tennünk, fel kell benne oldódnunk.

E nagy szellemi mozgalmon belül, természetesen, vannak kisebb-nagyobb részmozgalmak, ezekről órákig elvitatkozhatnánk, velük hosszasan elpepecselhetnénk. Tettesztős feladat volna például megvizsgálni, hogy ez a kétféle szellem miként fejeződik ki az irodalom, művészet, filozófia, lélektan, sőt fizika, és matematika különböző irányjaiban, mint hasadozik szét, vagy tapad össze, mint fordul egymással szembe, vagy mozdul párhuzamosan. Ez azonban nem feladatunk most. Egy mindenestre világos és kétségtelen: a szellemi élet minden területén felismerhető misztikus lélek jelentkezése, akár a francia modern irodalomra — Gidere, Claudelre. Mauriacra — gondolunk, akár az amerikai Dreiserre, akár a norvég Hamsunra, akár az angol Eddingtonra, akár pedig — ama érdekes hatásra, melyet a hindu irodalom és filozófia nagyjai Európára gyakorolnak. Minden újabb szellemi mozgalom mélyén felismerhető a törekvés, hogy a lélek ismét egyensúlyi állapotba, harmonikus nagy egységbe, szintézisbe jusson, egyrészt megtartva azokat az eredményeket, amelyeket a kifelé fordulásnak köszönhet, másrészt kellőképp megnyirbálva az antropocentrikus szemléletet, amely anarchiába kergeti. De nemcsak a szellemi élet területén ismerhető fel ez a tendencia, hanem az élet egyéb területein is. Ugyanakkor, amikor a nemzeti szellem fel-támadása és kivirágzása látszólag logikusan vonja maga után a nemzeti imperializmust, láttuk a kollektív életformák előretörését még a nemzeti kereteken belül is. Enyhébb formában láttuk ugyanezt a jelenséget Amerikában. Franciaországban, nálunk és a szomszédos országokban, ad abszurdum kifejllesztve a Szovjetunióban. Japánban. Mindez azonban isteni tartalom nélkül történik. Igen, az európai szellem tapogatózva, hol erőszakosan, hol gyengéden, hol gőgösen, hol alázatosan, hol vérrel hol könnyel, hol sikeresen, hol tragikus téve-

dések közepette lázasan keresi az új életformát, amely megmenthetné a racionalizmus értékeit, de ismét az isteni szándékok felismerését és betöltését állítaná a lélek középpontjába. Realizmusunk misztikussá válik, miszticizmusunk realizmussá.

Ebből az átmeneti állapotból következik az a gyakran szinte kétségbeejtő zavar, amiben Magyarország vergődik. Soha annyian nem keresték a magyarság hivatásának útjait, mint manapság, soha azt a szót, hogy „hivatal”, le nem írták, ki nem mondták, ki nem nyomtatták annyiszor. De soha annyi balfogást nem is követ el ezzel a hivatástudattal. Hallunk dunavölgyi hivatásról, a nyugati kultúra megvédésének hivatásáról, sőt újabban a Szovjet megdöntésének hivatásáról. Jóhiszemű írók és publicisták, rosszhiszemű politikusok, zsákmányra éhes érdekek, a magyarság lelkületétől idegen szándékok, szent meggyőzések és szentségtelen cinizmusok mindmind azt a hivatástudatot rohanják meg, hogy a maguk jármába hajtsák, a maguk szikes földjét felszántassák vele. Ha valaki kételkednék abban, amit mondok, figyelje meg, a múlt század közepétől máig hány falu, hány vidék adta át magát a tervszerű öngyilkosságnak, az egykének, s mint kapaszkodnak ennek a népnek nyakára idegen siserehadak, s mint liheg a tehetetlen védekezés kapkodásában majdnem reménytelenül. Holott a magyar hivatással nyomban tisztában leszünk, ha az isteni hivatásra gondolunk, arra a hivatásra, amely ezt a népet fenntartotta és felvirágoztatta s amely betöltötte őt az igazi kultúra szépségével, tisztaságával és harmóniájával. Az is kétségtelen, hogy hivatástudatára csak a legszigorúbb, legőszintébb önvizsgálat önismeret útján juthat. Fel kell tárnia önmagát, meg kell állapítania, mi az egyénisége, mi az, ami benne elmondhatatlan és szent tehát isteni lényeg. Le kell hántania magáról mindent, ami szellemiségétől idegen. Fel kell ismernie mindazt, ami szellemiségében más népekkel rokon. Meg kell tagadnia a látszatkultúra és látszaticivilizáció hazug formáit, ellen kell állnia minden hatásnak, ami eredeti mivoltát szétbomlasztja, megrothasztja, irtóznia kell a racionális polgárisultság hibrid formáitól, zagyva szellemiségétől.

Ha már most ebből a szempontból vizsgáljuk a magyar irodalmat, olyan választóvíz birtokában vagyunk.

amelyből elég egy csepp, hogy ki tűnjék, mi az, ami szín-arany s mi az, ami csak tetszetős, de hamar rozsdásodó pakfon. Kell-e túlságosan bizonygatni, miben rejlett a háború előtti irodalom sok csillogó, de értéktelen hamisítványának igazi lényege? Rá kell-e mutatnunk a magyarság és az *igazi* emberiség szellemétől oly idegen szellem természetére, mely itt lobogott, táncolt, bömbölt, röhögött, szellemeskedett, érzelgett, nagyképűsködött és hivalkodott az „európai szellem“ köntösében s olykor-olykor nem átalotta fejére nyomni a magyar süveget is? Kell-e bővebben fejtegetnünk, mért kellett eljönnie Ady Endrének, Bartóknak és Kodálynak, a klasszikus magyar zenének? Amint hogy felesleges hangsúlyozni azokat a mélyen gyökerező rokonságokat is, amelyek a magyar szellemisség és a diadalmasan felragyogó modern nyugati szellem között megvannak. Mert a provanszi Mistral irodalmi kezdeményezése és a romániai népművészeti kincsgyűjtők munkája, Bartók és Kodály muzsikája és a finnek nagy nemzeti drámája, a Pohialaisia között nincsenek áthidalhatatlan távolságok. A különböző népek kultúrája között nincsen olyan nagy űr, mint amekkora űr tátong ugyanannak a népnek a kultúrája és a kultúrának csak nevezett, kultúrmázzal jól-rosszul bevont hibrid zagyvaság között. Kultúra az istenséggel való kapcsolatok nélkül nincsen, ahol ezek a kapcsolatok hiányzanak, nem kultúrával, hanem szemfényvesztéssel állunk szemben. Ezért volt kultúrája a középkornak s ezért nincs a modern polgárság korának.

Az eddig elmondottakból kiderül, hogv a nagy vitában, amelyet még Kosztolányi Dezső kezdeményezett a homo morálisról, melyik oldalon állok. Kosztolányi lándzsát tört a homo aestheticus mellett, lenézte a homo morálist, mert a művészetben erkölcsi élménveket kíván kifejezni. Szerencsére, akarata ellenére ő maga is lespobb alkotásaiban inkább homo morális, mint homo aestheticus, amint nem is lehet másként. Az író, a művész akkor egészen az, ha homo aestheticusi mivolta mellett homo morális is. Küldetése erkölcsi küldetés, hiszen nem önmagához szól, hanem a közösséghez. Ő az, akinek fel kell ismernie korát, le kell mérnie a lemérendőket, el kell vetnie, ami könnyűnek találtatik, s meg kell tartania, amirek súlya van. ő az, aki nemcsak a jelent, hanem a múlt-

tat és jövőt is magában hordozza s olyan mértékben művész, amilyen mértékben képes erre. ő az, akiben szintetizálnia kell mindennek, ami a tömegben vágyként, gondolatként, akaratként széttöredezve él. ő az, aki felelősséggel tartozik a köznek és a maga lelkében élő istennek, ő az, akinek bátran kell viselkednie veszedelmes időkben is, ő az, akinek szólania kell akkor is, amikor százezrek hallgatnak, vagy amikor százezrek hazugságot kiáltanak, ő az, akinek szembe kell szállania a megalkuvással, gyávasággal, félelemmel, szorongással, éhséggel és szomjúsággal, háborúval és békével, idegen akaratokkal és szellemiségekkel, hazugságokkal és tévedésekkel, hízélgéssel és fegyverekkel, ő az, aki egy nép néma lelkiismeretének hangos kikiáltója. Mindez hogyan volna lehetséges erkölcsi elszántság hí fián?

Hiszen igaz, megtanulhatod a nyelvet jól, vagy jobban, forgathatod a stílust ügyesen, könyvtárakat olvashatsz nyolc-tíz nyelven és lehetsz poéta doctus, beutazhatod a világ úgynevezett kultúrországait s felaggathatod mondataidra az előkelő külföldi stíluscicomák legszebbjeit, mint valami karácsonyfára, írhatasz magasröptű tanulmányokat ismeretlen és érdektelen angol, francia, kínai, vagy akármilyen tollforgatókról, lehetsz européer, világpolgár, írói mivoltod suhogó selyempalástiában, térülhetsz-fordulhatsz a fórumokon, ölthetsz akármilyen nagyképet, elámíthatod a szalonok, kávéházak, előadótermek, színházak dobogóit, mégis idegen vagy, nem vagy író, ha nem lüktet a szíved a néped vérkeringésével együtt. Elismerhet az egész világ és szórhatja eléd a pénzt, dicsőséget szerezhetsz, senki vagy és semmi vagy, ha nem hajolsz meg alázatosan néped lelke előtt s nem azt mondod ki hangosan, amit az csak sutogni tud. Igen, homo morális az író, erre tanított engem az emberiség minden nagy szelleme, de dilettáns marad, ha nem tud egyszersmind homo aestheticus is lenni.

Befejezésül: hiszem, hogy van kivezető út a zürzavarból, amelyben az emberi élet mindenfelé vergődik. Ez az út a történelmi múlton, a jelen népkultúráján, az Európában még sok helyen érintetlenül megmaradt népi misztikus szemléleten át vezet egy olyan szintézisbe, amely helyét ad a realizmusnak, de középpontjába a léteket misztikus élményét helyezi, kivirágoztatja az egyéni-

séget, de kollektív keretbe foglalja, szabad fejlődést biztosít a népeknek, de letöri az imperializmus fegyvereit. Az átalakulás legforrongóbb kohójának, Középkeleteurópnak ütközopontján vagyunk, magyarok. Ki kell alakítanunk magunkban azt a korszerű szellemet, amely történelmünkben önként következik s amelynek hordozója a népkultúránk. Aki valóban írja ennek a népnek, az önismeretet szolgálja. Aki pedig nem ezt szolgálja, söpörjük ki könyörtelenül az igaz bírálat ítéletével, ha még oly méltóságosan viseli is. a filozófusi palástot, mégoly oly nevettedően csörgeti is a komédiás sapkát.

(KELET NÉPE)

1941. január.

Az utóbbi időben, különösen a két legutóbbi esztendőben, figyelemreméltó jelenségnek vagyunk tanúi a magyar szellemi élet minden területén. Érdeklődésünk möhön fordul az örök. a változhatatlan magyarság jellegzetes vonásai felé. A történelem iránt megnyilvánuló mohó érdeklődés, meg az örök magyarság jellegének kíváncsi vizsgálata szorosan összekapcsolódik. Mintha a történet mély tengerébe nemcsak azért pillantanánk, hogy a mélybesüllyedt atlantiszi világ épületeit lássuk, felkonduló harangszavát halljuk, hanem azért is, hogy visszataukrózódó arcunkat figyeljük, magunkat megismerjük.

Ez azonban nemcsak magyar jelenség, bár okai a magyarság külső-belső helyzetéből, a fajtának egy nagy erőfeszítésre való ösztönös felkészüléséből erednek. A Szovjetunió népei — tatárok, kirgizek, mongolok, mordvinok, marik, sőt a maroknyi osztyákok, vogulok — körében is egyre mélyebbre hatol a történelmi múlt, a faji tulajdonságok vizsgálata. Mérhetetlen összegeket, munkát fordítanak ásatásokra, tudósok serege kutatja a fajták jellegzetes kultúrkincseit, irodalomban, zenében, színpadon, építészetben, képzőművészetben egyre nagyobb területet hódít a fajták jellegét felmutató művészet. S ha így van a marxi szemlélet szerint koordinált Szovjetunióban, mennyivel inkább így kellene lennie Finnországban, a balti államokban, — melyek fejlett faji kultúrájukat készen vit-

ték be a Tanácsköztársaságba, — mennyire így kellett lennie a tragikus sorsú Lengyelországban. A kicsiny Szlovákia görcsös erőfeszítéssel kaparja össze népi kultúráját, hogy öntudatot ébresszen magában. Horvátország most kezdi kutatni történelme sekély rétegeit. S így tovább. Nagy kontinentális egységek körvonalai rajzolódnak, de e körvonalakon belül fehéren izzó feszültséggel gyúlnak ki a fajták öntudatra-ébredésének ragyogó tüzei.

A német nép már a század elején mohón rávetette magát az örök németiség vizsgálatára. Ez a vizsgálat a végletekig vitt faji öntudat, a *Herrenvolk* jegyében indult. Jellemző, hogy az angol Chamberlain adta a németiség kezébe a modern faji gondolat, sőt a „germán faj“ fogalmának eszközeit. Chamberlain megkísérelte a valójában nem létező „germán faj“ jellemzését, ez azonban meglehetősen homályos és ellentmondó. Az újabb német fajelmélet már inkább az „északi gondolat“ elnevezést használja, sőt Günther, a német fajmítosz legtekintélyesebb úttörője, „északi gondolatnak“ nevezi azt az elméletét, hogy mennél tisztábban északi valamely egyén, vagy néü, annál kimagaslóbb szerep illeti meg a többi nép között. Ezért mondta Günther, a németek eszményképe az északi ember, azt kell utánozniok, azt kell mennél tisztábban kitenyészteniük. Günther követeli, hogy a német nép érdekében kövessenek el mindent a „felészakiasítás“ (Aufnordung) érdekében, tehát az összes német törzsek körében az északi fajhoz tartozók születési túlsúlyát biztosítsák. A nem északi fajú egyének szaporodása viszont megakadályozandó, mert a németiséget úgyis az „elészakiasítás“ (Entnordung) veszélye fenyegeti.

Ebből az elméletből következik, hogy minden magasrendű kultúrát az „északi faj“ hozott létre. Hivatkoznak kétezer, vagy még többezer éves német kultúrára. Sőt, mióta kiderült, hogy egyes kicsiny indogermán szórványok egészen a Távol keletie előfordulnak, azt is hirdetik, hogy a keletázsiai kultúrákat is indogermánok — mai elnevezéssel „árják“ — teremtették s tőlük csak átvették a kínaiak, a mongolok, a türkök, a japániak. Természetesen „árja“ eredetű az arab kultúra is, tehát az „északi faj“ teremtette, hiszen az arabok neve — *ari abi* — azt bizonyítja, hogy eredetileg *ari*, vagyis *áriak* voltak, tehát az „északi fajhoz“ tartoztak, Hirdetik továbbá, hogy

a görög kultúra is északi eredetű volt, sőt arról is hallottunk, hogy a keresztyénséget is az árja Jézus adta a világnak.

Nem lepődünk meg tehát azon, hogy a némettség, minden emberi értéket magából eredeztetvén s magának tartván fenn, a kultúra érdekében igen hathatós eszközöket ajánl az „északi faj“ tisztaságának megóvására. Így Weinländer azt kívánta, hogy a keverék, valamint a nem germán fajúakat természetlenülíteni kell.

A kis népek feltámadásának, vagy megmaradásának elengedhetetlen feltétele a történelmi múlt s a fajtajellegének ismerete. A nagy népek pedig éppen imperializmusuk szolgálatában törekednek örök jellegük megismérésére.

Nekünk, magyaroknak is megvan minden okunk, hogy örök tulajdonságainkat kutassuk. Kultúránk véres körmökkel iparkodik napfényre törni a népi mélyrétegekből s ami ezzel egyértelmű: évszázadok mélységeiből a ránknehezedeo hivatalos, európainak mondott, de valójában zavaros idegen polgári kultúra kriptafelele alól. Eérés életünkön végigvonul a máról-holnapra való kényesereszevsének szelleme, sohasem látott impresszionizmusban hanyóduunk. Lábunk kétségbeesetten tapogat szilárd tálai, tekintetünk örök irányok csilláma után. Mindenki érzi, hosrv két feladat sürgössége szorongat: tisztáznunk kell a világban való helyzetünket s tisztáznunk kell mi-voltunkat, tehát belső erőink mértékét.

Valószínű-e, hogy a magyarság helyt fog állani?— kérdezte évekkel ezelőtt Németh László a *Debreceni Kátéban*. — „Nem valószínű, — mondja. — A valószínűség számtani fogalom, hiányzik belőle a megfoghatatlan heroizmus. Az észérvek aránya a magyarság ellen szól.“ Aztán felteszi a kérdést: *Miért kell mégis erőltetnünk a helytállást?* „Mert így kívánja életünk méltósága. — feleli, — a testünkben szálló sors s az elszántságot kedvelő idő... A nagyság, mint maga az élet is, reménytelen, — folytatja — s a reménytelenségben, a falhozállított népek harcában van valami kétszerkettő fölötti remény. A történelem a tragikus életérzés csodája. Marathonnál a reménytelenség győzött.“ *És hogy egyenesedhetik ki a magyarság?* „Hagyományai belső udvarára kell húzódnia, legjobb életnedveit kell fölshivattyúznia magába. Van ma-

gyar sors s voltak e sors széljárásában lengő életek: ezeknek izgalmát és erejét kell áteresztenuk magunkon... A magyarság új életrelobbanását kívánjuk egy sorsunkhoz méltó magatartású ,új-nemesség'-ben.“

Évekkel ezelőtt mondotta ezt a *Debreceni Káté*. Azóta a feladatok nőttek, de mondjuk meg mindjárt azt is, hogy a magyarság megmaradásának lehetőségei is szaporodtak. A valószínűség ma már matematikai értelemben is mellettünk szól, harcunk nem egészen marathoni harc. Ha a reménytelenség ráébresztett bennünket a helyállás kötelességére és méltóságára, a reménység elénk hintáztatja a jövőndő boldogabb, tisztább képeit is.

Mi a magyarság hivatása? Ezt is számtalanszor kérdezik, fejtegetik manapság. Hallunk európai küldetésről: ez az úgynevezett európai kultúra megvédelmezése volna „kelet barbárságával“ szemben. Hallunk dunavölgyi hivatásról is: ez meg a Dunavölgye körül elhelyezkedett népek megszervezése volna, végső soron ugyancsak az „európai“ vagy, ha úgy tetszik: „keresztyén“ kultúra védelmében. A „híd“ szerepét is nekünk szánták, a közvetítését: adjuk át Nyugatnak, ami a Keleté, Keletnek, ami a Nyugaté. Ami ebből az adom-veszemből megmarad, az a miénk.

De számoljunk csak le a szép szavakkal.

E hivatásokat és küldetéseket Európa, vagy ha úgy tetszik: a nyugati keresztyén kultúra tüzte ki elénk a maga érdekében. Harcolj, vérezz és én kitüntetlek, — mondja Európa. — Valld és hirdesd az én felsőbbrendűségemet és én nyakadba akasztom kultúrnéppé avató Korvin-láncomat.

A nyugati kultúra, pontosabban: a keresztyénség védelmének gondolata IV. Béla kétségbeesett segélykérő leveleiben bukkan fel először. A tatár támadással szemben Magyarország a maga erejéből nem tudott megállani. Láta Lengyelország, Csehország összeomlását. A király, igen helyesen, de sajnos, eredménytelenül, arra hivatkozott, hogy Magyarország bukása a keresztyénség bukását vonhatja maga után. Könyörgött, segítsenek bennünket a helyállásban. Nyugat hatalmai. A pápa szép buzdításokat küldött, de sürgősebb dolga volt: le kellett számolnia a

császárral, az Antikrisztussal. A mongolokkal talán meg lehetett volna egyeznie — s történetek is lépések ezirányban — olyasformán, hogy megkeresztelkednek s osztoznak a pápával a földi hatalomban, de a császár ott állott Róma kapui előtt, vele egyezkedni nem lehetett. A magyarság tehát elbukott, elbukott a maga védelmében, noha önvédelmi harca Nyugat és a keresztyénség érdekét is szolgálta.

Ugyanez ismétlődött a török hódítás idején. A keresztyén kultúrát, Nyugateurópát védelmeztük anélkül, hogy a védelmezettek támogattak volna. Szükségtelen, hogy részletezzük a dolgot. A magunk megmaradásáért véreztünk, szenvedtünk másfél évszázadon át s ebből adódott, hogy védelmeztük Nyugatot is, minthogy a kapuban állván, csak a mi holttestünkön át közelíthették meg Nyugatot a Keletről előretört erők.

A nyugati „kultúrnépek“ siettek leszámítolni a védelem hasznát: a török kiszorítása után elkergették honfoglaló nemzetségeinket ősi földjükről, jobbágyorsorba juttatták őket. Nyugatról pedig egy eljövendő Habsburg-imperializmus számára hídpillérekül idetelepítettek egy sereg idegent.

Majd később élcsapata lehettünk a nyugat kapitalista imperializmus háborúságában az egyik viaskodó félnek. Jutalmunk lett Trianon.

Ha más példára vagyunk kíváncsiak, tekintsünk a rokon finn nemzetre. Egy évvel ezelőtt ugyancsak a „nyugati kultúrát“ védelmezte véres áldozatok árán. Egyedül maradt, rajtavesztett.

Mi az igazság tehát abban a kérdésben, hogy a magyarság hivatása a nyugati kultúra védelme?

A nyugati kultúra éppen úgy nem egységes, mint ahogy nem keresztyén. A nyugati kultúra számtalan ókori és középkori kultúrelemből, sőt kultúrkörből tevődik össze, szellemi tartalma a Rómától átvett pogány vallások hagyatékának színes kaleidoszkópját mutatja. Óegyiptomi, asszír, görög és zsidó kultúrrétegek hevernek benne egymáson. Mindehhez járul még a beözönlött germán népek kultúrája. Európa, *törekedett* arra, hogy keresztyénné legyen, valójában sohasem lett az, legfeljebb megközelítette imitt-amott a keresztyén eszményeket. Évszázadról-évszázadra más és más kultúrképet mutatott. Hol a román, hol

a gót, hol a klasszikus vonások kerekedtek felül benne. Voltak korszakok, amikor inkább pogánynak lehetett volna nevezni, például a róneszansz idején. Egységes a kapitalizmusban lett Európa, — de akkor szűnt meg európai lenni. S vájjon ki állítaná, hogy a kapitalizmus kultúráját s keresztyénséget jelent? A világ minden táján ősi, harmonikus, szilárd kultúrákat pusztított ki, ahol elhatalmasodott. Alapelvei: a munka kizsákmányolása, a szabadverseny, a gyengébbek elpusztítása, az élet minden területén könyörtelenül alkalmazott haszonelv, a családi közösségek felbomlasztása, általában a magasabb erkölcsi célok és értékek alárendelése rideg materiális céloknak és érdekeknek, mind-mind homlokegyenest ellenkezik a keresztyénség alapelveivel. Ha Európában maradt még kultúra, az éppen ennek a Molocheurópának ellenére maradt s mindenütt azokon a területeken, amelyek kivülestek a kapitalizmus nyers uralmán, tehát a legsalsóbb néprétegekben — a földművesek között —, egyes nem kapitalizálódott országokban, vagy ahol a nép fel tudta építeni belső védekező szerveit (Finnország, Dánia, stb.).

Vájjon hát ennek a sem nem keresztyén, sem nem magasabb rendű Európának a védelme volna a magyarság hivatása?

De mondhatná valaki, hogy napjainkban éppen ezzel a kapitalista, — mint mostanában divatos nevezni: „plutokrata“ — Európával számolnak le a fiatal népek. Ez indokolja a Szovjetunió új szerepét is napjainkban. A valóság azonban egy kissé más. Itt is szükségünk volna a fogalmak, helyesebben a tények tisztázására.

Kétségtelen, hogy a magyarság célja, hivatása, küldetése csak egy lehet, a jelenben csakúgy, mint volt a múltban s lesz a jövőben: *a megmaradás*. Még pedig akár ilyen, akár olyan Európában, akár egyedül, akár szövetekezve más, reánk utalt népekkel. Ha e harcban jó fegyver az az érv, hogy Európát védjük, ám éljünk vele, bár a tapasztalatok kellő értékre szállították ezt a fegyvert. És ha érv és fegyver, hogy Európa ellenére maradhatunk csak *meg*, hát akkor Európa ellenére kell megmaradnunk.

Ha mármost tudjuk, mit akarunk — s tudjuk — tudnunk kell azt is, hogy honnét jöttünk, kik s mik vagyunk, minő erővel rendelkezünk. Ha tudjuk, hogy meg kell védelmeznünk magyari voltunkat, tudnunk kell azt is

mi a magyarság, mi az, ami a sors forgandó kerékküllői közül sohasem hull ki, ami örök, amit védelmezve magunkat védelmezzük.

*

Faji szempontból a magyarság már keletkezése pillanatában sem volt egységes. Ezért lett közkeletű az a gyakran diadallal hirdetett felfogás, hogy magyar fajta nincs is. A fajbiológia nem is magyarázhatja meg egészen magyarságunkat, összetett nép lévén, amely egy keleti ugor és egy bolgártörök ágból ötvöződött, fajiságunk már az előmagyarok korában kettős arculatot mutat. A keveredés később folytatódott. A türk törzsszövetségben belsőázsiai türk törzsekkel, a kaukázusi tartózkodás idején alán — iráni — elemekkel, a kazár birodalom keretében kabarokkal, később besenyőkkel, kunokkal, eszgelbolgárokkal — székelyekkel — vegyültünk. Őseink sűrűn szedtek rabszolgákat az orosz erdővidékekről, s így ágyasaik között sok szláv és finn-fajta nő volt: mordvák, muromiak, marik. Ivadékaik a finn elemet szaporították. Itt Magyarországon is sok szlávot találtak s nem irtották ki őket, hanem maguk közé fogadták. Kevert vérnek vagyunk tehát, jóllehet magyarok.

Mit jelent hát néhány fajbiológusunk játéka Mendel öröklési törvényeivel? Nemrégiben egy ifjú tudósunk piros, meg fekete kockákkal illusztrálta a Mendel-törvénynek a sejtek génjei útján való érvényesülését. Itt a piros, hol a piros-játék ez. Több-kevesebb valószínűséggel alkalmazható birkákra, lovakra, gazdasági növényekre. Itt azonban nem babra megy a játék, hanem lélekre. Lelki tulajdonságok, kultúrák, tehát szellemi tények nem erőszakolhatók a mendelezés állattenyésztési, vagy növény-nemesítési módszerébe. Az ember nem mezőgazdasági produktum. Ma már a legmegrögzöttebb orthodox marxisták is megengedik, hogy a kultúra nem mindig *überbauja* a gazdasági rendszernek.

Bartucz vizsgálatai szerint van keletbalti, mongoloid és mongolid, van dinári, taurid, alföldi, van szibirid s rjazáni rassztípus a magyarságban. Sajnos, az antropológusok sem jutnak sokkal közelebb a magyarság faji vonásainak tisztázásához. Míg majdnem háromezer avar koponyát vizsgáltak meg, honfoglaláskori koponya alig száz került elő. E koponyákból annyi állapítható meg,

hogy azok 28 százaléka hosszúfejű, 56 százaléka középfajű és csak 16 százaléka rövidfejű. Általános vélemény, hogy a magyarság nagyobb része keletbalti fajta volt, bár a keletbalti elem eredete elég homályos. Tapogatóztunk tehát s óvatosan kell megfogalmaznunk azt a véle-ményt, hogy a honfoglaló magyarság az európid és a mon-golid fajkör határán állott.

Az őstörténet és segédtudományai szerint a ma-gyarság kultúrája nem volt tiszta nomádkultúra. Elő-deink egy része ismerte már a földművelést is. Hosszabb-rövidebb letelepedései során nemcsak sátorban, hanem házban is lakott. Társadalmi szervezete viszont békében-háborúban egyaránt a türk törzsszövetségen nyugodott. Törzsek, nemzetségek, családok (hadak) rendszere volt ez. A hadi tevékenységet, az államvezetést — amennyire; államnak lehet nevezni a honfoglalás előtti kor magyar társadalmát, — kétségkívül a türkök harcias törzsei és nemzetségei intézték, a békés ugor népesség viszont való-színűleg alávetett — jobas: *jobbágy* — szerepet játszott, s inkább vadászattal, halászattal, földműveléssel, famun-kálással, vessző- és sásmunkával stb.-vel foglalkozott.

E nép, amely a türk fajtájú avarok összerombolt birodalmának színhelyén megjelent, még Géza fejedel-münk idejében is tipikus képét mutatja a türk államszer-vezésnek. Az uralkodó törzs, a Magyar, középponti hely-zetet foglalt el az országban, a többi pedig az ő bizton-ságát — s vele az egész államét is — biztosította. Az itt talált népeket szabadságukban, lakóhelyükön meghagy-ták, mindössze, mint később a mongol birodalomban is, adófizetésre kötelezték őket.

Őseink tehát a nagy euráziai sztyepkultúra képvi-selőjeként jöttek ide. Mint küldöttei a távolkeleti Csen-des-óceánig s fel a Jeges-tengerig terjedő mérhetetlen, kavargó, liol lavinyszerűen megnövő, hol részeire hulló s új mozaikba illeszkedő néptengernek. A változat benne végtelen. Itt még sokáig tolytatta eredeti életmódját, majd lassanként letelepedvén, az állam alapja az ugor réteg lett. S megindult egy úgynevezett „felső kultúra“ építése.

Ez az a pont, ahol hivatalos történetírásunk és kul-túrszemléletünk szinte magyarellenessé válik. Igaz ugyan, hogy szerves folyamánya középkori gesta-irodalmunk s

kolostori felfogásunk szellemének, azonban ideje a szolgáló követéstől, sőt túlzásoktól szabadulnunk. Mert a nagy sorsfordulót, a magyarság letelepedését és keresztyénné válását határnak tekinti, erőszakos, szakadékszerű cezúrának, ahogy a gesták cezúrának tekintették abból az érthető okból, hogy ami a keresztségen innen van, az az Istennek tetsző tiszta, emberi s felsőbbrendű élet, ami a keresztség előtt volt, csak vak botorkálás, tévelygés, sötétben való tapogatózás, szárnalmas, embertelen állapot. Hivatalos felfogásunk és közkeletű nézeteink szerint a nagy cezúrán, a keresztségen még át nem esett magyarság műveletlen, barbár, alacsonyrendű, noha nemes tulajdonságokkal megáldott s kultúrára „hajlamos“ nép volt, szárnalmas, nemiképpen erkölcstelen, mindenesetre közveszélyes nomád életet élt, rablásokat rendezett, magnum áldomásokat ivott, hódolt a „Hadúr“ előtt s elég illedelmesen ugyan, de mégis csak pogánykodott. Szegény, alacsonyrendű rokonságáról szokott így beszélni a felkapaszkodott unoka. A keresztyénné válás után pedig. íme, egy átvedlett, múltját megtagadó, szorgos kultúrmunkában verejtékező, Európára mély tisztelettel tekintő, mindenáron tanulni akaró nép áll. Szégyenli, hogy kumiszt ivott s egyetlen vágya, hogy odahagyva sátrait, kőházakba vonuljon, román templomokat építsen, a bajor törvényért lelkesedjék s mennél tökéletesebben s gyorsabban elfeledje, hogy ki volt s mi volt, honnét jött. Eszerint a magyarság valami különös kollektív pszichoanalízisen esett át, kigyógyították infantilis komplexusaiból. Fiai, mint valami jobb családok gyermekeiből összeválogatott gimnáziumban, vetélkedtek abban, hogy ki tud jobban felelni Európából a „keresztyén-germán“ tanár úr előtt. Ösztöneit megtagadta, vagy kiirtotta. Pusztá megszokás, hogy magyarnak nevezte magát, ez mindenesetre sajnálatos szépséghibája maiglan. Hivatalos felfogás szerint a magyarság egycsapásra megszűnt euráziai nép és lélek lenni.

Holott lehetséges-e, hogy egy nép, mint a gúnyját, levesse több évezreden át szervesen kialakult lelkeségét? Ha a keresztség keresztyénné is teszi a pogányt, elképzelhető-e, hogy fehér emberré változtatja például a nébert? S ha *nem* tudja lemosni a fekete bőrt, vajjon ki tudja-e mosni az ösztönöket, szét tudja-e oldani a *lelki alkatot*?

Vájjon megszűnt -a magyarság az lenni, ami volt?
Bizonyára nem.

A sátrak ugyan átengedték helyüket a beremaházaknak, a téli szállások a váraknak, az ősi, hordozható istenházak az újstílusú templomoknak. Géza fejedelem fapalotája is szegyenkezve nézett még ideig-óráig az esztergomi hegyen vele szemközt épülő díszes kőpalotára. A papoktól üldözött jokulátordalok és hősi énekek is visszahúzódtak a nép közé, a tarsolylemezek palmettái a paloták oszlopfőire, kelyhek, szentségtartók peremére kerültek, a sámánok, javasok, táltosok és baksák mocsarak, erdők közé húzódtak, vagy vándorló garabonciás diákokká (kara-bonc „fekete táltos“) lettek. De mindez szívósan, makacsul élt és virult tovább. Mint pogány tarack bujkált a keresztyén búzavetés alatt s minden irtás, tiprás, égetés ellenére ki-kiütközött az Úr gabonájából s a nyugati művelődés alól. Az eurázsiai lélek keresztyénné s nyugativá lett ugyan, de a maga módján, *eurázsiai módon* lett azzá.

Az eurázsiai lélek tehát mélyen a nép alsóbb rétegeibe szívódott, lassan-lassan rátelepedett egy európai kultúrréteg, amely, mint mondtuk, aszerint volt más és más, ahogy maga Európa is más és más volt időnként. *Európa volt a változó, a magyar lélek az állandó.* E két birkózó erő első találkozása Szent István országlása. Néha kiegyensúlyozódtak a külön-külön erők, ez történt a román korban, néha törések támadtak, mint Mátyás király korában az üvegházi magyar röneszansz virágzása idején, majd tragikus kimenetelű, egyenlőtlen harcban kavarogtak, mint napjainkban, a kapitalizmus korában. A találkozás azonban nem a keresztyén-germán kultúrkörrel, hanem a keresztyén-latin kultúrkörrel történt meg elsősízb. Ezen nem változtat semmiféle hivatalos erőszaktétel. Az új Magyarország alapjait a clunyi kolostorból kisugárzó erkölcsi megújhódás vetette meg, a XI—XII. században kolostorok épültek azzal a rendeltetéssel, hogy bennük csak francia szerzetesek lakhatnak. Nyelvünk kellő figyelemre nem méltatott jövevényszavai között már a keresztyénség első korszakában sok francia szó volt. Arra a termékenyítő francia-latin szellemre, amely a honfoglalást követő első századokban oly csodálatos fényvel vonta be nemcsak királyaink udvarát, de

előkelő nemzetségeink mindennapi életét is, ragyogó okfejtéssel és világító bizonyítókkal mutat rá Kardos Tibor most megjelent kiváló műve: *Középkori kultúra, középkori költészet*. De jelentékeny hatással volt ránk a bizánci kultúrkör is. Eleinte mintha egyforma esélyei lettek volna a keleti keresztyénségnek a nyugatival, gondolkunk csak görög kolostorainkra s a különösen Délmagyarországon tevékenykedő görög térítőkre. Nincs minden szimbólum híjján, hogy Szent István koronája -két részből, egy Rómából kapottból s egy Bizáncból küldöttből áll. Palástja nyilván mutatja a bizánci kultúra hatását, de a korona zománcképei is rávállanak.

Az euráziai lélek minduntalan felhorgadt a rátelepült idegen kultúra ellen. Az első századok pogány-lázadásai, a hajdan *mellérendelt* viszonyban élő törzsek tiltakozása a frank *alárendelt* viszony ellen, a katonai szervezeté a földművelő nép új szerepe ellen, Tengri tiszteleté az új Boldogasszony és Fia tisztelete ellen. Később ez a lélek szelephez jut a roppant belső feszültség könnyítéseképpen a háborúkban. De mohón ragadja meg Dózsa parasztmozgalmának alkalmát, hogy felkeljen s mennydörgő szavát hallassa elnyomójával szemben. A reformáció idején vallási mozgalomhoz csatlakozik, majd a vallásszabadságért vívott harcokban a szabadság zászlájának felemelőihez, a negyvennyolcas forradalomban Kossuth-hoz. A világháború után már nem volt hová állania, bár reménykedett, hogy felszabadulhat s megteremtheti a természetének megfelelő sajátos életformákat.

De nemcsak idegen szellemmel, idegen kultúráramlatokkal került szembe, hanem idegenekkel is. Ez a nép, amelyhez szabadon csatlakozhatott minden idegen népelem s amely szabadságukat megtartotta, nyelvüket, életmódjukat nem korlátozta, időről-időre mégis kénytelen volt felhördülni. Már Szent István idejében idegenekkel hadakozott, I. Péter korában iszonyú idegengyűlölet rohant végig az országon, ez a tűz csapott fel II. Endre idején s felperzselte a merániakat s fennhéjázó, költekező uszályhordozóikat. Felesleges végigmennünk minden kiáltó példán napjainkig. Eltűrtük, hogy királyi s főpapi udvaraink előkelői idegenből jussanak nálunk magas polcra, örködtünk nyolcszáz évig szepességi és erdélyi szász városaink biztonsága, gazdagodása fölött, több

mint két évszázadon át alig volt szavunk az ellen, hogy a török hódoltság után betelepedettek velünk együtt egyenrangú, jómódban, szabadságban élő honfitársaink legyenek. S íme, még ez az ázsiai-mód türelmes lélek is kellett, hogy olykor-olykor megálljt kiáltson a földjén hízó élősdieknek. Mert ők az európai kultúrnép jogán a magyar mellérendelő viszonyt mihamar alárendeltté akarták tenni s tették is a magyarság számára.

Miféle népeket kapcsolt a magyar törzsszövetség magához? S miféle népek azok, amelyeket, ha megtűrt is, idegennek tekintett?

Vándorlásai során a magyar törzsszövetség magához kapcsolt minden olyan szabadon csatlakozó népet, *amely lelkiségében, kultúrájában, életmódjában hasonló volt hozzá.* Az ugor törzseket egyesítette a bolgártörökkel. Annyira kiegészítették egymást, hogy az utóbbiak a nyelvüket is feladták. Csatlakozott a jazig, bár iráni eredetű volt. (Utódai a jászok.) Itt, a Duna-Tisza mentén megszervezte a szlávokat. Időtlen múltja volt már a honfoglalás idején az úgynevezett szentistváni gondolatnak, a türk módszerű törzsszövetség gondolatának. Ezt a gondolatot, a *mellérendelő államszervezés* gondolatát használták ki ellenünk később a nem szabadon csatlakozott idegen elemek, ma is erre hivatkoznak azok, akik nem tudnak megférni velünk. Ezt a gondolatot használta fel a Szent Istvánnak tulajdonított *Intelmek* írója, aki nyilván az I. Péter korában fellángolt idegengyűlölet csillapítására szerkesztette művét, de lehet, hogy még később, a XIII. század elején.

Csakhogy a szabad, mellérendelő türk törzsszövetség elve szerint mindig a magyarság szabta meg a csatlakozás feltételeit, a csatlakozottak feladatát, jelölte ki a szövetségben elfoglalandó helyét. így történt ez a kabarok, a besenyők, a székelyek, az avarok, a szlávok esetében. Így történt első királyaink korában a szepesi, az erdélyi telepésekkel is. Jogilag voltak szabadon csatlakozott, *egyenlőjogú törzsszövetségesek*, voltak behívott s bizonyos feladatokkal megbízott *hospesek*, s később, már a torok hódoltság után, voltak be nem hívott, de bejött *telepesek*. Ők jogilag sem a csatlakozottakhoz, sem a hospesekhez nem sorolhatók. A bejöttek sora a galíciai bevándorlókkal zárult.

A csatlakozottak ugyanannak a lelkiségnek, a széles eurázsiai kultúrának hordozói voltak, aminek a magyarság. Azok a nem magyar népelemek, amelyek már előbb itt éltek, ugyancsak a magyarság lelkiségéhez közelállók, azzal rokon elemek voltak. Egy nép lelkéről a nyelv mellett a zene vall legnyilvánvalóbban. Vallomása döntőbb is a nyelvénél, hiszen népek levetik nyelvüket, ahogy a türk-magyar törzsek levették s felvették a finnugor mas:var, a bolgár szlávval cserélte fel a magáét, a porosz németül beszél ma, a mordvin, a cseremis, a mari, a baskír, a kazáni és a krimi tatár nagyrészt oroszul. De a zenei nyelv évezredek át megmaradt. Már pedig a majnyvarság lelke lényegében ugyanazon a zenei nyelven szól. amin a körülötte élő szlávok, a keleteurópai és belső-ázsiai törökség a távolkeleti mongolság az északi folyók kínai, sőt a japáni szigetek népének lelke. Ugyanazon a nyelven, amin az erdővidékek finnje és vogulia, osztrakia, a tundrák cseremisze, mánia, az uráli baskír, a krimi tatár. Ha Nyugat felől átlépjük a Lajtat, a Visztulát, egyetlen óriás kórus hangzik mindenütt, egyetlen lélek zeng e hatalmas Népek Kórusán. Világokat átfogó lélek ez, világokkal tartunk rokonságot. Sőt e világokból Nyugatra is származtak hangtörédek egy-egy elvándorolt nép ajkán, egészen a Skandináv félszigetig, sőt Izlandi. E hatalmas dallam időtlen. Kodály nyíltan felveti a *Mi a magyar?* című kötetben a magyar népzenenek a honfoglalás korával való kapcsolatait.

Ez a zenei nyelv pedig, mint Bartók nagyjelentőségű munkája (*Népzene és a szomszéd népek zenéje*) ragyogó világossággal bizonyítja, a Lajtától Nyugatra merőben idegen nyelv.

És ez a nyelv napjainkig lényegében nem változott. Nyilván nem változhatott tehát a lélek sem, amely belőle s általa szól. A hevesmegyei parasztasszony siratóéneke azonos az osztrákkal, a székely dal azonos a Konfucse-himnusszal s Fehér László balladájának dallama a burjátmongoléval.

De nemcsak a zene nyelve vall így, hanem a szavaké is. Mérhetetlen szerencsénk, hogy nyelvünk az ómagyar kortól, sőt az előmagyarok korától napjainkig egyetlen szerves egész. *A Halotti beszéd* nyelve mai nyelv. Mit bizonyít ez? Azt, hogy feltétlenül meg kellett maradnia

lelki sajátosságainknak is. Ideig-óráig befonhatta idegen elemek fonadéka, időről-időre megtörhetett ősi mondat-szerkesztésének csontváza. De megfürdik a népnyelv örök s változatlan életvizében s újjászületik, mint a mese hőse. És ha a magyar lélek előtt minden megnyilatkozás eldugni, nyelvébe húzódik, mert a nyelv nemcsak kifejezi a lelket, hanem megőrzi is. És nyelvi harcot indít, hogy a nyelvből kibontsa a szellemet, a szellemből az egész magyar élet megújításának ellenállhatatlan forradalmát.

*

Kisebbségben című ragyogó művében joggal írja Németh László Kazinczy gipszöntvény-elméletéről, hogy sterilizációs műtét volt a magyar életben. Ha egy nép nem tud eredetit alkotni, hirdette Kazinczy, másolja a remekeket, amelyeket más nemzetek alkottak. Ha nem tud eredetit márványba faragni, öntse gipszbe idegenek alkotásait. Költészete is viseli a sterilizáció nyomait. Hogy mily idegenül állott saját népének lelke előtt, — bár büszke magyar volt, — hogy mily sóváran tekintett az európai kultúrára, mily mohón leste Európa jóindulatú vállveregetését, bizonyítják báró Prónay Lászlóhoz intézett szavai: „Azt emlegetvén, hogy nyelvünk orientális nyelv, a szkitia sivatag pusztákra igazítanak bennünket, hogy ne Paladiótól tanuljunk architektúrát. hanem azok kunvhójuktól. Ne Lessing. Goethe, Schiller legyenek néldánvaink a teátrumi darabok írásánál, hanem a kalmük fetisizmus játékok iát-szóí, ne Rafael Madonnáját s Guido angyali arculatiát festegessük, hanem az ázsiai buta főket.“ Ne képedjünk el Kazinczy értelmetlenségén, hanem állítsuk mellé Gerevich Tibor szavait: „A magyarság Szent István óta tevékeny részese az európai kultúrközösségnek, *Azt a keveset, amit művészetében Ázsiából magával hozott: némi szaszanida eredetű műivart*, csakhamar elhagyta.“ Különös, hogy Kazinczy is, Gerevich is messze elkerüli a magyar népzene óriási területét, hogy egyebet ne is említsünk. Szervesen kapcsolódik ide a hivatalos kultúrszemlélet s annak nyomán az egész úgynevezett művelt közvéleményünk felfogására jellemző ítéletként hivatalosan elismert irodalmi nagyságunk, Herczeg Ferenc véleménye: „A fekete papok valami rettenetes *mesterségre* tanították meg a nemzetet: *megtanították gondolkozni*. A boldog állatból ember lett és aki ember, az szenved, mert gondolkozik.“ (*Pogányok.*)

De Kazinczy roppant érdeme, hogy felszítván a nyelvi harcot, felszabadította, magára ébresztette a magyar irodalom szellemét s elindította forradalmi útjára. Egyszerre felismerte mindenki a nyelv döntő pelentőségét. Széchenyi írja: „Ezen ereje nyelvünknek, — amelynek törzsökös eredetét Ázsia négy vizei közé állítani korántsem oly balgaság, mint azt sokan állítják — tartá fenn létünket s azon nagy csoda, hogy a magyar annyi tenger viszontagság közepette sem olvadt össze más nemzetekkel, nem egyéb, mint a legtermészetesebb következő nyelve erejének, amelyet idegen elgázolni nem képes.“ Bacsányi János ezt írja: „Oly környüállásokban vagyunk, hogy ha most a magyar literatúra jobb karba nem állíttatik és a magyar nyelvnek legalább 10—12 esztendő múlva csalhatatlanul leendő béhozattatása iránt bizonyos rendelés nem tétetik: talán soha sem remélhetjük kiterjesztését, virágzását. A naponként hazánkba sereglő sok gyülevész népnek bitang nyelvétől elnyomattatik stb.“ Cserey Miklós hangoztatja a nyelvmozgalom célját: „A nemzeti karaktert az idők omladékai alól kiemelni.“ Ez volt a mozgalom jelentősége. S a nemzeti karakter csakugyan kiemelkedett az idők omladékai alól. A múlt század irodalmának példátlan virágzása, a társadalom megújításának forró vágya, a szabadságharc hősi mozgalma támadt a nyelvi harcból.

A szabadságharc bukása s a kiegyezés után ránk szabadult nagy „amerikai tempójú fejlődés“, a friss kapitalizmus rohamos duzzadása, a sírvavigadó dzsentrí cinizmus, kivándorló parasztok könnytelen búcsúja, a magyarrá-alakulás varázslatát produkáló zsidóság beözönlése idején a magyar szellem ismét csak néhány íróban hallatja egyre csendesebb, egyre magányosabb hangját. Petőfi, Arany népi forradalma, a szabadságharc népi tömegviharzása után ránkfeküdt az asszimiláció sűrűn szitáló homokrétege. (*Farkas Gyula: Az asszimiláció kora.*) Péterfy, Tolnai Lajos, Arany László, Vajda János vádoló, keserű tiltakozása elől befogta fülét a hivatalos társadalom, mert idillt látott benne. Eljutottunk a teljes pusztulás szakadékhöz, de legalább népszínművek hazug alakjaival cigánnyal, a Nemzet Csalogányával kísértettük magunkat a halálos úton. Ma már közhely, hogy a liberalizmus nagy nemzeti ébredése a legnemzetietlenebb kor-

szaka volt történelmünknek. Ekkor tűnt ki, mennyire idegenek, pusztuló idegenek vagyunk abban az Európában, amelynek védelmezését be sokszor reánk bízták. Halálos mérget ittunk a kapitalizmusban. Ez a lelketlen kapitalista Európa táguló mellett fújta a maga hangszereit, mi pedig hirdettük, hogy mi is egy hang vagyunk a nagy koncertben. De a nép hallgatott. Ezt a szabadversenyhangversenyt nem az ő euráziai dallamai számára rendezték. A nép kivándorolt, apátiába süllyedt, elzüllött, elkótyavetyélte kincseit, szaporodása megtorpant, majd máig fokozatosan csökkent. Ösztönélete elferdült. Utolsó nagyerőfeszítése, negyvennyolc, kárbaveszett. Adyt, a kor haláltáncának kifejezőjét, viharadárnak szokták nevezni. Nem viharadár volt, hanem beteg, jajongó, átkozódó, bűnbánó, rettegő, vádoló, esdeklő hangja a megtört euráziai magyar léleknek. Az a magyar lélek kiáltott benne, amely nem Dévénynél jött, hanem Vereckénél. Ady tudta, hogy hullásunk elkerülhetetlen s Nyugatra ment gyógyulásért. „Nyugat ellen Nyugatot hozz“ — mondta. De leghatalmasabb, legmisztikusabb versében, az *Őska*-jában, ő is megidézte Keletet.

Ady megtalálta ellenlábását Babits Mihályban. Izgató magyar antinómja, Ady és Babits szembeállása s egyben párhuzamossága. Babits igazi européer és ezt egy pillanatra sem feledi. Ő nem vergődik Kelet és Nyugat közt, választott s választásában megnyugodott. Adynak fáj Kelet, Babits elhárította magától. Hogy az az Európa, amelynek ormáról Babits letekint, már rég nincsen., őt nem zavarja. Jellemző, hogy a világirodalom történetéről írt művében egyetlen szót sem szentel a *Kalevalának*.

Arra mutatunk még rá, hogy a nyelvi harc, amely Kazinczy korában menekvése, megújulása és az egész magyar életre kiterjedő feltámadása volt az euráziai léleknek, ma mintha a másik nyelvben, a zenében törne felszínre. Hogy ugyanolyan jelentőséggel, ugyanolyan hatással s egyetemes érvénnyel, mint annakidején a nyelvi harc, az kétségtelen.

*

Befejezésül említsük meg még a „népi irány“ elharapódzó divatját irodalmunk és zenénk nyomán az egész közéletben. Ma már „népi irány“ hirdet, követel

és követ mindenki. Nincs politikusunk, közéleti emberünk, aki fel ne fedezné naponta a „népi irányt“ és „hitet ne tenne“ mellette. Legyünk azonban óvatosak, ne higyjünk a divatos áramlatoknak. Ugyanolyan jelenség ez, amilyen a „humanizmus“ a „szabadéi vűség“ divatja volt. „Nincs ilyen, vagy olyan ember, — mondották akkoriban, — csak Ember van.“ S már szégyen volt magyarnak lenni. „Győzzön a jobb, az értékesebb a képességek szabad versenyében“, — hirdették s lemaradt a magyar. „Az egyetemes kultúra épületéhez ki-ki járuljon hozzá a maga tégláival“, — mondották s elhalmozták sajtónkat, színpadjainkat és dobogóinkat másod, meg harmadkézből vett, esetleg tetszetősen átalakított amerikai, angol, francia, zsidó kultúrhordalékkal.

Ugyanez történik most is, ha nem is olyan hatalmas méretekben. Nagyjából ugyanazt a kultúrhordalékot látjuk színpadon, sajtóban, zenében, rádióban, filmen. Csak egészen halkán, példaképpen említjük, hogy míg Móricz Zsigmond darabja három előadás után lekerül a színpadról, a nemzet első színháza ugyanazt a színházat bérlí ki, hogy kétszázas sorozatban vigye diadalra az idegen ponyvát. Már-már alig lehet kimondani az irodalomban is azt, amit magyar lélekről, magyar sorsról, magyar életformákról mondanunk kellene. Kritikai életünk elsorvadt, vagy elferdült. Hol van Gyulai Pál, Péterfy? Hol van az oroszok átfogó, a nemzeti lélek mélyére hatoló kritikai elméihez, egy Zsárkovhoz, egy Zsukovszkijhoz hasonló magyar kritikus napjainkban? Hol egy magyar Taine, — nem a módszerére gondolok, — egy magyar Maculay, egyik a francia szellem finom elemzője, másik az angol lélek érzékeny vizsgálója? Ha van is, hol bonthatná ki szárnyait? Hol nyílnék számára szabad repülésre tér? A csoport — és klikkszemponatok, a politikai és osztályérdekek, a hatalmi célok mai uralmának idején miként őrizhetné meg függetlenségét?

Az eurázsiai lélek azonban nem megy száműzetésbe ma sem. Készen érkezett erre a földre, késben várja sorsdöntő óráit. *Az eurázsiai lélek*, amelyet Németh László *mélymagyarságnak* nevez, olyan, mint a mesebeli legkisebb, legszegényebb fiú: erdő elrejtí, csalít befogadja, folyó felveszi, madár táplálja, hogy megnyílik előtte, madarab szárnyukra veszik, tűz kettéválí előtte. Ne féltsük őt. Fogjuk kézen, ha találkozzunk vele. Nézzünk magunkba: a szívünkben lakik.

(MÓRICZ ZSIGMOND)

1925. augusztus.

Debrecen volt mindig s ma is az a város, amelyben a magyar élet legsűrűbb, legtömöttebb s legjellemzőbb. Nincs magyar író, akinek valaha dolga ne akadt volna Debrecenben. Mert amiként a katolikusoknak minden út Rómába vezet, azonképen a magyar írónak minden útja odafut Debrecenbe, avagy onnan indul ki. Debrecen és Kolozsvár: két elektromos sarok, amely között kisüt a magyar kultúra csodálatos, kápráztató szikrája.

Mernénk mondani: nem is igazi magyar író, aki nem e két sarok között égett el. Mert a Dunántúl városai ma is megőrizték az idegenből nyert levegőt. Hasonlók valamennyire az osztrák kedves villannyal, kertekkel, árkádokkal s zegzugos bujtatókkal összevarázsoltsolt kis fészkekhez, tiszták és rendesek. Valahogy megérzik rajtuk, hogy akik itt laknak, azok városba termett s városból elmozdulni nem is tudó hangyaboly emberek. Milyen más Debrecen! Ez is város. Itt is voltak, — sőt vannak — céhek, itt is megvolt évszázadok óta a városi élet minden jellemző, szükséges kelléke. Sőt Debrecen szabad köz-társasága akkor is együvé tartotta a magyarságot, amikor három-négyfelé szakadva tengett-lengett bitangul és kifosztva. Debrecen és a Királyhágón túr ragyogó Kolozsvár gyűjtötte pólusai körül a magyar szellemiség szikráit. De ez a hatalmas, dús, gazdag, kövér és széles Debrecen mindig megmaradt a nomád magyarság igazi képének. Még ma sem érezzük rajta az állandóságot. Valahogy úgy vagyunk vele, mint a híres-szépséges kis csonka-templommal. Ezt a szerény, barna, csonkatornyú templomkát, amely évszázadok óta büszkesége a debreceni kebelnek s dísze a főutcának balfelől, ahogy bemegyünk a városba, le kell bontani. Le kell azért, mert a hatalmas tölgyszlopok, amelyekre őseink építették, kikorhadtak alóla, belesüly-

lyedtek a százezer éves ingoványba s most a szép kis épület romlik, bomlik, repedeznek barna falai, csuszamlík alóla az alap ... Jellemző, szomorú jelenség. Mintha ilven óriási, elmerült, láthatatlan tölgyoszlopokra lenne építve az egész város. Mintha egyszercsak felkerekedne s lassan-lassan tűnne, oszlana, nyomulna feneketlen mélységbe az egész, mert kikorhadtak alóla az alapgerendák. Azok a hatalmas oszlopok, amelyek az egész magyar kultúrát itt. Euróm közepén, társtalanul, árván, hatalmasan, egyedüliségében megértetlenül és átvehetetlenül alátámasztják az ingoványon. Schol se hasonló ehhez a dunántúli városi kultúra. Schol sincs meg ez a nomád-felkerekedés. délibábbbá-oszlás. ez a bizonytalanság a nagyságban is, ez a magyar-jellemző, ez az Európába vetett idegenség. Csak Debrecenben.

Rá kell erre mutatnunk, hogy megérthessük Móricz Zsigmond szoros kapcsolatát Debrecennel, a talajjal, az ő anyaföldjével: hogy annál jobban megérthessük *Pilangó* című könyvének belső motívumát is.

A *Tündérkert* óta nem adott nekünk Móricz Zsigmond egy nagyméretű, nagyot jelentő elbeszélő munkát sem. Nagyon érdekes megfigyelnünk. hogy a *Tündérkert* mennyire a másik pólust jelenti Móricz Zsigmond számára is. Ebben a nagyszabású, mindvégig a legnagyobb igényekkel fellépő s a legkomolyabb eszközökkel megvalósított műben Kolozsvárt tette meg vizsgálódásai objektumának, az erdélyi lelket, titokzatos, kifürkészhetetlen, szinte misztikus megvalósulási, kiélési formáit a magyar kultúrájának, az álmok, határtalanságnak birodalmát s a bocskorban cammogó fejedelmi lelkeket, a világhódító rongyosokét. Abban a regényében láttuk a másik sarok minden jellemző tragikus oldalát. Sőt tragikus lévén lényegében maga az erdélyi lélek, tragikus a regénv is. melyet Móricz Zsigmond nekünk ajándékozott. Tragédiák magyarul, magvar földön és magvar lélekkel *csak Erdélyben, teremhetnek*. Ez a végletek földje. Azért a *Tündérkert* is nemcsak terjedelmében, nagyságában, hanem belső mivoltában is nagyvonalú, objektív hangú, kompozícióban több oszlopra tagozott s egy mélység felé hidegen, tárgyilagosan, kemény művészettel végighajtott mű, amelyben problémák kergetik egymást, a legsúlyosabb magyar problémák s fonódnak olyan szövevényyé, amely-

nek pontos kiszálazása és megoldása egy ember életét minden percében és idegmozgásában lefoglalná. Hogy csak egyebet ne említsünk, itt vannak a szociális problémák. Azok, amelyek mint sötét fátyol húzódnak végig az egész könyvön, síró, éhező, toprongyos, lázadó és sárgasagos néptömegekkel és másoldalon a török selymek, gyöngyök, aranyak, acélok és kényes csilingelő kőszötyűk pazar kábulatába vesznek. Ez maga olyan probléma itt Magyarországon, amely szorosán összenőtt egyszersmind a magyar kultúra életkérdéseivel is. De ezek a problémák nem válnak tragikussá, mert nem is válhatnak például a másik póiuson: Debrecenben.

Magyar problémák könyvének nevezhetnénk a *Tünrédkertet*. Viszont a *Pillangót*, — s ez teszi az én szememben sokkal tragikusabbá és megrendítőbbé az előbbinél —, *a magyar problémátlanságok könyvének*.

Lássuk csak kissé közelebről ezt az igazságot. Vájjon lehetséges-e probléma Debrecenben? Vájjon elképzelhető-e Debrecen, — mint tragikus ellentétek, mint magasságok és mélységek városa? Volt háború, — mondja *Pillangó* szájával Debrecen az egész országnak, mert ez a könyv csak hatalmas zengő szócsöve Debrecennek és a magyar Alföldnek Budapest s nyugat felé —, voltak öldöklések, jól van. Elmúltak, legalább egy időre és *itt*. Hogy máshol elmúltak-e, az számomra, Debrecen számára nem probléma. Elvi analízisekbe én nem merülök — mondja Debrecen. Elég nekem a Zsibogó. Voltak aztán olyan évek, amelyeket a gyilkosságok éve után a rablások évének nevezhetnénk, — mondja tovább Debrecen. Ekkor raboltak és raboltunk. Különféle formák között. Ha csak úgy is, hogy drágán adtuk a gomolyát. De hát a rablás korában ez már így dukált. Aztán következett a viszonylagos kiegyenlítődések kora. Ebben vagyunk most. Innen már csak mosolyogva tekintünk a mi kis szűk Zsibogónkra, az előbbi évekre, a háborúra, a komünre, a románjárásra, a fehér terror korára, bölcs debreceni nyugalommal nézzük az idők forgását, látjuk, hogy nekünk van igazunk: *még soha se volt úgy, hogy valahogy ne lett volna!* Hogy ezek az említett dolgok mind csak bizonyos összetevő erők megnyilvánulásai, amelyek végülis valami végső redőbe fogódnak össze, hogy ezek mögött valami olyan mozgalmaknak, olyan történelmi

hullámverődéseknek kell lenniök, amelyek a mi kis Zsibongónkat igen érintik s talán tragikusan érinthetik, — végeredményben mellékes. Az idők múlnak. Ha pedig az idők múlásának az a velejárója, hogy kikorhadnak esetleg az alattunk ledöngölt tölgyoszlopok s a ház repedezik, rogy, recseg, csuszamlik, hát a történelem nagy Rendezője legfeljebb lebontja a megrokkant épületet, *a magyar kultúra csodálatos Csonka Templomát*, s épít helyébe mást, ha akar ...

Ennek a problémátlan, egészséges, tragikus meg- és belátásokra képtelen Debrecennek szomorú igéit harsogja nekem a *Pillangó*.

Tökéletes könyv ez és tökéletes harsona. írója: Móricz Zsigmond vigasznak szánta, kacajnak, biztatásnak, reménységnek, Móricz Zsigmondon keresztül ezegyszer a biztatás és nem a sűrű, tohonya magyar vér analízise szól hozzánk. Sokak számára biztatás is a könyve s hogy számomra inkább a *Tündérkert* méltóságos hömpölygésű, problémákkal terhelt magyar tragédiája vigasz, mint ez a napsugaras, egészséges, feszülő erotikától szagos idill, az temperamentum dolga.

Nem regény a *Pillangó*, nem is novella, annál nagyobb, többágú és súlyosabb. Idill ez, az ilyen idillszerű írások minden kellékével. A pillangó-motívum románcszerűvé teszi, a szerelmesek sok hányódás, elszakadás, félreértés, akadály, sorsverés után végül is összeforrva mennek a jövő elé. Idill ez, ámbár néha kissé elszomorul s Móricz Zsigmond túlárado férfiasága néha szétrobantja az idilli kereteket. Néhol pusztai bölényszaga van ennek a könyvnek, a párzó bölénybika elzordonuló, elhályogosuló, vad szemét látjuk kicsillanni a lapok közül, amint Hitves Zsuzsikát, ezt a kis üszőt az égő alföldi napverésben, vagy a hóval vert néma síkságon dobogva úzi. De azért idill. Végül minden végső harmóniába oldódik, kielégülnek a feszült idegek, elsimulnak a szerelmi harcok s ősi, boldog, feledtető és gügyögő pázrásba torkollik minden. Kiáltva hirdeti ez a könyv: *Ne csüggedjetek, ne szomorkodjatok az élet pillanatnyi jégverései miatt, mindaz, ami itt darabokra tépve kavarog körülöttünk, csak múló, ostoba emberi tákolmány, mindenen győzedelmeskedik végül az ősi, az örök, a kozmikus gyökerű ösztönök fenntartó és burjánzó világa!*

Ne higyjünk az észnek, ne higyjünk a tudásnak, a civilizációnak, az érteleni logikus kapcsolódásának, a kultúra népeket egybefoglaló, néhol el-eltűnő, néhol kiragogó lánccának, amely bennünket egyetemesen összeköt, — hingyjünk az állati lét védhetetlen, támadhatatlan, egy örök, minden szerves és szervetlen életet összemarkoló, egy talajba gyökereztető s az egész világegyetemben szét-hullámzó erőinek, az ösztönöknek.

Nem haladhatunk el ennek a vigasztalan vigasztalásnak pogány eszmei tartalma mellett szóltanul. Mert ez az, ami Móricz Zsigmondot annyira magyar íróvá és egyedülivé teszi: *a pogánysága*. Érintetlenül nőtt fel benne az *állatisten* tisztelete, évezredes irtásokon is megmaradt monumentális erőben, csonkítatlanul, tisztán, egészségesen. Pogány egységben él a Természettel, ősi bájjal mosolyog állati életünk mély titkaira, amelyek számára *nem* titkok, a magányos bika tükröződik szemében, mindent megértő, minden szenvedélyt ismerő és megbocsátó jósága objektív, a Nap sugarához hasonlóan mindenre áradó jószág. De... de azután indulatait nem is fékezi a kultúra ösztönöket tudatossá tevő és hatalmába kerítő marka. Azt hiszem, ez a pogány jószág, amely a világ kezdetével kezdődő és a világ végével elmúló ösztönök erejében leli forrását, éppen úgy, tud kegyetlen lenni, romboló, játszva tipró és rettenetes. De akkor sem gonosz. Csak romboló.

Az a kérdés, hogy inkább Debrecen és Móricz Zsigmond pogányságát kívánjuk-e megtartani, vagy Kolozsvár és Apáczai Csere János, Bolyai János keresztyénségét. Ez tragikus. Az megfelel a magyar temperamentumnak és szikla-szilárd. Kolozsvár a mindig újra és újra építő keresztyén ideológia a magyar kultúrában, a Csonka Templom. Debrecen az ösztönök örök, egyetemes, mindent magába ölelő s magából kitámasztó ingovány-sík-sága.

De hiszen a *Pillangó* éppen a kozmikus erők megmutatásával akar vigasztalni, hitetni, fejfájást és szív-szorongást elmúlatni, *éppen pogányságával akar kacagást, merést, táncot, pázásra való kedvet deríteni!* Móricz Zsigmond nevető, hímerejű, el-elboruló, döbbszent és bizalmat szuggeráló pogánysága hirdeti ezen a könyvön at, hogy ne törődjünk a minduntalan összeomló, repedező, korhadt koponyák tölgyoszlopaira épülő, minduntalan

meginduló Csonka Templomokkal. Aki akarja: építse, aki akarja: bontsa. Itt van az állatisten, az ösztönök világ-egyetemének megfogható, kitapintható, ereinkben duruzsoló, vérünkben mennydörgő, szívünkben bodogó tevékenysége, az örökké aktív, örökké örülő, örökké párt kereső, összekapcsolódó, pusztításában is teremtő isten, benne bízunk,

Kedves hang ez a mi magyar fülünknek, őszinte, tiszta, férfias, örömkeltő hang, mert, mint nemcsak én itt, hanem előttem sokan és nagyok kifejtették már: pogányok vagyunk. A mi pogány Kupa-vezérünk, papunk, harcosunk: Móricz Zsigmond azért van olyan közel hozzánk s azért értjük annyira a szavát.

De e sorok írója előtt inkább a másik, a meg nem nyugvó örök építés, az emberisten megfoghatatlan, ösztönökön felülálló s örökké tragikus *másik* harca lesz kedves és vigasztaló. A *Tündérkert*.

*

Maga a *Pillangó* Móricz Zsigmond egyik legtökéletesebb írói alkotása. Ezt a kristálytisztá formát, logikus, szoros zárttságot, ezt a szuggesztív hangot s vérrel-telítettséget ma senki se tudja utána csinálni. Míg régebbi regényeiben a kompozícióba itt-ott rések, sőt zuhanások kerültek, különösen a regények befejezése körül, — még egy nagyon kicsit a *Tündérkertbe* is —, addig ez a könyv semmi ilyen rést, egyenetlenséget, elhajlást nem mutat. *Egy egész* ez a könyv, a nagy sziklából, — a magyar életből —, egyetlen markolással letörve, sehol semmi elporlódás, vagy karcolás rajta, élei metszők, formája zárt, kristály, homogén. Pedig nagyon érdekes megfigyelni, hogy a debreceni nyelv édességének és ritmusának ez az utolérhetetlen ismerője, sőt véreben hordozója, milyen önkényesen bánik a nyelvvel. Nincsenek skrupulusai. Nem ismer nyelvtant és szabályokat. Belső törvényei szerint kezeli nyelvét s ezek előtt a belső törvények előtt nem adatik számára szentség. Nem emlékszem, hogy Móricz Zsigmond nyelvének erre a vonására rámutatott volna valaki, talán azért, mert azt hiszik, hogy Móricz Zsigmond számára a hiúság Achilles-sarka a nyelv. De nézze meg valaki egészen közlelről a mondatait, különösen a *Pillangó-béli* mondatait s nekem fog iga-

zat adni. Móricz Zsigmond már a *Sárarany-ban* úgy hajigálta ki magából a szókat, hogy a magyar nyelv tan minden tanárát elrémítette vele. Emlékszem, fiatal fiú koromban apám házába hivatalos miniszteriumbeli emberek érkeztek, akik vacsora alatt a dúsan terített asztalnál nem győztek az akkor még forradalmi harcait vívó Móricz Zsigmond nyelvét ócsárolni, gúnyolni, csepülni s rá pereátot kiabálni. Akkor találkoztam először életemben evvel az íróval s azóta se feledtem ei a darázsűgást, melyet falusi otthonunkban a pesti urak ajkán okozott. De amint igazuk van a tanár uraknak, éppen úgy nincs is igazuk, mert Móricz Zsigmond éppen azzal teszi nyelvét szuggesztivvé, éppen azáltal kelti az erő benyomását, hogy megkérgesedett nyelvformáinkat szuverén gondatlansággal és oda sem hederítéssel halomradönti. Belső logikája aztán ennek a nyelvnek, amely tolla alól kikerül, kérlelhetetlenül magyar és szigorú. Kifordítja a nyelvet és mégis az marad, ami volt: ízes, erős, illatos, pontos alföldi magyar nyelv. Ezt *utána* csinálni se lehet soha. Ez aztán az ő speciális, elrabihiatlatlan eszközei közé tartozik.

Példát is idézek, csak egyetlen-egyet. Amikor Zsuzsika megérti, hogy a kapuban kérdezősködő esett, bozontos, rongyos vándoreMBER tulajdonképpen az ő tulajdon, orosz fogságba esett bátyja, beszalad a hírrel anyjához. Ez a mondata Móricz Zsigmond ajakán így hangzik:

— Andris, Andris! — kiáltotta Zsuzsika sikoltva, tenyerét csapkodva, *szélforgó szívebuggyantam, és vissza ki.*

Tele van Móricz Zsigmond stílusa erotikummal. Pogány stílus. Szaga van, íze és simasága, vagy érdekessége. Bujkál mögötte a vérkeringés, a fák nedve. Néha aztán olyan durván üt meg egy-egy szava, hogy már-már szemérmetlennek gondolnánk ezt az írásmódot, ha nem lenne csupán pogány őszinteség és az állati lét boldog, kacagó szeretete. Mikor Zsuzsika sétál a szíve Jóskájával, úgy érzi, *elered benne minden nedvesség.* Móricz Zsigmond egyidőben tökéletes kis serdülő paraszt jány tud lenni s fű-fa is, meg kamasz legény is, akiben duzzad a kislány kívánása, de ugyanakkor tőpörödött öregasszony is, aki élire rakja a régi vásznakat, a tojást megolvassa s a tu-

lajdon urát is éhezteni. Mindezt érezteti az ő stílusa. *Le stit est meme l'homme*, de ebben az esetben le stil est tout.

Csodálatos szavaival és mondatszerkesztésével pillanatok alatt vési a flofilokat.

Egy-egy odavetett jelzője, igéje, a freudizmus ábé-céje lehetne. Ösztönök, tudatalatti misztikus mélységek nyílnak meg pillanatról-pillanatra előttünk, szinte úgy jelenik meg itt Móricz Zsigmond, mint a Kentauruszoic: íé- lig emberi, félig állati testtel. Átáramlanak rajta az állati éiet rezdülései. S vibráló érzékeny nyelve azonnal lerög- zíti őket. Ebben a Flamingó című idillben különösen reme- kel ilyen hajlandósága. Ennél tökéletesebb finomságúvá tenni az ösztönök játékának lerögzítését nem is lehet. De Móricznak még van ezenfelül egy nagy ereje: dialógusai- nak páratlan egyéniesítő elevenisége és pontossága.

A stílusról előbb szóltunk, mert itt van Móricz cso- dálatos szelencéjének a nyitja. Amik és akik ebből a nyelv- vel kinyitott szelencéből elősürögnek: jó debreceni ismerő- seink egytől-egyig. A boszorkányos kis Zsuzsi-lány típusa minden egyénisége mellett is a cinikus, szerelmében éio s szerelméért azonnal gyilkolni is tudó asszonynak. A mi férfi-erkölcsi világrendünkön túlnőtt, kozmikus etikai rend elgázoló hatakna dübörög át ezen a törekeny, begyes, jószagú kis lányon. A kis buta asszony hatalma mozdul benne, a buta, szűkagyú, csinos, követelő és hiú asszonyé, aki mihelyt megjelenik valahol, elég súlyossá és fontossá válik ahhoz, hogy minden körülötte forogjon. Félelmetes ez a kis lány. Ennek a kezében emberi sorsok pihegnek, mint az elfogott pillangó sorsa: akármikor leveheti a fe- jét, ha akarja. Megmérgezi Jóskát, mint a szúnyog, mely szúrásával égő váltólázat olt az emberbe. S van még egy- két gyilkos igazsággal, de szeretettel megírt ember és asszony. Mert Móricz Zsigmond centrális gondolata min- denütt a pogány Erósz, az állatisten eszméje: a nemek kettősségének, különváltságának következménye, a harc, a foggal-körömmel birtokbavétel, még a vénasszonyokban is megmutatkozik. Ha aztán az asszony nem tud többé hatalmat gyakorolni a férfi fölött, meghal. Nincs. Nem létezik. Ilyen meghalt, lagymatag, kiégett asszony a mér- nőkné ebben a könyvben.

Hatalom, párzás, birtoklás, üzekedés, ösztönélet...

Van a könyvben egy szerencsétlen flótás, egy suszter, aki feleségül akarja venni a Jóskájával mindenféle bonyodalmakba Keveredett Zsuzsikát, ez a figura az egyetlen, amelyet nem szeretettel, nem a mindenkinek egyenlő mértékkel mérő írói igazságossággal írtak meg. Erre a szétmálló, szétfolyó, erőtlén, ajándékokkal próbálkozó, szolgálalkú, férfiatlan és mazna férfira féltékeny Móricz Zsigmond. Félti tőle Zsuzsikát. Utálja. Lenézi. Nincs egyetlen megértő pillantása számára. S itt, ezen a figurán keresztül bujik ki a könyv lírája. Itt villan ki, hogy mennyire szívügye ez a könyv írójának. Mennyire az övé ez a kis buta, kecses-begyés, érzékeny, hiú kis lány, mennyire férfi, pogány férfi ebben a könyvében Móricz. Itt öklel ki a vad bölény zordon fejével a lapok közül. Ahogy körülcsokolja művészetével Zsuzsikát s ahogy eltiporja, elbömböli közeléből a másik vánnyadt, sóvárgó, csurgó hímet. Ez a vonás a könyv legmegmutatóbb, legálcázatlanabb, legliraibb oldala.

Ezekben a sorokban iparkodtam őszintén megmondani a Pillangóval kapcsolatban olyasmiket is, amelyekről gondoltam, hogy hozzájárulnak Móricz Zsigmond végső arculatának kivéséséhez. Egy bizonyos: ebben a könyvében hosszú idők óta olyan írásművet alkotott, amely fenntartás nélkül, gyónásszerűen mutatja meg írója belső mozgulásait s mind élesebben kialakuló tiszta, pogány arculatát. Ezért a Pillangó az én szememben inkább azért értékes, mert soha nem érzett közelébe juttatott egy erős, világosan és szabadon kiélt egyéniségnek, amely leigázó szuggesztivitásában és nyíltságának hatalmában feledhetetlen az emberszerető és embertcsodáló ember számára, nem pedig azért, mert avval akar vigasztalni, ami épen elszomorít: hogy hiába minden észtorna és fejtetőre vagy talpraállított próbálkozás a világok eme legrosszabbikának megváltására, vagy kiépítésére: maradnak az örökké egy, örökké uralkodó, örökké újratemető ösztönök, a világ egyetemes alapjai.

A Tündérgert az egyik pólus, a Pillangó a másik. Amaz objektív tragédiája az emberi álmoknak, ez megkedves szubjektív idillje a vigasztaló Erősz-istennek. Amaz keresztény könyv ízig-vérig. Sőt keresztényen. Ez pedig, tiszta és kacagó pogány könyv.

Csodálatos, hogy a Csonka Templom, melyet most

le kell bontani, éppen Debrecenben van, mintegy szimbólumba foglalván a magyar kultúra két ellentétes sarkát. S csodálatos, az egyszerű dolgok csodálatossága, hogy a Tündérkert is, a Pillangó is éppen alföldi író: Móricz Zsigmond tollából került a magyar irodalom értékei közé. A magyar Problémák Könyve és a magyar Problémátlanságok Könyve.

(KIVILÁGOS KIVIRRADTIG.)

1926. március 21.

Ennél a könyvnél sokkalta jobban, mint *Móricz* többi művénél, vizsgálat tárgyává kell tennünk fajtánk politikai, gazdasági, társadalmi berendezkedését, temperamentumát és pszichológiai adottságait, mert a *Kivilágos kivirradtig* sokkal inkább, mint a többi munka, magyar élet, magyar halál papírra rögzítve. A legutóbb megjelent *Pilkmgó-ban*, jóllehet a kis regény hősei szinte egytől-egyig *napszámos emberek*, zsellérsorban tengődő Földnélküli Jánosok, *Móricz erőszakkal került minden szociális vonatkozást*, szinte félve óvakodott minden olyan problémának a felvetésétől, amely az olvasót emlékeztethette volna a háborút követő évek megoldatlan kérdéseire. A *Kivilágos kivirradtig* azonban koncentráltan csak azoknak a problémáknak felsorakoztatását adja, amelyek, megoldatlanságuk folytán Magyarországot a háborúba, a két forradalomba s végül az állandósult ellenforradalomba hajtották, amelyek a magyar kultúra életképességét nagyban csökkentették s amelyek gyökerében támadták meg ennek a nemzetnek létét. Mindaz a telt-hasú rövidlátás, keleti tohonyaság, mindaz a rideg nemtörődömség, jámbor megnyugvás a predesztináltságban, ami Ady kezébe soha nem érzett korbácsot kónyszerített, megörökített ebben a könyvben. Innét jóformán még a szerelmi vonatkozások is száműzve vannak, vagy amennyiben halványan felrajzolja is *Móricz*, szintén a regény egyetemes szociális tendenciáit szolgálják.

Nézzünk csak végig ezeken az embereken. Jól szituált úriemberek valamennyien, régivágású falusi intelligencia, a házigazda grófi jószágigazgató, fülásig úszik a

jólétben, barátai, vendégei szintén s ezenfelül csak a múlt század utolsó éveit forgatták a kalendáriumokban. Nincs köztük egy sem, akiben a *Fáklya* tragikus fényei és fanatikus tüzei lobognának. És ezek az emberek egytől-egyig be vannak zárva a magvar Alföld egyik falujába, nagybirtokok végeláthatatlan táblái közé, amerre a szem el lát: gróf és itt-ott zsidó latifundium az egész ország. Valahol *Mucsa* és *Bürgözd* között fekszik ez a hely, annyira valószínűtlenül magyar és élhetetlen. Ezek az urak már a századforduló nagy beretvahidán libegnek, a latifundiumokon robotoló írástudatlan cselédség már dörmög és morog az urak ellen, a kocsis már meg merészeli verni az úr legényfiát, mert a feleségén rajtakapta, de a szocializmus rohanó vonata még nem érkezett el ide sem Nyugatról, sem Keletről. Köröskörül áthatolhatatlan hó fedi az utakat, a szánokat vonó párás lovak alig-alig törtetnek át rajta a vendégekkel. S a jószápigazgató úr természetbeni lakásában, természetbeni tuskókkal izzásig fűtve. A természetbeni disznók zsírjánál sültött természetbeni hússal és ugyancsak imígyen termelt borokkal névnapot ünnepel; jóvágású, derék, becsületes, léha, élhetetlen és csak a latifundiumok pereméig látó urak!

Minden baj, csapás esőstől szakad az ünneplő hárra ezen az ételen. A gróf felmondja a természetbeniekkel bőven dotált állást, melyben a kasznár (Vagy: jószágigazgató, hogy sértés ne legyen), hosszú éveken át *még csak egy házravalót sem tudott összekipnii*, annyira élhetetlen volt. Bezzeg valami tót, vagy sváb megszede volna magát. Most hát előttük a szegénység... Az adósságok előntik az öregurat, de nemkülönben a doktort is, aki jót állt ezekért az adósságokért a váltókon, hiszen csak ostoba, derék, élhetetlen ember állhat jót olyan emberekért, mint ezek itt. A lány, Annuska, még szerencsét csinálhat, mert fülig szerelmes belé egy zsidó nagybirtokos, amolyan alföldi zsidó, szinte magyar már, vagy annál is több, derék szál ember, egyedül az okossága és előrelátása különbözteti meg más magyar ifjaktól. De persze: zsidó... S az egész társaság eleinte részvétét fejezi ki a leendő házasság felett, később végtelen vitákat folytat zsidók mellett és ellen.

Előttük a holnap kilátástalansága, kenyértelensége, a zsidókézsre adott grófi birtok lerázza hátáról ezt a tár-

saságot, amely képtelen belekapcsolódni a modern, mozgalmassabb, egészségesebb életbe, körülöttük a tyúkprókátori politizálás irtatlan hullámszáma dagadoz, kint hull a hó, betemeti az utakat, semmi kilátás semerre. Miből élnek és főképpen hogyan élnek már ezután ezek a koldusbotra jutott, jógyomrú, lusta, egyenként fejedelmien nyugodt, de tömegben valami hátborzongatóan tragikus bukás előszelétől didergő csuvas és tatár urak? S ezek a derék, kissé elhízott asszonyságok mire mennek már ezután a tyúkügyeikkel, a főzőreceptjeikkel, a pletykáikkal, a házassági oldásukkal-kötésükkel, egész lapos, lehetetlen, ostoba észjárásukkal, mire mennek?!

Rogvásig azért az asztal! A tálak ragyognak a felasztagozott ételektől, hétféle lé, — mint a mesékben — hússok tucatja, folyik a bor, pukkadoznak a túltömött gyomrok, harsog a sok teliszájú beszéd országos lappaliákról, bőfög a jóindulatú világboldogítás, a pokolian egyszerűnek elgondolt élet dül, ökredeznek és röhög... Sívár, elszomorító mindez. Milyen bölcsesek ezek a keleti török és mongol fejedelmek, milyen mérsékelték gondolataikban, véleményükben, milyen humánusak és igazak s mennyire érdemtelenek a jövőre sajtáságos kis bölcseségükkel, humanitásukkal, mérsékletükkel! Elgondolkodtató: vájjon azért olyan élehetetlenek s azért dőlnek mámorosan és túlzabálva a pusztulás hófúvásába, *mert bölcsesebbek, igazabbak, jobbak, mert teleszájjal és szívvel mernek és tudnak pogányok lenni*, s mert évszázadok óta pogányok a vérük minden mozdulásában? Vagy rosszabbak talán, mint a köröskörül kavargó népek, nem olyan Ökonomikusán gondolkozók, nem olyan cirklivel élők s nem számológépek, pult mögött hajladozók; *talán ezért élehetetlenek? Móricz* mindenestre nagyoknak rajzolja őket minden keleti bölcseségükben és jó pogányságukban. Végtelenül szimpatikusak, érezzük, az írónak véreből való vér, lelkéből való lélek valamennyi. S ezért fáj annyira feltarthatatlan pusztulásuk. Olyan közel állanak hozzánk, az apánk, nagyapánk, anyánk valamennyi, köztünk nőttünk és előttünk ment végbe leromlásuk, pusztulásuk.

Ebben a regényben, amelynek milliója a múlt század vége, benne van a magyarság azóta bekövetkezett teljes katasztrófája, a feudális magyar állameszme tökéletes

összeomlása, benne van a züllés minden csirája, az elkövetkező polgárháború moraja, a latifundiumos Magyarország kigyulladó épülete recseg és füstöl ebben a könyvben. Mint írói alkotás: tökéletesebb *Móricz* sok nagy és nagyra tartott munkájánál. Zárt egész, törés nélküli vonala egyenesen fut le a mélységbe, a kilátástalan reménytelenségbe, abba a nihilbe, amitől ma minden igaz és objektív magyar író ujjmutatása int. Nyelve oly harmonikus és annyira élő, mint talán egyik írásában sem. S ha elolvastuk, ránehezedik a lelkünkre, halk szava, vidámsága marja, égeti lelkünket s *lelkiismeretünket, mintha nekünk is részünk Tenne a sivár pusztulásban*. Talán úgy is van. Bizonyos, hogy a pusztulásban az is részes, aki nem látja, éppen a vaksága miatt.

1930.

Van ebben az új *Móricz*-kötetben három-négy novella, amelyet ha egymás mellé állítunk, lemérhetjük az író egész övrjét, az egész utat, amelyet a *Hét krajcártól* eddig a kötetig megtett. Mérföldkövek ezek az írások, jellegzetesek, tökéletesek s teljesen kifejezik írójukat. Egyik a *Don* című novellácska, másik a *Nyájban*, harmadik a *Fogorvosnál*, negyedik az *Ebéd*. Ha így egymás mellé állítja őket az ember, elcsodálkozik, mennyire távol esnek egymástól témában s mégis mennyire szorosan ugyanabból az életszemléletből származnak, mint másszínű mozaikdarabok.

Ha ezt a négy novellát kissé közelebbről megnézzük, nemcsak az új *Móricz*-kötetet jellemezhetjük, hanem magát az író is, aki hosszú életművének úgyszólván rt&r? alapszínét mutatja be akaratlanul is ebben a négy remek mozaikkövecskében.

A *Don* egy vizsla fotográfiája, olyan fotográfia, amelyet csak Tolsztoj adott a *Karenina Anna* egyik kutyafigurájában, a Laszkában. Ez a *Don* érző, gondolkodó, ravasz, hűséges, szenvedélyes és fölényes állat, amellet nem lehet összetéveszteni például egy foxterrierrel, vagy buldoggal ez a *Don* tetőtől talpig vizsla, én magam, mint kutya-ismerő, azt is hozzá merném tenni, hogy angol vizsla. *Móricz* leír egy fogolyvadászatot s leírja a kutya-

nak a vadászból és a vadászathoz való viszonyát. Ez a leírás pszichológiai remekmű. Apró megfigyelések sorozatából szinte vázlatosan állítja elénk az állat — s egy bizonyos állat — karakterét, úgy, hogy az típus is, de egyén is. A beleélés szinte panteisztikus intenzitása emeli ezt a novellát Móricz legjellemzőbb írásai közé. A falusi ember növényekkel, állatokkal együttérző világa nyílik meg ebben a novellában s ez a lelkiség különbözteti meg talán legjobban Móricz Zsigmondot a modern magyar írás legtöbb alakjától.

Köldökszínór ez, amelyet Móricz hosszú életén át sohasem szakított el s amely összeköti őt a magyar néplelekkel, a magyar paraszt kultúrájával: dalaival, táncával, kézimunkájával. sőt nyelvének legmisztikusabb s már csak a pszichoanalízis finom műszereiben lemérhető ösztöngyökereivel. Ebben a kutyanovellában benne van az a kapcsolat, amely Móricz műveiben közte és a természet között mindenütt megtalálható. S ez nem tudatos, filozófiai panteizmus, hanem primitív, ösztönös együttérés s annyit jelent, hogy az író szemléletében ugyanazt a fontosságot tölti be minden szerves jelenség, akár növény, akár állat, vagy akár ember legyen is az. A Don-portré megrajzolásánál ugyanazokkal az eszközökkel dolgozik, amelyekkel embereit ábrázolja s ugyanazokat az értékítéleteket alkalmazza, mint az emberi figuráknál. Ez jellegzetesen magyar népi tulajdonság s csak a szláv néplelek hasonló hozzá, a szláv érzésvilág, gondolkodás.

Ebben a Don-novellában van elrejtve mindaz az állatfigura, amely valaha Móricz kezéből kikerült. A feledhetetlen lóalakok. — ebben a könyvében is ír a lóról —, az *Úri muri* kutyái, a szántóvetők ökrei. A magyar paraszt szeretete s együttérése állataival, — ez a Don. Olyan író munkája, aki Budapest világvárosi életében, irodalmi és politikai zűrzavarában, minden gondjában, a városi szellem minden hatásában sem szakadt el a tiszparti kis falutól, a földtől, a természettől, a népétől. Egvedülálló jelenség ma. s mutatja, milyen mélyen gyökerezik Móricz Zsigmond a népben s annak ösztönéletében.

*

A *Nyárban* című novella tulajdonképpen ballada. Világos, kegyetlen alföldi ballada. Ha a Don-ban úgy nézi

az író az állatot, mint valami emberi figurát, most a *Nyáj* kegyetlen, szoros, logikus rajzában megmutatja, hogy mi a tömegben az állati vonás. Arról szól ez a novella, hogy a szegény lány férjhezmegy a gazdalegényhez, de már szegény szeretőjétől gyermeket hordoz magában. A lakodalmi tánc forgatagában rosszul lesz, kifut a kertbe, megszüli s megfojtja gyermekét s visszamegy a lakodalmasok közé. Vérzik s az elhullott vércseppekre felhorkan a nyáj, a tömeg. Mint a birkák, ha vért szagolnak. S a csendőr felteszi kakastollas kalapját s a nyáj most eltíporja azt, aki gyengeségében elbukott. Ballada ez, tökéletes ballada, alig néhány oldal az egész, vázlatos és lázas iramú, de benne van minden. Benne van a rettentő osztálykülönbség a gazdaemberek és a napszámos menyasszony között. Benne van, hogy a szegény menyasszony a maga osztálybelijétől akart utódot s ezt a „bünt“ nem bocsátja meg neki az az osztály, amelybe belekerült. S benne van, hogy egy osztály mindig eltíporja azt, aki kiesik belőle, vagy aki befurakodik közé, csak az alkalmat lesi rá. A *Sárarany*, a *Szegény emberek* rettenetes osztályharca feszül ebben a kis írásban. Azt mondja Móricz, hogy az osztályszolidaritás, — a mindenre, gyilkosságra is kész szolidaritás, vagy gyűlölet — az ember tudatalatti énjében él és dolgozik s kitör onnét, mihelyt az osztály egysége, biztonsága veszélyben van. Forradalmi írás ez, örökértékű írás. S magyar írás, benne van a falu parasztrétegeinek pontos rajza, egymással való szembenállása és kiegyenlíthetetlen ellentéte.

Úgy emlékszem, valaha, gyermekkoromban hallottam ezt a történetet egy Kecskemét-vidéki népballadában. Az alföld kíméletlen, éles napfénye világítaná meg az alakokat s lelkeket s mintha az Alföld árayéktalan, sík világában minden élesen s pregnánsan jelennék meg, semmi sem marad homályban, a motiválás tudományosan tiszta, a következtetések logikusan reálisak, misztikum, vallási elem nincs benne semmi. A székely balladában az egy sírba temetett szerelmesek virággá válva ölelkeznek, az alföldi balladában könyörtelen a bukás és kemény a végső befejezés.

A *Nyáj* lakodalmas, véres táncában ott kurjongat Túrj Dani ott káromkodik sötéten a katona, aki a hábo-

rúban megtanulta az urak gyűlöletét. Csak jobban meg kell néznünk az arcokat: felismerjük őket...

*

A *Fogorvos* című novella világosan s maradék nélkül mutatja Móricz pszichológiai módszerét. Mint páratlan s fáradhatatlan megfigyelő s mint a nyelv tökéletes ismerője, merészen alkalmazza a legmodernebb lélektani eredményeket, tisztán tapasztalati alapon. Ahogy a *Fogorvos-ban* a kislány leül a fogorvos székébe, ahogy fél az orvostól, ahogy a fájó fog kínja lassan átcsap a szexuális kék édességébe, ahogy átengedi magát a fogorvosi kezelésnek, majd ahogy tudatossá lesz benne a fogorvos iránti félnk, lányos, lázas szerelem, az a pszichológiai megfigyelés remeke. Differenciált, mondhatnánk: városi novella ez, mint példa: helyet foglalhatna valamely freudi pszichológia-könyvben, szimbolikája, vonalvezetése mindig hibátlan, biztos. S mégsem száraz, mégsem érzik tudományoskodónak, harmatos, mint maga a természet, ösztönös és friss, egyben és egyszerre született meg. A *Fogorvos* híven mutatja Móricz Zsigmond óriási lélektani felkészültségét, a tudatalatti rétegek legmélyén való jártasságát s abszolút biztonságát. Ebben a novellában benne van az *Az Isten háta mögött* kisvárosi menyecskeje, benne van az *Úri muri* Rozikaja — akit, igen tévesen „paraszt-démonnak“ neveztek a kritikusok — s benne van a *Pillangó* napszámoslánya. Ez a fölény az ösztönélet megérzésében s megértésében Móricz egyik olyan erőssége, amellyel nem vetekedhet ma egy írónk sem s ez teszi képessé arra, hogy nőalakjait, bármilyenek legyenek is származásuk, koruk, életmódjuk szerint, úgy rajzolja meg, ahogy igen kevesen. S így tudott Móricz Zsigmond modern író lenni anélkül, hogy szoros kapcsolatát a néppel és népi kultúrával elvesztette volna.

*

Az *Ebéd* című novella a mai Magyarország szociális keresztmetszetét adja egy ebéd leírásában. Kint, falun élnek a gyarmati urak, ülnek a hosszú asztalnál s a szolgáltatók remekbekészült fogásokat szolgálnak fel. Ott van az alispán, a rendőrkapitány, az esperes úr, a kormányfőtanácsos, ott van mindenki, aki a háború utáni nagy magyar reneszánsz intézményes képviselője. S az

asztalnál intéznek el mindent. Ott adják ki a városi földek bérletét, ott tárgyalják meg a politikát, a vadászatókat, a nőket. A kedélyes, kötekedő, harsány diskurzus csak akkor szakad meg, amikor a szolgáló újabb tál ételremeket helyez az asztra. A léhűtő urak csak akkor sóhajtanak egyet-egyet bánatukban, amikor már nem tudnak többet zabálni, ámbár megeresztk a nadrággombot. S egyszercsak behozzák a csordást, akit halálra taposott a bika. Orvos nincs. Bába nincs. A szegény ember ott hal meg az urak szemeláltára, mint a néger, akit halálra dolgoztattak a cukornádültetvényeken, az angol, vagy francia ültetvényes előtt. S milyen demokrácia van ezek között a hajdúsági urak közt. Milyen, kedves szolidaritással szolgáltatják ki egymásnak a nép közös javait. Miiven egészségesen, pogányul tudnak nevetni egy-egy erotikus célzáson, egy-egy tréfán, vagy valamelyikük kóklerségén. Milyen fejedelmek ezek, mennyi tehetség, szellem, életkedv, szívósság van bennük. S mennyire ismerik a maguk helyzetét a társadalomban s az országban. Még azt is tudják, hogy a történelem eljárt felettük. Szeretreméltó emberek egytől-egyig, mulatságosak, nincsenek ilyenek sehol Európában. S nem is érthetik meg ezek a dolgozó népet, a paraszt és munkás bajait, olyan magasan vannak. Nem rajtuk múlik. A társadalom szerkezetén múlik. Még szeretik, sajnálják is a bérest, a csordást. Nem rossz fiúk ők. Szívesen adnak egy pohár bort, vagy egy szivart a nép fiának, elhallgatják a paraszt beszédét, bölcsességét is, sőt büszkék is a fajtájukra. Csak éppen elpusztul alattuk minden. Csak éppen megzabálnak mindent. Csak éppen megdöglik a nép, míg ők híznak. Még a gondolkodásmódjuk, a nyelvük is olyan, mint a paraszté: pogány, színes, ízes, egyszerű. S mégis ők a halál angyalai...

A Kivilágcfos kivirradtig, az Úri muri figurái ülnek a hosszú asztal körül ebben a novellában. S az a társadalm szemlélet nyilatkozik meg benne, ahogy Móricz a magyar dzsenti szerepét s a néphez való viszonyát látja. Sajnálát van ebben a szemléletben, szeretet van, csodálat van, mert hiszen fejedelmek ezek az urak és ők is elpusztulnak, elpocsékolván az országot és népét. Néha egy-egy félrevonul közülük s fejbőlövi magát. Némelyikre lecsap a gutaütés. Ők maguk nem változtathatnak magukon, leg-

feljebb mindenben változtat egyszer a történelem s aki nem változhat, azt lesöpri az élet színpadáról.

A Móricz Zsigmond-i béres, csordás, kubikos még nem szervezkedik. Nem egyenesíti a kaszákat, nem olvas az istállólámpa derengő fényében röpiratokat, nem szervez aratósztrájkot. Csak meghal szótlánul, orvos híján s bába híján. De a halál: a jövő. A dzsenti, a gyarmatos had ítélete.

*

Régi ismerőseink is felbukkannak ebben a kötetben. Az öreg pásztor, aki néhány ragyogó szóban elmondja az életét s életbölcseiségét. S a tiszaparti kis Csecse is, ötven házával, a kis Gazsi-gyerekekkel, aki rájön, hogy a szavak úgy bújnak elő az ember ajkáról, mint a hangyák a fa odvából, a *Hét krajcár* könnyesen nevető, szegény, tiszta emberei, rettenthetetlen, idealista anyagfigurái, az áldott, szent szegények, akik megdolgoznak a mindennapi kenyérért s tudják, hogy övük a jövő. Csecse, a gyermekkori emlék valami édesbús, hamvas villogásban, mint az őszi táj. S a kisvárosi kocsmá a söröző papucshősökkel, a kőműves, aki szakszerűen befalaz egy ajtót s életeket választ el egymástól s a homokbuckák között lázongó feleségek. S végül felbukkannak a tiszazugi méregkeverő asszonyok is feketében, ridegen, méltóságosan és fejedelmien, mint egy társadalmi rend néma vádlói, felrémlik az akasztófa árnyéka, a bírói emelvény mögött. Stílusos befejezése a kötetnek ez a remekbekészült riport. Áldott szegények, hosszú,, roskadó asztal, sörös- és borospoharak, vadászatok ... és halálraítélt emberek, akik végső, perverz elszántságukban saját apjukat, anyjukat, gyermeküket ítélték halálra. Vigasztalan, rettenetes, pompás és hatalmas képe egy országnak; zengő nyelv, zengő dalok, zengő jajok...

Nemcsak egy nagy író életlátásának dokumentuma ez a könyv, hanem egy korszaké, egy országé is. Ami egyébként szorosán összeforr egymással. S éppen az hogy az új Móricz-kötet mennyiben kor- és társadalomdokumentum, mutatja, hogy mennyiben igazi író s művész Móricz Zsigmond s hogy mennyire a mienk, akik egy iga-gabb Magyarországról álmodunk,

Forgatom a lapokat, halomban hevernek előttem. Ahány párt, érdekképviselőt, politikai, világnézeti irány, program, terv és szándék van ebben az országban, mind itt hever most, mintha könyörögne, fenyegetőzne, kapacitálna, suttogna és kiáltana, hogy *őt fogadjam* el, öneki higgyek, őt szeressem. S e sokféle lap sokféle oldalain, sokféle betűvel, címmel és szóval, mind áldozatul esett egy különös varázslónak, neked Péter.

Ilyen még nem történt. Balmazújvároson él egy napszámos. Olyan, mint a többi százezer. Olyan az alakja, arca, szeme, haja színe, nyakkendőtlén inge, szoros csizmája, kérges keze, mint a többi százezeré. Olyan a mozgása, hangja, gondolkozása, mint a többié. Hamiskás humora, puritán őszintesége, kemény, de végtelenül higgadt érvelése, mint a többié. S olyan a felesége is, mint a többi szegény, robotoló parasztasszony, a gyermekei, mint a többi barnaképű, feketeszemű kis alföldi lurkó. S hogyan él ez a napszámos? Nézd meg akármelyiknek az életét, amint pitymallatkor felkél, tör egy darab kenyeret, veszi szerszámait, dolgozik délig, akkor fal egy kis szalonnát, vereshagymát, dolgozik estig, este várja otthon a suhantott lé, vagy a burgonyás tészta. Napnyugta van... Az ország százezer napszámosa lepihen a szegényes ágyra. S álmodik, álmodik, akár ez a balmazújvárosi ember. Vasárnap álldogál az emberpiacon, napszám, vagy bokortárs után néz, vigyáz, hogy feleslegeset ne mondjon, délután ül a kispadon vagy a kocsmában.

Ilyen napszámos vagy te is, Péter, sem több, sem kevesebb. Több nem akarsz lenni, kevesebb nem lehetsz, — hiszen benned van százezer ember élete!

Csak talán az estéid különböznek egy kissé. Mert a sovány lámpavilág mellett könyveket böngészel, ott van Marczali és a Hóman—Szekfű, ott van Freud és Dosztojevskij, ott van Petőfi és Erdélyi József... És az *álmaidra* is jobban emlékszel reggel, mint a többi százezer, aki keserű szájjal köpi ki őket hajnalban, hogy a hosszú nappalokat még hosszabbakká ne tegyék. Te emlékszel a délibábra, az alkonyati égre, a süvöltő szélviharra, egy megvert kutyára, egy síró kisgyermek ártatlan hangjára.

gára tebenned minden magyar ridegparaszt s az Urak közül is azok, akik nem tudják elfelejteni álmaikat s a magyar eget, földet és életet.

Nem tartozol senkihez. Konok vaslogikád magasságából nézed a világot. *És a csoda meg történik.* A szélsőjobb oldali lap magának követel s ugyanígy a szélsőbaloldali is. A polgári sajtó az írók Köszönti benned. Az egyik csodál, mint csodaparasztot, mint „östehetséget“. A másik, mint a „faji gőg“ megtestesülését. A harmadik, mint a földmunkásság vezérét. A negyedik, mint pompás lélekbúvárt, az ötödik, mint a legjobb néprajzi monográfia egyikének szerzőjét. Mindegyik magáénak vall, vagy szeretne vallani. S te egyiké sem vagy, hanem azoké, *akik csak ezután fognak élni* ezen a szegény földön.

Hogy történt a varázslat? Egyéniség vagy? Hiszen a többi százezer is egyéniség, pontosan úgy, mint te. Művész vagy? Hiszen a többi is úgy művész és azért művész, ahogy te s amiért te, legfeljebb nem a toll, hanem az élőszó, a bölcsesség, a munka s egy-egy játékos faragás művésze. Tetőtől-talpig, kívül és belül csak *ugyanaz vagy*. Ugyanaz! S mégis versengenek érted, hogy a maguk ügyéhez hajlítsanak, a maguk világot gazdagítsad.

Itt a varázslat, *Veres Péter*. Itt, hogy nem vagy több, nem vagy jobb, de nem vagy rosszabb s nem vagy kisebb, mint minden magyar ridegparaszt, napszámos. *Ugyanaz vagy*. S ugyanaz, aki voltál tavaly, negyvennyolcban, a török hódoltság alatt, Mátyás korában s az Árpádok idején. A mindenki földjén, a kerek égbolt alatt, esőtől verten, naptól égetten. Nagy a családfád, fejedelem vagy, ezért hódolnak meg előtted a sznobok. Magyar vagy, ezért látnak gőgösnek a fajimádók. Szegény vagy s az egész világ a tiéd, a jövőd is, — ezért csodálnak a szegények. S művész vagy, mint a gyermek s minden el nem rontott felnőtt, ezért értenek a művészek és gyermekek.

Ember vagy, Veres Péter, ember az embertelenségben, ahogy Ady mondta. S megtetted a csodát. *Pusztá emberségeddel* szétvetted a pártok, programok, érdekek, klikkek és „világnézetek“ korlátait. Maradj Embernek, a korlátok pedig hadd maradjanak korlátoknak, — *belül vagy szabad s belül* szeretnénk szabadok lenni mi is, kik ezt a ritka csodát nézzük ...

(SZABÓ DEZSŐ.)

1938. október 23.

Szabó Dezső ismét időszerűvé vált, talán sokkal inkább, mint valaha. Volt afféle lappangási korszaka, amikor megszakítva kapcsolatait lapokkal, könyvkiadó-vállalatokkal, úgyszólván eltűnt a nyilvánosság szeme elől. De akik számontartják a magyar szellem képviselőit, tudják, hogy dolgozik. Havonként megjelenő füzetekben hozzászól a napi kérdésekhez, maró gúnnyal ostoroz, vagy ellágyulva mesél „életeiről“. Ő volt, aki napjainkban páratlan őszinteséggel s tiszteletreméltó merészséggel nyílt levelet intézett *Darányi* miniszterelnökhöz s kiöntötte keserűségeit, aggályait, fölemelte figyelmeztető ujját. Azóta egyre többen és többen látják: Szabó Dezső *visszatért* oda, ahol a legvadabb s legdöntőbb harcok kavarnak s íme, teljes fegyverzetével ront rá az ártó szellemekre, melyek Magyarországot fenyegetik. Előadásokat hirdet, ismét elfoglalta helyét az előadói emelvényen, csillogó szemek figyelnek rá, felszabadult indulatok dübörögnek felé a kicsattanó tapsorkánból... A magyar szellem e csodálatos alakja, íme, semmit sem fáradva az eltelt esztendőkből, semmit sem adva föl, semmit sem revideálva folytatja harcait.

Szereti önmagát holmi kivert bikához hasonlítani és sokan vannak, akik maguk is kivert bikának látják. *Holott nem az.* A kivert, magányosan törtető bikától elfordul az ifjú bikák rokonszenve, tudja, hogy gyengülő izmai nem állják meg többé a sarat, ha öklelésre kerül a sor. Szabó Dezső sokkal inkább magányos gerilla, egyedül kalandozó harcos, amilyen annyi volt és van a magyarság minden rétegében. Hasonlít a régi törzsvezérekhez, akik elbolyongtak Spanyolországig, rettegésben tartva egész Európát. Hasonlít a török végeken portyázó vitézekhez, hasonlít Bocskay, vagy Rákóczi fölkelőihez, akik Istenért és szabadságért nyúltak fegyverhez. Hasonlít a negyvennyolcas forradalom után betyárrá lett pásztorokhoz, akik kiszakítva magukat minden közösségből, de a nép rokonszenvétől, együttérző aggodalmától és szorongásaitól kisérvé vívták reménytelen csatáikat pandúrral és úrral. Méginkább hasonlít Zrínyi Miklóshoz, a költőhöz, az ő nehéz barokk egyéniségéhez, páratlan alakjából Szabó

Dezső egyedül bolyong nádasokon és ereken-erdőkön, szereti bolyongását úgy feltüntetni, mintha kiúzték volna a társadalomból. A meg nem értett vátesz szerepében gyakran elsiratja saját sorsát, vagy keserű vádaskodással vágja kortársai szemébe. De, mondom, nincsen igaza. Kivert bikának lehetne neveznünk *Berzsenyit*, akit a Kölcseyvel való mérkőzés valóban letört és a néma pusztaságba kergetett. *Szinyei-Merse* Pált, a nagy festőt, aki körülbelül ugyanilyen sorsra jutott. De Szabó Dezső: nomád. Nomád harcos. Nem tűr semmiféle fétet, szubordinációt és köteléket. Nekivág a hadakozásnak a maga szakállára, akár mezítláb, mint Rákóczi talpasai. Nekivág egyszerűen, mint a szegénylegény, ötven-száz pandúrt játszva ki vidám halálraszántással s vármegyék törvénytartóit zúdítva maga ellen.

Valóban nem köti őt semmiféle írott, vagy íratlan törvény a maga törvényein kívül. Nem egyszer fölszedte sátorfáját, hogy örökre elhagyja hazáját, de mint a felfeldobott kő, visszaszállt újra. Volt úgy, hogy „megtagadta“ magyarságát is. Ebben is magyar maradt. Voltak idők, amikor uralma alá vethette volna az országot — s eldobta magától az uralmat. Volt, hogy néhány hűséges emberén kívül, akik ugyanolyan portyázók voltak, mint ő, mezítlabas fanatikusai a magyarság jövőjének, nem volt mellette senki. Ilyenkor a szegények táplálták, akár a bujdosó betyárokat, este, a falu alatt a rekettyésben. Magányos ember volt világéletében, portyázó harcos, de sohasem volt egészen egyedül. Nézzétek Szabó Dezsőt, elég neki egy talpalatnyi hely, ahol lábát megvethesse s már harcot kezd ismét. Elég neki egy-két hívő társ és már hadakat teremt maga körül a semmiből. Egyetlen gesztussal elvet magától mindent: sikert, kiadót, pénzt, hívet s egyetlen mozdulattal hadakat, harcot, életet támaszt ismét. Mert mi, magyarok, nyomban fülelni kezdünk, ha halljuk a magányos lovas harci kurjantását, paripájának horkolását. És kinyitjuk riadtan bezárt ablakainkat, kigyújtjuk az eloltott világosságot s figyelünk: jön-e? Verekszik-e? Győz-e? Szívünk együtt dobog lova patkójának dobogásával. És lám, innen is, onnan is megindulnak felé, anélkül, hogy hívna valakit. Nomád ő és nomádok vagyunk magunk is.

Nem igaz, hogy kivetjük magunk közül, aki *mer és*

tud beszélni. Olyan bűneink, fogyatkozásaink nincsenek, amiket szó nélkül meg ne hallgatnánk, el ne ismernénk, be ne látnánk — s nem kövezzük meg, nem vetjük ki az igazmondót. Ha így volna, Szabó Dezső valóban kivert bika s nem ereje teljében lévő szilaj harcos volna. Mert vannak neki tulajdonságai, amelyek inkább taszítók, mint vonzók. Még csak nem is törekszik arra, hogy vonzó legyen. Ha valakit megutál, nyomban a szemébe vágja utálatát. Ha féltékeny, Isten és minden kisistenek legyenek irgalmasak ahhoz, akire féltékeny. Mások segítségét, hűségét elfogadja, mint nomád eleink az adót. Köszönet, vagy akár jó szó nem jár érte. (Gyakran éppen az ellenkezője.) Kíméletlensége határtalan, ha olyan gyengékkel kerül szembe, amelyek kiváltják megvetését. Megbocsátani nem tud, sem magának, sem másnak. Könyörtelen, irgalmatlan. És lám, mindent megbocsátunk neki, gondolkodás, kétség nélkül. Ha kell, odaadjuk utolsó falatunkat, egyetlen köpenyegünket, menjen, verekedjék, győzzön. Vájjon van-e még nemzet a világon, amely ilyen nemes, fölényes természetességgel, elnézéssel, együttérzéssel bocsásson meg valóságos, vagy vélt sérelmeket, bár még olyan fiának is, mint Szabó Dezsőnek? Amely olyan magától értetődően mérje meg az értékeket, amelyek Szabó Dezső javára esnek a mérlegen s kézlegyintéssel térjen napirendre tulajdonságok fölött, amelyek más, kicsinyesebb, kispolgáribb, fantáziátlanabb nemzet szemében örök bűnöknek számítanak? Ki emlegeti, hogy egyszer „román“ akart lenni ország-világ előtt s elkeresztelte magát George Miké-nek? Ki gondol már a komor és szilaj kiáltványaikra, melyeket könyvtára eladásakor és Franciaországba való „kivándorlásakor“ a közvéleményhez intézett? Szabó Dezső nagy harcos, de nagy nép ám az ő népe is, mert harcosához méltón tud —, mint mindig tudott is — viselkedni.

Azért mondom, olyan egyéniség, amilyen Szabó Dezső, sehol meg nem teremhetett volna. Csak azon a földön, amely ma is láthatatlan sátrakkal, bozótokkal, nádasokkal, rengetegekkel van borítva. Mert itt, ami polgári népség, polgári szemlélet akad, az éppen nem magyar. Olyan ország ez, ahol kiragyognak a szemek, ha a kényyszer drilljére masírozok közé fütyköst vág valaki s azok rémülten szétrebbenek, kipirulnak az arcok, ha valaki

szembeszáll a pénz, a közgazdaság „törvényeivel“ s kihívja maga ellen a polgári józan ész, rikkantanak a torok, ha fölfújtek tekintély megrugdalva kullog el és pozíciójára hivatkozva törölgeti cilinderéről a sarat, mámor önti el a szíveket, ha az egész világgal fordul szembe egyetlen ember, a győzelem minden reménye híján. Kis nép vagyunk s tán ezért? Mert maroknyi seregeink élet-halál közepette vágják keresztül magukat ezer és ezer éven át a túlerőn? És mert *egész létünk itt, a Dunavölgyében örökös kockázat, kétség, véletlen műve?* Kis nép vagyunk s tán a kis népek bösz s vidám harciassága kél lánggra bennük, egy-egy magányos férfiú küzdelmében az egész nemzet küzdelmeit látván? Igen, ma már nem Szent István ispánja, Sebős veri Konrád hadait a Dunánál, Rábánál, Vértesnél, nem Álmos herceg parasztjai, nem Leventa és Vata fonothajú legényei, nem Béla hadai, nem Bocskay, Rákóczi hadnagyai, nem Zrínyi és nem Görgey állanak szemközt hol Nyugattal, hol Kelettel, — mi mégis őket látjuk, őket, a felejtethetetleneket. És mindazokat, akik egymagukban szálltak szembe ilyen-olyan úrral, hatalommal, ha a rend örve alatt szolgálkává akart tenni bennünket — s ideig-óráig tett is. Ez Szabó Dezső rendkívüli erejének forrása. Ez a lelki együttrezgés, együtt-hadakozás, *a gyengének a hatalmasabbal szemben való fölhorgadása* minden igazán magyar szívben. Ő az az ember, akit, ha nem volna, föl kellene találnunk. *Lehetőségei korlátlanok, mert minden korlátot lerombolt maga körül.*

Amikor a nemzeti lélek szorongása ránehezedik az egész társadalomra, kortörténeti jelentősége van annak, hogy Szabó Dezső ír és az előadóemlévényről szól. És bár a múltban hadakozó kedvét nem egyszer töltötte ki olyanokon, akiket inkább támogatnia kellett volna, mondhatjuk, a nagy kérdésekben sohasem tévedett s amit évtizedek során kimondott, soha annyira időszerű nem volt, mint éppen ma. Lesújtó ítélete a magyar középosztály összetételéről, történelmi szerepéről és anarchikus lelkiségéről, paraszt-romantikája, amiből egyre biztosabb körvonalakkal bontakozik ki az új szociális Magyarország körvonala, a magyar protestantizmusról mondott ítéletei, a katolikus főpapság magatartásának jellemzése, szellemi életünk idegenséggel fertőzött körképének megállapítása, közoktatásunk, nép-

nevelésünk idegen lelkesége és osztályuralomra való alapozottságának megmutatása, politikai mozgalmaink kábító zűrzavarának, tehetetlen hipokrizisének, idegenszolgálatának és szűklátókörűségének kegyetlen kielemezése, belső revízióink elsikkasztásának s a külső revízió gyári propagálásának leleplezése, külső-belső idegenek a magyar lelkeségen való tobzódásának dantei képe, mind-mind megállja a helyét ma is. Húsz esztendő meddő csodavárása, alkudozása, marakodása, földhözragadtsága, gyáva-sága és cinizmusa tárul fel előttünk, ha műveit végiglapozzuk. Ha néhány nemzedék múltán valaki korképet fog festeni korunkról s belemélyed Szabó Dezső műveibe, felborzolódó hajjal, reszkető kézzel és rémülten elboruló tekintettel fuldokol majd s nem fogja magérteni, hogy maradhattunk meg a világnak ezen az *egész embert, egész népet, egész lelket követelő foltján*. És, sajnos, Szabó Dezső ma is ugyanazzal az indulattal léphet az előadói emelvényre, amivel húsz esztendővel ezelőtt, hogy dantoni viharát lezúdítsa hallgatóságára: még semmi sem változott. Brutális szavai ostorával ma is ugyanúgy vághat eleveneken és holtakon. Vitriolos gúnyja ma is ugyanugyanolyan marón ömölhet törpe nagyokra és nagy törpékre. Sőt ma inkább, mint valaha, Az elsodort falu ma jobban sodródik a feudalizmus áradatán, mint valaha. Szellemi irányítóhelyeinken ma is azok állanak, akik az első véres írások idején. Csak éppen még szorongatottabb lett a nemzet helyzete, mint akkor volt, amikor Szabó Dezső harcait megkezdte. Bár kezünkkel érhetjük el a vágyva-vágyott testvéreket, akiket elszakítottak tőlünk, ma is éppen onnét fenyegeti létünket minden eddiginél nagyobb veszedelem, ahonnét Szabó Dezső is, mások is várták, de amelyre ő is hiába figyelmeztetett. Sőt, most még nyíltabb, szervezettebb belső szövetségesekre támaszkodhat a külső veszedelem. Most, most kell Szabó Dezsőnek bátrabbnak, kíméletlenebbnek, igazabbnak, nyíltabbnak lennie, mint bármikor volt! Most kell Dantonnál dantonibbnak, Zrínyinél Zrínyibbnek lennie, most kell tudnia vállalni a látszólagos egyedüllétet — de most kell tudnia azt is, hogy a néma, sötét ablakok mögül együttérző szemek lesik harcait s várják a pillanatot, hogy síkraszálljanak azért a Magyarorszáért, amely álmainkban él. Tudnia kell ennek a minden más országban elképzelhetet-

len, páratlan embernek, hogy, ha kell, titkon, névtelenül, a faluszéli rekettyésbe viszik el neki a kenyeret és bort, ha éhezik, a pandúrok terveit, ha üldözik, a biztatást, ha elfárad. Kezdjük megtanulni mi is, miként kell olvasni a sorok között, érteni a kimondott szavak ritmusából s következtetni hasonlatokból, szimbólumokból és szójátékokból. A tudat, amit hosszú esztendőkön át írással és élőszóval kialakított bennünk, s ami odaát is világossággal önti el a magyar ifjúságot a határokon túl, kezdi lepatantani az elfogultságok, kicsinyes érdekek, üzletességek, félelmek, reménytelenségek, idegen hatások szorongató kereteit. Igen, „a régi kereteknek le kell pattanniok“. Ezt a folyamatot már nem lehet megakadályozni. Mindnyájunk számára világos, hogy csak akkor maradhatunk fenn, ha valósága váltjuk az igazságot: *magyarnak lenni annyi, mint szociális embernek lenni*. Éppen a mostani időkben vagyunk ismét hajlamosak arra, hogy délibábok után fussunk és csodákat várjunk. Szabó Dezső új fellépésének nagy jelentősége az, hogy egyfelől leszaggatja a makacs csodalátók szeméről a hályogot, *másfelől maga is csodát hirdet és csodatettre izgat*. Csodatettre, ami közöttünk, magyarok között sohasem volt csoda s aminek fennmaradásunkat köszönhetjük: a nomád hősiességre. Az egyén győzelmét hirdeti a tömeg fölött, a fantáziáét a számítás, a hősiességét a pandúri szervezetség, az igazságba vetett hitet az érdek hatalma, az önmagunkban való bizást a még oly hatalmas barátokban való vak bizalom fölött.

A magyar szellemi élet e nagy szabadharcosa ismét porondra lépett s vidáman, dühösen, káromkodva és nevetve, gúnyolódva és el-ellágyulva hadakozik. Ne törődjék vele senki, ha forgolódásaiban társait, sőt önmagát is megsebzí. Ne kedvetlenedjék el senki, ha eredménytelenül átkozódik, hogy egyedül hagyták. Egyik fülünkön be, a másikon ki, ha társait is káromolja. Harca mindnyájunk harca. Az ő alakjában -a megújhódní akaró, parazitáit lerázó, százszoros túlerővel is hetykén szembenézó, igazunkat az egész világ arcába vágó, kenyéren, szalonnán, vöröshagymán és csígerboron élő szabad portyázó harcost kell látnunk. *Jaj lesz mindnyájunknak, ha ő elnémul*. Jaj mindnyájunknak, ha őt is megköti, rabulejtik, mint anyiunkat. Mert ugyan ki állana a helyére ebben a meg-

félemlített vagy okosan igazodó korban, melynek legsivárabb s legreménytelenebb vonása, hogy a romantikát kiölték belőle...

1939. június.

Egy író t ünnepelünk ma, akinek egész lénye, pályafutása merőben különbözik minden más nemzet írójától s aki csak Magyarországon képzelhető el. Teste-lelke anynyira ebből az országból nőtt ki, „mint Tolsztoje az orosz földből, Hamsuné a norvégből, Strindbergé a svédből, Jakobsené a dánból, Sillanpääé a finnől, Walt Withmanné, Dreiseré az amerikaiából, D'Annuzióé az olaszból, mint Mestrovicsé, a ma élő legnagyobb európai szobrászé a horvátból. Nem szükséges belekiáltani az „erdők hárfájába“, mint írja, hogy „magyar vagyok, magyar vagyok!“ Nincs ma a világnak egyetlen pontja, ahol Szabó Dezső megszülethetett, kifejlődhetett s az övéhez hasonló pályát megfuthatott volna, mint Magyarország.

Különös keveréke ő a romantikának és a nyers realizmusnak, a szertelenségnek és a szigorú rendszerességnek, a haragos, elkeseredett támadásnak, és jóságos, ellágyuló megbékélésnek, a könyörtelenségnek és szelídségnek, a magányosságnak és körülrajongottságnak. Ellentétekből alakult összehasonlíthatatlan egyéniséggé, nem egyetlen oldalát, tulajdonságát, vagy táját jelenti a magyarságnak, hanem teljes egészét, mindazt az ellentmondást, amit a magyar föld, a magyar nép, a magyar lelkiesség, a magyar sors jelent. Nem lehet rámondani, hogy bár erdélyi származású, az erdélyi lelket képviseli, mert az erdélyi lélek misztikuma mellett megvan benne az alföldi Kunság nyers realizmusa is. Nem lehet azt mondani, hogy a dunántúli lankák szelíd poézisét, pesszimizmusra hajló nyugatias szellemét képviseli, mint például Berzsenyi, vagy Vörösmarty, mert megvan benne annak ellentéte, a tiszántúli nyers önbizalom és nyakasság, a kálvinista opponálás szelleme is. Ami ellentét és szakadék ebben az országban ezer év óta meg-megnyílik, az mind benne van Szabó Dezsőben.

Nemcsak író, hanem több: próféta is. Mert a régi földönfutó, társadalmon kívülrekesztett, szent magányban elmerült próféták tértek így be a királyi városba,

ahogy ő száll le írásaival elvonultsága hegyéről a társadalomba, azok állottak így a király elé s mondták szemébe kíméletlen őszinteséggel véleményüket a nyelv és költői ritmus hatalmas áradásával, ahogy ő vágja szemébe írásait hivatalos és nemhivatalos hazájának és hatalmasságainak a maga gáttalanul áradó szavaival, hömpölygő mondataival. S mint ahogy ujjal sem mertek nyúlni a prófétához, a szent emberhez, úgy nem nyúl senki Szabó Dezsőhöz, sem a hatalmasság, sem a nép, mely visszafojtott lélekzettel, gyakran elborzonga önbűneit tág szemmel szemlélve áll körülötte. Indulatait nem fékezve, ostorait soha tétlenül nem lógatva prófétál húsz esztendő óta s ez alatt a két évtized alatt, kezdve a kommun idején megjelent Elsodort falu-tói máig, a Füzetekig, mindig szembenállott a világgal.

Szabó Dezső, mondjuk meg egyszerűen és világosan, tagadja ennek a mai Magyarországnak formáit, de raiongóan, körömszakadtig igenli a magyarság lelkét, hivatását, életképességét és csodálatos belső értékeit. Nincs úgyszólván egyetlen életformánk, amely megnyerné elismerését. Ostorozza földbirtok-rendszerünket, kárhoztatja a magyar fajta hátrányos helyzetét az itt élő idegenekkel szemben, hibáztatja közoktatásunkat és nevelési rendszerünket, meghíányolja a magyar református egyházat, lán-goló szót emel ipari munkásságunkért, ostorozza a háború előtti országvezetést csakúgy, mint a háború utánit, kikel középosztályunk közönye, szellemi lomhasága és önértéhiánya miatt, figyelmeztető kiáltással ébresztgeti nemzetünket a reávaró külső veszedelmek meglátására és tésére, maró gúnnyal csúfolja ki a nyáspolgárság, a fé-lénkség, a kicsinyesség szellemét, s egész lényével, minden moccanásával tiltakozik a magyarság szétdarabolt állapota ellen. Ez azonban még mind csak pusztá tagadás, vagy mondjuk: ellenzékieskedés volna. Szabó Dezső azonban mindig elhárította az egyéniségétől olyannyira idegen hiú kritikusi fölény pózait, amelyek pedig, jaj, be sok magyar írótól elválaszthatatlanok! Nem ül föl sem az irodalmiság előkelő székébe, hogy onnét fitymálja le hét-köznapjainkat, vagy a profanum vulgust, nem hivalkodik „európaiságával“, nem mutatja fel minduntalan sem az angol, sem a francia, sem az egyéb példákat. Mert a

tagadás és megtagadás, a kárhoztató ítélet negatívuma mellett megvannak az ő megdönthetetlen pozitívumai is s ezek egytől-egyig magyar talajból, magyar múltból, lelkeségből és szükségletekből nőttek ki. Amikor például a magyar fajta hátrányos állapotát ostromozza, rámutat az eszközökre is, amelyekkel uralmi helyzetét visszanyerhetné. Az elvetett nevelési rendszer helyébe használhatóbbat, korszerűbbet, magyarabbat és egyszerűbbet helyez, s ha egyházainkat korholó szavakkal illeti, rámutat arra is, mi az a lényeg, ami igazi mivoltunkat jelenti s ami a magyarság felsőbbrendű közösségében méltó szerepet juttat neki. Ha szót emel a munkásság jogaiért, ez *nem* tetszetős, ma szinte elengedhetetlen kritikai álláspont nála, hanem a magyar dolgozó tömegek sötét sorsának mélységes átérzéséből fakad s nem áll meg a pusztá bírálathoz, hanem új gazdasági rendszert is felmutat a mai helyett. Ami a magyar politikát illeti, akár a háború előtti nézzük, akár a háború utánit, bizony be kell vallanunk, neki van igaza. Nem kápráztatják el sem a mai sikerek, sem a tegnapiak, aminthogy Ady Endre szemét sem kápráztatták el a világháború fantasztikus magyar katonai erőfeszítései, sőt sikerei. Szabó Dezső távolabb lát a napi politikánál, *sub spactiae aeternitatis* szemléli a magyar sors mindennapi mozdulatait és kezéből sohasem ejti ki az egyetlen megbízható mértéket: történelmi múltunk tanulságainak, a magyar nemzet évtizedes múltjának törvényeit.

Byenformán Szabó Dezső, az örökké opponáló, mindent magasabb szempontból szemlélő írópróféta, próféta-ságához illően, sohasem tartozott a hivatalosan elismert irodalom nagyjai közé. Kívülmaradt a hivatalos irodalmi és társadalmi élet sáncain, kívülmaradt irodalmi társaságainkon is. Ezek a keretek szűkek is lettek volna az ő korlátlan és korlátolhatatlan egyéniségének. Hiszen a régi próféták sem éltek le életüket az írástudók előkelő csarnokaiban, nem Sétálgattak tökmagot, vagy főtt babot rágsálva az udvari méltóságok társaságában, aminthogy öltözetük is szőrcsuha, táplálékuk is erdei méz, meg bogyó volt. Hivatalos társadalmunk és politikánk képviseli a lehetőségeket, tehát mindazt, amit tenni lehet, Szabó Dezső és a nép a szükségleteket, tehát mindazt, amit tenni kell. Bizony ritkábban lehet azt tenni, amit

tenni kellene. Szabó Dezső azonban tökéletesen tisztában van küldetése természetével. Sohasem *áldozza* fel azért, amit tenni lehet, azt, amit tenni kell. Mert a nemzet létének, fennmaradásának parancsai akkor is megmaradnak és követelőznek, ha mi már nem leszünk. És íme, ezen a ponton értjük meg Szabó Dezső egyéniségének romantikus vonásait, de ugyanitt válik világossá az is, miképpen kollektív lélek ez a látszólag gyakran szertelen, nagyonyis egyéni egyéniség.

Sohasem írt le egyetlen sort sem csak azért, hogy „irodalmat“ alkosson, szavának, mint a régi varázslókének s mint az egyszerű nép beszédének is, mágikus erőt tulajdonított. Az ő pályafutása s hatalmas művének tömege bizonyítja legjobban a primitív igazságot, hogy a szó: cselekedet. Ha kimondjuk az igazságot, ezzel elindítjuk a maga útján, hogy feltarthatatlanul valósággá váljék. Ha kimondjuk a hazugságot, realizáljuk azt s eleven tetet-lelket adunk neki. Szabó Dezső *egy* olyan Magyarországot hordoz szívében, amilyennek az igaz, erős, szociálisan elrendezett, szabad és magyar Magyarországot látni akarjuk. Szentül hisz benne — s hite egy pillanatra sem ingott meg soha, — hogy a szívében dédelgett, igaznak tudott, kimondott és leírt ideális Magyarország a szavak varázsából életre kél, megvalósul, fölépül. Senki se látja olyan leplezetlenül az ellenálló hatalmakat mint ő. De ő esekkel a hatalmakkal szemben beállítja az akaratot, az életnek, tehát az igazságnak szent, megtörhetetlen akaratát. Ebben van az 6 optimizmusának gyökere. És ez magyarázza meg rendkívüli nevelő hatását is, mellyel az ifjúságot maga köré gyűjti, átalakítja, felbátorítja, harcrakésszé formálja.. Az ifjúság forró ideáлизmusát szítja fel, amikor a legmagasabb feladatokat tűzi elé: az emberi sors esendő mivoltának legyőzését a nemzeti sors örök-kévalósága által, a halál és pusztulás erőinek megtörését az eszményekben való törhetetlen hit által s a magyar nép felemelésének akaratával. Senki sem tudja úgy szuggerálni az ifjúságnak, mint ő, hogy a nagy számok túlsúlya eltörpül a nagy értékek magasságának ragyogása előtt, hogy a hősi magatartás az egyetlen reális magatartás a magyarság számára s hogy egyetlen hősi erőfeszítés sem hiábavaló, még ha reménytelennek is látszik. Az

ifjúság, ha nem csupán évei száma, de lelke szerint is ifjúság, semmire sem hajlamosabb, mint a hősi magatartásra, a reménytelennek látszó feladatok vállalására. Hogy ez a bátor, sőt vakmerő szellem ifjúságunkban ma jobban él, mint valaha, hogy van egy-két nemzedékünk, amely minden merész nemzeti feladatra bármikor vidám szíveivel vállalkozik s nevetve néz szembe a bennünket körülvevő ezer veszedelemmel, az Szabó Dezső nevelő hatásának eredménye.

Szabó Dezső ma hatvan éves. De olyan ma is, mint ezelőtt húsz esztendővel, vagy küldetése megkezdésekor. Nincsenek esztendei, csak feladatai vannak. És ő méltó e feladatokhoz.

(AZ EGYETLEN ÚT)

1939. január 8.

Volt egy miniszterelnökünk, senkiséme emlegeti már. Simonyi-Semadam Sándor. Amikor átvette hivatalát, a következő kijelentést tette: *Magyarországot mintaállammá tesszük, hogy példaképpül szolgáljon minden népnek.* Ezekre a szavakra fellélekzettek a magyarok Erdélyben, Szlovenszkóban, Jugoszláviában, mert megértették, hogy amint egy magyar mintaállam születik a Duna medencéjének közepén, ellenállhatatlanul megindul a természetes kristályosodási folyamat s mint tengelyre, rá-rakódnak az összes környező népek. Az árpádházi királyok államvezetésének ez az igazi szentistváni elve bizalommal töltötte el a szíveket — s nemcsak a magyar, de a más nemzetiségű szíveket is és épp ez volt a dologban igazán emberi és magyar.

Am a Nagyatádi Szabóval váltott történelmi kézfogás után csakhamar kiderült, hogy vezető osztályainkban elhomályosultak a szentistváni és árpádházi államvezetés elvei. Mert állandósították a betelepítetten földek országát, a „vákumot“, mint a német szociográfiai és politikai művek mondják, konszolidálták az összeomlott történelmi Magyarország romjait, üres dióvá tették Magyarországot, melyet külső hatalmak diótörője ropogtat. Szívszorogató húsz esztendő telt el. S azok, akik ma ugyancsak kötik az ebet a karóhoz, hogy a reformok megvalósításának részükről semmi akadálya nincsen, minden reform-

tevékenységüket az elavult magyar élet „neobarokk“ fel-
 eicomázásának szentelték.

Belpolitikai szempontból bűnös mulasztások sorozatát követtük el a húsz esztendő alatt. Nem racionalizáltuk s nem modernizáltuk közigazgatásunkat. Nem állítottuk át népoktatásunkat, „magyar Dahlemeket“ építettünk, de kétségbeestünk egyetemi ifjaink szaporodó tömegén, kitenyésztettünk egy olyan hallatlan bürokraturalmat, ami szinte páratlanul áll egész Európában. Címeket és méltóságokat kreáltunk s díszlegettünk a fitogtatott díszmagyarban, cifrálkodtunk, revíziós szónoklatokat tartottunk, hagytuk, hogy sajtót, színházat, irodalmat elrekessenek a magyarság előtt... Minek folytatni! Ha a középkori Laskai Osvát, vagy Temesvári Pelbárt tiszta, ékesszólásával szólánk, sem találhatnánk *eléggé* ostorozó szavakat e mulasztások jellemzésére.

Ki felelős ezért? Nyilván nem csak azok, akik anyiszor hangoztatták „felelősségük tudatát“ és a „történelem ítélőszékét“. *Kollektív felelősség van itt,; beletartozunk mindnyájan.* Csak az a kérdés, kik érzik is át ezt a súlyos kollektív felelősséget.

Közöttük kell említenünk *Bajcsy-Zsilinszky* Endrét, akinek megrázó röpiratával kapcsolatban (*Egyetlen út: a magyar paraszt*) mindezt elmondjuk. Az egykori nagybirtokos fia, íme, az ország sorsának mélyreható szemlélésén s történelmének megértésén, továbbá a háborúban a magyar paraszttal együtt vállalt szenvedéseken át hamarosan el futott az egyetlen igazság felismeréséig, az „egyetlen útig“.

Véleményét és követelését már a nemzeti radikalizmus programjában felállította, közéleti pályáján tántoríthatatlanul hirdette, s most, amikor az elmúlt húsz esztendő minden konzekvenciájának levonásáig eljutottunk, újra összefoglalta s kiadta. Különös röpirat ez, hiányzik belőle a röpiratok minden jellege: a nyers, elnagyolt előadás, az indulatokra való közvetlen apellálás, a szép és hangzatos szólamok keresése és kedvelése, hiányzik belőle a „röpirat“. Művészi tollal megírt, tiszta logikával kifejtett, a magyar sors legmélyebb kérdéseit *a priori* igazságokként felismerő könyv, elég komplikált ahhoz, hogy minden benne legyen s elég egyszerű, hogy az

éperzékű, épeszű, magyar lelkületű ember azonnal megértse s a magáévá tegye. A helyzetet, amiben Magyarország ma van, világosan elemzi, ítéleteit alátámasztja eleven és hiánytalan történelmi látásával, a magyar sors fejlődésének felmutatásával. Rámutat a magyar parasztság szerepére a történelemben, majd kíméletlen kritikát gyakorol hibrid, gerinctelen középosztályunk fölött. Valóban, kevesen látták meg olyan élesen a magyar középosztály tragikus szerepét, zavaros arculatának vonásait, mint ő.

„Mérhetetlen szociális és nemzeti mulasztások és bűnök terpeszkednek a középosztály bölcsője körül, mulasztások és bűnök, melyeknek következményei beláthatatlanok — írja, — Csak egy ilyen zűrzavaros, tákolt, kontraszelektációs utakon összeverődött középosztály lehet közege és hordozója mindenfajta idegen rontásnak, idegen hatalmi gondolatnak, százféle idegen sületlenségnek, kritikátlanságnak. Csak egy ilyen középosztály tagadhatja meg a szentistváni eszmét otromba idegenmajxnolók „nacionalista“ hókusz-pókuszai között, éppen Szent István halálának 900 éves fordulóján, olyan időpontban, amikor óriásivá nőttek a magyar föladatak ...“ Ráolvassa úgynevezett „történelmi osztályaink“ fejére az áldozni nem tudás és nem akarás ítéletét s fölmutatja, hogyan ferdült intelligenciánkban a múlt század reformkorának nagyjairól alkotott kép üres giccsé.

„A háború óta pedig olyan középosztályunk támadt, ne beszéljünk most arról, hogyan és milyen okokból, amelynek már sem Széchenyi István, sem Kossuth Lajos, sem Deák Ferenc nem jelent semmit, amely szívesen hallja, ha egy tökkelütött féltudós a nagy hadvezér és diplomata Árpádból keleti kereskedőt fabrikál, a fényes dalia Széchenyi Istvánból, a szellem és szenvedély szabálytalan és szabályozhatatlan óriásából unalmas, vaskalapos erkölcsprédikátort, Deák Ferencből, aki már 1841-ben a pozsonyi diétán a hitbizományok eltörlését követelte, a legócskább értelemben vett silány és szellemtelen maradiság prófétáját, Kossuth Lajosból pedig széllal bélelt fiskálist, lelkiismeretlen „liberális“ fölforgatót... Ki csodálkoznék azon, hogy ez a nemzedék semmit sem tudott megérteni Szent Istvánból, német szakállt ragasztott a magyar történelem e legfelségesebb keleti nagyurának

Attilái állára, művét, művének szellemét kiforgatta a maga valóságából s szinte titkolja a szent király győzelmét II. Konrád német-római császáron, elsikkasztja aényt, hogy éppen Szent István szakította el az új keresztény magyar egyházat a nyugati német, úgynevezett missziós érsekségektől és püspökségektől, hogy még keresztény vonatkozásban se maradjon nyoma a korábbi egyházi függőségnek? ...“ így lépeget lépcsőről-lépcsőre, minden lépcsőfok a magyar történelem valóságának, lelkeségének felismerése és a mai köztudattal való szembeállítására.

Így jut el, ahonnét kiindult, az egyetlen útra: *a magyar parasztság útjára*.

Földreform-programmja sem szárazon kifejtett tematikai egyenlet, bár szilárd adatokra építi fel, hanem az eleven élet sugárzásában csillog. Ő volt a magyar publicisztikában az első, *aki keréken hárommillió föld föl-osztását követelte, még pedig azonnal*. Most is erre helyezi követeléseit alapját. Nem feledkezik meg a kérdés pénzügyi részéről sem, valamint a termelésben szükségképpen beálló változásokról. Nem céloz, hogy e cikk keretén belül *Kerék* Mihály barátom, a nagyszerű szakember területére tévedjek. Ma már nem is szükséges ízekre szedni ezt a programot, hiszen úgy beleszívódott a köztudatba a nagybirtokos-demagógia minden erőfeszítése ellenére is, hogy az elemi igazságok természetességével hat. És éppen a napokban vállalta ezt a programot egyik nagy ellenzéki pártunk, amely eddig, sajnos, makacsul a középparasztság érdekeire támaszkodott s csak nehezen látta be, hogy átfogó s erélyes földreform nélkül minden erőlködés, terv, szándék és mozgalom hiábavaló, *mert tartalmatlan*. De hogy lássuk, hogyan foglalja össze a kitűnő író ezt a kérdést szinte egyetlen markolással, idézek még egy passzust a röpiratból:

„Elvesztettünk vagy egymillió magyart, aki kívándorolt, elvesztettünk vagy félmillió magyart, akik fél évszázad alatt külföldön születtek s elvesztettünk másik félmillió magyart, aki a mondhatatlanul nyomorúságos gazdasági és szociális viszonyok között nem születhetett meg, vagy idő előtt elpusztult. Ez összevéve kétmillió magyar ember, persze csak hozzávetőleges, de nagyon enyhe számításal. Két milliónyi magyar ember, aki ha a törté-

nelmi országban marad, létalapot, megélhetést talál, terebélyesíti a magyarság ősfáját, megelőzhetne volna és bizonytalannal meg is előzte volna Trianont. Elvesztettünk 7,300.000 kat. holdat, majdnem felét a csonka ország, egész területének: ennyi földet osztottak szét az utódállamok óriási túlnyomóságban nem magyarok között az összeomlás után.“

Bajcsy-Zsilinszky Endre világosan látja és fennszóval hirdeti, hogy *minden magyar létkérdés gyökere a földreform megoldásában van*. Honvédelmi okok: csak a földön szilárdan megépült nép teremthet biztos, öntudatos hadsereget, csak az ilyen országot nem lehet megszállni, eltaposni. Gazdasági okok: a kisbirtokrendszer, párosulva a szövetkezetek hálózatának rendszerével, tud csak emberi színvonalon eltartani egy mégoly sűrű népességű országot is. Fajbiológiaiak: csak független magyar egyéniségek hozhatnak létre és nevelhetnek erejük birtokában, kultúrájuk fegyverzetében lévő egészséges utódokat. Kulturálisak: csak egy harmonikus társadalomban élő nép tarthatja meg ősi kultúráját, mert csak ilyen nép teheti közkinccsé s fejleszthet belőle magasabb, államfenntartó rendszert... S így tovább. Mutassatok csak egyetlen területet, amelyen nem érvényesül ez a felismerés. Még a zsidókérdéssel sem áll másként a dolog, mint az író, aki a zsidókérdés megoldásának egyik legrégebbi harcosa, röpiratában is kifejti.

De mármost vessünk futó pillantást egy ilyen program megvalósításának esélyeire is. Földreformról Gömbös Gyula kormányzata óta esik gyakrabban szó. Ám esztendőök múltak és múlnak s a megoldásnak ma is az elején tartunk. De az idők egyre szorongatóbbak. Szinte már-már fenyegetővé fajult az idegen előretörés a Dunántúlon. A fegyverkezési korlátozások megszűnése erős hadsereg felállítását teszi lehetővé s ezt sürgeti *a sokáig tagadott, most végre nyíltan bevallott nagy-ukrán terv is*. A radikális földreform keresztülvitelének eddig „csak“ belső akadályai voltak, ezeket az akadályokat megneveznünk nem szükséges. Sajnos, legyőzni nem lehetett őket. A húsz év alatt, ami rendelkezésükre állott, hogy azt a bizonyos „mintaállamot“ megteremtsük, mégcsak megközelítésére sem tettünk erőfeszítéseket.

Öröm az írónak, aki minden betűjét az eljövendő Magyarország megvalósításának szentelte, látni és olvasni az író, publicistát és katonát, aki előtte járt s részben mestere volt. És keserű elégtétel, hogy amit ő is, ők is valamennyien, két évtizede hirdettek, amitől óvtak, rettegtek, amit bizonyítottak s amiért üldöztetést is vállaltak: *valósággá lett*. Most már nem lehetnek mélyreható ellentétek *hazafi és hazafi között*.

A N A G Y P E R

(HOLT LELKEK)

1934, április.

Zilahy Lajos a Pesti Napló-ban írt emlékezetes cikkében felvetette a kérdést: vajjon azok az írók, akik több mint egy évtizeden át a nemzet életerőit felszabadító újításokat követelték s vállalták érte a megértetlenség, a lenézés és fitymálás osztályrészét, odaállhatnak-e a kor-ma ny segítségére eszméik megvalósítása érdekében. A cikk nagy ellenzésre talált azoknál, akik semmiféle kézfelfogható munkát eddig nem vállaltak, s nem végeztek ugyan, művek nem jelzik pályafutásukat, ellenben az „írói függetlenséget“ minden lehető és lehetetlen alkalmommal védik s ha semmi életbevágó eszmét nem vetettek is fel soha, bőven tagadtak mindent, aminek megvalósítása másokat lelkesít.

Beszéljünk a dologról egészen egyszerűen és őszintén.

Gyermekkorom egy részét olyan faluban töltöttem, amelynek egyik fele magyar, a másik fele német volt. Szemem előtt folytak le a magyarság küzdelmei, a fogcsikorgató harcok a földért, a gazdasági erőforrásokért, a megmaradásért. A szomszéd falu meg tiszta magyar volt. Gyakran átsétáltunk a virágzó gesztenyeerdőn s gyönyörködtünk a falucska utcáján végigiramló patak csillogásában, a hegyoldalra felfutó virágos, fehér házak békéjében, a barátságos emberek kedves szavaiban, a lányok-menyecskék szín pompás ruhájában, édes dalaiban, nevetésében. Korai gyermekéveim legmélyebb emlékei közé tartoznak ezek az élmények.

Később az Ormánságba kerültünk, erre az ősi színmagyar vidékre s megnyílt előttem az élet olyan mély-séges és pompázatos területe, amelyről a meséskönyvek sem álmodnak. Belekerültem a paraszti élet hétköznapijainak csendes sodrába, megtanultam a nyelvet, melynek zenéje a délfrancia melódiákhoz hasonló, szavai középkori ok-iratok nyelvét zengik vissza, dús rétjei, hatalmas tölgyei, szelíd patakjai a jóságos természet érintetlen szépségét

tárták elém, ott voltam a szántóföldön, a cséplőgép mellett, a keresztelőn és temetésen, az istentiszteleten és a disznótoron, a húshagyókeddi bolondestén, a képviselőválasztáson, a halászaton és a szüreten, a vásáron és a búcsún, — lelkem egész szomjúságával szívtam és ittam magamba a mindenfelől rámrontó élményeket, örömet, bánatot, csendes éjszakák pihenését és tikkasztó nappalok munkahajszáját. S benne voltam a legművészebb környezetben, csodálatos ruhák, kézimunkák, szőttesek, faragások, dalok és bölcs mondások rajongtak körül, közvetlen közelségbe kerültem a nyers, meztelen, primitív és kegyetlen életérzésekkel, életjelenségekkel. S láttam annak az osztálynak falubéli életét is, amelyhez tartoztam s amelynek később megtagadója lettem, figyeltem a nép és az úgynevezett intelligencia tragikus viszonyát, az egyik jogos gyanakvását s a másik lenéző gögjét, az egyik évezredek kultúráját, a másik felszínes, iskolakaptafákra szabott műveltségmázát, az egyik kemény és könyörtelen birkózását a halállal s a másik részvétlen asszisztálását a kétségtelen kimenetelű harc mellett...

Az az idő, amit gyermekkoromtól férfikoromig ezen a vidéken töltöttem, volt az Ormánság haldoklásának ideje.

Nemrégiben sorra jártam a helyeket, ahol a szemem kinyílt s ahol egész életem döntő lelki válságai lezajlottak. Bejártam az első falut, ma már nem felét lakják az én magyarjaim, hanem csak harmadát s gyermekük azoknak sincs, akik még magyarok. A szemem előtt folyt le Hidas tragédiája s a stitisztikusok minden körmonfonsága sem tud meggyőzni arról, hogy a tragédia nem történt meg! Láttam a gesztenyésen túl elterülő falut is, amely még magyar volt az én gyermekkoromban. Meglátogattam az Ormánság erdők között meghúzódó ősi falvait is, melyek már az Árpádok okirataiban virágzó közösségként szerepeltek s melyek a török hódoltságot is átvészelték, de ma már tele vannak idegen sejtkekkel, láttam a kihalt utcákon lézengő véneket, láttam az üres iskolákat, láttam a gyomfelverte udvarokat és kerteket, a beszögezett házakat, megdermedtem a vasárnapi utcák idegtépő némaságában s olvastam a kis domboldali temetők fejfáin a kihalt családok névsorát. S ültem gyermekkori parasztbarátaim asztalánál s hallgattam a bor-

zalmas jelentéseket, mintha feketeszélű gyászjelentéseket olvastam volna, s számbavettem, hogy itt ez a család vész ki, ott az a család... S könnybe borult a szemem a ládából előkotort szépséges ormánsági ruhák láttán, amiket már nem visel senki.

S újra és újra végiggondoltam mindent, amit nekem gyermekkori emlékeim s érett fővel szerzett tapasztalataim mondanak. Írói és emberi sorsomat vettem revízió alá újra meg újra. S felvettem a kérdést: kié vagyok, a magamé-e, irodalmi és politikai divatoké-e, az érvényesülésé, a sikeré-e, a pénzé, filozófiai, esztétikai rendszereké-e, vagy ezé a népé? Újra felvettem a kérdést: élhető-e úgy, hogy elefántcsont-toronyba zárkózom, s bíbelődöm azokon a problémákon, amelyeken bíbelődnie minden olvasott, művelt, nyelveket értő s a „kultúremberi“ címre jogot tartó írónak bíbelődnie illik. S újra azt az utat választottam, amit már gyermekfővel, ösztönösen és tudattalanul sejtettem: a népemért való munka útját.

Élményeimet, tapasztalataimat rendszerezni próbáltam, a jelenségek okait kutattam s mint valami pokoli, vagy isteni varázsvessző ütésére, feltárult előttem az egész ország lelkének sorsa, végzete, törvénye. Lassanként országos, majd európai távlatból figyeltem a magyar nép leglelkének mélyén meghúzódó válságot, kapcsolatokot találtam gazdasági és társadalmi rendszer, politikai mozgalmak, vallások, ösztönélel, halálvágy között, számokat és grafikonokat soroltam egymás mellé, visszamentem a messzi múltba, nyelvet és szokásokat vizsgáltam s mindent ellenőriztem a valósággal, az életembe sodródott eseményekkel, emberekkel, szavakkal és szótagokkal.

Ami az írói szabadságot illeti; én ezt a szabadságot soha nem éreztem és nem élveztem. Amit tettem: a szabadság hiányának *ellenére* tettem. Az sem érdekel, hogy író vagyok-e, vagy sem. S a parancs állandóan a fülemben suttog: szövetkezz az ördöggel is, ha veszendő magyarságunk érdeke kívánja, de fordíts háttal a hárfázó arkanyaloknak is, ha cserbenhagyják ennek a népnek alapvető követeléseit

Ami engem illet, mint nemzedékem egyik tagját, tizennégy esztendeig beszéltem én is süket füleknél, én is viseltem a „bundaszag“ miatt fintorgatok lenézését, én is

vállaltam az okosak és finomak legyintéseit „vidéki“ mi-voltomért s jártam a kávéházak kritikus bölcseinek sziszegő vesszősorai között. Közben hol itt, hol ott vetődünk össze magamfajta írók, költők, publicisták, muzsikuskok s más „félbolondok“, hogy mihamar szétrebbenjünk ismét a világváros kavargó utcásein. Vártuk, nem azt, hogy majd-majd jön egy kormány, amely magához hív minket, hanem, hogy jön egy irányzat, egy segítő kéz, amelyet mi hívhatunk magunkhoz. Ha ez az irányzat, ez a hatalom itt van: jöjjön s járjuk a holt lelkek országát együtt, hogy feltámasszuk az életet. Aki a feltámadás csodájában hisz: a miénk. De aki a csodákat csak gúnyolni tudja s ijedt okoskodással fitymálódik a mi elszántságunkon: annak végre el kell válnia tőlünk is, a magyar élettől is, — ha ez az élet: élet akar lenni. Erről van szó.

(ÚJ SZELLEMI FRONT)

1934. április.

Az utóbbi hetekben szokatlan élességű vita verte fel a sajtót. A legkülönbözőbb pártállású lapok legkülönbözőbb, — legalább is *látszatra* legkülönbözőbb — írói és publicistái szólaltak meg s ha e megszólalások gyakran nélkülözik is a tárgyilagosságot, vagy a dolgok ismeretét, viszont rosszul titkolt gyűlölködésben, félelemben, vagy irigységben annál gazdagabbak.

Közérdekű kérdésnek látjuk, hogy az „új szellemi front“ körül keletkezett vitát tisztázzuk, a félreértéseket eloszlássuk és félreérthetetlenül leszögezzük a magunk álláspontját. S most szeretnék egyedül a magam nevében beszélni, — noha tudom, hogy íróársaim közül is, politikai barátaim közül is sokak felfogását fejezem ki és sokak nevében szólok hozzá a kérdéshez.

Közérdekű dolog, mert nem szabad hozzájárulnunk semmiféle formában a homály, vagy ferdítés terjesztéséhez s mert, — úgy érezzük, — minden lépés, amelyet ezekben az időkben teszünk, fontos, még akkor is, ha nem vagyunk döntő tényezői a velünk és körülöttünk történő eseményeknek. Az a felelősség, amelyet már akkor is éreztünk magunkért és az általunk szolgált *ügy: a magyar dolgozó parasztság, a munkásság s a velük szellem-*

hen összeferrott rétegek, csoportok sorsa iránt, amikor még a névtelenség sötétjében munkálkodtunk s törekvéseink vajmi távol állottak attól, hogy a közvélemény szárnyára kapja őket. Most azonban fokozott felelősséggel tartozunk, hiszen néhány hónap óta a hegyek is azokat a követeléseket, eszméket és célokat visszhangozzák, amelyeket valamikor csak a magunk kis társasága, néhány kávéház fala, vagy egy-egy egyszerű ház baráti köre visszhangzott, akkor is félve s óvakodva attól, hogy a hangok túlságosan távol s túlságosan magasra hangozzanak. Az újabban visszasírt bethleni „liberalizmus“ és „sajtószabadság“ korában bizony igen pontos összeállítások készültek valamennyiünkről s ez összeállítások *varázslatos úton* beszámoltak arról is, hogy kedden, vagy pénteken mely kávéházban, kikkel s mit beszéltünk s vasárnap délután családi körben kiket láttunk vendégül.

Valóban, meglephetett bennünket, amikor feltámadt a reformokat követelő vihar és elsöpört minden ellenkező hangot és véleményt. Íme, mi már a földreform idején írogattuk gyakran obskúrus kis folyóiratokba, hogy például a földreform minden ízében elhibázott, az uralkodó osztályok megmentésére, a tömegek felé pedig porhintésre szánták, hogy a nagybirtok-kategóriák arányszáma semmit sem változott, — mert néhány tizedestört a holdak és parasztok millióinak tömegében semmi, — hogy a földhöz juttatottak tönkremennek, a drágán nyakukba sózott s távoli, rossz területeken kimért parcellák súlya alatt összerogy a lakosság. S most nemcsak szabadon lehet ezt hirdetni, *a börtön veszélye nélkül*, hanem hivatalos ajkáról is gyakorta elhangzik. Íme, mi réges-rég írtuk, hogy az ország valósággal üres vidékeit be kell telepíteni, hogy a Dunántúlt Erdély sorsa fenyegeti, hogy a kapitalizmust gyeplőbe kell fogni, hogy a nép alsó, elnyomott rétegeinek életöszönét fel kell szabadítani, hogy a liberális kapitalizmus a magyarságot *öszöneiben* támadta meg, — s most mindezt halljuk felülről, vacsorákon megéljenzett és mandátumátadó ünnepeken világgyá kiáltott beszédekben. Meg is lephetett minket, e gondolatok előreküldött őrscapatát, a gyors és különös változás. Mi nem neveztük ezeket a követelményeket „reformoknak“ s közülünk sokan, magam is, kerüljük a „reform“ szót, nehogy kompromittáljuk céljainkat, vagy magun-

kat, amennyiben, — Isten ne adja, — egyszer kompromittálódnának.

Ebben a helyzetben írta meg Zilahy Lajos emlékezetes cikkét „Új szellemi front“ címmel a *Pesti Naplóban*. A cikk megállapítja, hogy a kormány céljai sok tekintetben hasonlóak a miénkhez, a viszony, mely kormány és új irodalom között van, biztató, s talán itt az ideje, hogy rokonérzésű, gondolkodású írók *közös arcvonalat* alkossanak s támogassák a kormányt mindaddig, amíg törekvései az írói csoportéval megegyeznek. Zilahy, — talán kissé elhamarkodva, — „világnézetnek“ nevezte a közös politikai felfogást, az azonban már semmiképpen nem volt elhamarkodottság, vagy fogalmazásbeli tévedés, hogy az egyetértő csoportnak *joga van arcvonalba lépni*.

Eddig a dologban senkisé sem találhat semmi különöset. S mert Zilahy távolról célzott is afféle *közös munkatervre*, amely esetleg havonként kiadandó művekben az ország gazdasági, politikai, néprajzi stb. helyzetének tudományos és egyben népszerű rajzát adná, a cikkben, igenis, sok egészséges és megvalósítható csira rejtőzött.

Elvégre nem lehet kifogást emelni az ellen, hogy az író politizáljon, hiszen erről a kérdésről annyi eszmecsere folyt s a hozzászólók nagy többsége, élén a liberális polgári írókkal, akiket általában „baloldali íróknak“ szoktak nevezni, *nemcsak helyeselte, hanem követelte az író számára a politizálás jogát*. Egyetértett velük, mint anynyiszor, a marxista felfogás is. Egyedül és kizárólag Babits elefántcsonttoronyból hangzó szózata hangoztatta Julién Benda francia író nyomán „az írástudó árulását“, mondván, hogy az író elárulja a „szellemet“, ha a mindennapi élet gondjába, bajába, szenvedésébe, érdekeibe belevaatkozik. Őt azonban a fiatalabb írók közül csak azok tapsolták meg, akik Babits személyét, sőt gondolatait is, — nem tudták elválasztani a Baumgarten-díjtól. Állíthatjuk azonban, hogy a Benda—Babits „írástudó“-elmélet egyetlen valamirevaló, tehetséges, *némi lelkiismerettel* rendelkező író sem tudott meghódítani. Zilahy kívánságában tehát nem lehetett semmi meglepő. Igen, hadd politizáljon az író, ez még mindig jobb, mint ha nem politizál. Ha az író, tudva-tudatlanul: *lelkiismeret*, ha az író tudva-tudatlanul: *tömegek kifejezője*, — aminthogy az, — nézzen szembe ezzel a ténnyel. Ha pedig megengedjük

az író jogát a politikához, mint ahogy a derék suszterét is megengedjük, akkor nyugodjunk bele abba, hogy az egyik író ezt a politikai állásfoglalást látja jónak, a másik pedig amaszt. André Gide-nek semmitsem ártott, hogy kommunista, Paul Claudelnek, vagy Mauriaenak mit sem árt, hogy katolikus — és így tovább. Mert Gide is, Claudel és Mauriac is, *azontúl*, hoarv egy-egy reális politikai oldallal rokonszenvez, valami többet is, valami magasabbat és mást is képvisel, mint az a politikai program, amelyre szavazatát adja. Az íróművész és a politizáló állampolgár nem mindig ért egyet s nem is érthet. Az íróművész önmaga lelkét tekinti alakítandó anyagnak, a lélek pedig, a maga végtelen birodalmával, nemcsak politikai részletkérdéseket és feladatokat, vagy szimpátiákat foglal magában, *hanem a múltat és jelent egész mivolt átlom, minden ellentétében, a lélek tudatalatti világát. az ösztönök hullámzását is*, már pedig mindez — noha együtt adja az íróművészt, — nem szorítható bele egyetlen politikai párt céljába sem. Ezért viszont helyesen mondta második cikkében Zilahy, hogy az író sohasem lehet megelégedve egyetlen kormánnyal sem, mert *céljai a végtelenben vannak*. Igenis, a *végtelenben* vannak, s ez a végtelen az íróban hullámzó, alakuló, folyamatosságában el nem keríthető élet.

Amikor pedig leszögezzük az író jogát a politikához, nem szabad megfeledkeznünk arról a különös tényről *sem*, hogy az igazi író *alapjában mindig ellenzéki*. Ellenzéki még akkor is, amikor, mint Oroszországban, egy forradalmi társadalmi rend részese s azzal a renddel, polgári értelemben, szemközt nem fordulhat. Gide kommunista — mondtuk, — de vájjon miben hasonlít ez a kommunista állásfoglalás a hivatalos kommunista párt szabályzataihoz, jelszavaihoz, akcióprogrammiához, vagy még ahhoz a követeléséhez is, hogy igazi, megbízható kommunista csak a proletariátus soraiból kinőtt egyén lehet? (Hiszen, tudjuk, Gide nagyonis jómódu!) Nem. ez a kommunizmus — kommunizmus ugyan, *de ugyanakkor több is, magasabb is, átfogóbb is és mélyebb is annál*. Mauriac katolikus, de aki csak egyetlen könyvét olvasta, látja, hogy mennyivel több ő a merev, dogmatikus katolicizmusnál, vagy ha úgy tetszik, mennyire azt az örök emberi lényegét látja és éli a katolicizmusban, amely két

évezred hullámzásain át, mint általános emberi, lecsapódott s amely *évezredek*et köt össze egymással. „Minden íróban van valami ördögi — mondotta a *kommunista* Gide a *katolikus* Mauriacról írván. — S ön, kedves Mauriac, kitűnő író!”

Belekapcsolódní tehát a mindennapok eleven életébe, bátran belevetni magát annak hullámzásába, együtt érezni embertársainkkal, kivenni részünket fájdalmaikból, örömeikből, erőfeszítéseikből és csalódásaikból, áthágni azt a szomorú szakadékot, amely *az íróművészen a művészt mindenképpen elválasztja a tömegetől*, feloldódní a kicsiny életek végtelen nagyságában, — ez az az író-típus, amely korunk igazi képviselője s Amerikától Vladivosztokig minden igazi író alakjáról tükröződik, legyen ilyen, vagy amolyan felfogása életéről, világról, emberi lélekről. És bizvást kimondhatjuk, hogy a legtisztább, legmagasabbrendű politikai mozgalmak is távolállanak a *másfajta* s a lélek belső évgyűrűiben teljesedő misztériumoktól, amelyek az íróművész művészetének lényegét teszik s amelyeket semmiféle politikai párt, vagy program kifejezni nem képes.

Melyek voltak ezek után a kifogások, gáncsok, vagy vádak, amelyek az „új írói front“ tagjait illették?

Zilahy első cikke után a *polgári baloldal* cikkírói, — hangsúlyozzuk: *nem íróművészei*, hanem zszurnalisztái, — mintha összebeszéltek volna, a maguk megszokott módján, tehát *a mellébeszélés, a ferdítés, a köntörfalazás, a hátrafelé-vakaródzás és irigykedve-gúnyolódás* módján, támadást intéztek Zilahy Lajos ellen. Koncentrációs tábort emlegettek. Gúnyolták a „világnézeti egység“ rosszul megfogalmazott jelszavát. S mennydörögve védtek az „írói szabadságot“. Mindenekelőtt ezzel *a rosszhiszemű* oldallal kívánok néhány szót váltani.

Vádolva védekezem, mint akit, — szintén, az „új szellemi front“ tagja lévén, — pellengérré állítottak s mint aki legjobbnak tartom a támadva-védekezés ősi módszerét.

Vádjaim a következők:

Ők évtizedeken át követelték az író politizálási jogát. Ellenben felhördülnek, amikor egy írócsopórt kimondja, hogy amit ő tizenhárom éven át hirdetett és követelt, most hivatalos programmá lett s a kérdés, igenis,

időszerű: vajjon megvonja-e támogatását attól a kormánytól, amely az ő követeléseit hirdeti? A kérdés elhangzott, az írócsoport egyik tagja egyenesen kimondta, hogy nem vonja meg, a másik megállapította, hogy az író mindig többre és magasabbra néz, a harmadik, hogy Gömböstől jobbra reménytelen politikai formációkat lát, Gömböstől balra pedig széleztelen és anarchikus parasztlázadást, a negyedik úgy vélekedett, hogy *aki a nép létét biztosító követeléseket teljesíti, azt támogatni kell, de, aki azokat cserbenhagyja, vagy elárulja, azt faképnél kell hagyni*, az ötödik hangsúlyozta az elszakított magyarság megvédelmezésének elsőrendű fontosságát s így tovább. Szóval: tág keretek körött, egymásnak nem szolgamód alávetve, *politizáltak*. S lám, a polgári baloldal zsrnalisztái, okik mitsem csodálhattak, amikor a politizáló írók egy csoportja megszólalt, azonnal rájuk rohantak, abba a gyanúba kevervén magukat, hogy a politikai íróesoportosulás szép és kívánatos ugyan, *de csak abban az esetben, ha liberális írókról van szó*. Mert ha nem, akkor akár balról, akár jobbról történ jék is a csoportosulás, mindenképpen veszedelmes. Veszedelmes a „polgári szabadság“ és az „írói szabadság“ szempontjából.

Másik vád: *az írói szabadságot* ezek az urak jói-irányzott cikkekben, többnyire a felháborodás és gúnyolódás hangján, Nyugateurópa „demokráciáira“ hivatkozva szokták védelmezni. *Mit tettek azonban az írói szabadságért?* Gyümölcsseikről ismered meg a fákat! Egy francianyelvű irodalmi tanulmánykötet íróit francia lapokhoz írt levelekben, *külföldön* bepanaszolták, kompromittálták, mert amit idehaza elkövettek ellenük, az hajszának kicsi volt az ő számukra. Mindezt tisztára irodalmi felfogásuk miatt Amikor e sorok írója megteremtette *a magyar írók első igazi, hathatós érdekvédelmi szervezetét*, munkáját minden alkalommal s mindenütt gáncsolták, befeketítették, soha írók ügyében, lett légyen szociális, jogi, vagy politikai védelmi ügy, egyetlen sort nem írtaik, nem közöltek, az egyesület akcióit részint szabotálták, részint rosszindulatú álhírekkel, ferdítésekkel gátolták, részint kigúnyolták, kicsúfolták. Elfelejtvén tulajdon siránkozó cikkeiket, amelyeket Cholnoky Jenő, Szini Gyula öngyilkossága, Pintér Ferenc ínségfalála után írtak, amikor a magyar „kultúrszellem“ rovására fel-

hánytak minden felhányhatót, most világgá kiáltják, hogy az író „a társadalomra akar tehenkedni“ s aprópénzre akarja beváltani függetlenségét. Amikor valamit gúnyolni, gáncsolni, kifogásolni, a „művelt Nyugat“ elé mint barbárságot odaállítani lehetett, akkor ezek az urak, mint félelem és gáncs nélküli lovagok, kivonták tollaikat s irtoztatóan hadakoztak. Mikor azonban segíteni, támogatni, szolgálni kellett, *a puszta tagadáson és élőkelő lecsepülésen kívül* egyéb sohasem telt tőlük. Tették pedig ezt úgy, hogy *tagjai, sőt tisztjei annak az egyesületnek, amely beteg íróknak orvost, kórházat, gyógyszert, hajléktalanoknak szállást, éhezőknek kenyeret, jogaikban csorbitatlan jogvédelmet biztosít & amely egy közönyös polgárság és arisztokrácia sziklafalai között körmeivel vájta ki azokat a súlyos tízezreket?* amelyek erre a munkára szükségese-
sek. A kétszínűségnek, a cinizmusnak ez a mértéke valóban alkalmatlanná teszi őket az „írói szabadság“ védelmére.

No, de írók ellen akarják őket az írói szabadságot védelmezni? Írók ellen, akik az írói szabadság hiánya ellenére alkották meg műveik tucatját? Akik gyakorlatban, műveikkel protestáltak állandóan a szellem szabadságának elnyomása ellen? Dolgozó írókat állítanak ők oda, a nemírók, a toll szabadságának veszélyeztetőiül? Vajjoa ki hiszi indulataik őszinteségét és igazságát? Nyilván ők maguk sem.

II.

Elhangzott olyan felszólamlás is, amely „helyeselte“ az „új szellemi front“ megalakítását, helyeselte pedig azért, mert látta az ellentmondást a liberalizmus elvi álláspontja és a mindenfelől felhangzó tiltakozások között. Ez a felszólalás azonban, félretéve a jóhiszeműség legelembibb követelményeit is, egyszerre számonkérte tőlünk az úgynevezett „reformalkotásokat“. Nem kisebb dolgot értett, mint holmi *reformdrámát, reformregényt és reformverset*. S valóban, a bétáik mákonyának könnyen behódoló közvéleményt meg is lehet téveszteni ezzel a követeléssel. Elvégre írókról van szó s a legkevesebb, amit elvárhatunk tőlük az, hogy *hirdetett élveiknek, programjuknak megfelelő műveket alkossanak*.

Így lesz csak az első pillantásra látszik becsületesnek. Mert nézzük csak, nem éppen a követelőző urak hir-

dették mindig, hogy *programok és elvek szerint nem lehet írói alkotásokat létrehozni?* Nem mi voltunk-e azok, akik hasztalanul bizonyítottuk, hogy a világ minden írója és művésze határozott elvi álláspontot foglal el a világgal szemben? Nem mi hivatkoztunk arra, hogy Dosztojevszkij pontosan tudta, mit miért ír s hogy Tolsztoj igazát nagyon is megértették és félték a korabeli hatalmasságok? Nem mi mutattunk rá, hogy még azok az írók is elvi alapon állanak, akik tagadnak minden elvi állásfoglalást és kizárólag esztétikai szempontok szerint alkotnak? Nem mi mondtuk, hogy még ez az álláspont is csak menekülés a nyílt színvallás elől, vagy esztétikai megformulázása az uralmonlevő osztályok érdekeinek? Csodálatos, hogy akikkel ezen a területen évekig *szemüenállottunk*, most egyszerre rajtunk követelik azt, amit a nyilvánvaló tényekkel szemben *éppen ők tagadtak*, — számonkéri tőlünk a „reformdrámát, reformregényt ca reformköltészetet“.

Nos, szolgálhatunk művekkel is, — amit a V3iünk szembenállók aligha tehetnek meg. Rámutathatunk például *Erdélyi József*, *Illyés Gyula*, *Tamási Áron*, s talán e sorok írójának szinte könyvtárramenő műveire. Hogy ezek az írók minő utat tettek meg s miként sodródtak egy csapatba, arról majd még lesz szó. Itt csak vissza akarjuk fordítani a követelést azokra, akik követeltek s ha nem mondjuk is afféle gúnyos-zavaros megjelöléssel „reformműveknek“, mégis kijelenthetjük, hogy *a mi írócsoportunk teremtett újat a háború utáni időkben*, hogy ez fejezte ki az ország vágyainak, szándékainak, szenvedéseinek és tapogatózásainak lényegét, hogy ez hozta magával a paraszt- és munkásosztályok feltörekvő indulatait s ez tört utat azoknak az eszméknek, amelyeket később mások kisajátítottak, de amelyek mégis csak beleépültek a közvéleménybe s annak hatékony tényezői, erőforrásai lettek. Emlékezzünk a *Bartha Miklós-Társaság* vitáira, a kiadványokra, amelyekben a ma szereplő írók mindegyike mondott valami olyat, amit mások kimondani nem mertek, vagy nem tudtak s ami azóta a kor jelszava lett. Érdemes egy kissé átlapoznunk az „Ifjú szívekben élek“ és az „Új magyar föld“ meghatóan nagyotakaró, becsületes, gyakran dadogó, de gyakran meglepően merész füzeteit, az „Előörs“, a pozsonyi „Vetés“ régi szá-

mait, a losonci „A mi lapunk“ diákok számára íródott füzeteket, az „Erdélyi Helikon“ sok-sok vitázó cikkét, a *Szegedi Fiatalok* kiadványait. Ezekben találjuk meg az új Magyarország felé tapogató első gondolatokat, a *szövetkezeti rendszeren* alapuló parasztállam és a *konföderációs* Európa kiforrotlan álmait, a középosztály *felbomlásának* analizisét, az új intellektuellek *paraszt- és munkásorientudóját*, a szocialista mozgalmakból folyó akciók és reakciók mérlegét, az *irodalmi kérdésekben* való iránykeresést, a babitsi *akadémizmus* elleni harcok csatazaját, Magyarországnak a háborúutáni Európában elfoglalt helyzetét, a *fasizmus terjedéséből* adódó következményeket, a nagybirtok felszámolásának első *statisztikai feldolgozását*, a mezőgazdasági népesség életét feltáró *szociográfiai elemzéseket*, a bankrendszer és nagyipar *szövetkezeti kezelésbe* való vételét, a *népoktatásra, népkultúrára* vonatkozó javaslatokat és tennivalókat, itt látjuk Erdélyi jobbágyköltészetét, Illyés kibontakozását, amely a nemzeti életérdekeknek a szociális követelésekkel való összeforrására vitt, itt álltak ki Móriczért, Szabó Dezsőért, Juhász Gyuláért, amikor máshol nem, itt döngették a bethleni konszolidáció falait s a polgári baloldal hibrid eszméit. Itt, ezekben az elfeledett füzetekben és lapokban követeltük a dunavölgyi népek kulturális kapcsolódását, — mindazt, amit ők, a minket most támadók s a számonkérők, *olyan hevesen követelnek tőlünk!* Avagy nem olvastak volna? Nem tudták, mi történik Budapest, Pozsony, Érsekújvár, Kolozsvár egy-egy előadótermében, lapjában, folyóiratában? Elzárkózva a „polgári gondolat“ boltredőnye mögé, tán nem vették észre, mi folyik az új nemzedék igen széles rétegeiben s íróinak lelkében? Nem hinnők. Hiszen *Ignotus* Pál, *Hevesi* András, *Komlós* Aladár s más urak hol itt, hol amott fejtették ki rendkívül bölcsen, körültekintően s a „nyugateurópai műveltség“ monopolisztikus fenségével, hogy *mindez ostobaság, bolondság, vagy műveletlen szószátyárkodás!*

Emlékszünk rá, amikor lezajlott a forradalom, az ellenforradalom első hullámai is elcsendesedtek, s valami lélekzetvétel érződött a magyar szellemi életben, mily lenéző sajnálkozással fogadták *Erdélyi* Józsefet rossz csizmájában, katonaköpenyében, mint nevezte őt *Ignotus* Pál úr „Hazafy Verái Jánosnak“ s mint adta meg a szüksé-

ges alaphangot a később elkövetkezett babitsi fanyalgás számára. Emlékszem, mily kitaszított voltam magam is a „Sötétség“ simű írásommal, baranyai álmaimmal, az egyke mögött rejtőző tragédia megérzésével, a dunántúli pusztulás fekete képeivel, — hiszen tombolt a „Kassákizmus“, nevén nevezni valamit valóságos hazaárulás volt a „modern“ korszak szelleme ellen s a forradalmárokat aszerint mérték, hogy a „nincs ingem, nincs ingem, de van szalmapapucsom“ zagyvaságait, mint forradalmi esztétikát és világmegváltó programot, elfogadták-e vagy sem. Igen, egy szellemi áramlás, egy új világ elindulása áradt meg akkor, a mélyenjáró agyvelők azonban nem ismerték fel a tartalmát és lényegét s nem is álmodtak, hogy jöhet még idő, mikor *ez az áramlás fogja őket part-ravetni*. Most azonban elérkeztünk oda, hogy a hegyek is visszhangozzák igazságainkat s nekik, bár akaratumk ellenére, hallaniok kell mindazt, amitől több mint tíz éven át irtóztak, megzavarodva kapkodnak s még hagyományos „tiszta logikájuk“ is cserbenhagyja őket.

Megszólalt azután az egyik nagy *reggeli lap* szerény és udvarias *szociológusa* is és feltette a kérdést: *lám, bevonultak az egységspártba, de hát hol vannak a forradalmárok, hol van a farkasok dala? Hol vannak azok, akiket a proletariátus oldalán láttunk, s hol vannak a törhetetlen bátorság bajnokai?*

Először is: nem minden író forradalmár, — mint ahogy nem minden szalon-marxista az. Mi láttunk már olyasmit, hogy *puszta félelemből*, az állandó elnyomottság rettegetésében szélsőséges forradalmár szalónszociológusok nem is voltak forradalmárok, hanem éppen olyan nyárspolgár sznobok, mint a főváros egyéb sznobjai és széplelkei, láttunk már szalónmarxistát, aki egyrésztől leszögezte, hogy ő a „dialektikus materializmus híve“, másrészt meghajolt *szerkesztője* újkatolikus műve előtt. Láttuk már a szalónmarxistát, amint dicsérő kritikákat helyezett el bizonyos álforradalmár, álmarxista dilettáns műveiről a nagy *reggeli lap* hasábjain s a világ minden műveltsége sem tudta megláttatni vele, hogy ez a figura *sem nem forradalmár, sem nem író* s minden szava sze-Baenszedett, cinikus hazugság. Hogy forradalmárság a csak mimikri, amellyel érvényesülését egyengeti, hogy komisz művei csak kitéglázták azt az utat, mely később

Moszkvába vezette. Láttuk mi a kedves és szerény, szemüvegét okosan csillogtató Szalónszociológust *efféle borzalmas kritikái tévedésben!*

Kár tehát a mi szemünkre vetnie, hogy nem daloljuk a „farkasok dalát“, amikor egész életünkben azt daloltuk s kár emlegetnie az „ideológiai zűrzavart“, holott ez a zűrzavar az ő nagyon képzett, nagyon finom és nagyon bátor elméjében kézzelfoghatóan mutatkozott. Az *meg* különösen felvidít bennünket, hogy ő, a megnemalukvó forradalmár, a megingathatatlan, az eltéríthetetlen, a minden ügyben *ex cathedra nyilatkozó* bonc, — *milyen egyháron pendül a polgári baloldallal*, mennyire hasonló terminológiával, szemléleti móddal, kritikai kifogásokkal él! Én a vüágirodalomban *sohasem láttam még ilyen egyetértést marxisták és óliberálisok között*. Sohasem hittem, hogy a maxizmus meggyőződéses hívei *ennyire egybe tudják hangolni kifogásaikat, követeléseiket és módszereiket* az óliberalizmus szóvivőivel. Sőt, én azt láttam, hogy még a szociáldemokráciával sem tudták. Pontosan emlékszem a marxista szempontok igen nagytekintélyű képviselőinek s igen befolyásos követőinek írásaira s álláspontjára. S azt is tudom, hogy a polgári liberalizmus valami egészen mást akart eddig, mint a marxizmus. Mi lehet az oka annak a csodának, amely most a szemünk láttára megesett? Mi történhetett itt, hogy akik eddig Nagy Lajos írásművészetében folyton a marxizmust hiányolták, most egyszerre rábélyegzik, hogy eddig a proletariátus oldalán állt s árulásba esvén, — belépett az egységesspártba? S mi az oka annak, hogy itt is, ott is *ugyanazzal* rágalmaznak, hogy t. i. az egységesspártba beléptünk?

Van azután olyan elmélet is, amely ezt a „belépést“ azzal magyarázza, hogy „sok lúd disznót győzvé“, — a sok író meg akarja győzni tömegével a kormányt. A tetsetős lúd-disznó hasonlat ne vezessen mellékvágányra. Nem hisszük ugyanis, hogy ez a hasonlat — hasonlatnál több akart volna lenni.

Jellemző azonban és nagyon sokat megmagyaráz, hogy amikor híre ment egy találkozásnak, amely Gömbös Gyula és az írók egy csoportja között történt s amely ugyanolyan társadalmi érintkezés volt, amilyen száz év

száz szokott történni Budapesten, e sorok íróját többen szorongva megkérdezték:

Igaz, hogy írólista készül? Nem tudod, rajta vagyok-e én?

Írólista! *Íme, ettől rémültek meg annyira a cikk-írók*, hogy összezavarva marxizmust liberálizmussal, múltat jövővel, parasztot haraszttal, a támadások sorozatát indították. *A félelem, hogy itt lista készül*, a rettegés, hogy arról valaki lemarad, a rémület, hogy egyik írónak valami konc jut, amikor a másiknak nem, támasztotta az „elvi és eszmei“ felhördülést. Ezért hirlélték, hogy beléptünk az egységespártba, azért védték az írói szabadságot[^] ezért találtak „ideológiai zűrzavart“, ezért hallották a kutyák dalát a farkasok dala helyett, ezért verődtek oly szépen egytáborba a liberális polgári zsurnoliszták és a rettenthetetlen marxisták. Újságírók, akik tegnap Gömbös hivatalos lapjában lelkesedtek a kilencvenöt pontért,, s akik ugyanabban a lapban lelkesednek ma Bethlenért, ezért fedezték fel magukban a szellemi szüzesség erényeit s mások, akik tegnap még azon siráncokztak, hogy a debreceni Nagyerdőtől haj, *be messze van* a csodálatos párizsi Grand Café s bebizonyították, hogy a hortobágyi paraszt *nem kultúremler*, mert „mindössze négyszáz szót használ“, ezért követelik most tőlünk a „reformdrámát“ és „reformregényt“. S úriemberek, akiknek tizenöt év óta jajgatjuk az ország népének sorsát s akik eddig a lehűzött boltredőnyöket meghallották ugyan, de a kiveszett falvak ordító némaságát nem, azért bizonygatják most, hogy hiszen ők is azt követeltek, amit mi, nekik is kell a földreform és a népkultúra ésatöbbsi. „Ezért minden önkínzás, ének“, *a listáért és a pozíció féltésért*, ezért és semmi másért.

Bajcsy-Zsilinszky Endre *egészen mást egészen más-kép* fejtegető cikkére vissza fogok még térni, mert ez a cikk az egyetlen, amely teljesen tárgyilagos és érdektelen s amelyben a barát őszinte szava a szeretet hangsúlyával szólal meg. Alkalmas lesz a vele való foglalkozás arra is, hogy tulajdonképpen álláspontomat megfogalmazzam s kimutassam, hogy *sem írói meggyőződésétől, sem céljaitól, sem kritikai módszereitől ez az írócsoport nem tágít* s megőrizte egyetlen kincsét és bizonyosságát: *a lelkiismeretét*. Hibák, elcsuszamlások, ellentmondások és

zavarok lehetnek és lesznek is még. Ezeket elismerni és helyreigazítani: kötelességünk.

Hogy pedig magam is hozzájáruljak a Zsilinszky által megütött komoly kritikai hang érvényesüléséhez s egyben cikkének szempontjaihoz is alkalmazkodva, búcsút intsek a rosszhiszemű urak hangos csapatának, magam is rá fogok mutatni a hibákra, amelyeket az „új szellemi front“ elkövetett s amelyeket helyre kell ütnie.

III.

Azt az írócsoportot, amelyről a most folyó vitákban szó van, csak úgy lehet megérteni, ha a lelki fejlődésükre ható fontosabb okokat megismerjük.

Mindenekelőtt feltűnő, hogy valamennyien vidékről származnak, túlnyomórészt faluról. Első élményeiket a paraszti és iparos, vagy munkáskörnyezet adta eltörölhetetlenül. Budapest úgy szikrázott és gomolygott afölött a világ fölött, amelyben felnőttek, mint valami titokzatos, érthetetlen, nagyon távoli s nagyon idegen világ, mint a földgömb valamelyik ismeretlen pontján fekvő s csak könyvekből és mesékből hallott kínai vagy amerikai város. Annyit tudtak róla, hogy Magyarország fővárosa, de ez csak szólam volt számukra és nem valóság. Jelentette a nagyobb épületeket, a lakosság fantasztikus számát, a minisztériumok hivatalos barna leveleit s egy csomó újságot, amelyekben mindaz benne volt, ami az országban és a nagyvilágban történik. Ha alkalomadtán budapesti került eléjük, érezték rajta az idegen szagot, az érthetetlen, kapkodó s bizonytalan életszemléletet, a vidék és a falu gögös lenézését s csodálkozva állapították meg, hogy bár magyarul beszél, mégsem tud magyarul. Budapestről később megállapították, hogy nem jelenti az ország szellemi és erkölcsi életében azt, amit a franciában jelent Paris, az angolban London, az osztrákban Bécs, az olaszban Róma és a csehben Prága. Igen, amikor később életük és feladataik Budapestre szólították őket, igazoltan látták idegenkedésüket s ahogy egyre mélyebben belepillantottak az ország „fővárosának“ belső életébe, egyre szomorúbban állapították meg, hogy ezzel a világgal egyéformán nem tudnak, szívük s minden idegük titkon a magyar vidék felé üzenget, egész lelki alkatuk, műveltségük, világszemléletük gyökereiben más, mint Buda-

pesté. Igen, ez az írói csoport Adyn és Móriczon túl, ezen az élménypályákon közelítette meg s tette magáévá a már-már hivatalos bábbá merevített Petőfit, Aranyt és Vörösmartyt, fedezte fel újra Berzsenyit, Csokonait és Gyöngyössyt, hatolt le Balassáig és a virágnénekekig, élte újra a kurucköltészetet, csodálta a reformáció korának roppant erejét, bátorságát és nyelvének zamatát s fürta be magát a legrégebb nyelvemlékek titkain át a magyar lélek és magyar múlt mélységeibe. *Ez az írói csoport idegenül áll Budapest „polgári“ kultúrája előtt*, nem tud hinni a kapitalista szabadverseny hittételeiben, történelmi érzéke sokkal erősebb és mélyebb, semhogy a hatvanhét előtti ezer esztendő a sötétben való pusztá botorkálásnak és szárnalmas, barbár, szégyenletes hordaéletnek tekinthetné Gyökerei, melyek vidéken a néphez kötötték, lenyúlnak a honfoglalás rétegeibe s azon is túl, onogur őseik sátrai közelébe. Nem hinném, hogy ezt a mély történelmi tudatot, a lelkiismeretnek ezt a közösségvállaló izzását, a környező népekkel való nem programszerű, hanem ösztönös, gyakran szembenálló testvérérzést — mely a zenében Bartók és Kodály magas művészetében csúcsosodik ki — pusztá „misztikának“ és álnépiességnek lehetne nevezni.

A mi *népiségünk* — amit sohasem nevezünk „népiességnek“, vigyázzunk! — több, mint program, illetve, mint minden igazi program, ebből nőtt ki elveink, szemléletünk, módszereink és céljaink programszövevénye. A mi népiségünk nem pusztá rajongás és lelkesedés mindenért, ami az úgynevezett népi romantikában „szép“ és „dicső“. Ennek a „német“ romantikának ellene mondanak a műveink, *amelyeket tálán mégsem lehet meg nem történtté tenni!* Sok keserű igazságot, sok bünt olvastunk mi írásainkban a népünk és a magunk fejére s ha a magyar költőt mindig jellemezte az a prófétai keménység és őszinteség, amely a hibák kíméletlen kimondását parancsolja, *akkor mi méltán vagyunk utódai Zrínyinek, Vörösmartynak, Berzsenyinek, s akik utánuk következtek: Adynak, Móricz Zsigmondnak.* Senki sem hányhatja szemünkre, hogy a magyarságunktól idegen tényezők ostromozásában megelégedtünk *ezeknek a tényezőknek ostromozásával.* Sőt a marxizmuson túlmenően is, *mint magyar csapást* néztük a kapitalizmust is és ha *Lenin* mozgalma

legnagyobb, sőt talán egyetlen igazi hajtóerejét annak az átgúrásnak köszönheti, melyet a marxizmuson végzett s mellyel azt *orosszá, sőt mongollá* tette, úgy kell nekünk is megtartanunk mindent, ami számunkra használható s ami törvény, de hozzágyúrni is a magyar viszonyokhoz, népiséghez, magyar ösztönökhöz és követelményekhez mindazt, ami abban átgúrandó és átalakítandó. Szent István *magyar* keresztyénséget teremtett a római katolikus keresztyénségből, a reformáció *magyar* reformációt *Luther* és *Calvin* mozgalmából. A nyugati kapitalizmus pedig éppen azért nem válhatott magyar életformává, mert *a magyarság lelki alkata ennek ellentmond.*

Mi jellemzi a „német idealizmust“? Általában mi az a jellegzetes *német lelki vonás*, amely egyaránt különbözik az angoltól, norvégtól, svéd-től — noha germán népek, — az olasztól, franciától, magyartól, vagy szláv-tól? Mi az, ami még a német marxizmusban is feltalálható s ami végigvonul az egész német költészetben, kezdve a népdalnál, fel a legmagasabb zenei alkotásokig és filozófiáig?

Egy francia fejtette ki a „Geist“ és az „esprit“ közötti mély különbséget. Mind a kettő „szellemet“ jelent, *de mily áthidalhatatlan a szakadék* a két „szellem“ tartalma között! A *fogalmi költészet*, amely a német filozófiában bizonyos *matematikai gondolkodásra* vezet s amely egy méterrel mindig a konkrét valóságok talaja fölött jár, csúcsonyul ki *Wagner* művészetében, a fogalmi programzenében, illetve a zenedrámában. Ez a *matematikai fogalomgondolkodás* tetéződik be a szociológiában és gazdaságtudományban *Marxnál* és a német szocializmus különféle rendszereiben, sőt magában a mozgalomban is. A német népnek ez a pszichológiai meghatározással *schizoidnak* nevezhető tulajdonsága forrott össze az orosz bolsevizmusban is valami határtalan tatár és grúz-georgiai *gyakorlatiassággá* és szláv *messianizmussá*. S ez a fogalmakon át való életérés teszi a német „Geistet“ oly különbözővé a francia „esprit“-től, vagy a magyar szellemtől, amelyre egyébként, mily jellemző, népi és ősi megjelölésünk nincs is.

Ha a marxizmus reakciójaképpen most attól félt bennünket *Zsilinszky* Endre, hogy mi ebbe a *fogalmi idealizmusba* esünk, hogy magyar gondolkodásunkkal és alkattunkkal ellenkező végletként valami *álidealizmusba, álro-*

mantikába merülünk, vagy hajszoljuk bele magunkat, talán szabad arra hivatkoznom, hogy mi *gyökeresen idegenek vagyunk ettől a gondolkozásmódtól*. Ösztönéletünk, élményeink a *fordítottját* teszik meg annak a pályának, melyet fentebb vázoltam s hogy éppen ez a sokak által meglátott, vagy megérezett, s minden más néptől elkülönülő jelleg választotta el tőlünk a németiséget, úgy, hogy *Bartók* legutóbbi tanulmánya szerint, (*A magyar népzene és a szomszéd népek népzeneje*) még az Ausztriával szomszédos területeken sem vettünk át népzeneinkbe a némettől jóformán semmit! A magyar szellem épületében alig jut szerep ennek a jellegnek s ha leszámítjuk a nyelvújítás korának erősen német hatásait, amelyek egyébként leköszörülődtek, valamint idegen elemekkel telített középosztályunk műveltségi elemeit, ebben a hatalmas épületben sehol egyetlen téglát belőle nem találunk. A magyar nyelv, úgy, ahogy ősi időkben kialakult s ahogy már teljesen kiforrva megjelenik Európa hangversenyében, a magyar népdal, népzene, a magyar irodalom, — legyen bár lírai, politikai, vagy regényalkotás, — végig a közép-koron, a *latin-török szellemű kismanesi kultúrán*, a reformáción túl, a múlt század nagy költőin és íróin Adyig, Iklóriczig s a hozzájuk kapcsolódó új írókig, *éppen ellentéte ennek a jellegnek*.

Ez a beállítás teszi számunkra elfogadhatatlanná azokat az elméleteket, amelyek szerint mi, magyarok, kultúránkat „a német kultúrának köszönhetjük“. Ez cáfolja meg azt a tévhitet, hogy mi, magyarok a germán-keresztény kultúrkörbe kapcsolódtunk, holott a latin-keresztény kultúrkör alakította át a magyarságot, — *népi jellege fenntartása mellett*. Itt vannak az ellentét okai, amely közöttünk és a ma uralomra jutott történelmi fel fogás között van.

A „rendszer, éppen azért, mert mi nem tudunk azonnal „rendszer“ teremteni, illetve mert nálunk nem „rendszerből“ épül ki a valóság, ma még valóban hiányzik. *Ebben én nem látok semmi veszélyt*, hiába kérik rajtunk számon ellenfeleink s hiába fitymálnak minket ezért a hiányért. Mozgalmunkat sem féltsem ettől. *A rendszer felépül a gyakorlatból, az élményekből, a súrlódásokból, az ellenfeleinkkel vívott küzdelmekből*, felépül a közvetlen *tapasztalatból*, mint ahogy felépült a magyar törzsi

szervezet, majd királyság s az a termelési és kulturális épület, amely minket, magyarokat, ellenállóvá és életképessé tett Nyugattal és Kelettel szemben.

Hogy ennek a realitásból fejlődő rendszernek, amely csak *betetőzése* kell, hogy legyen életformánknak, de nem *kiindulási* pontja, — mint a németeknél látjuk, — szilárdan kell ráhelyeződnie a *gyakorlati kérdések megoldására* — tehát a földreformra, a szövetkezeti szervezetre, a népkultúra kifejlesztésére, stb., az természetes. Ám ebben senki sem gondolkozik közülünk másképp s *éppen a valóságok területén van közöttünk egység*, nem pedig elméleti, vagy esztétikai területeken.

IV.

Anélkül, hogy a közbeszólóknak válaszolnék s ezzel elapróznám mondanivalóimat, ebben a befejező cikkben arra szeretnék rátérni, *milyennek látom én a magyarság helyzetét* ebben a pillanatban. Hiszen sokat beszélhetnék még azokról a hatásokról, amelyek a mai írók alakítják s *olyanná* alakítják, amilyen, szeretnein volna elmondani egyet-mást a háborúról, forradalomról és ellenforradalomról is, ami mind *döntő súllyal* zuhant íróársaim lelkére, — s mindez nem is ártott volna, mert hiszen az elmondottak csak nagyon vázlatosan érintik a lényegét s alkalmat adnak rá, hogy a felületes gondolkozó általánosítson belőlük. De, mondom, mindez, bármilyen csábító feladat is, könnyen aprólékosságra vezet s bizonyára több kötetet lehetne és kellene is írni ezekről a kérdésekről, ezekről a lelki és fizikai hatásokról s következményeiről. Azonfelül a túlságosan tág keretek arra is alkalmat nyújtanak, hogy a rosszindulatú ellenségeskedés beléjük kapaszkodjék.

Amit most elmondok, azt inkább egyéni véleményemnek tekintem. Lehet, hogy túlzottan pesszimista vagyok, — s bár az lennék! „Holt lelkek“ című cikkemben világosan megmondtam, hogy csak a csodákban hihetünk s aki a csodákban nem hisz, nem közénk való. Éppen a csodában való hit, ez a *credo quia absurdum* az, ami minket, művészeket megkülönböztet a pusztá logikájukra építő kispolgári zsurnalisztáktól, vagy a maguk sikereit a közösség állapotától elválasztani nem tudó áloptimista törtetőktől.

„Hulló Európa — hulló magyarság“ című tanulmányomban kifejtettem mindazt, amire engem az egyke-pro-

bléma tanított. Egy meghasonlott és vívódó társadalom bukásával együtt szenvedjük el a bukást, halálvívódásában vívódunk mi is és önmardosásában marjuk össze magunkat, miközben életerőink letörnek, cselekvőképességünk megbénul s a minden-mindegy halálos egykedvűsége uralkodik el rajtunk. Akkor, amikor a fent jelzett tanulmányt írtam, láttam lehetőséget a menekülésre. Abban a lázas sietségben, ahogy felszínre dobtuk követeléseinket s abban a hangos visszhangban, amely felülről válaszolt, reményt láttunk. Azóta sok minden történt. *A hidasi harang elnémult s elnémultak a remény fakasztó nyilatkozatok is.* Azóta kiderült, hogy mi az úgynevezett „reformnemzedék“ s kik azok, akik jó polgári törtetésből helyeselték a mi lelkiismeretünk jajgató szavára s kik a kevesek, *kik elmerültek a nagy frázistengerben* minden jószándékukkal, segíteni-akarásukkal, őszinte ideáлизmusukkal. *Hol vannak a parasztok*, akiknek az életéről, jövőjéről, országáról van szó? *S hol vannak a munkások*, akik vállukon hordják a kartellek és bankok páncéltornyait?

Nincsenek sehol. Még azt a néhány parasztjelöltet is cserbenhagyta a pártja, aki jobb ügühöz méltó buzgalommal, naiv hittel dolgozott azoknak a felemelésén, akik cserbenhagyták őket. Tizenhárompróbás „politikusok“ és szófacsarók sereglettek össze s ha vannak is kisebb csoportok és szétszórt egyének, akik semmit sem adtak fel halálíg vallott hitükből, tehetetlenek az erők mérhetetlen összefogásával szemben.

Parasztok földjéről van szó. Földreformról, egykéről, jogról, pénzről, termelésről, társadalomról. És munkásokról van szó, akiknek jólétét annyira emlegetik mostanában. Őket magukat azonban se nem látjuk, se nem halljuk. Szerepüket elkiáltották az éljenekben és abcukokban.

Mindez pedig nem is lehet másként. Azok a társadalmi rétegek, amelyek a parlamentben őket képviselik, *sohasem fognak érettek lemondani osztálykiváltságaikról, szemléletükről, múltjukról és szívük minden titkos dobbanásával a maguk érdekeit nézik s nem a népét, mely őket képviselőiének nevezi.* Én igenis hiszek a nemzeti egységben, mert nem is lehet másképp! Ez a nemzeti egység valóban egységesen áll a maga ezer érdeke mellett s ha részérdekeik szembeállítják is őket időről-időre, a nagy

egész, a lényeg, a dolgok gyökere elválaszthatatlanul összeköti őket. Soha még nem volt a világnak gyülekezete, amely maga ellen törvényt hozott volna és soha oly nagy hadban még nem verődtek össze önzetlen idealisták, hogy ne magukat szolgálták volna, hanem a szegényeket, elcsatottakat, az alulkerülteket. Ha ilyenek vannak, azok *kivételes egyéniségek*.

Azt mondtam: „Támogatni kell azt, aki a nép érdekeit szolgálja, de cserbenhagyni, aki faképnél hagyja.“ Most is ezt mondom. Nincs jogom kételkedni senki idealizmusában, erkölcsi tisztaságában és önzetlen jószándékában. Nincs jogom már eleve megvonni bizalmamat, sőt támogató segítségemet attól, aki „az Urnak nevében jő“. De elárulnám egész lelkemet és népemet, ha egy pillanatra is falaznék, helyeselnék, vagy cinkosul tapsolnék olyanoknak, akik „kívül fehérre festett koporsók s belül fürtelem van s undokság“.

Nem azt mondom, hogy elveszünk, ha nem lesznek „reformok“. A „reform“ megjelölés nem az én szavam, én sohasem használtam. Hanem azt mondtam és azt mondom: *elveszünk, ha nem lesznek a nemzet életének gyökeréig ható változások*, kezdve a társadalmi rend formájától, a termelés formájáig, ideértve a föld, az ipar, a pénzgazdálkodás egész rendszerét, a kultúrintézményeket. Avagy van talán olyan intézménye és szerve a magyarságnak, amely valóban az övé?

Ezért hiszek csak a csodákban. Mi a magunk erejéből, akaratából és áldozatából nép és ország leszünk. Ha nem hinnék a csodában, föbbe kellene lőnöm magamat.

Ha lesznek, akik ezt a mély és kétségbeejtő érzést átérzik és megértik, akkor megtörténik a csoda. Ha nem lesznek s mi, akik hirdetjük, magunk maradunk, elveszünk. A hangok, melyek megszólalásunkat kísérték, az utóbbi mellett bizonyítanak. S aki félt és nem őriz bennünket azon az úton, amelyet másfél évtizede járunk, hanem kigúnyol, megvet, vagy gáncsol, ellenségünk. S legyen bármelyik oldalon s ringatták bár akármilyen bölcsőben, beszéljen a legformásabb mondatokban és idézzen a fejünkre könyvtárakat: mint ellenséggel kell velük bännünk.

Azt hiszem, ez eléggé világos és félreérthetetlen. Már pedig azok, akikkel a vita folyik, ezt cselekedték. És; az egyetlen őszintén aggódó s velünk érző, értünk szo-

rongó Zsilinszky Endrén kívül *senki a szeretet hangján nem beszélt velünk ebben* a vitában és senkinek a műveiben, kiállásaiban, hitvallásaiban sóba egy szemernyt ebből a lélekből, hitből nem találtunk, követeléseik között *a lényeg*et sohasem láttuk. Könnyű most arra hivatkozni, hogy hiszen ők is „reformokat“ akarnak. Nem, ők nem akarták, amikor mi akartuk. *Soha egyetlen szavuk-Icai velünk közösséget nem vállaltak*. De ebből elég is ennyi.

Ezzel a vitát bezárom. Ellenfeleink felszólalása csak ürügy volt számomra, hogy véleményemet elmondjam s ezt sem a személyük iránt érzett megkülönböztető értékelés miatt tettem. Ügynevezett „politikai“ működést se várjon tőlem senki. Visszatérek a szépirodalomhoz, félig menekülésből, félig azért, hogy életérzésemet abban a főrínában fejezzem ki, amely az *egész* életet adja s nem egyik szeletét vagy területét csupán.

(ALFÖLDI KIRÁNDULÁS)

1938. január.

Ahogy az autó elhagyja K.-t, az út észrevehetően Tosszabb, ámbár még mindig túrhető. De a táj, különösen ilyenkor, késő ősszel, lehangoló. Az alkonybavesző síkon egy-egy néma tanya s az én dunántúli szememnek megszokhatatlan üresség. Fátlan sík, melyen néha-néha egy-egy kopasz akác meredez, az akácon fekete varjak búslakodó foltjai. Az út kihalt. Mintha Ázsia, vagy Keleteurópa valamely mérhetetlen sztyepéjére került volna az ember, mintha az autó időgép lenne s visszavinné az utast régi letűnt századokba. Olykor lovasember kocog szemközt, a ló szikár, a lovas bajusza lecsüng s kerek fejét koszlott birkabórsüveg takarja. Vata úr népéből maradt meg írmagnak? Az az érzésem, hogy az ő vert seregeinek elszakadozott tagja. Majd meg kétkerekű taliga vonul át az úton keresztbe, zömök, bundás, süveges atyafi ül a taligán, oda lehetne ültetni valamelyik régi kán kerek sátrába a főhelyre. Lova fürgén kapkodja a lábát s a taliga könnyedén eltűnik a homályban.

Az ember alig hiszi, hogy Európában s 1938-ban van. És hogy a hátamögött óriási emberi települést hagyott el s másik óriási település felé tart a zökkenőkkel

tarkázott úton. Szüntelen kísért bennem az összenasonlítás: Finnország akkora, mint Anglia s a több, mint hatvanezer tóval behintett óriási területen, melynek vagy nyolcvannégy százaléka erdőség, egymástól beláthatatlan távolságra bújnak meg a faluk és tanyák. És azon a területen mindössze négyemillió ember él. Mégis, az országúton egyremásra jönnek-mennek a pazarul kivilágított autóbuszok, bennük a modern csődíványokon utasok szoronganak. És a kerékpárok rajként száguldanak, mint a tavaszi méhek, karcsú, jól öltözött lányok színes ruhái libegnek az erdei utakon. Akkora város, mint Karcag vagy Füzesgyarmat, árasztja, ontja, rajoztatja az embert. Itt elhagyott, kihalt, végtelenbe vesző, fátlan táj, az országút mellett egy lépésnyire derékigérő dágvány, a leszálló estében sehol lámpafény, az emberek eltűntek, kihaltak, csigaházaikba vonultak, nyoma sincs a hatalmas kunsági városok lüktető életének, szíve dobogásának.

Nyáron elevenebb, zöldebb, díszesebb, a fák szemérmes lombjai eltakarják a külvilág elől a zsuppfedeles, rokkant házak hámló sebhelyeit, a kerítések foghíjjas réseit, a tornácok ösztövért, hitvány oszlopaikat. Nyáron nem veszi észre az idegen a rongyokat sem az udvaron ácsorgók barna, csontos testén. De jaj, az ősz, a tél megmutatja a gyógyíthatatlan betegséget! Milyen temetői magány az udvarokon, milyen koszlott, málló tetők a házakon, milyen rossz, formátlan, meleget alig tartó ruha az asszonyokon, milyen vedlett süveg, toldozott-foldozott nadrág, nyútt bekecs a férfiakon... Mintha Keletlen-gyelországban járna az ember. Semmi csin, semmi vidámság, semmi fölösleg, semmi életkedv és könnyedség az embereken, a ruhákon. Fázva baktató kisgyermek, lompos, kajla járású lányok ... s mellettük, mint valami el-eltűnő, de makacsul felbukkanó látomás: Lettországbán, Észtországbán, Suomiban látott gyermekek zsvajgó csoportjai, kicsattanó arccal, szaporán bokázó lábbal, könnyed, sudár, fecskemód csevetelő lányok, csengő kacagás, tréfa, kötekedés, énekszó, a villanyárban úszó szövetkezeti bolt ajtaja előtt vitázó csoportosulás, házfalhoz támasztott kerékpárok mellett andalogva udvarló legények. És prémekek, bundák, könyökigérő prémkesztyűk, nagyszerű csizmák. Pirosra festett faházak és fény, fény, villanyfény mindenütt.

Sokáig és több ízben éltem a Tiszántúl is. Jól ismerem a Nagyunság szélesen elterült falvainak intim életét. Tudom, ezek az utcák, melyeken itt most átvergődünk, a mezítelen valóságot és igazságot mutatják. Ezekben a rokkant parasztházakban nem zeng rádió, a házigazda nem ül kényelmes hintaszékben a nyitott tűz előtt, békén böngészve az újságot, szobája sarkában nem sorakoznak a polcokon könyvek, felesége nem válogat most, estebéd idején, a tejszínben, vajban, sajtban, főzelékben, húsban és halban és a szoba padlóján nem üt fülsiketítő lármát a bőrébe nem főrő vidám gyermekesereg. Nem zeng a harmonika, táncos hangokkal ejtve mámorba a szerelmesen piruló lányokat és az asztalon nem szabnak ruhát nagyszerű tervezgetés közben a fiatal asszonyok a szomszédságból. Miközben átvergődünk a sötét, végtelenül hosszú, széles, kopasz és sivár utcákon, miközben szemem fölissza az elhagyatottság, szegénység, egykedvűség reménytelen, szürke képeit, ott csillog-villog előttem az a sok másféle életkép, melyet az országon kívül, *a magyar földnél silányabb földön* láttam.

Aztán újra a pusztá, a „romantikus pusztá“. Az ember nem tudja, akkor hull-e nagyobb reménytelenségbe, amikor egy ilyen város-faluból kimegy, vagy amikor beléje érkezik. Fellélegzik akkor is, amikor a pislogó fénysugarak emberi fészket mutatnak, a kíváncsiság felüti fejét s körülvizslat, mi újat, érdekeset, életrevalót, életet melengetőt mutat neki, bár tudja, hogy hiábavaló. Ismeri ezeket a sártengerbe merülő utcákat, ezeket a végtelenbe vesző házsorokat, ezeket a rongy tetőket, görbe falakat, ásító udvarokat, ezeket az életuntán baktató alakokat gyermekkorá óta, semmi sem változott, hiszen nem is változhatott. És amikor az autó elhagvia az emberi telepet, felsóhajt az ember: hála Istennek, kint vagyunk ismét a szabadban, a „romantikus pusztán“. Hogv csakhamar szomjásan tapogassa szemünk a fekete látóhatárt: hol pillanthat meg végre, végre valami fényt. Fákat, melyek gyümölcsre vallanak. Hiába.

Ez a táj és benne a „város“. Tíz-tizenkét-tizennégyezer ember roppant kiterjedésű telepe. Ez a táj és ez benne a szív. Roppant tétlenségben, mezítelen didergésben, ájult álomban az egyik, dobbanás, lüktetés, hang nélkül a másik. Ha Vata úr feltámadna, ugyan nem csodálkoznék az idő változásán. Legfeljebb a százezres barom-

csordákat keresné hiába. A bő halászótanyákat. És a rikantó, daloló, hetyke vidámságot. Az életet...

Öt-hat nagyvárosnak beillő falu, több kisebb helység, sok tanya, száz meg százezer hold szántóföld terül el körülöttünk s ennek az emberi hálózatnak, vagy száz-negyvenezer főnyi környéknek *egyetlen középiskolája* az a reálgimnázium, amelynek tanári kara és ifjúsága meghívott, hogy tartsak előadást finnországi élményeimről. A meghívás végtelenül kedves volt s a meghívó levél sorai közül megcsapott a reménykedésnek, szomjúságnak az a meghatározhatatlan sóvárgása, amelynek nem lehet eilentállni. Az utóbbi időben minden meghívást visszautasítottam. Az ember életében beáll *egy* fordulat, amikor már irtózik a vonatozástól, az idegen arcoktól, eluralkodik bennünk a reménytelenség: mi értelme? Miért menjen az ember ide, oda, vagy amoda előadást tartani, hiszen oly mindegy, hogy a széksorokon egybegyűlt középosztálybeli hallgatóságnak mit, miért s hogyan beszél az író. Beszéltünk és beszélünk eleget, írunk is. A tényeken mindez nem változtat. Azért hogy zsebrevágjuk a gratulációkat, megfürödjünk a taps hullámaiban, már bizonyos számú év lemorzsolása után nem lépünk dobogóra. Mindenütt van egy feldíszített, jól befűtött terem, mindenütt megjelennek az urak: tanárok, közigazgatási emberek, gyógyszerész, orvosi, ügyvéd s egy marék diák, hölgyek frissen hullámosított hajjal, suhogó, legújabb divat szerinti selyemben, csörgő karperecekkkel és villogó fülbevalókkal ... Az ember végigtekint a zsongó, hullámzó mezon s keserűen nyel egyet *Hol vámnak a parasztok t* Hol a föld csizmás népe, a gazda, a napszámos, kubikost Hol a vastúti munkások és altisztek? Hol a friss vasalás szasrától üde leányok? A kendős asszonyok, az áhítatos nénikék?

Mégis elmentem. A levél, melyet kaptam, több volt egyszerű meghívásnál. Sorai közül meleg kezek nyúltak felém, hogy kezet szorítsanak velem, megértés, odaadás, szívós, majdnem kétségbeesett hit suttogott a szavak mögül: itt vagyunk a Sárrét közepén s még vagyunk. Vagyunk néhányan. Ismerünk, hívunk, várunk. Biztatást kertünk. *Szalmaszál vagy*, mint más társaid is, mint Erdélyi József, Tamási Áron, Veres Péter, Illyés Gyula,

néhányan, akik melengetik bennünk a tüzet. El kellett mennem és nem bántam meg, hogy elmentem.

Mondom, a gimnázium, melyet egy gazdag paraszt alapított, száznegyvenezer lélek egyetlen középiskolája. Igazgatója nagyszerűen művelt, modern, a magyar és a világirodalom minden rezdülésével, áramlásával, törekvésével tisztában lévő úriember, egyike a legjobb pedagógusoknak, akikkel találkoztam. Szikrája sincs benne elfogultságnak, türelmetlenségnek, egyoldalúságnak. A tanárok között egész sor kitűnő s kora színvonalán álló férfival találkoztam. De ezek a találkozások, noha lelkesítőek voltak, egyszersmind mélységesen le is hangoltak. Úgy áll itt ez a maréknyi férfi, mint a Makkabeusok kis csapata a Templom építéskor. Félkezében kard, félkezében mérőzsinór és vakolókanál. Tudják, mit akarnak építeni. Tisztában vannak az ország helyzetével mindenféle szempontból. Érzik a roppant felelősséget, amely rájuk nehezedik. Szerény tanárebereknek tartják magukat, de ebben a magatartásban van jókora megható, tudattalan hősiesség is. Azt azonban, hogy mi, vagy ki ellen kell harcolniok, nem tudják. Nem is emberek, nem is elvek, vagy álláspontok azok, amelyek harcra kényszerítik őket. *Hanem a közeg.* A közeg, melyet nem lehet definiálni, látni, megfogni, megfogalmazni, — nem lehet legyőzni. A közeg, mely mint sűrű, fojtó massa takar be mindent a látóhatár széléig, akár London köde, ez a párából, kórumból, kátrányból, kénből, piszokból és porból alakult tenger. A sűrű pép, melyet az angol „borsólevesnek“ nevez.

Amikor az aranyparaszt meg akarta alapítani ezt a gimnáziumot, illetékes helyen majd hogy meg nem haragudtak érte. Micsoda paraszti illetlenség! Beállít ez a csizmás atyafi és azt mondja: Jónapot. Nem „kérlek-alássan“, nem „alázatos tisztelettel“. Azt mondja: jónapot s ez a „jónapot“ magyarul, egyszerűen és logikusan azt jelenti, hogy a Sárreten száznegyvenezer léleknek nincs középiskolája. Ő tehát gimnáziumot akar. Kapacitálják: alapítson inkább polgáriiskolát. Nem. Ő megmarad a magáé mellett. Reálgimnáziumot akar. De Istenem, hát nem érti ez a lüke paraszt, hogy illetlenséget követ el? Hiszen a nép erre református. És ő református vidéknek akar gimnáziumot alapítani a pénzéért. Tapintat-

lanság. Hiszen mi oly tapintatosak vagyunk az ilyen *kérnyes* kérdésekben. És vannak sokkal égetőbb és illendőbb feladatok.

Felépül az iskola.

Száznegyvenezer ember fiai-lányai számára az egyetlen középiskola.

Kap-e vajjon államsegélyt? Nem kap.

Miért nem kap? Illetékes helyen ott vannak a *kérvények*. És „Ígéretük is hangzottak el“.

Mégsem kap.

A tanárok hol megkapják a fizetésüket, hol nem. Tudom, szégyenlik magukat, hogy megírom, hogy egyáltalán tudom, mert hiszen titkolták, mint Coriolanus a hősi sebeket: megtörtént, hogy áprilisban harminc pengő előleget kapott a tanár úr az — októberi fizetésére. A *múlt* októberire!

Ez a sűrű közegellenállás, amely ellen, úgylátszik, hiábavaló minden harc, a látó szem előtt lépten-nyomon megnyilvánul s beszűrődik az élet minden elképzelhető és elképzelhetetlen területére. Úgy láttam, hogy a város annak ellenére, — vagy éppen azért? — hogy odavaló parasztember alapította, még ma sem érzi igazán magáénak a gimnáziumot. Mert eltűrnék-e a lakók, hogy iskolájuk tanári kara szégyenletes fizetési megaláztatások között tanítsák gyermekeiket? Megtörténhetne-e, hogy az iskola ünnepén, melyet diákság és tanári kar rendez az alapító emlékezetére, *éppen az alapító egykori gazdatársai, a város lakosságának zöme és a honfoglalók utóda, a csizmás paraszt hiányozzék* a feldíszített teremből? Ott láttam az intelligenciát, az elegánsan öltözött hölgyeket, de nem láttam egyetlen gazdát, vagy földmunkást sem. És miközben Finnországról beszéltem, előttem lebegett annak a hartolai iskolai ünnepélynek a képe, melyen én is vendég voltam. Ott a széksorokat csizmás parasztok és nemzeti viseletbe öltözött paraszttasszonyok-lányok töltötték meg, a hivatalos urak, a község „intelligens“ vezetői, — milyen nyomorúságos szóhasználat ez az „intelligens“ is! — hátul ültek, vagy éppen álltak a fal mellett. Itt hátul, a sarokban is hiába kerestem a népet!

Jellemezzük egy kissé közelebről ezt a sűrű, pépszerű szellemet, mely nemcsak itt, hanem az ország talán minden vidékén uralkodik és éppen a „hangadó“ és „magasabb“ körökben. Sok tanulmányt, regényt írtak

már róla Tolnai Lajostól Móricz Zsigmondig. Miféle problémák kavargják ezt a sűrű közeget.

Egy óradíjas fiatal tanárnak hivatalos dolga volt a főispánnál. Látogatása során keresztbevetett lábbal ült a főispánnal szemközt. Ezután hetekig zúgott a felháborodás a főispán „tekintélyéért“ élő-haló úri körökben a tanár „hallatlan tiszteletlensége“ miatt.

Más: a főispán egy látogatása során kézfogás után valaki felvette a kesztyűjét. Az egyik közigazgatási társadalomozlop fel volt háborodva ezért, mert szerinte, az illetőnek „tudnia kellett volna, hogy amikor a társadalom oszlopa nem húz kesztyűt, neki sem illik felvennie a kesztyűjét!

Ünnepély, kiállítás, felvonulás. A kiállítás elsősorban alkalom arra, hogy a közigazgatás képviselői diadalal bevonuljanak, fogadtassák és felköszönttessék magukat. Ezt megelőzően nagyobb viták folynak arról, hogy ki üljön az első, ki a második, harmadik, ötödik, tizedik kocsin s ki kivel üljön, akár valami jesivaiskolában a Talmud fölött. Felvonulás után megnyúlt orrok, megsértett s elkeseredett szívek. Összetört ambíciók ...

Tennisverseny. Egyik szomszédos vármegye kiskirályának a felesége is megtisztelteti a versenyt részvételével. A mérkőzés során a bíró nem ítélt meg neki egy labdát. Felháborodás, botrány! A hölgy azonnal ott akarja hagyni a versenyt. Kapacitálások. Végre a verseny folytatódik, öméltósága megnyeri a szettet. A versenybíró „hallatlan“ eljárását azzal magyarázzák, hogy a Független Kisgazdapárt tagja, ezért nem ítélt meg a gémet a kormány satrafája feleségének.

Más: deputáció készül a református püspökhöz. A küldöttség összeállítói kirakósdit játszanak nevekkal: kik legyenek a küldöttségben. Elsősorban, természetesen, az egyház képviselői. De felpaprikázva beleszól a közigazgatás oszlopa: „A közigazgatás az első“. így, természetesen, a püspöknél, mint egyházi méltóságnál, minden egyházi, tehát kebelbéli képviseletet megelőzőtt a közigazgatás. Mert „ez az első“.

Ahol ilyen a közszellem, a „közeg“, ott iskolai szabály az is, hogy a diák este hat óra után nem maradhat ki, s még családi körből, jó, s nekivaló szolid társaságból is hazatelefonálják. Hogy leánnyal, — iskolatársával sem — nem mehet végig az utcán, s így tovább, hogy tehát a.

legjobb, legmodernebb pedagógia is csődöt mond, megtörik ebben a közegellenállásban.

A város határában van öméltóságának a birtoka. A kastély bent fekszik a város szívében, egy negyvenhol-das park közepén. Amikor éjjel, előadás után elhaladok mellette, megdöbbsent a mély „várarak“, mely a parkot elválasztja az utcától. Ez az árok a szimbólumok erejével hat rám. Megállok a szélén, s keresem benne a hegyes karókat is. A kapu be van zárva. Senki a parkba be nem léphet. Kilencezer holdja van a kastély urának. Vájjon ad-e segítséget, ajándékot, akárcsak könyveket is az iskolának? Nem ad. De azért a méltóságos asszony eleget tesz keresztyéni kötelességének. Nőegyletét alapított, az egylet tagjaitól behajtja a negyven-ötven filléres tagdíjakat, az összegyűlt két-háromezer pengőn ruhát vásárol a szegényeknek és azokat ünnepély „keretében“ kiosztja, öméltósága rendkívüli emberbaráti tevékenységét azután ünnepelni s hálálkodva köszönetni illik.

Egyszóval: a szép hölgykoszorú és a sűrű közeg pépében vergődő úri társaság összegyűlt az iskola feldíszített tornatermében s megkezdődött a műsor. Első szám: Kodály. A következő számok: Mendelssohn, Bethoven, Mozart, Liszt. — Majdmeg: Brahms, Schubert, Veress, Bárdos. Az énekkar szépet, becsületeset produkált és ragyogó tehetségű volt a fiatal zongorista. Ez ismét „torkotszorongató pillanata volt annak a hősi harcnak, amelyet egy csapat lelkes, törhetetlenül optimista fiatal lélek folytat. Ha az ember ott ül a díszes közönség soraiban, behunyja a szemét s hallgatja az ifjú lelkek szárnyaló zengését, megrendülten ad hálát a sorsnak, hogy magyar. Hogy a világnak éppen erre a tragikus pontjára született. A felemelkedésnek, a megtisztulásnak, a sors erőivel való reménytelenül szép szembeszállásnak ezt a pillanatát semmi nemzet fiai nem érezhetik. Vata úr földjén, végtelenbevesző sártenger fölött lobog magasan ez a lélek. Csak mi láthatjuk, magyarok. S hogy néha néha láthatjuk, az megéri mindazt, amit életünkért, mul-tunkért s jövőnkért fizetünk.

Műsor végeztével olyan helyre iszkoltam, ahol nem találhat meg senki, nem cipelhet senki a most meginduló igazi vidéki mulatságba. A hölgyek talpa már viszket.

Fülük sóvárogva várja a lovagok bókjait. Az imént még Kodály, Beethoven, Mozart és Schubert szólt a dobogóról, most ráránt a cigánybanda s ahogy menekülök a folyosón, utánam nyúlnak egy Kálmán-operett cukros keringőjének ütemei. Kodály — s utána kivilágos kivirradtig Kálmán Imre.

A város református papjával üldögélünk egy csendes zugban és beszélgetünk. A papot lehangolja többek között az egyetemi ifjúság szerepe is a mai magyar életben. A társalgásba belekapcsolódik a szomszédos város fiatal zenetanára. Sovány alakja csupa ideg, szeme villog, arca kemény és elszánt. Ő nem tudja, milyen az egyetemi ifjúság, nem is érdekli, a politikától távol áll. Ő csak azt tudja, hogy nyomorúságos havi fizetéséért Bartók és Kodály szellemét kívánja szolgálni. Ebben a törekvésében lépten-nyomon beleütközik a „közegbe“, a sűrű, fekete, fojtó „borsólevesbe“ a londoni ködbe. A gazdag, nagy alföldi mezőváros öreg tanárai fel vannak böszülve. Mit akar Bartókkal és Kodálllyal, *ezzekkel az oláhokkal?* Hogy merészeli felrúgni a „nemes, konzervatív magyar dal“ szent hagyományait? Mért nem ad hálát Istennek, hogy egyáltalában van állása, hogy egy asztalnál ülhet a tanári szobában velük, a magyar kultúrfőlény csúcsaival?

Azzal vigasztalom a fiatal művészt, hogy lám, Kecskeméten is sikerült Vásárhelyi Zoltánnak. És Szegeden is hiába tevékenykedik, rakja a töltést az új népi magyar zene áradata elé Király (König) Péter. A fiatal ember felveti a fejét:

— Szegény parasztok közül származom, nyomorogva végeztem el a Zeneakadémiát, az egyetlen helyes útról meg vagyok győződve, hiszek magamban és a művészetben, ha ott pusztulok is el közöttük, nem hagyom abba a harcot!

Meghatottan nézünk rá, tekintetünk megöleli, megsimogatja és csüggedő, fáradt szívünk megtelik örömmel, büszkeséggel, elszántsággal és hittel.

Van min elgondolkoznia az embernek a jéghideg-rideg szállodai ágyban. Ez a szálloda is... Egyetlen a hatalmas, öt-hat kilométeres utcákkal palacsintáivá terült városban, tizennégyezer ember életének középpont-

jában. Emeletes, most tatarozták. A kapuboltozat tá-tongó, sivar udvarra nyílik. Nincs „porta“, az ember be-nyit, sehoh senki. Felmegy a lépcsőkön, sehoh senki. A fo-lyosón nyolc szoba nyílik. Szőnyeg nincs és dermesztő a hideg. A szobák tiszták, de a villanylámpának furcsa és egészen egyéni szokásai vannak. Csengő nincs, ha be akar fűtteni az ember, kiabálnia kell a szobaasszonyért. De ez már mind hagyján, az itteniek fellélekzettek, mert mégis van tūrhető és lakható szállodájuk. És még ez a nyolc szoba is többnyire üres, noha a szobaasszony infor-mációja szerint „nagyon jól megy“. Elmerengek azon, hogy Jyváskyláben egy kicsiny szállóban laktam. A város is kisebb, mint ez a város. Ennek ellenére egész sor ki-sebb-nagyobb szállója és penziója van s örülhet az utas, ha szobát kap, annyi a vendég. Az én kis szállóm fából épült földszintes, kedves kis ház volt. A bejárata barát-ságos, családias és meleg. A folyosón vastag hangfogó linóleum, fényes, mint a tükör. A szobában központi fű-tés. Csengő. Telefon. A vendégek között volt főhadnagy, kereskedő, paraszt, pap. Üres szoba alig akadt egy.

Vagy a még kisebb mezővároska, Loviisa. Pici fo-gadóba tértem be, természetesen ez is faház volt. Kaptam két otthonos, családiasán meleg, súroltpadlójú, kézimun-kákkal és jó Kallela-másolatokkal díszített szobát, az egyikben dolgoztam, a másikban aludtam. Ablakaim kertre, fenyőkre és berkenyékre néztek.

Még hálát adhat az ember Istennek, hogy nem a világhírű vidéki magyar szállók egyikébe került. Mert aki megírná a mi vidéki szállodáink regényét, rémregényt írna.

Másnap a református pappal elmentünk a *Munkás-kör* jubileumi díszközgyűlésére.

Rokkant, alacsony, sivar kis épület egy sárfolyam partján. Ezúttal kitűzték a nemzetiszínű zászlót. A gör-csöspadlójú teremben csizmás munkásemberek tolonga-nak s amint belépünk, hatalmas, szívből jövő éljent kiál-tanak. A pap bemutat néhány szóval, mint vendéget, mire valamennyien elzúgják: „Isten éltesse!“ A közgyűlést a kör öreg elnöke nyitja meg. Lesújtó az a modor, ahogy ez a derék, okos, tiszta szívű és őszinte magyar beszél. Körülbelül így:

— Nagyon hálásan megköszönjük, hogy a nagysá-

gos képviselő úr és a nagyságos író úr megtisztel bennünket tiszteletteljes látogatásával és tiszteletteljesen közénk jönni méltóztattak. Mi nagyon örülünk ennek a tiszteletteljes látogatásnak ...

Azután:

— Ha a kegyelmes úr, a mi hivatott vezérünk el méltóztatik kiáltani, hogy elérkezett a cselekvés órája, tói mindnyájan ott leszünk az excellenciás úr mögött.

Csupa „tiszteletteljes“, csupa „nagyságos“ és „kegyelmes“, csupa „méltóztattak“. Mint vastag, tüskés burok a magot, úgy takarja ezeknek az egyszerű, logikus, széles látókörű és tisztahitű embereknek a mondanivalóit a sok ronda úri cikornya, a kínai mandarinhízalgés, az emberhez méltatlan megalázkodás, az egész neobarokk középosztály hordalék gipszcfirasága és talmi aranyozása. Embernek, aki hozzászózott a természetes egyszerű szavakhoz, a lényeg egyenes kifejezéséhez, undor és szenvedés ez a hang. Annál nagyobb undor és szenvedés, mert józan, egyszerű munkásemberek szájából hallja. Amikor az ünnepi beszéd után a kör ifjú másodelnöke beszél, öröm és lehangoltság érzése fogott el. Nagyszerű, biztos, higgadt s mégis szikrázóan tüzes szónok ez a fiatalember. Kifejezései erőteljesek, magyarosak, nyersék, de a hipokrita pesti sajtó minden frázisa, cikornyája, képmutató lendülete és költőisége ott terpeszkedik mondatain. A Kárpátok ormán lengő magyar zászló, a mindnyájunk vállvetett munkájából újjászülető új világ, a majdan kivívott szebb jövő, mind-mind, ami *az Urmánczy-iskola kelléktárából* rázúdult a mindent komolyan fogadó vidékre, ott csillog-leng-lobog-árad-tüzel és vakít, mint üvegékszer a színpadi hőskön.

És ezekhez az emberekhez mégis lehet nyíltan, őszintén, egyszerűen beszélni. Sőt csak így lehet. Az ünnepi szónok beszéde sötét színezetű volt. Visszapillantás a magyar földmunkásmozgalom megrendítő történetére, a földmunkássors múltjára, jelenére, hibák kemény felsorolása, az ország tragikus helyzetének képe bel- és külpolitikai szempontból. Az emberek a szónokkal összeforrvá, mozdulatlan türelemmel, ragyogó tekintettel hallgatják. Amikor arról beszél, hogy ezen a földön elsősorban és mindenekelőtt a magyarság boldogulására kell törekedni, annak földet, kultúrát, emberhez méltó élet-

formákat adni, ismét felzúg a tömegben a maga magyarságának büszkesége. Ige, Vata úr népe ez és *csak ez Vata úr népe*. Csodálatos, mennyire azonos a szociális átalakulás Öntudatos követelése a magyarsággal. Az ő szívükben magyarnak lenni annyi, mint a magyarságot radikális rendszabályokkal modern és életrevaló gazdasági, társadalmi és erkölcsi rendszerbe állítani. Magyarnak lenni annyi, mint vállalni a harcot és sorsót, vállalni a megvalósítással járó nehézségeket is.

Ezek a csizmás, ködmönös, bárányborsüveges emberek gondolkodó homlokukkal, okos, egyenesen néző tekintetükkel, elképesztő türelmükkel és nyugalmmal s a nyugalom alatt megbújó aktivitásukkal úgy árasztják a hitet, a munkakedvet, az áldozatkészséget, a forró szeretetet, az együvé tartozás eltéphetetlen érzését, hogy fel kell olvadni ebben a forróságban, ebben az egységben, el kell tűnnie annak a hiú érzésnek, hogy én író, tanult, idegen nyelveket beszélő, távoli országokat is látott ember vagyok, ők pedig „csak“ egyszerű földmunkások.

Gyűlés után közebéd. Természetesen meghívtak engem is. Méltóság, tisztességtudás, egymás iránti megbecsülés sugárzik a viselkedésükben. A csinosan felöltözött lányok, akik a terítés, tálalás, kínálás munkáját végzik, kedvesek, tartózkodók, udvariasak, szívből szívesek. A vendéglátó kör öreg elnökének felváltva mondott „jóétvágyat kívánok“-ja és a visszazúgott „viszont kívánjuk“ úgy hangzik el az alacsony szobában, mint valami áhítatos szertartás. Az ebédet bezáró „válják egészségükre“ és a visszafelelt „viszont kívánjuk, köszönjük a szíveslátást“, majd végül, az elköszönésnél az öreg elnök szavai: „mindnyájuknak köszönjük, hogy látogatásukkal megtiszteltek“ és a „köszönjük a szíves vendéglátást“, mintha eltemetett, ősi századok mélyéről zsongott volna

Az asztalnál körém csoportosulnak öregek, fiatalok. Kiragadok közülük néhány alakot.

Őszhajú, őszbajuszú, sovány, csontos ember áll előttem, olcsó ruháján arasznyi sorban katonai kitüntetések. Arcán sebhely. Egyszerű, nyugodt szavakkal mondja el a következőket:

Hatvannégy éves. Egész életében földmunkás volt. Résztes aratással, nyolcvan krajcáros napszámmal összetakarított annyit, hogy egy kis házat építhetett volna be-

lőle. Elvitték a háborúba, négy évig szolgált a fronton, mint mondja: „Védte Magyarországot becsülettel, mint a kitüntetések is bizonyítják“. A hazát szédarabolták, hiába harcolt a fronton. Pénze egy vasig elveszett. Éppen olyan részes arató most, amilyen volt. Nincs semmije. Holnap, holnapután megrokkban. Mihez kezdjen akkor? Tiborc szavai süvöltenek a szavaiban, mikor erről beszél, de nyugodtan, szinte érzelem nélkül. Nem zokog, mint Tiborc, nem üvölt és nem veri a mellét. Nem borul le a bán előtt.

— Uram, akkor mint hadviselt, kitüntetett magyar ember, mint őszhajú férfiú, kiállhatok az utcára és szégyenszemre koldulhatok a betevő falatért. Pedig én munkámmal, fegyveremmel többet szolgáltam a köznek, mint akárhány dúsgazdag kartellvezér.

— Mennyivel elégedne meg öregségére? — kérdem.

— Ha kétszáz pengőt adnának egy évre, nyugodt lennék. Elégedett lennék.

Íme, hatvannégy évi inatszszakasztó munka, négyévi frontszolgálat után ennek az öreg magyarnak minden kívánsága — évi kétszáz pengő.

Egy fiatal férfi, — nős már, — a földreformról, kisbirtokrendszerről, szövetkezeti szervezetről beszél. Szavai pontosak, tudása kifogástalan. Részletesen ismeri a dán, a svéd, a finn szövetkezeti rendszert. Tudja, mi a kollektív termelés. Eleinte tapogatózik, szavait körültemrettetézi úri cikornyákkal, újságfrázisokkal, nagyságosúrral, méltóztatikkal. Erélyesen lehántom róla a kemény, tüskés burkot, úrnak szólítom és gátat vetek a nagyságosozások és méltóztatiknak. A burok alól csillogva bukkan elő a kemény, tartalmas, értékes mag. Tisztában van a saját és a földmunkásság helyzetével, pontosan tudja, mit értsen kultúra és civilizáció alatt, tudja, mit akar s mit kell tennie. Egy a hárommillió Veres Péter közül.

Egy kopott, öreg ember vizsgálta felül, ellenőrizte a földmunkásmozgalom sajtóját. *Százhuszezer példányban megjelent lap ügyeit vezette.* „Ami a lapból jött s megmaradt, az egyesületé volt“ — mondja.

— Mindig jó szocialista voltam, — jelenti ki büszkén. — Most is az vagyok.

— Hiszen a Kisgazdapárt tagja, — mondom én, megjátszva a csodálkozót.

— Nem az számít, hogy melyik pártban van az ember, — feleli — hanem az, hogy jó szocialista legyek, akármelyik pártban van.

Egyre kíváncsibban, egyre mohóbban kérdezzetnek finnországi élményeimről. Nagyon érdeklí őket a finn parasztság élete. És én elmondom nekik mindazt, amit előző este elmondtam az úri közönség előtt. Nagy távlatok nyílnak meg előttük, látom, a finn élet mögött a magukét keresik és ragadják meg. Távolabbi asztaloktól is hozzám ülnek, állnak a kíváncsiak. Tudom, késő estig, vagy másnap reggelig ott tartottak és hallgattak volna. Boldog voltam, hogy a hitet, melyet ők nekem öntudatlanul adtak, én tudatosan visszaadtam nekik.

Kíváncsi voltam, hogy állnak az *egyke* dolgában. Első kérdésemre már tisztában voltak az egész problémával. Egy öreg ember mondja:

— Az én fiamnak, lányomnak valamennyinek már csak egy, vagy két gyermeke van. Ők már egykések.

Egy fiatal házaspár:

— Tudom, nagy bűnt követek el a nemzet, a haza, meg a vallás ellen, de nem tehetek másképp. (Ismét az újságok, meg az erkölcsprédikátorok üres cikornyái!) Nekem már csak egy kisfiam van, nem is lesz több. Tudom, nagyon bűnös vagyok.

Mikor mondom, hogy Baranyából való vagyok, lecsapnak rám, beszéljek az ottani helyzetről. Elmondom az ormánsági nép kihalásának mozzanatait, lefestem a beszögezett házak, a néma utcák és udvarok, az üres iskolák, a reménytelen öregek képét elébük. Megdöbben borzongással hallgatják. Végül a fiatal megszólal:

— Ha nem lesz változás az országban, mi is erre a sorsra jutunk.

Azt, hogy ő a „bűnös“, már elfelejtette.

Az *egyke* morál még nem alakult ki, mint az Ormánságban, vagy a Sárközben. Még nem „szégyen“, nem „disznóság“, ha két-három-négy gyermek van. Még sajnálkozó nosztalgiával nézik azokat, akiknek több gyermekük van egynél. Szívükben sajog a család utáni vágy. *De még egy nemzedék s az egyke morál átveszi uralmát.* Hangosan hirdetve néhai Simoncsics Elemér könyvének tanulságát: „Ahol a gyermek csak fogyasztó és nem termelő, ott nincs gyermek, ahol a gyermek nem fogyasztó, j de termelő is, ott van gyermek.“ Itt a gyermek már *ki-*

zúrólag fogyasztó. Hogy termelő is legyen, arra semmi remény. Hisz holnap már az apjuk, anyjuk sem lesz talán termelő!

Kocsira ülök, hogy bejárjam a város olyan részeit, amelyekkel nem nagyon hivatkozódik az idegenforgalmi propaganda, ahonnét nem toboroznak a pesti méltóságos és libásasszonyok előtt, meg a londoni exotikumvadászok mulattatására táncoló, daloló, hejehujázó Gyöngyösbokrétát. — Nézzük meg az Újtelepet. Ez az a telep, melyet a „földreform“ során építettek. Ott az emberek fűtetlen, iútor híján ásító házacskákban laknak, enniök is alig van. Igen, de oda nem lehet elmenni kocsival sem. A sár a ló hasáig ér s még jó, hogy csak sár, s nem víz, mert mielőtt a vadvízlevezető csatornát valamennyire rendbe nem szedték, itt csónakon közlekedtek az emberek ősztől tavaszig. (íme a „magyar Dahlem“ mellé a „magyar Venetia“.) Oda hát nem mehetünk.

Ellenben elmegyünk a „Gyehennára“.

Szép név. Ajánlható a „magyar filmgyártóknak a „Hotel Kikelet“ mellé. Hatásos cím, tömegbemarkoló elnevezés. „Gyehenna“. Bizonyos vallásos íz, sőt szellem sugárzik ebből a szóból.

Jártuk hát a sarat. A sártengert. Két jó ló inai roptak a könnyű cséza előtt. Kabátunk, sőt kalapunk teli lett sárral. Ötkilós sárdarabok záporoztak körülöttünk a patkók nyomán. A sár partján egy-egy árva, koszlott akác alatt néma, ütött-kopott, szinte a földről? hasaló kis házak. Alföldi méretek mindenfelé. Meg-megállunk, fényképezek. Az egyik utcán vígan hullámszik a vadvíz. A kis házak képe visszatükröződik benne. Libák strandolnak a romantikus ingóvárosban.

Mindezt úgy látja, érzi és mondja el az ember, mintha életében először látná, érezné és mondaná. Mintha nem ismerné az ország számtalan hasonló, vagy még ennél is sötétebb helvét. Mintha nem menekült volna ezek elöl a képek és érzések elöl fővárosba, külföldre, mindenhová, amiről azt hitte, oda lehet bújni, oda lehet menekülni.

Volt egy irodalmi irányzat a háború előtt, amelynek nagyjából ez volt a sémája: lelkes és hívő úriember falura kerül, új, szebb, nemesebb, emberibb életet akar

teremteni, népboldogító elveket hirdet, de minden jószándéka megtörik a paraszt csökönyös és ostoba ellenállásán, materializmusán, hitetlenségén. A hős föbelövi magát, vagy megőrül, esetleg megszökik és hite romjain vallja be, hogy az embereken segíteni nem lehet, mert nem engedik ők maguk. Ez az iskola a kultúrát a szappanfogyasztás mértékével, az angol árnyékszékek és fürdőszobák számával mérte. Eszerint a mérték szerint kultúra van Budapesten, de nincs Kisbürgözdön.

Ma már tudjuk, hogy a kultúra, magyar kultúra ott van azok között az emberek között, akikkel együtt ültem a Munkáskörben. Ez a népréteg azonban mérhetetlenül messze van az „intelligenciától“. Mert amikor például az „intelligencia“ összegyűl, hogy hallgassa az énekkar zengésében, *e kultúra megteremtői* nincsenek ott a hallgatóság soraiban. És amikor ennek a népnek írója a nép nyelven a néphez szól, maga a nép nem lehet jelen.

A mai regény hőse így szerepelne ma, szemben az említett hőssel: támad az alsó néposztályban és magyar kultúrát, civilizációt, erkölcsi és társadalmi igazságot akar teremteni. Komolyan veszi mindazokat a parancsokat és törvényeket, amelyeket vallás, emberiség, hazafiság, jog, történelmi tudat, lelkiismeret diktál. Azonban lépten-nyomon, éjjel és nappal, kint és bent, utcán és otthona rejtekén, barátai között és magányában, munkájában és pihenésében beleütközik a megfoghatatlan és megnevezhetetlen „közegbe“, a sűrű fekete ködbe, melyen át csak távolról pislákolnak a lámpák, az utak összezavarodnak s mint fekete, siket fal, meredez rá a semmi. Ez lenne a mai magyar regény hőse. Az ő bukása és pusztulása után a végtelen fellélekzés, megkönnyebbülés, mint erkölcsi „elégtétel“: *No, csakhogy ez sincs többé!*

Amikor vidékre megyek s látom a maréknyi csendes, okos, korába illő, hívó és magyarságát mélyen átérző embert, a rosszul fizetett, elhagyott tanárt, a derék orvost, a tanítót, ki maga főzi a tanvai iskola éhező gyermekeinek a levest, a zenetanárt, akinek apja paraszt volt s aki az ania kultúráját akarja az úri feiekbé belevetni, a munkáskörök és egyesületek csizmás, tanult, kemény és okos elnökeit, könyvtárosait, felindul bennem a meghatottság a hősi égetek láttán. De amint látom és hallom, hogy milyen hiábavaló, rettentő harc az övék. amikor orromon, számon zúdul tüdömbe a fojtogató fekete köd, a névtelen, megfoghatatlan, megölhetetlen pempő, el kell némulnom.

(NÉPI ÉS VÖLKISCH)

1938. nov. 6.

A mi újabb népi mozgalmunk és a német „völkisch“ mozgalom eredhetett ugyanazokból a gyökerekből, tartalmuk, céljuk mégis homlokegyenest ellenkező. Mert a németeknél a „völkisch“ mozgalomnak *kitágító értelme* van, a mi népi mozgalmunknak pedig *megszűkítő*. A német imperializmus nemcsak bizton támaszkodhatik a „völkisch“ mozgalomra, de egyenesen szüksége van rá. A magyar birodalom viszont csak *történelmi jogon*, a legkülönbözőbb népek életérdekeinek *összehangolása és egyensúlyban való tartása* jogán nyújtózhatik népiségünk keretein túl s tarthat igényt a Kárpátok medencéjére, így legvadabb lázálmainkban sem gondolhatunk imperializmusra.

Hitler, a „völkisch“ mozgalom politikai megindítója, kiadta a jelszót: „Ein Volk ohne Raum“. Ebben kétségtelenül igaza van a nemzeti szocializmusnak. A népiség gondolata, mint szükségképpen reakciója a marxizmus nemzetköziségének, önként kínálkozik a nemzeti szocializmus számára. Szóról-szóra annyit jelent, hogy „szocializmus a német népnek“. A magyar népi mozgalom ezzel szemben sem többet, sem kevesebbet nem jelent, mint „szociális igazságot valamennyi szomszédnép számára, amely a magyarság vezető szerepét történelmi jogon elismeri“. A *Volk ohne Raum* azt jelenti, hogyha valahol német település van, az „német“ föld. Ezek a birodalmon kívüli népcsoportok azok a kisebb-nagyobb pillérek, melyekre a Harmadik Birodalomnak, a totális nemzeti szocialista államnak, mint hídboltozatnak fel kell épülnie, ilgv-egy ilyen pillér a litvániai Memel-föld, a Volga-német terület, Jüttländ németsege s más csoportok, sőt legutóbb, mint az elmúlt hetek eseményei mutatják, a Braziliába kivándorolt németiség is.

A magyar népiség fogalma szigorúan a magyar néprajzi területekre szorítkozik s ha vannak is magyar népcsoportok e határokon túl, mint például Moldvában, szó sem lehet arról, hogy egy, bármily szerény imperializmus építményének pilléreiül szolgáljanak. De erre nincs is a magyarságnak szüksége. Magyarország feladata eé-szen más, mint hogy imperialista birodalmat építsen fel. Az, hogy a körülötte élő népeket *összekapcsolja, egyen-*

súlyozza, az élethez való jogait megvédelmezze, őket életfeltételeikhez hozzásegítse s egy magasabb egységben együtt tartva, kapocs legyen Kelet és Nyugat között. És a magyarság ezt a hivatását akkor töltheti be legtökéletesebben, ha *mennél jobban megismeri, megérti népi jellemét, ha az önismeret olyan magas fokára jut, amilyen magas fokán állott az árpádházi királyok, Nagy Lajos, vagy Mátyás korában s amilyen tisztán képviselte hivatását Erdély a fejedelmek korában.* Népi mivoltunk megismerése és megértése nem jelent kevesebbet, mint a velünk körös földrajzi keretek kirótt élő népek megértését* szabadságuk elismerését és biztosítását.

A magyar népiség összekötő erő, mert magában foglalja mindazokat a kulturális értékeket, lelki komponenseket, amelyek a környező népekben külön-külön megvannak. Csodálatos gyűjtőmedence a magyarság. Összeomlott benne Kelet- és Középeurópa népiségének minden értékes tulajdonsága s olyan acéllá forrott össze, mely jellegzetesen magyar, tehát minden más népiségtől különböző, de ugyanakkor közös románnal, szlovákkal, délszlávval, sőt törökkel is, hogy távolabbi népekről ne is szóljunk. Ellenben élesen különbözik, mint ahogy különbözött ezer éven át, attól a népiségtől, amely a Lajtától Nyugatra s azon túl terül el.

Ma már a néprajz, a néptudomány, a kultúrtörténet modern kutatásainak eredményeképpen ez bizonyításra nem is szorul, hovatovább közhellyé kezd válni. A magyarság legkülönfélébb életformáinak ismerete, — települési formák, használati eszközök, házépítés, képzőművészeti elemek, seb. — azt mutatják, hogy már jóval a honfoglalás előtti csodálatos egymásbaáramlása volt itt a leggazdagabb rokon népiségeknek s ez az egymásbaáramlás a Kárpátok övén természetes módon folytatódott s új, magasabbrendű alakban forrott ki. Csakugyan, mondhatjuk, hogy a magyar népiség bámulatos *kristály? melynek minden lapja és éle egy-egy másik népiség fényében ragyog.* Maga a tengely pedig nem más, mint a honfoglaló magyar törzsek szövetsége, — *uayancsak rendkívül összetett és gazdag forma.* De napnál fényesebb ez a felismerés akkor, ha a magyar, meg a szomszédos népzenét vizsgáljuk. Népzenénk, tehát kultúránk alapvető formája, ezer és ezer ponton érintkezik a környező

népekével, anélkül, hogy elvesztette volna pregnáns magyar jellegét.

Történelmünk s némely felületes közírónk szereti untalan hangoztatni, hogy a magyarság történelmi hivatása Nyugat megvédelmezése a keleti-„barbárság“ ellen. Holott a magyarság történelme ugyancsak nem ezt az állítólagos hivatást bizonyítja. Hogy csakugyan védelmezte Nyugatot, az *tény, de nem hivatás, nem cél*. Védelmezte, mert a Duna vonala mindig betörési kapuja volt a Nyugat felé irányuló támadásoknak. Két ízben pusztult bele a magyarság ebbe a „hivatásába“. *Először a tatárjárás idején, másodszer a török hódítás korában*. A szörnyű mongol áradat önként visszahúzódott a szteppék végtelenségeire, itthagya füstölgő városainkat, a legyilkoltak hullahegyeit s az elvadult mezőket. A második eset azonban sokkal tragikusabb volt. Másfél száz esztendeig basáskodott rajtunk a kemény hódító s a háromfelé szakadt magyarságnak *csak egyik részecskéje, Erdély tudott megfelelni valóságos és nem a nyugati történelemszemlélet által rászabott szerepének, a kiegyenlítés, összekötés, egyensúlytartás feladatának*. Éppen, mert erre predesztinálja népiségének *lelke*. De a magyarság akkor, amikor bordáit törték össze a Nyugatra támadó hatalmak, *csak védekezett s önmaga békéjét védte Nyugaton is, ellenben sohasem támadott*, összetett, sokoldalú kultúrájának kristálya köré önként vonta a környező népeket. Magas társadalomszervezetével, *a világtörténelemben páratlan* erkölcsi tisztaságával, más népek fajiságának, lelkiiségének, életformáinak magától értetődő tiszteletével érte el, hogy kristálya körül egyre nagyobb kristályosodás támadt, odakapcsolódván Halics és Lodomér, Havaselve és Moldva, Macsó és a szerb föld, Dalmácia és Horvátország s nem egyszer a cseh, sőt lengyel néptömbök is. Ekkor vált a magyarság valóban történelmi hivatásának ragyogó hordozójává, ekkor mutatta értékeinek egész sugárzását, ekkor találta meg igazán önmagát, ekkor tudott csakugyan hódítani, anélkül, hogy az idegen népiségekkel szemben *erőszakot* alkalmazott volna. Ekkor öntötte ki leglelkét a Duna völgyére és Középeurópára, ekkor lett igazán önmaga!

Nem, a magyar népiség értelme és lényege azt diktálja, hogy álljunk a középeurópai népek újjászerveződésének élére, vigyük el a szabadság gondolatát olyan né-

pekhez, amelyek csak látszólagos szabadságban élnek, valósítsuk meg a társadalmi igazságosságot úgy, hogy példa legyünk ismét, mint Szent István s az Árpádok idején voltunk. És mennél erőteljesebben folytatjuk népiségünk tudományos kutatását, mennél jobban *visszaemlékszünk* rá, hogy mik vagyunk, annál lehetetlenebb fantazmagóriának tűnik fel előttünk az ilyen követelés. Hiszen népiségünkben legalább annyi keleti vonás van, amennyi nyugati, sőt talán több. Hogy összekötő szerepünket feladjuk, el kellene temetnünk magyarságunkat, meg kellene hasonlanunk lelkünkkel, harcba kellene szállanunk ezeréves állami létünkkel, ki kellene tagadnunk lelkünkbeli saját irodalmunkat, tulajdon népművészetünket, le kellene vetköznünk népi karakterünket, el kellene taposnunk az eszményeket, melyek népünkben ösztönösen élnek és hatnak. Hogy idegenből kevert középosztályunk egy része, mely a múlt század végén s a század elején oly fenn tudott bánni nemzetiségeinkkel, lelkesednék imperialista ösztöneinek kielégítéséért, elhiszem. De hogy a magyarság széles rétegei értetlenül állanának vele szemközt és sem testüknek, sem lelküknek nem kellene, egészen bizonyos. És nem kellene ez a szerep az igazi magyar értelmiségnek sem, tehát annak a rétegnek, amely ismeri a magyar népiséget.

A magyar népiség, ha ez a kifejezés szolgál fordítása is a német „völkisch“-nek, tehát egészen mást jelent, mint a „völkisch“. Jelenti az összetartást szomszédainkkal, jelenti az egyensúlyozás szerepét. Jelenti a szocializmust nem csak a magunk, de szomszédaink számára is. Jelenti az élet folytonosságát.

Hogy pedig az lehessen s maradjon, szükséges népiségének mennél komolyabb felkutatása, megismerése és elfogadása. Az ebből folyó történelmi jogok vállalása és érvényesítése. De vajjon minő feltétele van ennek?

E pillanatban kettő. Az egyik: a belső revízió, *a társadalmi igazság elvének teljes érvényesítése*. Mert csak így bontakozhat ki népiségünk a maga teljességében.

A másik: *szerves együttműködés Középeurópa népeivel*.

Nem kell okvetlen azok közé tartoznunk, akik elítélik az „idegen eszméket“. Az eszmék ugyanis nem igen ismernek országhatárokat s nyelvek dolgában sem tesz-

nek különbséget, mert olyan nyelven szólanak, amely nyelvet mindenki megért. Már tudniillik, *ha valóban eszmék*. Eszmék, amelyekben megvan a legfontosabb követelmény, az *eszményiség*. Tüzes nyelvek ezek, leszállónak apostolaik fejére s megtanítják őket minden nyelven szólani. Titkos sugárzással terjednek s hiába állítanak elébük korlátokat, a vaskalapos cenzúra rendszabályait éppoly könnyedén játsszák ki, mint a térképeken meghúzott vörös vonalak választóvonalait, a nyelvtanok törvényeit, az emberfajták tulajdonságairól értekező antropológiát. Érintésükre villamos szikrák csapnak ki a koponyákból, fellobog az életakarat tüze, megszűnik a különbség ifjak és vének, férfiak és asszonyok között. Az emberiség nagy történelmi hullámtornyait ilyen eszmék korbácsolták, szeszélyesen végigördülve a földgömbön s megkavarva az áporodott vizeket mindenütt, ahová eljuthattak.

Amikor napjaink nagy nemzeti ébredését látjuk, nem kell tehát okvetlenül attól rettegnünk, hogy „idegen eszmék“ árasztanak el bennünket. Ha valóban eszmékről, tehát eszményekről van szó, éppúgy csödöt mond a fanyar sznobok csúfolódása, akik ösztönösen rettegnek minden erőteljesebb tömegindulattól, mint az előkelő magányosok rettegése, akik elefántcsont-tornyukból riadozva szemlélik a hullámokat s kisdud lámpásaikkal próbálnak irányt mutatni a viharoknak. De hiábavaló a nyugodt vizeken evezők káromkodása is, gyöngye sajkáikat előbb-utóbb felfordítja az ár, ha nem eveznek a sodrás mentében.

Nincs mit félnünk attól a nemzeti-népi ébredéstől sem, amely egyre erőteljesebb moráját küldi felénk a mélyből. Okos szemlélődők megállapíthatják, hogy hiszen ez nem más, mint a múlt század forradalmi romantikájának föléledése, nevezhetjük akárminek, csak magyarnak nem. Egyébként sem tudjuk precízen meghatározni, mi a „nép“. Nem tudjuk megállapítani, mit akar, hiszen a tömegek nem akarnak, csak vágyakoznak, nem fogalmaznak, csak éreznek, nem látnak, csak sejteneik.

Mindezek a józan megfontolások csak arravalók, hogy az „eszme“ kacagva átsüvöltsön rajtuk s megcsúfolva analízist, logikát, méricskélést, józan észből csiholt szabályt és jótanácsot, tovább zúduljon és sejtelmes munkájával olyan életformákat teremtsen, amelyek első pillantásra valóban idegenek, de mégiscsak kifejezik a tömegek vágyait és érzéseit.

Amikor mintegy tizenhét-tizennyolc esztendővel ez előtt néhányan megindítottuk azt az irodalmi irányt, mely csak abban volt új, hogy *visszakapcsolódott a múlt század nagy nép-nemzeti klasszikusaihoz*, a népi nyelvhez és szellemhez, sűrűn kellett hallanunk a megvető jelzőt: „bundaszagú“. A szenvedélyes „modernekek“, akik ugyan-csak külföldi eszmék után futottak s akik mostanában olyan felelőtlenül élnek vissza ezzel a jelszóvá tett meg-bélyegzéssel az irodalomban is, éltek-haltak a német, meg spanyol expresszionizmusért, dadaizmusért, fantasztikus ingeket viseltek, — vagy egész egyszerűen fölcaptak a német, francia, vagy angol modern irodalom majmolói-nak, megfélelkezve mindenféle „idegen eszméről“. Nálunk igen hosszú ideig csak arra mondták, hogy „idegen“, *ami valóban magyar volt*. A forrongó Európa és Ázsia minden zűrzavara hangot, utat, tápot lelhet Budapesten s nem idegen. Csak egy volt az, lenézni valóan, kicsúfol-ni valóan, bundaszagúan idegen: *a magyar*.

Semmi baj sem történt volna, ha a nagy népi meg-mozdulás valóban megmaradt volna azokon az utakon, amelyeket mi, vérben-szellemben magyar írók, költők egynéhányan felismertünk és megszabtunk. Az eszmék-vel nem volt baj s azok irodalmi megnyilvánulásaival sem. Keserű makacssággal viseltük el a nem magyarok gúnyolódásait, mellőztetésünket. vállaltuk, hogy nem va-gyunk egyebek, mint a régen lejátszódott francia forra-dalom némi korszerűséggel átmázolt képviselői, roman-tikusok, akik szociális követelések hangoztatásával kí-vánunk utat nyitni a parlagiságnak, a „paraszti“ alsóbb-rendűségnek, elmaradottságnak. Tudtuk, hogy a mi sor-sunk is csak az, ami Bartóké és Kodályé. Ez a sors pe-dig nem olyan megvetendő. Hogy gyökereink milyen ta-lajba mélyednek, a francia forradaloméba-e, a német ro-mantikáéba, vagy az orosz národnik-mozgalomba, mellé-kes volt számunkra. *Származásunk, nyelvünk, gondolko-zásunk magyar volt*, ha szidtuk is a magyart: magunkat szidtuk, ha lelkesedtünk, a többit rábízhattuk a végzetre, melynek eszközei voltunk.

Most azonban szomorúan állunk meg, végigtekintve a magyar glóbuszon. Mi ez, ami körülöttünk történik? *Hát ez lenne a nagy népi föltámadás?* Ezek a tömegek volnának a mi magyar népi tömegeink? Ezek az ordító-zások a mi népünk hangjai? Csizmákat látunk, de nem

magyar csizmák azok, a föld megdobbán a „menetelő“ lábak ütemére, de ez, a menetelés idegen fegyelem zsinóron rángatott marsa, lendülő karokat látunk, s nem értjük, mit jelentenek, köszöntéseket hallunk, amelyeknek semmi közük sem a *jónapot-hoz*, sem az *adjon Isten-hez*. Írások kerülnek a kezünkbe, amelyek a magyar nyelv leg-
elemibb törvényeit rugdalják föl szentségtelenül, jelszavakat és „gondolatokat“ olvasunk, amelyekből hiányzik a magyar ész és szív világossága, lüktetése. Vezéreket látunk, akik tegnap még Bach-huszárok voltak s Haynau parancsainak engedelmeskedtek. Egetverő lelkesedések bősz zsváját halljuk, de ezek a hangok csak távoli visszhangjai más népek, más torkok ordításának. Hősi mozdulatokat látunk, amelyek csak az idegen erők tiszteletét leplezik, gyávaságot, stréberséget takarnak. Hallunk szónoklatokat, melyekben siváran tátong a magyar lélek, történelem, irodalom és nép ismeretének hiánya, szociális követelések zúgnak a fülünkbe, de mögöttük ott tárog a rejtőzködő idegen falánkság bestiája, vagy a személyes mohóság. Megdörzsöljük a szemünket: álmodunk? Ez lenne a nagy romantika, a magyar nép-nemzeti ébredés?

Nem ezt akartuk, nem így akartuk.

Amikor mi hangoztatjuk a magyar nép sorsdöntő kérdéseit, félszemünkkel a múltba tekintünk, Példát, buzditást merítünk a magyar történelem nagyszerű korszakaiból. Amikor mi ragaszkodunk a múlthoz, félszemmel a modern idők követelményeire nézünk s azt akarjuk, *hogy a magyarság önmagából újuljon meg*, töltsön új bort a régi tömlőkbe, ne utánozzon senkit, lelke ősi hangjaira hallgasson s így váljék modernné. Mi magyarul fogalmaztuk meg ítéletünket világról, népről, kultúráról, szociális szükségletekről.

Tudom, a mozgalmak, melyek zászlójukra írták a népi megújulás jelszavait, rengeteg tisztaszándékú, igaz magyar embert szívtak föl magukba. Sokat ismerek is közülük. Vannak, akik maguk is lenyelik ítéletüket, ökölbe szorítják a kezüket s azt mondják: nyilván *nem* lehet más-ként. A „tömegek“ megkövetelik mindezt s a „tömegek“ ellen egyelőre nem tehetünk semmit.

A másik, ami elszomorít bennünket, ezeknek az idegenimajmolásoknak *éppen az ellenkező* pólusa. Az a nagy-

fene „népies“ magyarkodás, amely kirázta a magyar formákból a magyar lényeket s belebújt, mint farkas a báránybőrbe. Irtózáttal szemléljük a politikusokat, akik fölugrottak a „népiesség“ hordójára s éjjel-nappal a „népiesség“ frázisainak cifra szalagjait huzigálják ki szájukból. Irtózunk a bokrétás ünnepi hetektől, melyeket nyakra-főre rendez minden kis vidéki város, vagy vármegye potentátuma, hogy a vasárnapi díszruhába öltöztetett néppel ünnepeltesse magát s mint „népies“ vezérférfiú szerepeljen a nyilvánosság előtt. Elképedve szemléljük az emelvényeken ülő urakat és hölgyeket, akik előtt komédiástánccá aljasítja művészetét a paraszt. Elég volt számunkra a budapesti színházakban hejehujázó népből; amelyet a pesti beamterek és kereskedők ráérői tapsolnak, gusztálnak és röhögnek. És messze elkerüljük a mozikat, amelyek ugyanebben a „népies“ szellemben készült pesti filmeket pergetnek. Semmi közünk a szabadtéri színpadok „nótafáihoz“ és „mézeskalácsaihoz“. Nem ezt akarunk, nem ezt vártuk. Ha nem tartjuk magyarnak az előbbit, nem tartjuk ezt sem. Megtagadjuk s irtózáttal elfordulunk tőle. Kipusztítására esküt tettünk. Nem magyar az idegen „dübörgés“, de nem magyar ez a paprikás csiricsaré sem.

A hétköznapiok magyarságát akartuk és akarjuk. Azt a népi-nemzeti megújítást, amely a munka csendjében folyik s nem a lárma hamis ünnepeiben. Az iskolák, a szántóföldek, a kórházak, a szövetkezetek, a szabad kollektívumok nemzeti megújulását, az igaz szó, egyszerű beszéd megújulását. A gyermekek játszóterein, a pihenő emberek ajkán éneklő megújulást akartuk és akarjuk. A büszkeség, nyugalom és öntudat modernségét.

(AZ ÍRÁSTUDÓK ÉS A NÉP)

1938. szept. 25.

Ezekben a harsogó időkben, amikor ismét Magyarország léte vagy nemléte forog kockán, amikor éjszaka nehéz álmainkban, csontunk velejében érezzük a sors szorongatását, sűrűn menekülök biztatásért az írókhoz, akik a magyar szellemet fejezték ki. Ma már közhely, hogy a létért való szorongást a világ minden irodalma között a magyar fejezi ki a legtöretlenebb egyöntetűséggel. Iro-

dalmunknak az a része, amely a középkortól kezdve napjainkig valóban magyarnak mondható, egyetlen hatalmas körmondat, évszázadokon áthullámzó hangsúllyal, egyetlen szorongó ritmussal, melybe a mellékmondatokat egy-egy korszak írta bele, de amelynek végén mindedig nincs pont. De rá kell mutatni arra is, hogy *a létért való szorongás szinte minden korszakban együttjár a szociális elégedetlenség gyakran brutális kifejezésével.* Kíméletlen erkölcsi ítéletek korbácsa suhog a magyarságért való keserű aggodás tépelődései között, a fent hangzó szavak vészjelző kűrtharsogásába a mélyben szenvedő milliók jajszava vegyül... *Sohasem volt igazi magyar író, költő, aki egyszersmind ne lett volna a társadalmi igazságok egyenesszavú hirdetője is. Magyarság mindig annyit jelentett, mint a kor élén haladó szociális igazságok felismerése és követélése.*

A „sötét“ középkor írástudói, fejedelmeink kancellárjai, a püspökök és érsekek egész sora nem szűnt meghangoztatni és követelni a krisztusi igazság teljes érvényesítését a nép számára. Az akkori írók — a klastromok lakói — gyakran életüket kockáztatták, hogy a nép szenvedéseinek hangot adhassanak. Kilencszáz esztendő távlatából is fénylik annak a bencés püspöknek alakja, aki Székesfehérvárott a székesegyházban a király fejére olvasta bűneit s megjósolta csúfos bűnhődését. A bűn, melyet népe ellen elkövetett, megfelelt az akkori idők viszonyainak. Mint a magyarok megjegyezték: „Az ország javait kevély szemmel és telhetetlen szívvel faltá. Az erősegeket, várakat és kastélyokat idegenek őrizetére bízta. Azon időkben senki biztos nem lehetett felesége tisztasága, leánya, húga szüzessége felől a király testőreinek viselkedése miatt, kik büntetlenül erőszakoskodtak vala.“ És a panaszkodónak így felelt: „Valameddig élek, minden bírót, századost és falusi bírót, minden főtisztviselőt idegenből teszek és Magyarország földjét idegen telepésekkel fogom megtölteni.“

De az „írástudók“ kemény kiállása a nép igazáért nem csökkent a körépkor folyamán később sem. Amikor a tatárjárás előtt n. Endre kapkodó, zavaros kormányzása alatt az ország javait Gertrudis királyné rokonai és hívei falták, a pénzügyeket pedig szaracénok, zsidók vették a kezükbe, a püspöki kar olyan levélben panaszolta a kormányzat bűneit a pápának, amelynek vadul keserű

sorai szinte lángolnak a pergamenten. „Szerecsenek, — írják a főpapok, — keresztyén asszonyokkal keverednek barátságba, sőt kárhozatos módon nőül is vettek ilyeneket s magukat sokszor hazugul keresztyéneknek vallva, a házasság után asszonyaikat, mások pedig pénzen vásárolt keresztyén szolgálkat hitük elhagyására kényszerítették. Keresztyén cselédeknek vallásuk gyakorlását, fiaik megkeresztelését nem engedték. Sok adótól, üldöztetéstől elszegényedett keresztyén saját fiát, leányát adta el szerecseneknek s így szabadokból szolgálk, keresztyénekből szerecsenek lettek. Mások a szegénység elnyomatását, a szerecsenek keresztyének feletti uralmát és jobb helyzetét, nagyobb kiváltságait látva, önként álltak azok közé és tértek hitükre, hogy velük hasonló szabadsághoz juszanak.“ Amikor II. Endre kénytelen kiadni az Aranybulát, cikkelyei között nyomatékosan szerepel a gyengék özvegyek és árvák gyámolítása, s annak az elvnek hangsúlyozása, hogy közhivatalt csak magyar ember viselhet. A „sötét“ középkor szociális elvei visszhangoznak Zsigmond király okirataiban is. írástudói, a kancellárok, nem felejtik annak hangsúlyozását, hogy „méltányosnak és illőnek tartjuk, hogy az emberek kezdetben mind egyenlőknek születvén, szabadoknak tekintessenek, mert őket nem a természet, hanem az emberi önkény próbálja saját maga számára szolgaság igája alá vetni.“ S még száz évvel később is kemény szavakkal ostorozták klastromi írástudóink a „kapzsi foglalkot, özvegyek, árvák kiforgatóit“ és, mint már akkor mondták: „a modern idők féktelen, erkölcsöt, törvényt nem ismerő nagyurait“. Folyton hivatkoznak első királyunk, Szent István szociális igazságérzetére, radikális törvényeire, vagy Szent Lászlóra. Temesvári Pelbárt így kiált fel: „De ó jaj, a modern fejedelmek, nemesek, bárók és vezetők könyörtelen szívűek, robotot, adót zsarolnak ki a szegényekből, az ajándékokat szeretik, megkövetelik a bírságot, az egyházi javakat elragadozzák. Boldog László király nem így cselekedett!“ *Laskai* Osvát atya pedig olyan hangon szól, mintha nem is évszázadok mélyén porladozna kőkoporsó jában: „Nem engedik, hogy alattvalóik tetszésük szerint végrendelkezzenek javaikról, azok hagyatékát, kik rokonok nélkül hálnak meg, maguknak követelik, ami nyilvánvalóan rablás. Sűrűn rendeznek vadászatokat, oda-kényszerítve nagy kárukra a szegényeket. Közben össze

is tapossák szőlőiket és vetéseiket. Súlyos adókat vetnek ki és fogsággal is behajtják, robotmunkára fogják népeiket, aratást, kaszálást, szüretelést végeztetnek velük, sáncárcokat ásatnak, falakat emeltetnek, úgy, hogy *sze­gények a fáradtságtól és éhségtől elgyötörve bosszúért kiáltanak az Úrhoz!*“

A magyarság sorsáért való szorongás és a szociális igazság e félelmetesen egybevágó láncolata végigvonul a későbbi időkön is. Gondoljunk az országot gyalogosan járó prédikátorokra, vagy akár *Pázmány* Péterre. Sűrűn találunk iratainkban olyan passzusokat, amelyeket még idézni sem tanácsos. A barokk kor hatalmas költője, *Zrínyi* Miklós már szinte tudományos felkészültséggel fejtegeti nemzetünk időtlen-időkbe nyúló problémait, létét veszélyeztető konfliktusait s mondhatjuk, megelőzi *Széchenyi* Istvánt, nemcsak erkölcsi szigorának könyörtelenségében, de a sorskérdések felismerésében es kifejtésében is. Az ő nagyságát e kor nem méltányolja s bizony, mai „írástudóink“ röstellenek az ő nehézveretű szavaihoz fordulni, igazságainak forrásából inni, vele együtt lelkiismeret-vizsgálást, bűnbánatot és megigazulást keresni.

Azután csak egy lépés — és már benne vagyunk a kuruckorban, amikor a nemzeti lét és a szociális igazság valóban a legidőszerűbb fenyegetéssel kapcsolódott össze. Ki ne hallaná ki *Tinódi* énekeiből az igazságát követelő nép hangos kiáltásait? És ki felejtene el a „talpasokat“, akik odahagyva földbevált kunyhóikat, fegyvert ragadtak, hogy egyszerre juttassák érvényre *a széles néprétegek szociális igazát s a magyarság függetlenségének parancsát?*

És ha a múlt század nagy reformkorszakára gondolunk, amikor a magyar írástudók legjava vetélkedett a nemzeti függetlenség és szociális igazság uralomra juttatásában, amikor a létünkért való irtózatossággal, sőt a legsötétebb pesszimizmus, vagy kétségbeesés kormos füstjéből vonagló arccal kiáltott ki a szenvedő nép igaza, amikor az írástudók különbség nélkül egyek voltak abban, hogy megmaradásunkat csak korszerű társadalmi átalakítással, a nép szabadságának és boldogulásának megteremtésével tudjuk biztosítani, lehetetlen föl nem lelkesülnünk a nagy egységen, mely írástudót és népet ezekben a történelmi időkben összekötött. Az író nem vonult el népétől, noha, mint *Petőfi* tragikomikus választási

küzdelméből látszik, az összhang író és népe között nem volt mindig a legzavartalanabb. Néhány kivételtől eltekintve azonban az író is, a nép is megmutatta, hogy kell egyiknek a másik szavát hallatnia s a hallatott szót követnie. Akkor ott álltunk a küszöbön, hogy ne csak „kis nép, de nagy nemzet“ legyünk, hanem *nagy nemzet és egyszersmind nagy nép is*. Akkor ebben a belső összeforrásban visszahozhattuk volna az Árpádok nagy koncepciójú birodalmát, lenyűgözhattük volna a környező népek képzeletét azzal, hogy ősi hagyományainkhoz híven *a legkorszerűbb társadalmi és erkölcsi igazságokat képviseljük*, helyrehozhattuk volna a török után elkövetkezett magyaryilkos idők intézkedéseit, a stratégiai szempontok szerint idetelepített idegenek belső nyomását árpád-házi királyaink magas eszményeivel közömbösíthettük s a neoacquistica commissio magyar-rabló hadjáratát kiheverhettük volna. Íróink újból fölismerték az egyszerű igazságot: csak úgy állhatunk meg tovább is Európának ezen a tüzes talaján, ha népünk valóban hozzáfór a talajhoz s kormányzatunk, állami berendezkedésünk, társadalmi elveink és gyakorlatunk át meg átszívódnak *a legmagasabbrendű szociális igazság* eszményeivel.

Mindeddig együtt láttuk a nemzet írástudóit és a népet. Ha vannak is olyan jelenségek, mint Vörösmarty kétségbeesett fölkiáltása, amely kísértetiesen hasonlít Adyéhoz: „Nem ezt a forradalmat kívántam!“ — ha Arany meg is írta a *Nagyidai cigányokat*, keserűen csúfolva ki a negyvennyolcas harcok kicsinyességeit és tévedéseit, mindegyik megírta a maga kíméletlen szociális ítéletét, kifejezte a nép igazságait is és szorongásában egy pillanatra sem gondolt arra, hogy, ha elérkezik a „nagy-szerű halál“, ne osztozzék népe tragédiájában. Az isteni ifjú, Petőfi, önként tárta föl mezítelen mellét a kozákok pikájának.

Mi az oka annak, hogy ezután az utolsó hatalmas népi és szociális föltámadás után a magyar írástudók megdöbbenő tömege fordított hátat hagyományainknak s egyre mélyebb szakadékot kezdett érezni maga és népe között? Mi az oka, hogy a nagy klasszikus nesztor, Arany János halála után megszakadt a belső folytonosság szellem és nép között? A nagy walesi bárd sírbaszállt s a hatvanhetes kiegyezés áporodott látszatjólétében, mely alapjaiban morzsolta le a tősgyökeres nemességet s tette egy

szinte öntudatlan bürokrataréteg magjává, mely csehek, morvákat és osztrákokat ültetett a nemzetet igazgató kerekék mellé, mely gyönyörrel hallgatta *Jókai* szelíd napkeleti meséit s keserű hahotával nyugtázta Mikszáth sötét pesszimizmusát, a kor, mely nem hallotta meg a földnélküli parasztok jajszavát, nem látta meg sem az égő szántóföldek fekete füstjét, sem az Amerika felé menekülők búcsúkiáltásait, úgy látszik, *megszakította a belső lelki egységet is*, mely szellemet és népet még a törököt s az azt követő idők során is összekapcsolt. Ady vészkiáltásait már pusztában hangoztak s a forradalom, mely őt ünnepelte, homlokán kellett hogy viselje ítélete bélyegét: „*Ez nem az én forradalmam.*“ Körülötte epigonok hisztériás, magakellető hiú csapata lármázott. Irodalmunk „modern“ francia szellemű képviselői mindennek mondhatók, mint magyarnak, francia szelleműeknek, vagy moderneknak. Elképesztő a silányságok tömege, melyeket a századforduló ünnevelt, melyekből egy új generáció épült, melyeknek művelőit az elismerés, jólét és dicsőség fényébe állították. Kétségbeejtő a szellemi és erkölcsi zuhanás, mely az „amerikai fellendülés“ untig dicsőített korszakában a magyar literaturát jellemzi. Amikor a francia irodalom, melyre hivatkoztak, az idegeneknek szánt tingli-tangli és a szexuális aberrációk feltalálásával csinált nagy üzletet, de emellett a valódi irodalom olyan alakjai birkóztak a szociális és európai kérdések tömegével, mint Zola, a mi franciáink malackodtak, szellemeskedtek, csúfolódtak és röhögtek. A magyarság számára nem maradt egyebük fitymáló megjegyzéseknél, gúnyolódásnál, a pusztuló magyar paraszt népszínművi táncoltatásánál. Hiszen eljutottunk odáig, hogy nem volt „művelt dolog“ megvallanunk, hogy magyarok vagyunk!

Ady kifejezte a magyar lélek szorongását, de a forradalmat, mely azzal a pretenzióval jött, hogy *magyar és szociális* forradalom, megtagadta. Más írók szintén megtagadták. Nem, mert nem volt magyar, hanem mert forradalom volt. Azok az írók pedig, akik nem tagadták meg s vállalták a végső konzekvenciáig, többnyire éppúgy nem voltak magyarok, mint írók.

Csodálatos, hogy bár a gyökeres magyar átalakulás követelésében nem egy kitűnő írónk, költőnk van ma is, azokkal a mozgalmakkal, melyek ez átalakulás hordozói-

nak vallják magukat, belső kapcsolatuk nincsen. De milyen messze vannak azoktól a mozgalmaktól, amelyek a korszerű magyar s egyben szociális megújítást hirdetik! Ha vannak is velük személyes kapcsolataik, szoros együvértartozásuk nincsen. Csakúgy, mint azzal a másik mozgalommal sem, mely még a bethleni korszak idején hullámszórt át a magyar tömegek egy részén, — főképp az ipari munkásságon, — de amely éppúgy nem tudott szellemében magyarrá, történelmi gyökerűvé válni s így a szellemmel való egybeforrása nem is sikerülhetett.

Vájjon az irodalom az oka annak, hogy népi szociális mozgalmainkkal nem tudja megtalálni a közösséget? Hogy nem ismerünk rá benne műveink tükörképére? Vagy a századforduló enerválódott irodalmának kisugárzása volna ez? Nem hinném. Az ok inkább abban keresendő, hogy miként a „szociális“ forradalom nem hódíthatta meg íróinkat, *mert nem volt magyar*; úgy a mostani mozgalmaknak is az a legfőbb hibájuk, hogy bármint hirdessék is a szociális követeléseket, *megnyilatkozásuk idegen*. Sőt ez félelmet kelt íróinkban, akik lelkükbe szívódott aggodással féltik népünket. Csak olyan megújítással vállalhatnak közösséget, mely *szociális, de egyben magyar is*. Múltunkban, ösztöneinkben, kultúránkban magyar. Minden mozgalom, mely akár *szociális tartalom nélkül* akar egyoldalúan magyar lenni, akár *magyar tartalom nélkül* szociális, szellemünk kifejezői és képviselői előtt értetlen marad.

Az írók, költők nem szűnnek meg hangoztatni magyarságukat és szociális igazságaikat. Mert ez az érem két oldala. így verte őket származásuk és történelmi soruk. *Amíg ez a két arculat egyszerre meg nem mutatkozik népi mozgalmainkban, lehetnék bokkrétásan magyarok, szónokion nemzetiek, vagy Dózsa trónusáig szociálisak — hiábavaló*. A magyar szellem vár — vár és követel mindaddig, amíg *a tömegek vezetői is* fel nem ismerik ezt az ezeresztendősi valóságot.

1940. JÚLIUS.

Házacskám, kertem mellett aratók dolgoznak egy nagybirtokon, amely egy bank bérlete. Vidám csoportokban lepik el a búzatáblát, jóízű férfihangok duruzsolnak bele a marokszedő lányok csengő csevegésbe, a harsány

kacagásba, kötekedésbe. Olyanok ők, mint a madarak. Süt a Nap, remeg a hőség a szelíd táj lankája fölött, a nők piros, meg kék ruhája tüzel a fényben.

Jókedvűek, igen. Kötekednek, ugratják egymást, nevetnek, itt-ott dalolnak is. Könnyedén állanak a helyükre, a kaszák megsuhannak, gépies lendülettel hajlonganak a derekak, dől a rend. Kábító gyorsasággal folyik a munka, mire észbekap az ember, már messze járnak, a tábla másik vége felé. Délben összegyülekeznek az árnyékban, fölbukkannak a majorból érkező gyerekek az ebéddel, víg rikkantásokkal fogadják őket. Míg esznek, sem szűnik a nevetgélés, tréfálkozás, ugratás. Egy kis pihenő után ismét nekidőlnek a munkának s mire alkonyodóra hajlik a Nap, már letakarították a táblát, a lányok párosával hordják a kévétet keresztbe, a férfiak vállukra vetik a kaszát s elindulnak a major felé. Onnét már álmatagon, mélabúsan hangzik az esti dal. Mire a Nap lenyugszik s kék borongás terül a csendes vidékre, egyre tömöttebb, egyre zengőbb hangon száll az ének, olyan csodálatos tisztasággal és szépséggel, mintha ezer év távolságából, vagy a nagy ázsiai puszták mélyéből hangzanék.

Csodálatos ez a dal, óráig hallgatom ámulva, szinte könnyekig elérzékenyülve, szorongó torokkal. Dalok, amiket semmiféle gyűjtésből nem ismerek, semmiféle műsoron nem hallottam még. Dalok, amelyek arról a töről fakadtak, amelyről a vogul énekek, a cseremisz nóták. Dalok, amelyeket az első ütemekről boldog repeséssel ismer föl a magyar lélek, dalok, amelyek csak idelent hallhatók a mélyben, aratómunkások, sommások, napszámosok ajkáról.

A szomszédban megszólal a rádió. Egy hölgy énekel benne „magyar“ nótát. Cigány kíséri. És riadtan menekülök a szobámba.

A kétféle „magyar“ dalnak semmi, semmi köze egymáshoz. Hányszor megírtuk, elmondtuk már a magyar kultúréletnek ezt a rettenetes átkát. De hogy mit jelent a valóságban, micsoda rombolást, micsoda erkölcsi és esztétikai fertőt, azt csak akkor látja igazán az ember, ha el kell szenvednie, amint a majorból szálló csodálatos, tiszta, művészi énekbe durván, zörgőn, nyálasan és hazugul belevonít a rádióból az az úri „sírva-vigadás“, amit esténként százezrek hallgatnak elandalogva, gyönyör-

ködve, szentimentális érzékenységgel s dadogó magyarsággal. De hiába, nem lehet megszökni előle, nincs menekülés! Hiába hagyja ott az ember a várost, hiába kötözik olyan eldugott zugba, ahol petróleum ég a lámpában, hiába hagyja a rádióját Budapesten. Valahonnét, egyik, vagy másik szomszédból, közlőről, vagy távolról megindul a nyálas nyavalygás piszkos áradata, ömlik az érzelgés, a hazug andalgás, a puffedt álmagyarság, előnti mocsok hullámaival a mezők tiszta művészetének csodálatos hangjait, megfojtja zengését, fölborzolja az ép magyar idegeket, bekeni nyálával az őszinte gyönyörködést, mint az árvíz mocskos hulláma „zúgva-bógvé törí át a a „gátat“ s valóban elnyeli a magyar világ legtávolabbi csücskét is.

Miért kell ennek így lennie? Mi az oka annak, hogy ezen semmi erőhatalommal, jószándékkal, igaz erőfeszítéssel változtatni nem lehet? Micsoda fülük, miféle műveltségük, milyen vérük, milyen esztétikai érzékük van azoknak, akik a magyar rádiót a zenei ponyva, a zenei hazugság, a zenei erkölcstelenség terjesztőjévé teszik s ehhez a szerephez makacsul ragaszkodnak? Milyen erő kényszeríti őket a bősztítő műdalok, a Lehár-féle zenei giccs, Brodszky és Sas Náci szentszövetségének zenei „termelése“ tűzzel-vassal való terjesztésére? Miért oly lehetetlen a lelkiismeretük megmozdítása? Micsoda méreg szivakodott csontjuk velejébe, hogy már-már kihívó nyakassággal csakazértis szembeszálljanak a magyar szellemmel, e nép fenntartójával? Mely gonosz lélek burkolja őket cifrán csillogó üveggyöngyös, fiitteres palástjába, hogy nem látják a magyar föld egyszerű, hatalmas szépségeit? Miféle gyermekkor és nevelés dugja be a fülüket, hogy siketek legyenek az igaz magyar hangok zengése iránt? Ki magyarázza meg, hogy ezen a földön hiába minden magyarázat, jószándék, lelkesedés, áldozat és tisztaság, e zenei iszapáradat ellen gátat emelni nem lehet/Hogyan értsük meg, hogy cikkek, tanulmányok, előadások százai, ezrei látnak napvilágot a legcsekélyebb hatás nélkül? Hogy az egyre terjedő magyar népdalkultúra legszebb dalai sem mozdíthatják meg azokat, akik a legnagyobb kultúraterjesztő eszköz, a rádió felelős irányítói?

Ha egy-egy munkáscsapat megy el a házam előtt, ha egy-egy szekér zörög el s a pihenőre térő legények-

leányok énekelnek, nyomban ijedten elnémulnak, ha meglátnak a kerítés mögött. Szégyenlik magukat. Félnek, mint a bokrok között vidáman tilinkózó sárgarigó, a madarak legfélénkebbike. Tőlem félnek, az úriembertől. Elöttem szégyenlik magukat. Miattam némulnak meg. Nem csodálom. Azonosítanak azzal a lélekkel, amely a rádióból bömböl világgá. Nem vállalnak közösséget velem. Fájdalmas dolog, de igazuk van. Hiszen én magam tudom legjobban, milyen irtóztató, áthághatatlan szakadék tártong az úrinép lelke s az övék között...

*

Igen, az aratók és napszámosok dalolnak, nevetnek és mókáznak s én elrémülve olvasom Veres Péter megdöbbszentő könyvecskéjét, a *Gyepsor* címűt. Veres Péter remek író. Büszkék lehetünk reá. Ahogy leírja, hogyan szed téli tüzelőt a hóviharban a *Gyepsor* szegény lakója, ahogy megrajzolja a kiskondás tragikus alakját, bizvást beillenék a legnagyobb északi klasszikusok írásai közé. De vannak művei, amiket szüntelen ellentmondások között olvasok. És ismét szembeszállok azzal a véleményével, hogy a paraszt Magyarország minden részén egyforma, pláne: azonos. Szembeszállok azzal a fölfogásával, hogy a népművészet a polgári nevelés szülötte, azzal a makacs idegenkedéssel, amely szembeszáll a népművészet minden megnyilvánulásával s mereven elutasítja magától. Nem szeretem konok puritanizmusát abban a tekintetben sem, hogy csak azokat az erkölcsi normákat fogadja el általános, sőt kötelező érvényűnek, amelyek az ő hajdúsági vidékén uralkodnak. Azon az általam is jól ismert vidéken, ahol földigérő (polgári) klepetusban járnak az elnyűtt asszonyok, ahol a rideg szerszámokat nem szépíti egy-egy fölösleges faragás, vagy szín, ahol oly ritkán dalol a fiatalság s ahol a fonás-szövés gyönyörű művészetét nem ismeri a föld népe. Ez az a rideg paraszt, aki sohasem mereng el az életen túli kérdések misztériumán, aki kegyetlen haszonelv szerint iparkodik berendezni szűkös, cseppet sem hősi életét, aki nem fogy ki az irigységből, fenekedségből, átkozódásból, keserüségből és sivár reménytelenségből. Hogy ez a szegény nép *miképp s miért* jutott az embertelen érzelmi életnek e szikkadt sivatagába, bizonyára komoly és mély tanulmányt kívánna. Nyilván szerepe van benne a származásnak is: erős kún

település ez s a kun településeken mindenütt általános az érzelmi sivárságnak ez a verespéteri képe. Magát Veres Pétert is jellemzi ez a túlzott kún racionalizmus, ez a fantáziátlan érzelmi élet, ez a menekülés a kézzelfogható, észszerű tényekhez s a pusztá logikumhoz.

De ő maga is megvallja egyik írásában, hogy például a dunántúli, vagy a felvidéki parasztságot nem ismeri. De vájjon, ha ismerné, változtatna-e ez rajta? Kétkellem. Mint ahogy Móricz Zsigmond szellemén sem változtatott, hogy bejárta az országot s ismer másfajta embereket is a Felsőtiszavidékieken kívül. Veres Péter azonban tútesz Móricz Zsigmondon, mert Móricznál már szinte misztikus szerepe van az ösztönöknek: az önfenntartás és fajfenntartás ösztönének, az élet- és a halálösztönök Örök harcának. De Veres Péter ennyire sem kapcsolódik bele a világ transzcendentális erőinek áramlásába. Merveven áll az Alföld szikrázó, kemény napsütésében, lába alatt csak a megdolgozásra váró földet, feje fölött csak az esőt, vagy havat hozó felhőket látja, világképe szűk és szürke, minden művészi átélés híján való. Egyetlen sóvárgás él benne csak, ami kiemeli rettenetes individualizmusából: a hozzá hasonlókkal való azonosság érzése, az a vágy, hogy a szegény, nyomorult ridegparaszt társadalmi helyzetét megváltoztassa egy közös erőfeszítéssel. Ebben a vágyban, ebben a közösségérzetben is több azonban a logika, a józan ész szerepe, mint az érzelemé, a szívé.

Ridegparaszt tetőtől-talpig, ezt hangoztatja is. Képviselet egész fajtáját, osztályát. Mint író, ebben nagy, sőt félelmetes, mert ízig-vérig igaz. De vájjon nem nyerne-e, ha megismerné az ország másfajta parasztságát is? Ha fölmelegedne a szíve azok iránt is, akik merőben mások, mint amilyen az ő fajtájának és vidékének népe?

Vitába szállok Oláh Györggyel is, aki az *Egyedül vagyunk* júliusi számában „A költő és az új világ” címmel, mint mondja: távirati stílusban, de mindazonáltal két nagy oldalon vádolja a magyar írókat, hogy nem értették meg s nem hallották a korszerű, nacionalista Magyarország szavát. Vitába szállok vele, de nem azzal a büszke együttérzéssel, amivel Veres Péterrel vitázom. Bizonyára azért, mert a cikkben a magam bőréről is szó van.

Cikke elején megállapítja, hogy: „Akárhogy szépítjük is a dolgot, a tiszta szépirodalom egy kicsit mindenütt konfliktusba kerül az új, aktív nacionalista eszmékörrel és annak hordozóival, nem fújja úgy a harsonát, mint a francia forradalom után következő (helyesen: következett) szabadságmozgalmak vezéreinek. A múlt század nagy forradalmaiban a poétáké és az ügyvédeké volt a vezető szó. A mai nemzeti forradalmakat katonák, mérnökök, közgazdászok, saóval szakemberek irányítják. A költő, a leglázasabb, legforradalmárabb vérű is, duzzog ma, szorongással, idegenkedéssel követi az eseményeket ...“ S így tovább.

A mai nemzeti forradalmak természetének vázolója után jellemzi a zsidóság állásfoglalását a magyar irodalommal szemben s azt az irányító befolyást, amit reá gyakorolt, majd enyhe szermehányást tesz a keresztyén vezetőrétegnek „dzsentrifölénye, tudatlansága, érzéketlensége“ miatt, hogy befejező szakaszában megrója a „falukutató“ irodalmat: „... a falukutatók legbátrabbjai és legőszintébbjei sokszor olyan osztálygyűlöletbe tévednek, amely már tökéletesen ellentétben áll az új nacionalizmus osztályt nem ismerő testvériségével. Éppen a legbátrabb falukutatóknál találunk lapokat, ahol mindenki, akinek félholdnál nagyobb földje, hatszáz pengőnél több évi jövedelme van, sötét kapitalista, burzsoá gazember. Mi köze az ilyen forradalmiságnak az új német nemzeti forradalmakhoz?“ — kérdezi. Majd így fejezi be cikkét: „Vádbeszédeket kéne ebben a rovatban tartani a legmagyarabb, legtehetségesebb szépírók ellen is, ha nem tudnánk, hogy nem ők a hibásak. Ha nem tudnánk, hogy ők is csak egy beteg társadalom közösségi termékei. Ha a tudományos akadémia a maga huszonötmillió vagyonával évek óta semmi áldozatot nem hozott a népi sorból felvergődött, éhező magyar tehetségekért, hogyan várjuk, hogy azok forradalmisága ne tévedjen az osztálygyűlölet irányába! Hogyan várjuk szegény magyar szépírótól, hogy a közönség iránti érzéke ép és egészséges legyen?“

Ez a cikk summája.

A cikk első pillantásra tetszetős állításainak mindenestül és egyenként ellentmondok. Vádat is emelhetnék, de ettől elállók. Szívesebben választom a meggyőzést, mint a vádaskodást.

A cikkíró a szépirodalomtól nemcsak azért esik messze, mert maga nem szépíró, de mert irodalommal nem is igen foglalkozik s így egészen más kategóriákat alkalmaz a szépirodalom megítélésében, mint amelyeneket annak természete megkíván. Így merev, de mindamellett változékony politikai szempontból szól bele a szépirodalom dolgába. Az újságíró-politikus hajlamos arra, hogy az élet hullámverésének tajtékát figyelje, alkata nem engedi meg, hogy a mélybe szálljon.. Elnézőnek kell lennünk, ha megfélekedzik Széchenyi mérnökeiről, Görgey és Klapka hadmérnökeiről, magáról Görgeyről s társairól, e nagyszerű katona-szakemberekről s olyan egyszerű, könnyed képet alkot a múlt század forradalmának a valóságban sokkal sokrétűbb, sokkal bonyolultabb mozgalmairól és szereplőiről. Viszont másfelől oly játszi megfélekedzik az új költőkről és írókról Ady Endrétől Erdélyi Józsefíg, sőt mintha nem léteznék számára Szabó Dezső sem. Vájjon egyszeriben nem látná őket sehol? Most már csak katonát, mérnököt, közigazdászt, egyszerűval „szakembert“ lát az „aktív nacionalista forradalom“ mozgatói között?

Igen, a mai költő és író nagyrészt szorongással, idegenkedéssel követi az eseményeket. Ennek oka azonban az, hogy, ellentétben a cikkel, nem lát forradalmat. Nem tudom, mit ér „forradalmon“. Eddig hosszú esztendőkön át „ellenforradalomról“ írt és beszélt. Csak újabban, mióta a német sajtó Európa forradalmi átszervezéséről ír, használja a „forradalom“ szót. Az írók nagyrésze azonban tisztában van vele, mit jelent az egyik s mit a másik fogalom. Ezért megállapítja, hogy ami általában Európában, de különösképpen Magyarországon történik, nem forradalom. Hangsúlyozom, ez nem forradalom. Hogy forradalom — s számunkra, magyarok számára egy új élet feltételeinek, népünk megmaradásának és virágzásának megteremtése legyen, *többre, nagyobbra, a n^agyar lelkekben végbemenő gyökeres átalakulásra* volna szükség.

Ellenben, az igazi forradalom végbement már az irodalomban, tehát éppen ott, ahol meg Oláh nem látja. A gondolkodásbeli, erkölcsi, nyelvi, esztétikai, erkölcsi forradalom. Mindig hangoztattam s most is hangsúlyozom: a forradalom nem más, mint egy nép ősi életformái-

hoz — gondolkodásbeli, erkölcsi életformáihoz — való visszatérés, azoknak a dermedt, gátló formáknak a szét-törése és levetése a nép egyéniségének, virágzásának, szaporodásának és kulturális fejlődésének érdekében, amelyek időről-időre idegen elemekként reá alakodnak s természetes vérkeringését megfojtják. Az igazi forradalom tehát: *radikális konzervativizmus*. Minden idők forradalmának lélektanát Rousseau fejtette ki a *Le contract social* című művében, minden igazi forradalom ilyen indítókobokból támad. (Ha később eltér is eredeti céljától.) A jézusi forradalom, az emberiség legmélyebb forradalma a legmélyebben nyúlt le az emberi lélek ősi alapokon való megújulásának vágyába s a legnagyobb teret nyitotta (eredeti fogalmazásában) a harmonikusan kivirágzó életre.

Hogy mit értek én — s mit kell értenie minden igaz írónak és költőnek — „aktív nacionalista forradalom“ alatt, megértheti mindenki *Volt-e kompromisszum?* című cikkemből, amely a Honszeretet húszéves működéséről beszámoló könyvben jelent meg.

De illetéknéppen értelmezve a „forradalom“ fogalmát, vajjon miért nem látja meg a cikk a költőket és írókat, akik e forradalmat önmagukban végrehajtották s műveikben megfogalmazták. El kell olvasni, meg kell érteni őket. Itt hevernek az útfélen. Bennük van az új Magyarország képe, tessék meglátni. Tán mégsem a költők és írók az okai annak, hogy a „forradalmi“ eseményeket szorongással, idegenkedéssel követik. Tán ezeket az eseményeket nem látják annak, aminek Oláh György látja, — arról nem is szólván, hogy Magyarországon még anynyi sem mutatkozik, mint Európa egyéb részén.

Eltekintve e lényegbeli különbözéstől, számtalan részletkérdésben is jó okuk van a költőknek és íróknak a szorongásra és idegenkedésre. Látnunk kell például, hogy míg eleink a szabad sajtó első mámoros lázában dalolhattak és lelkesedhettek olyan eszmékért, amelyeket később a liberális kapitalizmus lépésről-lépésre megfojtott (lásd az Arany Jánost követő kor sötét kiábrándulásait, Tolnai Lajos, Arany László, Vajda János kétségbeesett tetemre-hívó műveit).

Míg eleink nyűgöktől szabadultak, minket napról-napra újabb, gyakran elképesztő nyűgök szorongatnak.

Lesújtja az írókat az is, hogy a szükségtelen kényszer egyre szorongatóbb s míg egyfelől a fórumokon magyar kultúráért, irodalomért, magyar szellemért lelkesednek és „áldozatoskodnak“, másfelől a legegységesebb, egy óra alatt elintézhető, de az igazi irodalmat fojtogató nehézségektől sem szabadítanak meg bennünket. Megírtam már, hogy a mai papírinséges időkben is huszonnyolc ponyvakiadvány jelenik meg hetenként, 2—6 ív terjedelemben. Milyen papírtömeg elfecsérlését jelenti ez az igazi irodalom, a kultúra halálos kárára! Hol itt az anyagzavalkodás követelményeinek érvényesítése? Nincs könyvkiadói törvényünk, nincs könyvkiadó-kamaránk. A magyar könyvkiadás rendészeti kérdés, nem pedig kulturális. Azt is látjuk, hogy válogatás nélkül felére csökkentek minden lapot, folyóiratot, így a legsavóvérebb gardenlaube-folyóiratok ugyanannyi papírt kapnak, mint a komoly, értékes kritikai és tudományos lapok. (Már amennyiben vannak.) A napilapok egyszerűen kisöpörték oldalairól az irodalmat. Kritikai élet nincs. Folyóiratot indítani lehetetlen, nem adnak engedélyt. „Egyesíteni kell az erőket“ — mondják, mintha valami fizikai munka elvégzéséről volna szó, — egyesítsük Németh Lászlót Harsányi Zsolttal, Erdélyi Józsefet Voinovich Gézával, Szabó Dezsőt Somogyváry Gyulával! Pedig eleven és pezsgő irodalmi élet csak ott lehetséges, ahol kényszertársítás helyett szabad szellemi versengés van. A szellemi élet nem búzagyárrá átalakítható nagybirtok. Így csak szellemi kényszeregyezéshez jutunk.

Azt is idegenkedve látja az író és költő, hogy abban a bizonyos „aktív nacionalista forradalomban“ csak minimális tér jut a szellem, a kultúra számára. Itt van például az átalakulást hirdető sajtó. Vájjon magához ölelte s öleli-e, dédelgeti-e, propagálja-e az igazi, tiszta magyar írókat? Terjeszti-e műveiket? Idézi-e őket? Síkra száll-e értük a közös vér, a közös nyelv, a közös kultúra parancsából és *jogán*? Védi-e őket gondjukban-bajukban? Nézzük csak, kiket hordoz, mint kivénhedt, gutaütött Szolimánokat a beveendő sáncok körül. Vájjon volt-e ennek a sajtónak egyetlen szava az ellen, hogy az Akadémia Vojnits-díját előbb Csathó Kálmán *Fűszer és csemegé-je*, majd Herczeg Ferenc irodalmi morál insanityben fogant *Utolsó tánc-a* kapta? Kikel-e az ellen, hogy míg a

hercegferenci esztétika *kettős szerepben* brillírozta Bajor Gizit a nemzet színpadán, egy másik szerző ugyanott négyzetremeli ezt az esztétikai üzem-trouvaillé-t s *négyes szerepet* ír Bajor Gizinek? Megkérdi-e ez az „aktív nacionalista“ sajtó a rádiót, hogy meddig rombolja még a magyar szellemet Lehár, Brodszky, Sas Náci s mások zenei ponyvájával, meddig „neveli“ a hallgatók százezreit *Sárgarigó fészékkel* s a többi Erdélyi Mihály üvöltő magyarkodásával és bárkultúrájával? Hát az irodalmi műsört mikor teszi ez a sajtó mérlegre vájjon? Volt-e elítélő szava a „magyar film“ jogcímén gyártott vásári ponyva, a *Gülbaba*, a *Bercsényi huszárok*, a *Göre Gábor visszatér*, a *Karosszék* s a többi „filmalkotás“ ellen? Mikor veszi észre, hogy saját hasábjait külföldi kalandorregényekkel tölti meg, miközben nincs helye magyar író műve számára? Tart-e komoly seregszemlét a szép számmal megjelenő magyar irodalmi alkotások fölött? Gyakorol-e szigorú bírálatot saját és testvérvállalatai pengős, meg félpengős tömegárucikkeivel szemben? Hagyjuk az Akadémiát az ő jól beosztott huszonöt milliójával, inkább kérdezzük meg, miért kellett megjelenniök például az én műveimnek is húsz éven át a Gombaszögi—Salusinszky—Vadnai trojka „gondozásában“? Itt vannak az idei Könyvnap páratlan értékei, vájjon mikor részesíti őket az „aktív nacionalista“ sajtó megérdemelt figyelemben? Hiszen még Oláh György is vádat emel ellenük a *Külön-posta* rovatban, ahelyett, hogy például Németh László kísértetiesen világos és mély művével, *A minőség forradalmával* foglalkoznék, *holott forradalmat keres*.

Nem, nekünk, íróknak, meg kell értenünk, hogy“ nem annyira „aktív“, mint inkább papírosnacionalizmus vesz körül bennünket, minden okunk megvan tehát, hogy szorongjunk és idegenkedjünk az értetlenségnek, ridegségnek abban a hangos világában, amit magyar közéletnek neveznek. Pedig, hangsúlyozom, az írók, költők itt vannak, dolgoznak, küzködnek, túrnek és hisznek. S tudomásul kell venni, — mint ahogy ők tudják, — hogy, ha majd csakugyan elkövetkezik a magyar élet átalakításának folyamata, *egyedül csak azokon a szellemi és erkölcsi utakon indulhat el, amiket költőink, íróink megállapítottak és kicövekeltek*. Mert míg sem Németországban, sem Olasz-, sem Spanyolországban nincs modern fórra-

dalmi irodalom — mert nincs! — addig Magyarország, ez a meggyötört, szegény, elkábított, élet-halálszorongások között élő kis ország, hasonlatosan a csodálatos Finnországhoz, modern, forradalmi, nemzeti irodalmat teremtett. Büszkének kell lennünk reá, ahelyett, hogy mindeütt — keressük!

Hagyjuk azt a vén marxista igazságot is, hogy „Ők is csak egy beteg társadalom közösségi termékei“. Mindnyájan azok vagyunk, de nem vagyok annyira materialista, hogy ne tudnám: megadatott nekünk a szárny, mely a beteg társadalom fölé emel bennünket — nemcsak írókat! — s nem pusztá „termékei“ vagyunk e társadalomnak, hanem tisztultabb eszmék, boldogabb emberi közösség hívői és hirdetői is. Hogy módunkban van a beteg társadalom széthulló formái közül kibontani az új társadalom, az új Magyarország gyenge csiráját, halványan serkedő szikleveleit. *Minden új társadalmi forma egy szétbomló régiből született.* Az első keresztyének a széthulló ókori s a betű formalizmusába dermedt zsidó közösség „termékei“ voltak, a Napkirály rothadt társadalmából támadt a francia forradalom hatalmas tüze Együtt születünk e beteg társadalomban valamennyien, de ki merné állítani, hogy kézlegyintéssel elintézhető, szárnalmas, tehetetlen „termékek“ vagyunk? Nem, az ember — nem termék. Az ember: *lélek*. Különösen nem a költő, az író, a művész.

Nem hagyhatom ellenvetés nélkül azt a vaskos tévedést sem, hogy a falukutatók ilyen, vagy olyan mértékben osztályharci szellemmel töltkeztek meg. A falukutatók legjobbjai valóban mintha osztálygyűlöletet sugároznának, de ez látszat. (A demagóg falukutatókkal nincs mit kezdenünk.) Ennek oka az, hogy az Oláh Györgytől is megénekelte „hárommillió koldus“ helyzetéből, az ő szemével nézi a társadalmat, tehát *alulról fölfelé*. Ne tévesszük össze a feljajduló lelküsermet szavát az osztálygyűlölettel! Vájjon Oláh György, aki annak idején oly turgenyevi erővel írta meg *Hárommillió koldus* című művét, szintén osztályharci szellemtől fütve írta? S Turgenyev tollát is az osztályharc szelleme indította az *Egy vadász iratai* megírására? (Pedig ettől a műtől datálódik az orosz jobbagyság felszabadulása, sőt, hogy szigorúak legyünk: a modern orosz forradalom.) Hát a pra-

voszláv és konzervatív Dosztojevszkij ugyanezért írta meg a *Bűn és bűnhődés*-ben a szegény lovacska agyonverését? Jó volna, ha e téren is tisztázná a cikkíró a fogalmakat, amelyekkel él. Mert néha osztályharcnak nevezik az alsó osztályok *Idényszerű védekezését* a felső osztályok lefelé irányuló osztályharcával szemben. De mi például Veres Péter műveiben az osztálygyűlölet, sőt osztályharc? A maga életét írja, nem túloz, nem szépít, nem hazudik. *Tényekről* vall, mint a Kor tanúja a Történelem ítélőszéke előtt. Hagyjuk a fennkölt szavakat az új, „aktív nemzeti forradalom” testvériességéről.

„Mi köze az ilyen forradalmiságnak az új német nemzeti forradalomhoz?” — veti fel a meglepő kérdést Oláh György. Semmi, — mondom én. A német forradalom: német, az olasz: olasz, az orosz: orosz. Én csak magyar forradalmat tudok elképzelni, kívánni és szolgálni, — ha már „forradalomról” beszélünk. „Nem a szocializmus testére szabott magyarságot, hanem a magyarság testére szabott szocializmust akarjuk” — írtam egyszer. Ez minden tekintetben érvényes. Én is író vagyok, Lagerlöf Zelma is író, de mi közünk egymáshoz? Vájjon én nem a magam egyéniségét fejezem ki s ő a magáét? így a két forradalom között is van egy leronthatatlan különbség, ha elfogadjuk, hogy a szomszédban csakugyan forradalom megy végbe: az, hogy a mienk magyar, az övék meg német. Dehát éppen ezért a magyar irodalom forradalmi tartalma egyelőre háttérbe szorul. Mert abban az „új aktív nacionalista forradalomban”, amiről a cikk szól, egyelőre elég szerényen érvényesül a vérében, szellemében, stílusában magyar szellem, s így a magyar költő és író is. Én nem német szempontból vizsgálom és mérem a magyar életjelenségeket. Magyar szempontból vizsgálom, magyar mértékkel mérem a német életjelenségeket is. Költő és író társaim ugyanígy cselekszenek. Műveink szelleme, szívdobogása, világszemlélete, hangja, nyelve magyar. Olyanannyira, hogy ma egy kissé korszerűtlen is. *Hogy korszerű legyen, el kell következnie a teljes, nvökeres politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális átalakulásnak.* Ha ez az idő elérkezik, kiderül, hogy helyükön vannak a költők és írók.

Ne bántson tehát, bennünket Oláh György, inkább legyen reánk büszke és jöjjön segítségünkre. Nyíltan és

világosan szólottam, bár talán szkeptikusabban, mint ő szeretné. De a költőt, az író *olvasni* kell, éjjel-nappal olvasni, elmerülve, csendben, magunkba nézve s magunkat folyton mérlegre téve. A baj éppen az, hogy manapság túlsókat írnak és beszélnek irodalomról, viszont annál kevesebbet olvasnak. S azt sem szabad elfelednünk, hogy nem az író dolga, hogy politikushoz, politikai mozgalomhoz csatlakozzék s azt szolgálja, hanem fordítva. Megismétlem, amit egyszer Imrédy Béla mély és igen emberi felszólalására válaszoltam: *mi írók, eleget tanultunk a politikusoktól, itt az ideje, hogy ők is tanuljanak mitőlünk.*

Ez nem szégyen. Ellenkezőleg ...

(A BELVÁROSI SZÍNHÁZ VÉGE)

1940. augusztus.

Kétségtelen, hogy régóta nem volt még mifelénk olyan kultúrbotrány, mint amilyen a Belvárosi Színház körül lejátszódik. Maga a pusztá tény csak annyi, hogy most szűnik meg egy színház, amely már másfél évvel ezelőtt a megszűnés állapotába jutott. Ez még önmagában nem volna rendkívüli eset. Színházak keletkeznek, színházak buknak, színigazgatók bukkannak fel, hol egy kávéház tulajdonosi irodájából, hogy egy bankári, vagy részvénytársasági igazgatói székéből, hol ennél irodalmibb környékről, igazgatók mennek, hol vissza kávéznak, bankárnak, hol vidéki rendezőnek. A lapok színházi hírvivata több-kevesebb izgalommal közli az eseményeket s az úgynevezett „színházi kultúra“ virágzik tovább. Ami azonban a Belvárosi Színház esetében több, mint pusztá esemény, sőt, ami ezt az eseményt kultúrbotránná teszi, az az a csodálatos politikai s többé-kevésbé kultúrpolitikai, az a felekezeti, faji és üzleti indulatörvénylés, amely e jobb sorsra méltó színházat körülkavarogja. A Belvárosi Színház ügye így kortünetté s egyben szomorúan magyar tünetté dagad.

Most, hogy a Színházat átveszi a Magyar Filmiroda híradómozsi céljaira, harcias cikkek tömege jelenik meg, viták támadnak, vádak és védelmi szózatok harsognak. A cikkek tömegéből kiemelkedik Kiss Ferencnek, a Szín-

művészeti Kamara elnökének tragikus nyilatkozata, valamint Gogolák Lajosnak a *Magyar Nemzet-ben* megjelent tájékoztalan, ám burkolt gyanúsításokkal és kárörvendő támadásokkal túlsúlyolt kolumnás cikke. Hogy tisztán lássunk a süllyesztőbe került színház ügyében, el kell mondanunk, miért és hogyan lett a Belvárosi Színház az, ami lett s miért és hogyan történt, hogy szomorú sorsa beteljesedett.

Tavaly télen a Belvárosi Színház igazgatója és tökése, Bárdos Arthur és Hermán dr. közölte az illetékes fórumokkal, hogy a színház fenntartásáról le kell mondania, mert a vállalkozás deficitjét nem tudja fedezni. Akkoriban volt ez, amikor a Színművészeti Kamara megalakulásával kapcsolatban a színházak vezetésében gyökeres változásokat követeitek. E változások részint elkedvetlenedést, részint megtorlást váltottak ki a színházak zsidó érdekeltségeiből. Attól lehetett tartani, hogy a budapesti színházak egy részét azért zárják be, mert a változott körülmények között a zsidó tőke nem lesz többé abban a helyzetben, hogy a színházakat irányítsa, más részét pedig azért, hogy a zsidóság megmutassa: nélküle nincs színház Budapesten. Hozzájárult a színházbezárási járványhoz a zsidó színészek nagy tömegének eltávolítása a színpadokról.

Az első színház, amely megszűnését bejelentette, a Belvárosi Színház volt. Deficitjét hozzávetőleg nyolcvan-százezer pengőre lehetett tenni, bár pontos szám nem állapítható meg, mert a hitelezők egész tömege szerepelt kisebb-nagyobb összegekkel. Bárdos és Hermán semmiképpen sem volt abban a helyzetben, hogy a zsidótörvényes, színművészeti kamarás világban továbbvezesse s újabb terhekkal tetézzé színházát. A Belvárosi Színház tehát odaállt a „halottak élére“, hogy megnyissa a „pusztulásnak indult budapesti színházi kultúra“ szomorú gyászmenetét.

Ezt azonban mindenképpen meg kellett akadályozni.

Egy mód kínálkozott csak: vegye át az állam a színházat, jelöltessen ki a Kamarával igazgatót, lássa el bizonyos minimális támogatással s így beállítva a nemzeti kultúra szolgálatába, a lassan-lassan öntudatosodó magyar közönségre támaszkodva teremtsen az irodalom, a színészek számára *nemzeti* és — tegyük hozzá: *népi* — jellegű munkateret.

Ma már nem titok, hogy így is történt. Névlegesen egy korlátolt felelősségű társaság alakult Bodócsy János, Antal Endre és Bodor György részvételével, *ez a társaság azonban csak fedőszerve volt az államnak* s arra szolgált, hogy a színházat kellő ellenőrzéssel, szabadsággal s egyéni felelősséggel vezesse. Ugyanekkor a Kamara Kiss Ferenc javaslatára, Patkós Györgyöt ajánlotta igazgatónak. De mert Patkós még nem bizonyította be igazgatói rátermettségét, igazgatótársul két tapasztalt kamarai tagot: Boray Lajost és Mihályfi Bélát állították mellé. A szükséges támogatást Imrédy miniszterelnök gyors és erélyes intézkedésére negyvenezer pengős összegben megkapták, az új vállalkozás tehát megindulhatott.

Megindulhatott, mert Patkós Györgynek a zsebében volt az én *Földindulás* című darabom. Darabomról többen tudtak. Nem árulok el titkot, ha megmondom, hogy ez volt az a darab, amelyre problémájánál, stílusánál, egész szelleménél fogva egy ilyen erősen nemzeti-népi szellemű vállalkozás építhetett s ami erkölcsileg is nemcsak igazolta, de szükségessé is tette az állami támogatást. Imrédy Béla, Zsindely Ferenc államtitkár, Haasz Aladár, de Kiss Ferenc is átlátta írói szándékom jelentőségét s Patkós, illetve a *Földindulás* mellé állt. Egyiküknek sem volt oka megbánásra, mert elmondhatom, hogy a Belvárosi Színház vezetősége az én darabomból élt az utolsó pillanatig.

Az új vállalkozás nem volt jogutódja a réginek, mint ezt a hitelezőknek a színház ellen indított pere jogerősen eldöntötte. Nem volt azért, mert arról volt szó, hogy egy megszűnt vállalat helyén maga az állam indít új vállalatot.

Emlékezetes még, hogy az új vezetőség az új darabbal milyen rendkívüli eredményt ért el. Darabomat jóval több, mint százezer ember nézte meg, a legkülönbözőbb társadalmi egyesületek, szervezetek álltak a *Földindulás* mellé. Hogy mennyire nem volt ez a siker az, aminek Gogolák szokott epés jellemzése mutatja, kitűnik a színház társulatának vidéki turnéjából. Minden városban, ahol a társulat megfordult, ezek rekedtek ki a színházból, külön autóbuszok vitték a környék falusi népét az előadásra, tomboló lelkesedés, ünneplés kísérte a színeseket, én pedig a társadalom minden osztályából tömegével kaptam a leveleket, írói pályám e legszebb kitüntette-

seit, a lelkük mélyéig megrendült emberektől. Paraszt- és úriasszonyok, rendőrök, magasrangú katonatisztek és közkatonák, minden felekezeti papok kerestek fel velünkkel, nem egyszer megrendítő vallomást téve életük tragédiáiról. Amikor *pedig* a hivatásos színészek befejezték munkájukat, az ország minden részében működelő társulatok keletkeztek s játszották — s játsszák ma is — darabomat istenhátamögötti kis falvakban is. Lelkes ifjak körütra indultak velem, volt olyan társaság, amely tizennyolc-húsz vagy még több faluban is megfordult a *Földindulással*. Ahol megjelentek, az egyszerű nép tódult a kezdetleges „színházba“, a primitív kulisszák között játszott darab megnézésére.

Nyugodt lelkiismerettel állapítom meg: a *Földindulás* valóban népi darab. *Kollektív dráma a szó mindenféle értelmében*. Patkós örök érdeme, hogy megérezte ennek a darabnak a jelentőségét, a színházé, hogy úgy adta elő, ahogyan előadta, a kormányé, hogy lehetővé tette és támogatta.

Életem egyik legboldogabb korszaka volt a *Földindulás* előkészítése. Igazi férfimunka volt. Körülöttünk rosszindulat, rágalomhadjárat, kajánság, cinikus jóslatok sziszegése, mérhetetlen irigység kavargott. A zsidó társadalmi szervezetek bojkottot rendeztek ellenem. Kikiáltottak mindennek, még plagizátornak is. De olyan művészek dolgoztak a színpadon, mint Páger Antal, ez a csodálatos magyarságú ember, Vaszary Piri, aki sohasem állott olyan közel ahhoz, hogy valóban a nemzet nagy színésze legyen, mint ekkor, Egyed Lenke, aki később a *Végrendelet* főszerepében igazi nagy tragikának bizonyult, a finom, okos Eszenyi Olga, a halk, egyszerű Boray Lajos, a nyers Mihályfi s a többi színész is, valamennyi egy igaz magyar ügy szolgálatában megnemesedve és megnöve. Hosszú Zoltán, a rendező, darabom minden mondatában elmélyült. Igen, ez szép munka volt. Összefortunk magyarságunk szolgálatában, népünk sorsában, lelkében, úgy éreztük, mintha Sztaniszlavszkij színházának munkásai volnánk. A legnagyobb feladatot tűztük magunk elé, hittük, hogy ebben a kicsiny, intim színházban, amely eleddig be messze esett a magyar nemzeti irodalomtól és színjátszástól, — ha volt is egy-egy kiváló előadása, mint pl. a *Szent Johannáé*, — igazi, meg nem alkuvó, korszerű,

minden ízében-porcikájában magyar művészetet teremtünk.

Ez a törekvésünk akkor is tiszteletreméltó lett volna, ha nem akarunk többet egy kis kísérleti színháznál, egy kis rendezői próbálkozásnál, egy kis stíluskérésnél. „Minden más táján a világnak“ tiszteletet, megbecsülést, elismerést érdemeltünk és kaptunk volna. Budapest társadalmának túlnyomó része s vele bizonyos entellektüel urak és hölgyek azonban, akik oly áhítatos rajongással tudtak leborulni a weimári Németország, vagy Paris extrém színpadi kísérletei előtt, akik elájultak a frakkba öltöztetett Hamlettől, cinikus fitymálásnál egyebet nem mutattak irántunk. Mindegy. Tudtuk^ — én legalább biztosan tudtam, — hogy amit teszünk, szent hittel, magyarságunk szeretetéből tesszük, munkánkat tehát siker koronázza. Így is lett.

*

Időközben azonban igen gyorsan megmutakoztak a Belvárosi Színház vezetőségének belső betegségei. Legelőször Bodor György dr., a kft. ügyvezetője vált meg a színháztól s lépett ki a társaságból is. Eladdig az ő ellenjegyzése nélkül kifizetés nem történhetett, szigorú rendet tartott a vállalkozás ügyeiben. Valóban, óraműpontossággal történt minden, — ami magyar színházi vállalkozásnál ismeretlen! A színház egykettőre visszanyerte hitelét, tekintélye teljes volt. Színészei, tisztviselői boldogan léptek be kapuján. Bodor és Patkós között azonban szüntelen nézeteltérések voltak az anyagi dolgok megítélésében, így Bodor jobbnak látta a visszavonulást. A társaságban Hosszú Zoltán lépett a helyébe.

Kitörték az ellentétek az igazgató-társak és Patkós között is, főképen féltékenységi okokból. Patkós nem tűrt beleszólást, véleményt, ellentmondást, bírálatot. Úgy érezte, holmi kis Mussolini lett belőle. (Nem ő az egyetlen, aki ebben a hibában szenved a színházak táján). Szépszerével megszűnt hát Mihályfi és Boray igazgatói, vagy tanácsadói szerepe is, leginkább azért, mert ők a Kamara ellenőrzését is jelentették. Mihályfi már-összel csak a *Földindulás* előadásain lépett fel, míg Boray megmaradt a színháznál állandóan szereplő művésznek.

Amikor tavaly ősszel a Belvárosi Színház a *Végrendelet* előadására készült, lényegesen megváltoztak te-

hát a személyi kapcsolatok. A színészek közül nem volt már ott Páger, Vaszary is jobbnak látta visszatérni a sokkal könnyebb műzsa szolgálatához, annál is inkább, mert e műzsa képviselői a Vaszary-fiúk voltak.

Bár Patkós körömszakadtáig tagadta, tudom, hogy *Végrendelet* című darabomra háromízben kapott szubven-
ciót a kormánytól. Ez volt az oka, hogy nyomban a *Föld-
indulás* után, — nagy kárára a *Végrendelet-nek* — elő-
adta. De más darabja, amire irodalmi, erkölcsi szempont-
ból egyaránt hivatkozhatott volna, nem akadt. így a
Földindulás több mint kétszázas előadás-sorozata brutá-
lisan ránehezedett a *Végrendelet-re* s ez a jobb sorsra
méltó művem nem érhetette meg a századik előadást sem.
Pedig — mint kritikásaim közül Possonyi László oly vi-
lágosan meglátta, — az a jelenet is, amelyben a hamis
esküt tett öreg parasztasszony a büntudat lépcsőin föl-
emelkedik a nagy igazsághoz: *oszd szét mindenedet és
úgy kövess engem*, megérte az előadást, ha több érték
nem lett volna is a darabban. (Eféle jeleneteket nem igen
láttam a „budapesti színpadi kultúra“ oly agyondicsért
remekai között...) Hogy pedig a nép mennyire megér-
tette ezt a darabot is, bizonyítják a falusi műkedvelő-
előadások, de a pestkörnyéki munkáselőadások is.

Patkósnak volt egy írója, aki egyben az új színházi
törekvést is jelentette. Ez az író én voltam. Némi igaz-
sággal mondták tehát rosszmájú irigyeink: a Belvárosi
Színház tulajdonképpen Kodolányi-színház. Én ezt semmi-
képpen nem akartam, Patkósból azonban — sajnos, —
hiányzott a képesség, hogy a magyar irodalommal, — de
bármiféle irodalommal is, — kapcsolatot teremtsen,
tartson fenn, tehetséges magyarokból képességük javát
kicsiholja, beléjük hitet, lelkesedést, ambíciót, kitartást
öntsön, a lappangó tehetségeket szeretettel, megértéssel
és alázattal felkutassa, a meglévőket meghódítsa. Csodá-
latos tulajdonsága volt, hogy csak az én műveim előtt ha-
jolt meg, mások munkája iránt a türelem legelemibb kö-
vetelményeit is nélkülözte. Ha mégis keresgélgni kezdett,
hiszen a feladat szorongatta, jobbra-balra kapkodott s bo-
gáncsként ragadtak rá a silányabb fajsúlyú emberek és
művek. Kísérteties érzékkel fedezte fel a giccset s ez a
tulajdonsága hónapról-hónapra dagadt. Végül ösztönös
színpadi érzékét megmagyarázhatatlan módon elvesz-
tette, a giccset iránti lelkesedés elefantiázisába esett s ez

elnyomta benne azokat a nyers, vidékről hozott jó tulajdonságait is, amelyek mint ismeretlen, szegény fiatalembert számomra szimpatikussá tették. A veszélyt láttam, tudtam, az egész gyönyörű kezdeményezés menthetetlenül elsorvad, segíteni is akartam a bajon. Többször felajánlottam, hogy olvasok, keresek a színház számára darabokat. Ajánlatomat elfogadta, de napirendre tért fölötte.

A *Végrendelet*, ha sikere nem is mérhető a *Földinduláséhoz*, tisztességes produkció volt. A következő darabokat azután már Patkós teljesen a maga feje és szíve szerint választotta, abból indulván ki, hogy jó üzletet csinál velük. *Holott jó üzletet csinálni a Belvárosiban egyszerűen lehetetlen volt.* Az az új közönség, amelyhez az új színház szólani akart, — s amelyhez szólania kellett, — egészen más volt, mint a régi közönség. *Mindenekelőtt szegény.* A helyáratat tehát lényegesen le kellett szállítani, hogy e szegény magyar réteg egyáltalában bemehessen a színházba. (Még így is erején felül áldozott!) De ha a Herman-féle Belvárosi Színház mintegy százezer pengő deficitet halmozott fel a sokkal gazdagabb zsidó közönség kiszolgálása mellett, mennyivel inkább deficitesnek kellett lennie az új vállalkozásnak! Emellett a nézőtér első széksorai úgyszólván állandóan üresen tátongtak. Páholyai szintén. A színháznak csak a hátrább eső helyei teltek meg, *mutatván annak a magyar rétegnek szociális helyzetét, amelynek mi, magyar írók, dolgozunk s amelyet egy eféle színház szolgál.* Hogy képzelte Patkós György, hogy bármiféle giccses, vagy üres tingli-tanglival meg tudja tölteni színházát az első sorokig s nyer a „bolton“, *holott akkor is rá kellett fizetnie, ha a nézőtér zsúfolásig megtelt!* Hiszen ezért vette át az állam, ezért folyósított szubvenciót! Ebből a támogatásból legfeljebb megtakarítani lehetett, mint ahogy tekintélyes megtakarítást ért el Bodor György szigorú, korrekt ügyvezetése. De nyereséget besöpörni! Részeg álomnak is képtelenség volt.

Olyan darabok következtek tehát, amelyeknek a színház eredeti céljához semmi közük sem volt. A színpad átalakult brettlivé. Patkós jobbra-balra szimpátiákat keresett, ahelyett, hogy írók keresett volna. Görcsösen szorította színháza színvonalát egyre lejjebb. A szubvenció, természetesen, ilyen körülmények között elmaradt. Vak makacssággal hozott színre olyan darabot, amely a szé-

les nemzeti rétegek helyett csupán botrányra, vagy szenzációra éhes pletykacsoportokat érdekelt. Más színházból régen kikopott darabot „zenésített“ meg s drámai színészeivel operettesdit játszattott. Miért? Hogy „keressen“ ...

Közben, természetesen a színház adósságai egyre nőttek. Végre elérkezett Patkós odáig, hogy egy „ismeretlen“ szerző háborús mutatványával öccse, Patkós Bertalan neve alatt, — nehogy a pénztárt le lehessen foglalni, — kivonult az Angolparkba. A mágneses patkó azonban ott ugyancsak nem vonzott tömegeket, földindulásról többé szó sem volt.

Patkós igazgatása az utolsó hónapokban fejvesztett kapkodássá lett. Eszmei és erkölcsi céljait cserbenhagyva, józan logikáját elvetve s a bukást előre látva, mindenáron „tartalékolásra“ törekedett, mint nem egyszer mondta. Hogy miből „tartalékol“, Isten tudja. Hiszen olyan kasszaraportokat tett elém is, amiktől elképedtem. A nézőtér tele volt, — vagy legalább is kétharmadrészen megtelt, — s a bruttó bevétel mégsem rúgott százhatvan-kétszáz pengőnél többre. Holott ha csak fejenként a kötelező egy pengőt fizették meg a jelenlevők, sokkal többnek kellett befolynia. Egy másik szerző színházi ügynöke panasolta ugyanezt a csodálatos tüneményt. Megtörtént, hogy Patkós boldogan tekintett végig a nézőtérre, de amikor a jelentést látta, fejéhez kapott „kétségbeesetten“ és „elszörnyedve“: a bevétel alig érte el a kétszáz pengőt. Hogy csinálta ezt, Isten tudja. „Országos volt a pusztulásban“, — mint József Attila mondja.

Én már a télen megszakítottam vele a személyes érintkezést. Sajnáltam őt, hiszen valaha, évekkkel ezelőtt, másnak láttam, mást vártam tőle. Hittem benne. Nyers, szerény, közvetlen, magyar mivoltában rokonszenvesebb volt számomra a magyar színházi világ sok raffinált, mindenkinél okosabb, gögös és „kulturált“ szakemberénél. És én voltam, aki mellé álltam a szegénység és ismeretlenség idején. Én írtam vele sorozatos cikkeket a Régi Nemzeti Színház ellen, így került Németh Antal mellé dramaturg-titkárnak. Baráti körömbe bevezettem, céljait magamévá tettem, nehézségeit egyengettem. Az én művem emelte az egész ország nemzeti közvéleményének tiszteletében olyan magasra, amilyenről magyar színigazgató sohasem álmodott. És mégis — bármily nehezemre

esett, — szakítanom kellett vele, mert megértettem, hogy nem képes következetesen járni az egyetlen úton, amely a magyar nép, a magyar kultúra szolgálatára kötelez.

*

Nem térek ki most szomorú tapasztalatokra, amiket Patkóssal kapcsolatban egyre gyakrabban tettem, maradjanak ezek az én keserű magánügyeim. Inkább foglalkozom néhány szóval Gogolák Lajos említett cikkével, mert magyar kortűnet. Az elmondottak után az olvasó világosabban belelát Gogolák indulataiba, céljaiba, cikkének hátsó kijárataiba. A cikk nem lepett meg, nemcsak, mert hozzászórtam már, hogy emberek, akik egész életük során egyetlen pozitív gondolatot vagy tettet nem csiholtak ki magukból s működésük abban merül ki, hogy mérhetetlen fölényrel bolygassák, kifogásolják, gúnyolják, dorongolják, amit mások *a maguk felelősségére*, a maguk hitével és munkájával alkottak, hanem mert ebben a társaságban is külön tapasztalataim vannak Gogolák Lajosról. Megkérdezhetném, mi címen okoskodik és gáncsol bele a Belvárosi Színház ügyébe, de tőle jogcímeiket kívánni meddő dolog volna.

Tájékozatlan cikke holmi általános kortörténeti és színházelméleti szólamok után csakhamar áttér a lényegre. Ezt az alcím mondja meg: „Mit jelent a ‚népies‘ színjátszás.“ Ezt írja:

„A *színházat* magát sajnáljuk most, nem a *mostani* Belvárosi Színházat. De egyben igen méltányoljuk a fiatal „népies“ igazgató nemes elhatározását, hogy a *Belváros előkelő korzózó közönségének* módot adott arra, hogy ilyen előkelő híradómozi puha zsöllyéinek ölen gyönyörködhessek a kor változó eseményeiben. A fiatal igazgató népi és szociális lobogókkal és „fajvédelmi“ színjátszási igényekkel érkezett. Éne, szociális és népi szempontjainak, fajvédő érzületének most is tanújelét adta: a Belváros előkelő közönségének szórakoztatásáról gondoskodott. Ez a még ma is jobb ízlésű közönség ugyanis kétségtelenül szívesebben megy az új híradómoziba, mint az egy év alatt nagy sikerrel irodalmiatlanított Belvárosi Színházba. Nagyon helyes volt tehát, hogy az előkelő ízlésű közönségnek, a korzó hölgyeinek és urainak a népies szellemű igazgató ilyen előnyös és kedves időtöltési és szórakozási lehetőséget nyújtott. A Belváros dinsztिंग-vált espressói és sörözői után, íme, az új híradómozi is

mindent megtesz olyan irányban, hogy az előkelő közönség édes fővárosunk szívében kellemesen érezze magát. De mi köze ennek mégis ahhoz a népies nemzeti programhoz, mellyel az igazgató, kitorve a Nemzeti Színház túlfűtött titkári szobájából, az irodalmi és színházi világ közérdeklődésének hippodromjára megérkezett?”

A cikk idézett szakaszából nemcsak a népi irodalom ellen sisteregnek a mérges gúny nyilai, amikor megjegyzi, hogy: „Ez a még ma is jobb ízlésű közönség kétségtelenül szívesebben megy az új híradómoziba, mint az egy év alatt nagy sikerrel irodalmiatlanított Belvárosi Színházba“, — holott az a közönség, amelynek ízléséről oly elismeréssel szól a cikkíró, Bárdos és Hermán közönsége volt, — hanem a „népies“ és „fajvédő“ szavak finom alkalmazásával semmibeveszi azt a több mint százezer főre rúgó *magyar tömeget* is, amely, igenis megnézte a „népi igazgató“ produkcióját, a *Földindulást*. Hagyjuk azonban a cikkíró részéről megszokott, személyem ellen irányuló cinikus célzásokat: a tény az, hogy a *Belvárosi Színház* a *Magyar Filmiroda* sokezer pengő *lelépési díj* ellenében vette át *Patkós Györgytől*, vitéz leveldi Kozma Miklós, illetve a Filmiroda címére kell tehát átutalnom Gogolák kajánul maró megjegyzéseit. Patkós bűne az, hogy elvesztegette a népi színjátszás munkahelyét, de a mozihoz csak annyi köze van, hogy Töreý Zoltán igazgatótól átvette a lelépési díjat.

Aztán így folytatja Gogolák:

„A dolog, valljuk be, egészen egyszerű. A Belvárosi Színházban egy év előtt történt változás, ma már világosan látható, nem szolgált magasabb művészi és irodalmi érdekeket. Szó se volt itt új színjátszásról és új művészetről, csak személyi elhelyezkedésről, sikeres és korszerű előretörésről. *Mára már a Kamara is nyilván sajnálja, hogy ez a „nemzeti“ és „népies“ jelszavakkal történt.* Ne értessünk félre: magunk is igen szükségesnek tartottuk mindig, hogy a budapesti színház levetközze ízléstelen és helytelen kinövéseit s jobban kifejezze az igazi Magyarországot. De az igazi magyarság és az igazi népiesség kifejezése korántsem lehet ürügy sem személyi törtetésre, aem pedig ordináreságra, új ízléstelenségekre. A budapesti színjátszásnak oly magas volt eddigi színvonala, hogy az nem lehet ezután sem tárgya mindenféle „vidéki“ és műkedvelő kísérletezésnek. Olyan színházak akarunk,

mely méltó Bajza József, Vörösmarty, Gyulai Pál szelleméhez. Nem tudunk arról, hogy a Belvárosi Színház új igazgatása alkalmazkodott volna ezekhez a hagyományokhoz. Ha ezek szellemében jött volna korszerű népi és nemzeti megújulás, nem következtek volna nyilván a mostani bajok. A *színház klasszikus*“ művészet: szigorú formákat, irodalmi hagyományokat, társadalmi és szellemi kötelességérzetet, ízlésben fegyelmet, egyéni extraturokban aszkézist követel. Minderről nem volt szó a Belvárosi Színháznál. Az alapvető szellemi kellékek híján pedig a színház új igazgatása hiába hivatkozott minduntalan „népiességre“, „magyarságra“, „új“ irányokra.“

„Nem volt itt semmi „népiesség“ — folytatja —, inkább csak sztentori kulisszahasogatás. *A Belvárosi Színház már eleve nem lehet „népi“ színház, már alkata is magasabbrendű irodalmi kamaraszínházi szerepre predesztinálta.* Nem „népi“ színjátszás az, ha népieskedő, kulisszahasogató darabokat játszunk szabadjegyes, betert, kirendelt közönség előtt. Ezt még nem ismerték fel nálunk azok, akik annyit beszélnek a színészet népi megújításáról. *A népies színjátszás nem vegyes értékű „népies“ darabok színpadrakényszerítése, hanem olyan nemes erő kifejtés, mely a világirodalom és a magyar irodalom klasszikusait, legnagyobbjait közel hozza a tanulni akaró, az igazi művészetet úgy szerető szegény emberekhez.* Mert van-e hübb, szebb közönsége a tiszta színjátszásnak, mint a dolgozók áhítatos tömegei? Ott van a Tisza Kálmán-téren, a proletárnegyedek határvonalán a Városi Színház óriási épülete, tessék ott rendezni igazi „népi“ előadásokat bevált nagy értékek bemutatásával, nagy emberi géniuszok nemes előadásával. Higgyék el, nagyobb eredménye lesz, mint mindenféle belvárosi „népies“ kísérletezésnek. De a „nép“ ürügyén a színjátszásból elalkudni az igazi irodalmat, a tiszta emberiséget: igazán nem méltó Thália papjaihoz, akiknek éppen a magas szellem, a szép emberség ábrázolására kellene törekedniük.“

Ezzel a szép tremolóval fejeződik be a cikk.

A gyermek is látja, alkalmi színházi kritikusunk és irodalmárunk hová néz és hová üt. A „nemes erő kifejtésre“, az irodalom „klasszikusaira“, a „tanulni vágyó, művészetet úgy szerető szegény emberekre“, a proletárnegyedek munkásaira néz és rajtam üt. Rajtam kéri, —

sőt követeli — számon, hogy a magyar színjátszás nem vetközte le kinövéseit, izléstelenségeit, rajtam követeli, a „jobban kifejezett“ magyarságot. Rajtam veri el a port, a „népiesen“. Fájdalmának oka azonban az, hogy visszaidézi emlékezetébe a régi Belvárosi Színházat, annak „finom alkatát“ és „magasrendű irodalmi szerepét“, elandalog Bárdosék szép világán, megbocsátva minden „törtét“, az „aszkézis“ minden hiányát e szent kultúrarajongóknak, akiken sem a „nemzetit“, sem a „magyart“ sohasem kérte számon. Továbbá az, hogy Hermanék bukásakor — ezért sem vádolja őket — a Kamara és Imrédy intézkedésére az állam átvette és legalább egyidőre megmentette a Belvárosi Színházat. Ő, amikor az átvétel történt, Gogolák nem sietett az új vállalkozás segítségére! Nem állott elő mély elméleti tudásával, irodalomrajongásával, hagyománytiszteletével. Nem követelte, hogy így, vagy amúgy, de nemzetivé, magyarrá kell fejleszteni a színházat. Nem háborgott azon, hogy a szegény, tanulni-vágyó munkásnépnek nincsenek színházai. Nem aggódott, liogy a Belvárosi „alkata“ és finom „irodalmi“ színvonala esetleg alacsonyabb lesz *annál a színvonalnál, amit Meller Rózsi jelentett*. (Nota bene: Bárdos egyízben velem akarta átíratni Meller Rózsi egyik „népies“ tárgyú művét, mert a kiváló „magyar“ író, mint írta: nem ismeri a népnyelvet... Egy-két százalékot is fizetett volna *névtelen* munkámért.) Gogolák azt sem tette, hogy teljes kritikusi, irodalmi és nemzeti páncélzatában kirozott volna akár a Vígsház, akár a Pesti, vagy a Magyar Színház nem egyszer irodalomtól is, magyarságtól is eléggé távoleső darabjai ellen. Sőt arra sem láttunk példát, hogy megsuhogtatta volna korbácsát éppen a Városi Színházban rendezett birkózóversenyek, boxmeccsek, vásári operettek fölött. Nem Gogolák nemes lélek: megvárja, amíg egy kulturális vállalkozás csődbe megy s csak akkor áll elő mély gondolataival, erkölcsi borzongásaival, fölemelő tanácsaival és lesújtó ítéleteivel. Akkor sem mindig. Bárdos és Hermán bukásakor hallgat...

De vájjon mikor sikerül végre megtudnom, mit is akar tulajdonképpen Gogolák? Olvasom külpolitikai cikkeit s nem jutok nyitjára, mi a véleménye. Olvastam néhány alkalmi könyvkritikáját: fogalmam sem volt, mit akar könyvtől, írótól. Újabban kirándulgatott néhány színházi főpróbára is: kritikái teljes homályban hagyták

véleményét. Íme, most megmondja, mi a népi színjátszás és mi nem az, de ki érti meg? Írásműveiben *efféle szempontokat hiába keresnénk*. Idézett cikkéből mindenesetre kitűnik, hogy fogalmait politikai és faji indulataira építgeti. De vájjon ülő-e az ilyen magatartás akkor, amikor sokkal többről, nagyobbról, szebből van szó, mint egy megszűnt színház kárörvendő nekrológia által a Színművészeti Kamarán, Kiss Ferenc jóhiszeműségén, Imrédy jószándékán, e sorok írójának irodalmi tevékenységén s egy sereg jóra való színészen való porverés? Illik-e nyílt és burkolt gúnyolódással illetni egy szép gondolatot, próbálkozást, főképp, ha az a próbálkozás *százvezrek legnemesebb érzéseivel, őszinte magábaszállásával, megtisztulással, magyarságának felismerésével járt?* Bizony, Gogolák csak Magyarországon, sőt csak Budapesten és csak bizonyosfajta kör számára írhat még. Vájjon mi volna az osztályrésze, ha ez a cikk, teszem azt, egy finn lapban jelent volna meg? (Ha megjelenhetett volna!)

*

Mert szomorú magyar tünet ez is, akárcsak a Belvárosi Színház bukása. Megvult a pódium, megvult az állami támogatás, megvultak az emberek s íme, mégis csúfos bukás lett belőle. A pódium összeomlott, az emberek szétrebbentek a „minden hiábavaló“ keserű érzésével szívükben. Ez hát az igazán szépet akaró magyar szándék sorsa? S hogy ez, *azért egyedül Patkóson a rettentő felelősség súlya*. „Bűnhődni fog“, — mint Kiss Ferenc mondja.

Hogy pedig az összeomlott szándékok, a becsületes munka romjain Gogolák káromolja boldogan a halotti éneket, az is jellemzően magyar kortünet...

F O R E D U L Ó N

(KASSÁN)

1938. december 4.

Különös érzés itt a Felvidéken, hogy nem lehet újsághoz jutni. Itt semmiféle hírforráshoz nem juthatsz *az okosan megszürt Felvidéki Magyar Hírlapon*, meg a nagyon is vidéki színvonalú helyi újságon kívül. Mi, anyaországbeliek, hajlandók vagyunk ezen bosszankodni. Hogyan, hát ennyire kiskorúnak nézik a Felvidéket? De a felvidékiek, bármennyire csodálkozunk is rajta, *helyeslik*. Elég nekik az, amit eddig is kaptak a magyar politikai életből. Ha még elolvasnák az Összes híreket mindenféle pártállású lapból s módjuk volna megtudni pontosan, ki mit nyilatkozott, mit tervez, amit mivel, talán kiábrándulnának a politikánkból.

Valljuk meg: *rettenetes hatása volt a Félvidéken annak az emlékezetes képviselőházi ülésnek*. Én megértem *Vay* bárót, hogy bocsánatot kért érte az egész parlament nevében a magyarságtól. Tárgyilagosan be kell látnunk, semmi sem árthatott volna jobban a magyar közélet és politikai élet hírnevének. Nem beszéltem olyannal, aki ne a legmélyebb elkeseredéssel nyilatkozott volna róla. Hát szükség volt erre? Hát csak ennyi politikai önuralma van a magyar honatyáknak?

De sürgősen térjünk más tárgyra. A város a nagy örömujjongás után éppen csak hogy kezd normálisan lélegzeni. Külső képe alig változott, ugyanaz a Batya-cipős, Nehera-ruhás tömeg sodródik az utcákon, ami azelőtt, a gyári futószalagon készült szabvány-öltözék émelítően egyformává teszi az embereket. Senkinek sincs így külsőre egyénisége. (Igaz, a nagy tömegben elterjesztett olcsó[^] Batya-cipőnek megvan az a haszna, hogy kevesebb a reuma és a tüdőbaj a falusi lakosság körében.) Es az utcákon meglepő a sok tétlen, tanácstalan ácsorgó. Csapatokba verődve lézengenek, tereferélnek, bámuldoznak, — mintha ünnepnap volna. Akár a váciutcai korzón. A *Magyar Párt* előtt nagy tömeget láttam megérkezésem esté-

jén. Mi van itt, népgyűlés? — kérdeztem a barátságos kocsi-
csist. — Nem, a Magyar Párt, — felelte. — No és tán
összejövetelt tartanak? — Nem, *ezek munkát lesnek.*

Kassa összekötő kapocs az Alföld és Észak, azaz
Morvaország, Lengyelország között. Délről a gabona, ser-
tés, szarvasmarha áradt fölfelé, Északról a vászon, posztó
s más iparcikk lefelé. *Most a véredényrendszert elvágják.*
Fölfelé elköttették az ütőereket, lefelé még nyitva hever-
nek s egyelőre alig szállítanak vért. A Kassa-Oberbergi
vasútvonalat három részre szakították. Kassa határszéli
város lett. Azt mondják, több mint húszezer cseh és szlo-
vák hagyta el. Hogy mit mívelt itt húszezer cseh, nem
tudom. Ennyi hivatalnok még a mi agyonbürokratizált
városainkban sem lehet. De való, hogy *Kisprága, ez az
újonnan épült városrész, teljesen üres, bent a városban is*
rengeteg az elhagyott lakás, sőt ház. Itt-ott kiürített, be-
deszkázott üzleteket is lehet látni. A színház kong az
ürességtől s a lap naponta közli a Színpartoló Bizottság
fölvívását, hogy támogassuk a magyar színészetet. (Igaz,
ez a magyar színészet sem tud okosabbat, mint afféle Er-
délyi Mihály-operetteket föltálatni, nesztek, a magyar kul-
túra.) A kávéházak eléggé tele vannak s ez meglepett.
Este kilenc után azonban alig lézeng valaki a szép barokk
utcákon s a villamos is aludni tér tíz után. A kaszárnyák-
ban felhangzó takarodó itt valóban takarodót jelent. Ez-
után mintha bezárnák a város kapuit, az élet kihal. El-
takarodnak a lézengők, ácsorgók az utcákról. S átveszi a
tücsök csendes birodalmát.

Mi lesz már most Kassa jövődje? Mit tud neki
nyújtani az anyaország? Vájjon lábrakap-e, pezsgésnek
indul-e a híres, régi kereskedés, ismét az a dobogó szív
iesz-e Kassa, amely szívja-löki Dél és Észak munkájának
gyümölcsét? *Ez a jövő problémája.* Azt hiszem azonban
nem járt messze az igazságtól az a vezetőember, laki Kas-
sának *Grác szerepét* szánta. A nyugdíjas, békés úriembe-
rek pihenőhelyének szerepét. Az olvasgató, kártyázzg&to,
söröző, politizáló, kertészkedő és sétáló kvietáltak váro-
sáét. Ahhoz, hogy Kassa ismét a régi életre pezsdüljön, az
kellene, *hogy helyreálljanak a természetes kereskedelmi*
utak Észak felé.

Ahogy ismerőseimmel járkálok a városban, mind-
untalan fölsóhajtanak, vagy fölkiáltanak: *hát megértük*

ezt is! Még mintha ma sem tudnák elhinni. Mintha álmországban járnának. — Az utolsó napok emlékeinek sötét, lidércnyomása most is a lelkükön terpeszkedik. Nem tudják elhinni, hogy magyar trombita zeneti az édesbús takarodót, hogy magyar huszárok lovai alatt csattog a kövezet, hogy kis zömök, vidám, hanyag magyar bakák sétifikálnak az utcákon. Hogy a csinos kassai lányok oldalán délceg, mutatós magyar tisztok pengetik a sarkantyút. Fülükben még vissza-visszarémlik a cseh tankok pokoli dübörgése, a repülőgépek bömbölő zúgása, a fegyverek ropogása. Nem egyszer láttam rémülten kitáguló szemeket. S hallottam a megkönnyebbült sóhajtást: *hála Istennek, megértük ezt is!*

Országvilág előtt zengenem kell a *cserkészek*, e nagyszerű, igaz magyar fiúk dicsőségét. — Amikor a csehek már elhagyták őrhelyeiket, ők vették át a város biztonsági és közlekedési szolgálatát. Árvalányhajas kalapban álltak az utcákon s dolgoztak. *Harminchat segélyhelyet tartottak fönn*. Ketten meg is sebesültek a csehek golyóitól. És el kell mondanom szomorú panaszukat is. *A nagy bevonulásból nem láthattak semmit!* Ifjú szívük egy életre el akarta tenni a fölemelő történelmi látványt — s a kapkodó rendezők olyan helyre állították őket, ahonnet semmit sem láthattak. Holott ígéretet kaptak a jó helyre. Hogy lehetne immár jóvátenni ezt a súlyos vétket? Hogy lehetne megajándékozni őket a történelmi pillanattal, amely örökre elmúlt? *Séliogy*, sajnos...

És a magyarruhás asszonyok. Több mint hatszáz asszony, aki előszedte a díszmagyart s ott akart pompázni a bevonuláson. *Reggel féltízkor bezárták őket a Dómba s délután kettőig nem eresztették ki*. Sokan elájultak a bezárt helyen. Fel kellett mosni őket. Ki tudja jóvátenni a kedves női szívek szörnyű csalódását, elrontott örömét, melyre oly nehezen s annyi ideig vártak? Ki tudná megvigasztalni őket? Nem tehetek róla, de az ilyesmi rettenetesen lesújt. Olyan kegyetlen dolog ez, mint sárba mártogatni egy kisgyermek ünnepi ruháját, ami ami először van rajta. Összetörni új játékát, mit a Jézuska hozott. Pofonverni akkor, amikor boldog örömmel, csókkal közeledik az anyjához...

Az írók között nagy bizonytalanságot, tájékozatlanságot láttam. Egyelőre semmivel sincsenek tisztában, nem

tudják, mi lesz a szerepük ezután. Sokan attól tartanak, hogy fel kell oldódnik a méretben is, súlyban *is* sokkal nagyobb magyar irodalom teljességében. Sokan, igen helyesen, hangoztatják, hogy *a felvidéki szellem igazi hivatását csak most fogja majd betölteni*. Most kell hozzáfogni az *erjesztés* munkájához. Az ő tágabb szociális felfogásuk, megértésük, a széles néprétegekkel való élményszerű kapcsolatuk, izgágaságtól és cicomák hiúságaitól mentes lelkiségük most kell, hogy meghozza a maga jótékony gyümölcseit. *Mert ők tisztábban, egyszerűbben, természetesebben s főképp bátrabban szemlélik a magyar világot, mint mi*. Húsz év nagy idő. Házasuló legény lett a gyermekből, aki akkor született. Felnőtt egy új nemzedék. Ezt az új nemzedéket már nem lehet rászoktatni a mi neobarokk életformáinkra, alázatos, csúszó-mászó szolgáltságunkra, a tekintélytiszteletnek arra a hazug képmutatására, aminek, sajnos, igen sok terhét kell elviselnünk. Vaskefével kefélték le úrról-parasztról húsz év elnyomói az osztálykülönbségeket. Néhány régivilágbeli öregúron kívül ennek a szellemnek alig van már képviselője. Ők egyenlők voltak magyarságukban, egyenlők az elnyomottságunkban, egyenlők az ellenállásban, akkor is, ha egyik ilyen, másik olyan politikai felfogás szerint szolgálta magyarságát. Nos, ennek a megpróbált felvidéki szellemnek, igenis, *sorsdöntő hivatása van Magyarországon*. Az írók, akik így látják a dolgokat, már tisztában is vannak jövendő út jukkái. Csak azt nem tudják, hogyan, miként lépjenek reá. Sok mindent, amit fontos volna ismerniök, nem ismernek. Most csöstül szórja eléjük az élet az új tapasztalatokat. S e tapasztalatok, tudjuk, nem is mindig lelkesítőek.

Gondolkodásuk egységesebb, mint a miénk, ami természetes. Kisebb területen, bezárva éltek, úgyszólván azonos feltételek alatt. Meglepő például a német kérdésben való tájékozottságuk s azonos véleményük. Általában annak ellenére, hogy magyar, vagy külföldi sajtó nem hatolhat be még hozzájuk, minden sorsdöntő kérdésben biztos, világos, jól megokolt ítéletük van. Következménye ez talán annak a politikai érzéknek, amelyre a cseh uralom alatt tettek szert?

Igen, a felvidéki irodalom fenn kívánja tartani különállását s ez helyes is. Kassát meg kívánják tartani,

mint a felvidéki kultúra központját, gyűjtőmedencéjét, de természetesen, bele kívánják vezetni a magyar irodalom bővebb vizeit is. *Csak mentse meg őket az Isten a konjunktúra-emberek testvériesülő dühétől!* Mert itt azt hiszik, hogy a Felvidéknek egyéb gondja-vágya sincs, mint tárt karokkal s nyitott pénztárcával várni az innen odaözönlő matiné-rendezőket, gyöngye piktorokat, hazafiságtól dühöngő rossz szobrászokat, kókler konferansziéket, álnépművészetben utazó ügynököket, fűzfafoétákat s más hasonló, az álművészet mocsarában virágzó lábimbókat. (Az egyik már fel akarja állítani német fehérhurkán nevelt szoboralakjainak *másolatát*, a másik előadásokat akar tartani, a harmadik már megnyitotta kiállítását, a negyedik négy nap alatt összecsapott szindarabot kivan rájuk sózni s mind az egyesülés boldog örömeinek önzetlen indítására.) Istenem, hogy fognak megszabadulni e siserehadtól, ha már igazolvány nélkül lehet utazni a Felvidékre?

És, persze, fölös számmal vannak most, akik igazolni szeretnék halálos magyarságukat. — Egyik úgy, hogy önmagát dicséri, kirakatba teszi, a másik úgy, hogy másokat bemárt, besúg. Mulatságos és jellemző eset volt az, amikor az egyik csehbérenc, részegséget tetteve háromszor-négyszer is elbóklászott az utcán egy ezredes előtt s hangosan rikkantotta: „Megmondtam azoknak a disznó cseheknek! Megmondtam az alávalóknak! Én megmondtam!” Az ezredes nyomban átlátott a képmutatón s undorral továbbment. De sokan részegnek tetteik most magukat, hogy tisztázzák szerepüket! Igen, ha nagy a hullámverés, sok a felszínen úszkáló tajték is. Majd lecsendesednek a hullámok, visszatér a rendszeres élet s a tajték, mely most felszínen locsog és köpköd, elmerül.

De mi lesz a földdel? Ez az, amit mindenki megkérdezett tőlem. Mi lesz az állam birtokába átment földekkel s mi lesz itt *az anyaországban?* Vájjon ott, a Felvidéken, csakugyan visszakapják földjüknek akár csak egy részét is a volt tulajdonosok? És vájjon itt, minálunk, nem fognak már sort keríteni a magyarság létét, fennmaradását jelentő földbirtokpolitikára? — Rettenetes halani ezt a sok tépelődő kérdést.

Egyáltalában sok kellemetlent tudnak ők kérdezni. Rusásztkóban, ukrán-párt például csak 4.1 százalék

szavazattal rendelkezett. A kárpátorosz föld most mégis tele van „ukrán terroristákkal“, mint lapjaink írják. Sőt újabb „ukrán csapatokat“ szállítottak oda a múlt héten. *Honnét egyszerre ez a sok „ukrán“? Honnét szállították őket oda?* 4.1 százalék ukránból ennyi terroristát lehet toborozni? Felelni erre sem lehet. Csak összenéznek s hallgatnak.

Igen, az ünnep elmúlt, itt vannak a hétköznapok. Ezer és ezer megoldásra váró feladattal. Eddig az volt a kérdések kérdése: *mikor kerül vissza Kassa*. Hála Istennek, ez már nem kérdés. Más kérdések horgadnak elénk most: *a munka, az életszínvonal, a földkérdés, a demokratikus közigazgatás, a kulturális élet sok-sok kérdése*. Ez az, amit „összehangolásnak“ neveznek. És bizony, sok olyan kérdés akad, amelyben *nekünk kell engednünk*, még akkor is, ha „a Felvidéket csatolták hozzánk s nem fordítva“, bármilyen kellemetlen legyen is ez némelyeknek!

(NYOLCSZÁZ HOLD FÖLD)

1938. nov. 13.

Olvastuk Esterházy János grófnak, a felvidéki *Magyar Párt* elnökének megrendítő kiáltványát, melyet a pozsonyi *Új Hírek* hasábjain tett közzé. Szívünk elszorult az együttérzés izgalmatól, szemünk elhomályosult a túlnan rekedt százezer magyar sorsának láttán, de bizakodás is támadt bennünk, mert a kiáltvány tele van bátorsággal, optimizmussal, harci kedvvel s nyomát sem mutatja *annak az alacsonyrendűségi érzésnek*, amelyet be gyakran támaszt mostanában némely magyarokban a mi „kisnép“ voltunk, szemben más, közeli népek mammutnagyságával. Valóban nem mindennapi lelkierő és belső egyensúlyozottság kell ahhoz, hogy valaki büszkén, letörttség nélkül vállalni merje egy százezer főnyi töredék-magyarság vezetését s hozzá olyan magyarságét, mely tele van keserőséggel, csalódottsággal és csüggedéssel. Egymilliós tömegeből százezres csoporttá zsugorodott a szlovákiai magyarság, öröme az itt élő millióknak, de végtelen bánátára az ottrekedt százezernek. És Esterházy János mégsem lamentál, nem panaszkodik s nem csügged. Egyenrangúnak tekinti töredék-népét a szlováksággal s föl-

ajánlja segítségét az emberi, békés, áldásos együttműködéshez.

Aki ezt a kiáltványt megfogalmazta és közzétette, ember a talpán. Férfi és magyar. Őt már az a hűsz esztendő formálta egész emberré, amely a szlovákiai magyarságot tisztábbá, bátrabbá tette az itt élőknél, az a hűsz esztendő, mely letépte a szemekről a káprázatokat, de *kiölte a szívekből a tétovázást és megalkuvást* is. Gondoljuk el, mit jelent optimistának és harcosnak maradni akkor is, amikor a vezető férfiú mögött ujjongva tér haza a tömeg s ő csak a maga emberségére és maroknyi kis csapatára támaszkodhat. Gondoljuk el, mit éreznek ők, amikor hallják a rádióban az ünneplő városok és falvak éljenriadalmát, a boldogság könnyeitől elfúló üdvözlő szavakat, a magyar csapatok lovainak szapora patkócsattogását ... s nem léphetik át a vörös ceruzával húzott vonalat, hogy testvéreikkel együtt ünnepeljenek. S mégis bíznak, mégis tudják, hogy érnek annyit, amennyit eddig értek, milliónyi társuk közösségében.

A magyar sajtó azonban — egy-két cikktől eltekintve —, nem szentelt kellő figyelmet annak az interjúnak, amit Esterházy János a Temps budapesti munkatársának, Maximé Beaufort-nak adott s amely a Temps egyik közeli számában jelent meg. Pedig ezek a szavak is megérdemelnének akkora nyilvánosságot, mint amelyet a drámai erejű kiáltvány kapott, mert nem kevesebb őszinteség, bátorság, tisztánlátás van bennük. Azt mondja Esterházy János, hogy valamikor ötezer holdja volt neki is, mint más szerencsés arisztokratáinknak s bár ma csak kétszázötven hold szántója és hatszáz hold erdeje maradt, *igen meg van elégedve*. Azt a megszívleendő tanácsot adja a magyarországi nagybirtokosoknak, — akik közül némelyiknek jóval több földje van ötezer holdnál —, *elégedjenek meg ők is nyolcszáz holddal*. Ne érezzék magukat elveszettnek, ha egy mélyreható társadalmi átalakulás, — mely el fog jönni —, megfosztja őket kiváltságos helyzetükből. Inkább fektessék a földjükért járó megváltási árat ipari vállalkozásba, higyjék el, egészséges dolgot cselekszenek. Ez a nyilatkozat rövid summája.

Nem tehetek róla, ez a nyilatkozat nekem még jobban tetszik a pozsonyi kiáltványnál is —, bár sokan nincsenek velem egy véleményen. Többek között egy másik,

igen ismert arisztokratánk, aki a múlt héten írt cikkében hangoztatta, hogy a visszacsatolt Felvidéken „legalább olyan mértékű“ földreformot kell végrehajtani, amilyen Magyarországon volt a háború után s még ehhez az óvatos tanácshoz is hozzáteszi, hogy „azonban a földbirtokos osztálytól újabb áldozatokat kívánni nem lehet.“ Íme, az egyik gróf a csehek uralma alatt élt húsz évig, *mint egy a millió közül*, hivatott vezéréként a milliónak, de sohasem különözve el magát táborától, a másik azalatt biztonságban élvezte ezerholdjait s bár ugyancsak politikai, sőt *demokratikus* politikai mozgalomban vezérkedik, bizony aligha érez együtt a milliókkal. Az egyik lemondott mindazokról a társadalmi és hatalmi előnyökről, amelyeket a békén élvezett ötezer hold jelent, a másik máris aggodódik, hogy a felszabaduló országrész gazdátlanul maradó telepes- és állami birtokain netán erőteljesebb „földreformot“ hajtanak végre, mint amilyen a háború után következett, máris tiltakozik a nagybirtokosok vállára gördítendő *áldozatok* ellen.

Íme, úgy látszik, itt nem változott semmi. Odaát Esterházy János büszkén vállalja százezer főnyi töredék-magyarország vezérséget s még csak kevesebbnek sem érzi e százezret az uralkodó népnél. Fennen hirdeti, hogy szörnyű veszteségei ellenére is *elégedettnek* érzi magát. Itt pedig fogvacogtató rémület dadog a „szociális telítettségű“ főúri cikkekben is ...

A „népi politika“ eszméinek minden következményét odaát vonták le, a trianoni határon túl, noha alig kérkedtek vele s nem itt, ahol tengernyi papiroost írtak tele a hirdetésével és meghasadásig hangoztatták mikrofonokba és megafónokba. A demokráciát odaát élték át a maga mélységében, ahol egy idegen hatalom kényszerített minden magyart azonos szűk keretek közé s nem itt, ahol már hallani sem tudjuk a „demokrácia“ szölamait, annyszor hangoztatták. Felvidéki grófnak és politikai vezérnek kell kimondania, hogy Magyarországon mélyreható társadalmi átalakulás fog következni s hogy igenis, *áldozatokat kell hozni*, áldozatokat, újabb és újabb áldozatokat a végletekig s azokon is túl... *és még elégedettnek is kell lenni azzal, ami megmarad*. Sőt, új vállalkozást kell kezdeni...

Élénk emlékezetünkben van még az a hajsza, amely-

ben Móricz Zsigmondot, a magyar föld nagy íróját részesítették a tekintetes, nemes és nemzeti vármegyék egyik cikke miatt. Emlékezzünk csak: Móricz Zsigmond azt írta annakidején, hogy a csehszlovákiai magyar ifjúság mélyebben magyar, mint a magyarországi. Őszintén nézi és vallja az életet, bátrabban vállalja, következetesebben szolgálja. És most, íme, Esterházy János tanítja ki nagybirtokos osztályunkat áldozathozatalból, sorsvállalásból, hitből, korszerűségből. És ottmarad a kis töredék-magyarorság élén, egy sorban vele, *primus inter pares*.

Most már fennen hirdethetjük, amit csak suttogva hirdethettünk ezelőtt, hogy igen, az a magyarság járt elől példamutatásban, az felelt meg a magyar népiség erkölcsi törvényeinek, a magas eszmei tartalomnak, amit a szó, magyarság, jelent. Az ő ifjúságuk vonult először tömegével az elhagyatott magyar falvakba, hogy elfogulatlan helyzetképet szerezzen, a mi falukutatóink csak sok-sok évvel később bátorkodtak ki a falura. Az ő tanult elemeik emelték ki a népkultúra kincseit, nem mint muzeális tárgyakat, idegenforgalmi látványosságot, hanem mint az önismeret tükréit, mint az egyetlen életforrást elhagyatottságukban és szorongattatásaikban. És íme, az ő grófjuk jutott el a valóságos áldozathozatal olyan magaslatára, amelyre ha eljut a mi előkelő társadalmi osztályunk is, megmenekültünk Trianon Mohácsától, de ha nem, az elkövetkező súlyos, — az eddiginél is súlyosabb! — megpróbáltatások alatt *össze fogunk rogyni*.

Kellemetlen, hogy a Felvidéken a mezőgazdasági munkásság munkaideje napi nyolc óra, holott mi tudományos ervek és tárgyilagos indokok alapján ezerszer bebizonyítottuk, hogy a mezőgazdaságban a munkaidő korlátozása lehetetlen. Bosszantó, hogy a gazdátlanul maradó telepes- és állami földek felé már ácsingózik a kiéhezett földnélküli tömeg, holott még szavazati jogot sem adhatunk a „szelek szárnyán vándorló hazátlanoknak“. *De mindezek ellenére talán csoda fog történni*. Szaporodni fog a, nép és nyomtalanul eltűnnek az egykés falvak száza, — mert tágitottunk a trianoni láncokon. Hatalmas hadseregünk is támad, csupa acélizmú, jóltáplált kemény legényből, anélkül, hogy a néptáplálkozáson, a néphigiénián változtatnánk. Nem kell „újabb áldozatokra gondolnunk“, minden megy immár magától, a bécsi csoda folytán. (*És*

ha egy csodát tett értünk a mi külön istenünk, miért ne tenne még százat?!)

Csodák azonban nem következnek. Most kell csak hozzáfognunk istenigazában a valóság megvizsgálásához, most kell megértenünk magunkat és sorsunkat, most kell még a tíz körmünkkel is kiásnunk a jövődönket. Hogy hogyan kell, megmutatta Esterházy János. Megmutatta egymillió magyar. S meg fogja mutatni a százezer főnyi ottmaradt, keseredett szívű, de nem hátráló s kétségbe nem eső töredék. Hősök voltak, még nagyobb hősök lesznek.

Vájjon csakugyan „nem gondolhatunk újabb áldozatok hozására?”

Nos, ha nem gondolhatunk, nem érdemeljük meg azt az egymillió magyart, aki most tért vissza hozzánk ujjongva, sírva, énekelve, zászlót lengetve a boldogság paroxizmusában!

(AZ ELSŐ FELVONÁS.)

1939. augusztus.

A függöny legördült, a tragédia első felvonása végétért. Most egy kis szünet következik, beszéljünk róla, hogyan írta meg a Végzet azt, amit láttunk. Első pillantásra úgy látszik: sem a tárgy, sem a feldolgozás módja nem új. A tragédia hőse, Lengyelország, eljárt-szotta már ezt a véres szerepet régebben is, majdnem ugyanígy.

Nagyjában így történt most is. Egy hatalmas szomszéddal szemben még csak meg tudta volna állani a helyét, de kettővel szemben el kellett volna buknia akkor is, ha gazdasági és társadalmi szervezete, vezető csoportjainak szelleme, kormányzatának eszközei és módszerei különbek lettek volna, mint amilyenek valójában voltak. Mert most, hogy a bukás már teljes, néhány vázlatos vonással megrajzolhatjuk a belső betegségeket, amelyek ezt a ropant kiterjedésű, majdnem harminchárom milliós országot az ellenállásra oly képtelenné tették.

Aki valaha járt Lengyelországban, elképedve láthatta már futólagos pillantásra is a rendkívül sok koldus, munkátlan, toprongyos ember lézengését a nap és

éjszaka minden órájában. Főképp akkor volt ez megdöbentő, ha észak felől, Finnországból, Ész- vagy Lettországból érkezett. S ki tudná valaha elfeledni, aki egyszer is látta, a roskadozó, elhagyott, rendetlen, piszkos falvakat a rengeteg erdőségek karéjában, a végeláthatatlan nagybirtokok peremén? A mélabús, szinte reménytelen riadtsággal összefutott házcsoportokat a süppedő utak mentén? A rosszkedvű, gyámoltalan, szinte gyermekes parasztokat, a tátottszemű ványadt gyerekeket, a szótlanul bámészkodó asszonyokat? A görhes lovakat, amint a két hosszú rúd között, a dugá íve alatt kedvetlenül baktatnak himpókos lábukkal, szőrük pedig fakó, mint a koszos macskáé? Ki tudná elfeledni Közép- és Kelet-Lengyelország földhözragadt, türelmes népét? Hogy mindez annyi évszázad tragikus fordulatai után is így festett, az elsősorban a tanulni nem, csak feledni tudó nagybirtokos osztály bűne volt. Az ezerholdak büszke uraié, akik oly szívesen rendeztek hetekig tartó medve- meg vad-disznó-vadászatokat birodalmukon s oly könnyelmű göggel legeltették szemüket a mezítlábas, vagy nyírfakéreg-bocskoros, alázatos hajtók seregén.

Pedig csak át kellett nézniök a határon, akár Litvániaiba, akár Lettországba, vagy távolabb, a kicsi Ész-országba, hogy mást lássanak s tanuljanak. Amikor ugyanis a véres harcok a Szovjettel lezárultak, ezek a maroknyi népek, okulva a történelmi eseményekből, radikális földreformot hajtottak végre, eltávolították a föld háromnegyed részét birtokló, alig három-négy százaléknyi kis idegen réteget s nyomban hozzáláttak a legszor- gabb szövetkezeti szervezéshez is.

Amit a lengyel vezetők tettek, az utolsó órákban tették, akkor is rosszul. Közvetlenül a háború kitörése előtt rendelték el például a határok mentén terpeszkedő nagybirtokok kisajátítását a parasztság javára...

Többízben átutaztam Kattovicén. A hatalmas szenes salakhegyek, az erdőként sorakozó gyárkémenyek, az egymást keresztező vasúti sínek, a szüntelen dolgozó daruk, az eget elborító füst képe mindig leverő hatással volt Teám. Faluról jött ember lévén, idegenkedtem a nagyipar reménytelennek tetsző tájaitól. De mindennél leverőbb volt számomra a munkásházaknak, e szörnyű, kormos, sűrű ketreceknek a látványa. A világ minden táján tet-

tek már valamit a munkások emberi lakásviszonyai érdekében. Csodálatos kollektív telepektől kezdve, kertes; kis házakig a formák egész skáláját végigkísérletezték. Ma már természetes, hogy a munkásnép számára fürdőket, sporttelepeket, kerteket, napfényes balkonokat, játszótéereket, napközi otthonokat, kultúrházakat teremtenek. Én, aki láttam a finnországi Tampere „üvegvárosát“, az esztétikailag elragadó, tiszta, világos gyárépületeket és munkásházakat, a kis kertes, pirosra festett családi otthonokat, szorongva bámultam a legnagyobb lengyel iparvidék szörnyű, szinte apokaliptikus sivárságát. Egy ízben akkor utaztam arra, amikor sztrájk volt. Utcákon, tereken, a műhelyek kapuiból sisakos, szuronyos katonák álltak s gépfegyvercsövek meredtek a hullámzó tömegekre.

Nemcsak Északra, Nyugatra is nézhetek volna a lengyel nép felelős vezetői. És láthatták volna, hogy a hatalmas erőkifejtésre gyürköző Németország, monokapitalizmusának megtartása ellenére is, mennyit tett a néptömegek jogos igényeinek kielégítésére, mennyi energiát fordított az utóbbi évtized alatt a kollektív életformák megvalósítására, a tömegek nevelésére, a javak legalább megközelítőleg igazságos elosztására.

Lengyelország vezető rétegei azonban könnyelműek voltak, mint a történelem során már annyiszor. Pilsudszky és több nagyszerű hívének puritánsága s ifjúságának tisztasága nem tudta megtörni a nyegle, felelőtlen szellem, a hanyagság, s főképp a gondolkodástól való rettegés átkát.

A sors kezükre bízott egy nagy, jóindulatú, engedelmes és hősi népet, kezükre bízott olyan kultúrértékeket, amelyek előtt fejet hajt a világ, egy olyan népleket, amely csodálatos színeivel, mélységével és szépségével páratlanul áll a népek között. Húsz esztendő adott a sors ennek a vezetőrétegnek, hogy a lelkiismeret parancsa szerint sáfárkodjék. És íme, nagybirtokosai vadásztak, gyönyörködtek az aratóünnepekben, itták a vodkát s kedélyesen süttették hasukat a napban. Kapitalistái, roppant szénmedencék, petróleumkutak, szövőgyárak, s e hatalmas föld nyersanyagainak biztos birtokában mitsem tettek a munkásság emberi sorsáért. Katonai vezetősége szónokolt, felvonulásokat rendezett, ahelyett, hogy a modern taktika dzsingiszkáni módszereivel törődött volna. Száz és

százezer névtelen lengyel hős fizetett ezért életével. Politikusai pedig végkép elveszítették az erőviszonyok helyes felismerésének mértékét s úgy vezették e kényes földrajzi helyzetben levő nemzetet, hogy végül egyszerre juttatták két hatalmas szomszéd malomkövei közé.

Most végignézhettek az elmúlt két évtized mulasztásainak szörnyű következményén. Rombadőlt városok és falvak, feltépett vasutak és hidak, kihült kémények, menekülő asszonyok és gyermekek, holttestekkel körülvett elhagyott útegek és dögölt lovak látványa tárul eléjük. Itt-ott a lengyel vér hősiessége még vadul véd egy-egy reménytelen fészket. Keletről, Nyugatról pedig az erő biztos fölényével lepik el a végtelen földeket s szomszédos hatalmak seregei. Hova lett Kattovice, hová Krakkó, Lódzs, Gdynia, hová a galíciai olajkutak?

A nép pedig, amely vérét habozás nélkül áldozatul vitte vezetői parancsára, most eldobva fegyverét, a fehér zászlókkal bevonuló szovjetcsapatok elé megy. A megszállás első napján kisajátítja az elmenekült földesurak birtokait, a nagyipar öngyilkos fejedelmeinek javait. Megnyitják a gabonarakárokat s termelési biztost állítanak a telepek élére.

A másik oldalon máris sűrögnek a munkások a lerombolt utakon és vasutakon, máris szállítják a vasat, cementet és gerendát, máris indulnak a vonatok, működik a posta és távíró, a germán szervezés máris hozzálátott, hogy a romok eltakarodjanak.

Az első felvonás lezárult, a függöny lehullott. Aki puhának, könnyűnek, léhának bizonyult, íme, a Sors egyetlen intésére letakarodott a nagyhatalmi színpadról. A halottakat pedig elviszik és eltemetik a dolgozós hétköznapok. Hogy mi lesz a tragédia folytatása — most ne firtassuk.

*(ERDÉLYBEN.)**1940. december.*

Legutóbb az író magárahagyatottságáról beszélgetünk. Szavaim kissé tán keserűbbek voltak a szokottnál, de magányosságomat is jobban éreztem, mint valaha. Most már resteltem gyöngeségemet, resteltem, hogy képtelkedtem a csendes, igaz magyar lelkek láthatatlan köz-társaságában. Mert íme, levelet kaptam Csikmindszent-ről, Dóczy Kálmánétól s ez a levél visszaadta hitemet s rámpirított: „Nem szabad kicsinyhitűnek lenned!”

„Messze-messze Pesttől, itt, egy távoli székely falucskában fekszem ágyamban, — mondja a levél. — Ég a gyertya, mellettem alszik másfél éves kis unokám és olvasom az Esti beszélgetést. Bizony, megkönnyeztem, hogy Bartók Béla el kellett menjen, mert meleget, levegőt nem érzett. S milyen jól esett, hogy másnak is fáj az eltávozása. És az utolsó Beszélgetés is az író magárahagyatottságáról. De az író Krisztus útját járja, az igazságért, szeretetért, a tisztaságért küzd. S így kell tudja, hogy ez sohasem könnyű, de a legnehezebb út. De nincs egyedül, százak, ezrek járnak csendben ezt az utat — itt mind a szegények, csak lélekben gazdagok.“

Aztán szívszorongatón meglepő szavakat ír: „S hogy könnyebb legyen, hogy közösséget és meleget érezzen, mi erőt, segítő indítást ad a továbbiakhoz, tessék, jöjjen el hozzánk. Most mindjárt. Az útirány: Kolozsvár—Beszterce, onnét autóbuszon Szászrégenig, ott a székely vasútra száll és jön Csíkszeredáig. Megírja, mikor érkezik és a kocsit várja az állomáson. Onnan nyolc kilométer Csikmindszent. Itt csend van, nyugalom, a csillagok tisztán ragyognak, a lelkekben áhítatos érzés és melegség, mintha oltár előtt állna a lélek. Fonóba járunk, dolgozunk, imádkozunk — s bízunk Istenben. Ha nem akar hozzánk jönni, egészen egyszerű háznál is kereshet szállást, bár mi is egészen egyszerűen élünk. Itt másképp nem is lehet. Ha ezt a lelkiséget megismeri, érezni fogja, hogy érdemes kitartani, dolgozni, mert itt is minden fel-szabadításra, segítségre néz ... Mint testvért várjuk, kérjük, ismerjen minket is.“

Némi kis rövidítéssel így szól az egyszerű levél.

Éppen Kolozsvárról érkeztem meg, amikor a levelet elolvastam. Csodálatos összejátszása a körülmények-

nek! Kolozsvárról jöttem, szívemben békével, megelégedéssel és büszkeséggel. Nyugodt és vidám voltam. Szemem előtt csillogva kergették egymást a Körösvölgy, a hegyek, a kis berenaházak, a puha hóval lepett utcák képei, még benne csengtek fülemben a lelkes-kedves fiatalok bizakodó hangjai, még zsongott bennem a vonat katonatogásának megnyugtató ritmusa — s asztalomon várt ez a levél, mint távoli üzenet, mint kézfogás, mint egy pohár meleg tej, mint egy falat ízes erdélyi kenyér. Várt, mint szelíd baráti szemrehányás. Lásd, — mondta a levél — lázadozol eleve elrendelt sorsod ellen, kényeskedsz, panaszkodol, kicsinyhitű vagy, egyedül érzed magad. Rádfonódott a gyávaság hálója, megkötözött, megfogott, mint vergődő, némán tatógó halat. Úgy érezted, partra dobott *egy* láthatatlan, kegyetlen kéz. Hiúságodban fáj, hogy az úgynevezett irodalmi élet, a kritika, a sajtó, a színpad, volt és megmaradt barátaid mellőznek. Elkeseredtél a képmutatás, a hazugságok, a törtetés láttán. De miért feledkeztél meg róluk, akikért élsz és dolgozol? Rólunk, a százakról és ezrekről, akik ugyanazt érezzük és gondoljuk, amit te? Miért nem érezted a mi láthatatlan kezünk szorítását, a népedőt? Miért hunyjad be szemedet a mi rádszegezett tekintetünk előtt? Hát vájjon neked is kedve sebb a tömjénezés, a társaság kínai finomsága, a díj, a koszorú, az ilyen-olyan lánc, az első hely a templomban, a farizeusok helye, mint a csendes szolgálat, amit már ifjúkorodban vállaltál — értünk?

Gyöngé az ember, ha úgy érzi, hogy magára hagyták.

S nyomban erős és nyugodt lesz, ha valahonnét, az Isten háta mögül levelet kap egy ismeretlen asszonytól, aki alvó unokája mellett gyertyafénynél olvassa üzeneteit.“

*

Nagyon nehezen jöttem el Kolozsvárról. Olyan nehezen, ahogy csak Finnországból jöttem el.

Nem jártam ott diákkorom óta. A román uralom idején nem tudtam rászánni magam, hogy odautazzam, féltem, hátha szétszaggatja valami a régi emlékeket, a vigyázva őrzött illúziókat. Sok álmom született a Monostori úton egy barátom szobáckájában. Barátom azóta

meghalt, nem akartam, hogy álmaim, ha csak részben is, meghaljanak. Rettegtem, hogy nem azt a Kolozsvárt látom viszont, amely diákkoromban magához ölelt.

S ugyanazt a Kolozsvárt találtam meg. Ugyanazt a barátot, nem is egy, hanem több alakban. Ugyanazokat az álmokat, ugyanazt a tiszta idealizmust és lelkes elszántságot. Amikor a Körös völgyén kilométerről-kilométerre felismertem a régi tájat, a régi sziklákat, a régi hidakat a folyón, mintha visszafelé utaztam volna a múltba. Mintha időgépen ültem s két évtizedet hátráltam volna az időben. Egy-egy alagúton átrobogva mintha múlt idők völgyeibe pillantottam volna. Itt fát raktak lassú mozgású, szótlán, harisnyás-kucsmás férfiak a vasúti kocsikba s újra fölfedeztem, hogy a kucsmájuk olyan, mint a hegyoldalakon guggoló házak magas, mohos teteteje, mint a kimagasló templomok toronyfödele. Milyen csodálatosan illenek ezek az emberek, ezek a háztetők a tájba! Milyen magától értetődő művészete a stílusegységnek! Nem fogytam ki az örvendezésből, a mély, megnyugtató vidámságból.

Minden lépten-nyomon történelem. Nemcsak a magam múltjába robogtam vissza, hanem a magyarságéba is. A történelem itt elevenen ható erő, nem romokba omlott vagy mesterségesen megdermesztett múlt. Oláh házak, — mondja mellettem valaki, holott dehogy román házak ezek! Ilyen házakban húzódtak meg Baján rombadöntött birodalmának a hegyekbe szivárgott hontalan avarjai, ilyenek látták a honfoglalókat, ilyenekben pihent meg s ivott egy kupa bivalytejet a fejedelmek vitéze. Most vonat kanyarog ott, ahol valaha Szent István lovagolt dzsidás csapatai élén, de a fonott sövények, a magas, mohos tetők s a kicsiny ablakszemek most is ugyanazok.

Birkák legelésznek a hesrvoldalon, a téli Nap szelíden melengeti őket. A „bacsa“ görbe botjára támaszkodva bámul az elrobogó vonat után. Derekán tüző, lábán bocskor. Ne mondjátok, hogy „bocskoros oláh“. Havasi mokány, ősei avarok voltak, s most is avar ő, noha egy kissé elkeveredett azóta magyarokkal, oláhokkal, eszegel-bolgárokkal. Értsétek meg a szívét, más szív az, mint a levantei fanariótákkal elfajzott, bizáncivá lett románoké.

Kolozsvár is ugyanaz, ami ezer esztendőnek előtte

volt. Egy darab történelem. Nagy méhsejt, évszázadról-évszázadra nőtt egy-két sejtecskével, de a régi sejtek ia romlatlanul megmaradtak, szorgalmas, névtelen méhek lakják: magyarok. Tiszta, erős levegő lengi át. És nemcsak elevenen ható történelem, eleven mítosz is. Fellegvára a hét vár közé tartozott, amelyet még a tündérek építették s amelyről Erdélyt Tündérkertnek nevezik. Mítosz és történelem él itt, összefonódva a modern élet mindennapi gondjaival, munkájával. S a történelem s a mesevé lett mítosz villódzó fényében egy-egy kis Ábel ballag nagy csizmában, vajszínű harisnyában, ködmönben, fején magas kucsmával, kezében görcsös bottal, szótlanul megáll a kirakatok előtt s te csodálkozol, hogy Tamási költészete nem költészet, hanem valóság. Mert elszokott a szemed attól, hogy mítoszt, történelmet és költészetet valóságnak láss.

Mi itt, a magunk hazájában, amelyet Magyarországnak mond az erdélyi ma is, mint valaha, az unió előtt, megpróbálunk történelmi tudatot verni a magyar társadalom fejébe. Magam is azon munkálkodom, hogy leásak eltűnt korok mély rétegeibe, fölemeljem s megmutassam nyolcszáz esztendő homályában a népet, az örök magyarságot. Megmutassam: lássátok, nem változott, benne s általa élünk ma is. Nézzetek szívetek mélyére, megtaláljátok az elmúlt nyolcszáz, vagy ezer esztendőt. Nézzetek még mélyebbre: meglátjátok magatokban Etelköz népét, Levédiáét, a kaukázusi időkét, az uráliakét. Nézzetek körül s figyeljete: Keleteurópa messzi vidékeiről ismerős dalokat hoz felétek a szél. A mi dalainkat. Hallgatózzatok csak: Mongóliáig zeng a mi dalunk, a cseremiszek földjéig zeng, Szibiria szegény, nyomorult, osztják, vogul halásztanyáiáig zeng és a finn tavakig muzsikál. Nyissátok ki a fületeket: a hevesmegeyi paraszt asszony ugyanolyan dallammal siratja halott fiát a koporsónál, ahogy az osztják. Építettünk páratlan palotát Esztergomban román művészettel, de nézete csak az oszlopfőket: kaukázusi palmetták díszítik s egy-egy kifaragott arc magyar tekintettel mosolyog rátok. Irtottuk a pogányságot. de a beteg gyermeket ma is úgy gyógyvítja a javasasszony, mint ezer évvel ezelőtt. Még papjaink is Boldogasszonynak nevezik Máriát s ha káromkodunk, s szidjuk ennek, vagy annak az istenét, a

hajdani kisisteneket emlegetjük elégedetlenül. Ha fohász-
kodva sóhajtunk: „édes jó Istenkém“, valamelyik jószágos
istenkénket idézzük. Bennünk van a múlt s benne vagyunk
az örök múltban. *Ébredjünk reá, építsünk reá.*

Mennyi jószándék, mennyi munka vész kárba mégis
minálunk. Alig jutottunk el az örök magarsághoz, máris
megjelennek a mohó, idegen kezek, hogy belénkfojtsák,
Erdélyben nem így van. Bizony, hiábavalók a sür-
gősen életbeléptetett kultúraellenes intézkedések, Erdély-
ben hatástalanok maradnak. *Itt a mítosz, a történelem és
a költészet: eleven erő.*

*

Alig tartózkodom néhány órája Kolozsvárott, máris
biztosan tudom, — és nem csupán hiszem —, hogy ne-
künk, ideát való magyaroknak, akik mítoszban, történe-
lemben és költészetben akarjuk feltámasztani Magyaror-
szágot, hatalmas szövetségesünk támadt. Mert jelenthet
a visszatért erdélyi rész a gazdasági életnek fát, sót, ezüst-
töt, gyümölcsöt, sajtot, fürdőt, jelenthet az állam bizton-
ságának stratégiai alapot, jelenthet a politikának párthí-
veket, képviselőket, főispánokat, polgármestereket, jelent-
het a tanult elemeknek közigazgatási, tanári, orvosi s
nem tudom még miféle állásokat, *az egész magyarság-
nak mégis a mítosz, a történelem, a költészet eleven egy-
ségét jelenti elsősorban.* Azt az erőforrást tehát, amiből
a magyar lelkiséget újjáépíthetjük, helyesebben: *vissza-
állíthatjuk.* A hivatalos szellemi élet, a felülről diktált
kulturpolitika, a magyarországi közép- és felsőosztály
cementként megdermedt szelleme ránehezedik majd Er-
délyre egész súlyával, tehetetlenségével, pállott lomha-
ságával és cifra „európaiságával“, a magyar lélek rop-
pant erővel feszesreti a ránehezedő kriptafödelet 1920 óta,
feszegeti, mint Ady idején sem jobban, feszegeti, mint a
múlt században Berzsenyi, Petőfi, Arany, Széchenyi s tár-
saik korában s ezután már nem kárhozik tovább tetsz-
halálra. Éppen, mert Erdély egy részét megszerez-
tük, semmi sem állíthatja meg többé a mélybe temetett
mag kicsírázását. Mert az „erdélyi szellemképpen az,
amit senki sem hangoztat: *mítosznak, költészetnek és
történelemnek eleven egysége,* életteremtő ereje.

Ez az, amit Erdélyben nem kell keresni, magya-
rázni, hirdetni, mert élő erő. Ez az, amit itt nekünk ke-

resnünk, magyaroznunk, hirdetnünk kell, mert túlságosan is elnyomta az az idegen, hibrid habarék, amit szeretünk „európai kultúrának“ nevezni s amivel fennen hivalkodunk.

*

Ó, megértjük mi egymást az erdélyi fiatalokkal. Mi nem félünk attól, hogy „sokan meg akarják tartani a partikuláris szellemet“. Tartsák csak meg, az éltetett bennünket is mindig, hogy volt egy nagy magyar medence, amely megtartotta. Az teremt bennünket most is újjá, helyesebben: az ad vissza mindnyájunkat magunknak.

Szobámban összegyűlnék fiatal barátaim. Reális kérdésekről szólnak, politikáról, társadalomról, kereskedelemről, de minden szavukat átfűti az idealizmus.

A „Méhkas“ intim, izléses kis könyvesboltjában elgondolkozhatom erről a harmóniáról. Főiskolások szövetkezete a „Méhkas“, azért szervezték, hogy a magyar ifjúságot minden szükséges támogatással ellássák. Erdélyi József szép tervére, a „Tücsök“-re gondolok, Húsz év alatt nem tudtunk olyan szövetkezetet szervezni, amely szegény magyar ifjúságunkat gazdasági eszközök útján — tehát kegyes állami támogatás, társadalmi kéregetés stb. mellőzésével — támogatta volna. Itt van ez a könyvesbolt. Az ajtó sűrűn nyílik és csukódik, a kiszolgálók alig győzik a munkát. Pedig nem vásárolhatsz silány könyvet. Itt nem hallod, hogy „az üzlet: üzlet“. És mégis üzlet, jó üzlet!

A „Méhkas“ rendező irodalmi esténket is a Diákházban.

Fiatal barátaim, tanuljatok a kolozsvári fiataloktól!

A hatalmas, jó térkihasználással, modern tetovilágítással tervezett, felszerelt teremben mintegy ezerkétszáz ember figyel és lelkesedik. A legélesebb szem, a legérzékenyebb ideg sem tapasztal kapkodást, rendetlenséget, zavart. Ez már magában is csoda számunkra. De nagyobb csodában is van részünk. A műsor szünetében a színpadra helyezett könyvárusító pultok körül munkába állnak a népviseletbe öltözött szép barna lányok s a közönség föltódul az emelvényre, körülvesz bennünket, a lányok vidáman, gyorsan, lelkesen adják a könyveket,

váltják a pénzt. Alig fél óra alatt mintegy száz kötetet kellett dedikálnom, de így sem lehetett a közönséget ki-elégíteni. Magyar Könyvnap az előadói emelvényen, Könyvnap a műsor szünetében!

Varázslat, amit ezek a fiúk, ezek a népviseletben sürgő-forgó leánykák mívelnek. A vén király azt mondja a szegény kondásnak: építs reggelre templomot az ablakom elé. S fölkerekednek a tündérek s reggelre csodálatos templomot építenek. Aztán eltűnnek ők is szemem elől a tömegben, nem tudom, ki volt közöttük Erzsike, ki volt Sáríka, ki volt Zsuzsa. De mi írók, szegény elhagyott pásztorfiúk, akiknek templomot kell építenünk a király parancsára, mert másként megölne, ámulva látjuk, hogy a kolozsvári tündérek csodálatos templomot építettek a hivatalos kultúra fennhéjázó várával szemben — és mi élünk. Élünk és győzünk.

Műsor végeztével négyenként ment a tömeg a ruhatárhoz, aki sorrakerült, elment, aki nem: várt. Várt végig a széles lépcsőkön hosszú sorban, csevegve, nevetgélve, türelmesen.

Ez öntudatos, úri, fegyelmezett magyar tömeg. Ilyen is van.

Cs. Szabó László az első előadó. Nagyon intelligens. Victor Hugóval kezdi. Én nem is tudom, mi mindent idéz Európából: történelmet, irodalmat, politikát. Nagyon, intelligens. A kispékek sorsáról beszél. Azt fejtegeti, hogy a nagypékek méltó ítéletet hajtottak végre a kispékeken, mert ezek nem töltötték be hivatásukat. *Túlságosan sokat foglalkoztak történelmükkel.* Nem is tudom, mi mindent mond. Nagyon intelligens. Szégyenlem magamat, hogy én mindenütt csak a magam szerény gondolataival tudok előállani.

Veres Péter nem szégyenli, hogy szintén csak a maga gondolatait mondja. Csodálatos fölény árad belőle, ahogy megjelenik csizmásan, paraszti gúnyjában a tomboló tömeg előtt s szelíd nyugalommal, csillogó tekintetében finom humorral végignézi a fejek ezre fölött. Logikája könnyedén zúz össze minden ellenállást. Minden szaván érzik, hogy belőle a nép szól. Egyszerű, világos, pengeéles hasonlatai, következtetései olyan természetesek, mint a paraszti élet. Majd minden mondatát zengő taps, boldog

nevetés, fölsattanó helyeslés fogadja. Hajlékony gúny, öntudatos szerénység, hatalmasan áttekintett látókör, a gondolatok szerves összeillesztése, ez az, amit nem győzők benne csodálni, miközben kissé hangos szavát hallgatom. A parasztság jövőjéről szól s mindenki fölszabadultan érzi, hogy valamennyiünkről, az egész magyarságról szól.

Németh László nemes pátosszal mond súlyos igazságokat. *Kisebbségből kisebbségbe* kerültk, erdélyiek, — fejtegeti, — mert Magyarországon mi vagyunk a kisebbség, akik a népet jelentjük. Kemény szavak ezek, de hogy megéri a tömeg! Hogy figyel, hogy issza felszálló, szinte láztól fűtött szavait. S azt, amit ők mondanak, a költészet magasságába emeli a virágszerűen finom kis Kulcsár Irma versmondása. Erdélyi, Sinka versei tüzes nyelveként szállnak a közönségre. Mennyire egyek vagyunk mindnyájan, — Németh, Veres, Erdélyi, Sinka — ha nehéz életünkben bántottuk vagy bántjuk is egymást, mennyire egyek vagyunk a magyar zenével, építészettel, Boda Oábor szobraival, Csók István, Egry, Szőnyi festészetével s azokkal az írókkal, akik nincsenek itt: Móricz Zsigmonddal, Szabó Dezsővel. Mennyire ugyanaz a lélek vagyunk mindnyájan, amely a Visztulától, a Lajtától keletre zengi csodálatos dalát!

*

Szívszorogató pillanat, amikor a finn eszten zsúfolttságig megtelt teremben a közönség elé állok. Féltém s mindig félek ettől a pillanattól. Most különösképpen nehezemre esett, napról-napra reméltem, megbetegszem, vagy hóvihár teszi lehetetlenné az utazást. De amikor felmegvek *az* emelvényre, rázműdul a fiatalság szeretete. Rázműdúi és elborít. Harsog, zeng és dübörög a taps. Ragyognak a szemek, kipirulnak az arcok. Nekem szól ez a szeretetorkán, vagy Suominak? Mindegy. Nem dolgoztam hiába.

A magammal vitt kézirat a zsebemben maradt. Toromat fojtogatja a könny, szeretném magamhoz ölelni Kolozsvár fiait és leányait, szeretnék leülni köztük a földre s beszélni, beszélni nekik a finn ifjúságról, *amelyhez annyira hasonlítanak*. Aztán mégis uralkodom magamon és beszélni kezdek. Az első sorban ülő előkelőségek számára kemény beszéd egy kissé. De a fiatalok megérte-

nek. Aminthogy megértették a *Földindulást* is, hiába szerveztek ellene sajtóhadjáratot azok az erdélyi urak, akiknek minden lépését iparkodtam megkönnyíteni ideát.

De ez a szeretetáradás elmossa a harag, vagy a bőszerűzés tisztátalanságát, úgy állok a tömeg előtt, mint az Isten előtt, szívemet forró szeretet önti el, minden igaz szándékom igazolva van, minden ellenséges erő, vagy egyén, minden mellőztetés nyomorúságos epizóddá válik. Nyugodt vagyok, erős. Egy azokkal, akikhez szólok.

„Ha ezt a lelkeséget megismeri, érezni fogja, hogy érdemes kitartani, dolgozni, mert itt is minden felszabadításra, segítségre vár... Mint testvért várjuk...” — írja Dóczy Kálmánné az idézett levélben.

*

Reggel hull a hó, Kolozsvár puha, csillogó lepelbe burkolózik. Száncsengők csilingelnek, a harangszó úgy zeng, mintha mélyhangú zenekar zendülne meg a fellegek mögött. Barátom, akivel feledhetetlen időket töltöttem Finnországban, boldogan fölkiált — finnül —: „Hát nem egészen olyan, mintha Suomiban volnánk?!“ Igen, egészen olyan. Vidám, csendes, tiszta a város. Főként tiszta. *Magyarságában, nyelvében, életmódjában, szellemében tiszta.* Fürödni lehet benne.

Most megértjük, hogy az erdélyiek miért oly gyanakvók, rejtőzők, ravaszkodók itt minálunk. Megértjük, hogy néha miért oly kíméletlenek is irányunkban. Miért néznél?: le bennünket. Félnék tőlünk. Nem bíznak bennünk. Elkészülnek minden csalódásra, csalattatásra. Romlottaknak éreznek minket.

Távol Budapest mérgezett légkörétől, mérgezett kereskedelmi, politikai, szellemi életétől, egészen mások. Mert otthon vannak.

Mi is megváltozunk Erdélyben. Mint akik hazatérünk, levetjük páncélzatunkat, helyreigazítjuk keserű, vagy ámító arcvonásainkat, lazára eresztjük ugrásra kész inainkat. Nem rettegünk a hazugságoktól, nem várunk támadásokat. Otthon vagyunk, egymásé és a magunké vagyunk. Tiszták vagyunk.

*

A vonat süvöltő szélben vágat a hólepte Alföldön át. Leheletemmel tenyérnyi helyen megolvastom az ablak

jégvirágait s kibámulok az éjszakába. Szeretem az Alföldet, ezt a vad, végtelen szteppét, sohasem értettem Ady megvető jajongásait. „Fut a vonat az éjbe“ — s kint vad szél sodorja a havat. Sehol egy lélek, sehol egy fénypont a dermesztő tanyaházakban.

Békülünk csak meg magunkkal. Ez is mi vagyunk. Fátlan, kietlen pusztaság, szétszórt, halott tanyák, süvöltő szél, hóvihar. Nézzük a magunk szemével: milyen hatalmas, milyen végtelen, milyen vad és ősi! Minek szégyenlenénk? A Boul' Miche'-en most idegen csizmák dübörögnek, ha megújulást akarunk, nincs mit keresnünk Ady Bakonyában. A Fény Városa sötétben didereg, nézzünk körül idehaza. Nincs miért „nyugati őrjáratokat“ és „doweri átkeléseket“ végeznünk. *Itthon van őrizni valónk*, itthon kell átkelnünk — s nem magányosan, kiváltságos személyekként, hanem népestül-mindenestül — *a magunk igazi hazájába*. „Zúgjátok hát, tél szelei, az örök nyár dalait“ jut eszembe Erdélyi József két sora s nyugodtan nézek ki a hóviharba.

EGYEDÜL A VILÁGGAL

(HALANDÓ EMBEREK,)

1925. december 1.

Legújabb regényemmel — sajnos — nagyon sok érzékenységet kavartam fel s nem volt számomra meglepetés az első hatalmas terjedelmű fenyegető-levél. Tagadhatatlan, hogy egynémely figurámban sokan magukra ismerhetnek s bármilyen fájdalmas is legyen ez a körülmény azokra, akik elé így szinte tükröt tartottam, mégis *meg* kell lennie. Mert százszor is nekem van igazam és mindig az írónak van igaza, aki *nem formálhat meg légtüres térben lebegő ködalakokat*, hanem azok közül a verés hús emberek közül választja ki hőseit, akik ebben a szomorú és mocskos életben körüláncolják.

Szerintem az nem is kérdés, hogy van-e joga az írónak ahhoz a kegyetlen és következetes ítélethez, amit írásaiban az emberek és önmaga felett gyakorol. Minthogy magamról van szó s a magam dolgát egyszersmind közérdeknek érzem, nyugodtan kell a fenyegetéseket is abba a ládikóba zárnom, amely haszontalan emlékeimet őrizi. Mert az emberek halandók, de örökkévalók azok az igazságok, *amelyeket halandó testük magába zár*. Az író eze-
&et a rejtett igazságokat s azoknak különböző kapcsolatát hüvelyezgeti ki regényeiben s nem mondhat le arról a hivatásáról, hogy a halandó ember elmúlása után is látthatóvá és világossá válják az igazság. Az a Fentős Manó ikörorvos, aki regényemben feketéjét kevergeti és puritán-ságát hangoztatja, *meghal, de megmarad az esendő testen túli örök igazság*, amely inkarnálódott benne s tovább él a kinyomtatott könyvek lapjain. Az az egymásbafonódó zürzavaros érdek, rokonság, vágy és félelem, amely az eredeti díszpéldányokat egymáshoz kötözte, elmúlik és kiegyenlítődik a halálban, *de örökké él és hat a szellem, amely őket mozgatta* s amely szellemet az író megörökített. Mit cselekszem én, amit a fenyegetőlevelek írói nem tudnak megbocsátani? örökkévalóvá teszem, egyetemessé alakítom azt, ami az ő életükben esetleges, individuális volt. Látniok kell, hogy napról-napra változó és a halál

felé bukdácsoló alakjukban milyen örök szellem nyilatkozik meg s *ők akkor sem szabadulhatnak meg tőle, ha a sírban porladnak*, mert az író alkotásában kérlelhetetlenül és kegyetlenül össze vannak kötözve, láncolva mindörökké a logika erejével és a szigorú, elfogulatlan ítélet bilincseivel.

Mindnyájan tudjuk, hogy Mikszáthnak is akadtak kellemetlenségei egy-egy megörökített embertípus miatt. Itt van aztán Strindberg esete, akiről feljegyezték, hogy eredeti koncepcióiban még a modellül választott egyének neveit is meghagyta s csak később változtatta meg, mert érezte, hogy minden ember, minden egyéniség kozmikus, önmagába zárt egység lévén, még a név is szigorúan determinált valami s fontos az egyén sorsának és jellemének karakterisztikumai között. De Strindberg őszintesége és nyíltsága még ennyivel sem elégedett meg. Naplószerű feljegyzéseiben, a híres *Egy lélek fejlődése* című műben a legnagyobb meztelenséggel tárta embertársai elé élete minden intim és fontos mozzanatát s nem hallgatott el semmit sem hiúságból, sem félelemből. Számptalan kellemetlensége volt emiatt, de ki merné állítani, hogy *Strindbergnek nem, volt igaza?* Hiszen mindazok, akiket műveiben feldolgozott, meghaltak már, elporladt a kéz is, amely papírra vetette életük folyását, de ma is él és élni fog még sokáig az igazság, amely *megnyilvánult a halandó emberek halandó porhüvelyének lárvájában*. Elültek a fenyegetőzések, a keserűségek, a tükörben magukat meglátók dühöngései, mint ahogy megszűnt földi életük. Ami esetleges, individuális volt: meghalt, ami örök: él és élni fog.

A mostanában nálunk is ismeretessé vált kiváló angol író: S. Maugham egyik regényében egy Kínában élő angol nagykövet viselt dolgait tárgyalja s az író még „arra sem vett fáradságot magának“ (mint mondani szokás), hogy az eredeti neveket megváltoztassa. Országos botrány lett a regény nyomán, a bíróság kötelezte Maughamet, hogy a neveket megváltoztassa s ez meg is történt.

A példákat mind a magyar, mind a külföldi irodalomból a végtelenségig idézhetném. Felsorolhatnék *nagy festőket*, akik koruk egy-két férfiát akaratak ellenére megörökítették vásznaikon, sőt *templomok falain*, vagy

oltárképen. De a példák feleslegesek a belső meggyőződés mellett: az író igenis megörökítheti mindazokat az arcokat és jellemeket, akikkel valaha találkozott s akik különsképpen jellemzik az életét s azt a kort, amelyet megörökít. Arról pedig én csakugyan nem tehetek, hogy mindaddig olyan emberekkel találkoztam életem ösvényein, akik joggal borzadhatnak vissza saját ábrázatuktól, arról sem tehetek, hogy a kor, amelyben élni szerencsés vagyok, szörnyű és borzalmas, arról sem tehetek, hogy minden igaz dolog, mihelyt megkopogtattam: rothadt hazugságnak bizonyult és minden szent, akit tollammal megérintettem: szánszalmasan összeomlott. Nem tehetek róla, hogy hazámban lépten-nyomon elkésérítő és szégyenletes dolgokra bukkanok s kénytelen vagyok mindezt meg is látni, sőt *megörökíteni*. Hiszen számomra nem kellemes állandóan érezni a rámcsettogó farkasfogakat és hallani a farkasok üvöltését, nagy lelkiemű és önbizalom kell ahhoz, hogy kétségbe nemegy embertársaim ostobaságán és cinizmusán, amely a látható világok eme legkedvesebb-jét kormányozza s amely engem is megfojtott volna egy kanál vízben, — ha hagyom. Nagy lelkesedés kell ahhoz, hogy a szélmalomok ellen még don Quijote után is harcoljak. Istenemre mondom, undoron és csömörön át visz az én utam, mióta megértettem az első emberi szót és az első emberi pillantást...

Evvel a törvénnyel szemben pedig nincs törvény. Hiába követelik az úgynevezett poézist, a szépséget, a harmóniát. *Hiába fenyegetnek* azok is, akik felbőszülnek a maguk hiúságának cseppet sem hízelgő ábrázolásokon, melyeket papírra vetek. Aki magára ismer: *ám, ismerjen*. Aki dühös: dühösködjék. Az én törvényem az, hogy meglassam és kifejezzem az igazságot. Senki sem kívánhatja iölem, hogy a töviseket, amelyek megszagatták ruháimat és felvéreztek az embersűrűben, észre ne vegyem s emlékezetemből kitoröljtem. *Nincs erre törvény* és nincs hatalom. Mert az én belső törvényem és igazságom hatalmas örök, egyetemes emberi törvény és igazság.

Azért a fenyegetések csak dokumentumai annak, hogy szavaim célba találtak, szíveket értek és mutatják a helyes utat, amelyet követnem kell s amely nyílegyenesen vezet keresztül minden hazugságon.

(SZOBROK.)

1938.

Elkészült a szobor, néhai Klebelsberg Kunó gróf kultuszminiszter szobra a Dunaparton, nem messze attól a helytől, csak éppen az *ellenkező* oldalon, ahol Petőfi szobra áll. Nemes, finom, harmonikus alkotás, kellemes meglepetés a sok szobor után, amit az utóbbi időben tucatjával felállítottak. A finomlelkű, wertherien sápadt gróf elégedetten szemlélhetné, ha élne. Nem túlságosan merész, nem szilajul eredeti, de művelt ízlése bizonyosan elgyönyörködnék a hármastagolású, szépen megoldott szolid kompozícióban.

Álljunk meg mi is *ez* előtt az új szobor előtt egy pillanatra s gondolkodjunk azon a furcsa jelenségen, hogy alig halt meg valaki, alig zárult be fölötte a sírbolt fedele, máris pályázatot hirdetnek a szobrára, a zsűri tagjai máris összeülnek, máris van fedezet, máris kiadják a megbízást, máris megjelennek a munkások s lázas tempóban egy-kettőre felállítják az új halhatatlan szobrát. Nemcélunk, hogy belekössünk néhai Klebelsbergünk működésébe, bakafantoskodjunk amiatt, hogy nemcsak tanyai iskolákat építetett, de „magyar Dahlemet“ is és általában nagy mohósággal iparkodott hazai talajba ültetni idegen népek idegen szépségeit. Még abba a gyanúba esnék, hogy inkább emelnék szobrot Vata úrnak, a tiszántúli pogányoknak s harcosainak, akik Gellért püspököt s más püspököket vértanúságra hurcoltak. Holott ez távol áll tőlünk. De nem tudunk rajongani a „magyar Dahlemekért“ mindaddig, amíg a százezer holdakon putrikban lakik a nép, nyolcvan pengős fizetésért tanítják az új magyar nemzedékeket az Isten háta mögött vergődő tanítók s míg a gyermekek, akik az új tanyai iskolákban szoronganak, bort isznak reggelire, kenyeret ebédelnek, korpalevest vacsoráznak s cukrot nem látnak hónapokig, didergő lábukra pedig ínségakciók húznak uraságoctól levetett cipőt. Nem lelkesedünk a drága külföldi magyar intézeteiért sem, melyekbe hivatalos rostán szelektált tehetségeket utalnak. Aggódva szemléljük a neoprimitív, neoklasszikus, neokatolikus művészi importot is, amelyet Gerevich Tibor bonyolít le a római intézet útján, ahhoz a sok *neo-hoz* stílusosan illő és előkelő tartalmatlansággal, ami Klebelsberg ideien s részben az ő szorgos propagálásával lepte el a közvéleményt, — gondoljunk csak az ő „neo-

nacionalizmusára“, valamint Vass József „neoszolidarizmusára“. Elvégre *alkotó miniszter* volt, mint mondani szokták, alkotott Vass Józseffel együtt kétségtelenül jót is, bár meglehetősen drágán. Mi a magunk részéről szívesebben láttunk volna a sívó homokból kikelő Dahlem helyett száz nép főiskolát, száz gazdasági népiskolát, szervesen megindított falukutatást, — amit a Klebelsbergnél sokkal-sokkal szerényebb Teleki Pál most alapozott meg éppen, — szívesebben vettük volna a szabadtéri múzeumot, jobban örvendeztünk volna a tanítók szégyenletes fizetésének felemelésén és rendezésén, jobban rajongtunk volna az olcsó, vagy éppen ingyenes tankönyvekért, elismeréssel adóztunk volna a népkönyvtárak megreformálásának, lelkesedtünk volna, ha végre-valahára rászorította volna a Tudományos Akadémiát a magyar szótár korszerű és fontosságához méltó elkészítésére, általában sok mindenért inkább lelkesedtünk volna, mint a Dahlemért, az előkelő, külföldi intézetekért, a pusztai homokra épített gyönyörű, de *idegen* délibábokért, zsombékra emelt ragyogó kupolákért és tornyokért. Hiába, nem tudunk szabadulni a kínzó érzéstől, hogy ezek a lóhalálában emelt szobrok várhattak volna addig, amíg valaki^mindazt az életbevágó magyar kultúrfeladatot elvégzi, amit az imént érintettünk. Ha meg ilyen férfiú egyelőre nem akadna tán, kereshetnénk a fényes múltból nagy egyéniségeket, akiknek emlékműve már réges-régen sürgős... Mert fővárosunkat a gyötrelmesen hazug, idegen szellemű és giccsesen képzelethíjjas emlékművek mellett szép számmal lepték el az utóbbi esztendőök alatt meghalt s még ki sem hült nagyjaink bombasztikus szobrai, kígyókkal, kígyók nélkül, oroszlánnal és anélkül, keselyűvel és anélkül... Még szép, hogy Rákóczi is ott ágaskodik paripáján az Országház mögött s Hadik generális, meg Bem apó, valamint Julia barát is kapott szobrot

Mondom, várhatnánk egy-két nemzedéknyi időt a közelmúltban meghalt nagyok emlékének megőrkítésével. Felesleges volt annyira sietni a jó Rákosi-Krebszner Jenő szobrával is például, noha ismét nem kívánjuk elvitatni nagyszabású érdemeit a „harminc millió magyar“ nem éppen korszerű imperialista eszméjének hirdetése körül s tudjuk, nagy szerkesztő volt előbb a minden körülmények között kormánypárti Budapesti Hírlapnál, később a kormánypártian ellenzéki, Urmánczy Nándorral feldíszí-

tett Pesti Hírlapnál, ahol is nagy örökét Márkus Miksa vette át. Nem feledhetjük el, kiket fedezett fel, mint kritikus, kit akart megkoronáztatni magyar királynak s mily hatalmas váteszi erővel és főképp mélységgel kiáltotta világgá a ragyogó bölcseséget: „Helyet Magyarországnak a Nap alatt!“ Apponyi Albertünk is csak tett valamit értünk a világ fórumain s lám, az ő esetében megvárják az illő két-három nemzedéknyi távolságot, hogy szobrot állítsanak. Minden elismerésünk mellett is azonban a nagy *teuton kultúrtriász* két kiváló alakja már szobrot kapott. (Herczeg Ferenc még él.) Ajánlanám mindenestre, hozzanak törvényt, hogy szobrot csak annak szabad állítani, *aki már harmincöt éve halott*. Így kevesebb félreértés lenne a megszobrozott nagyságok nagysága tekintetében. De a múltból is válogathatnánk olyanokat, akik szobrot érdemeltek már régen. Az a lelkes művészpártolás, mely hazánkban emlékművek megrendelésével folyik, az a nagy építőtevékenység, mondhatnám: láz, ami a szobor-emelőket eltölti, bőséges teret kaphatna, ha emlékeznénk úgy néhanapján *régen* megholt nagyjainkra is. Itt nyomban üdvözölnünk kell Madách Imre szobrát, mert eleddig egy cigányutca elnevezésén kívül alig szenteltünk emléket nagy nevének. A szobor végre is állni fog, Kisfaludy Stróbl Zsigmond ügyesen végigvezetett pályázati fáradozása sikerrel járt, a Zichy Mihály-albumból nagy művészi rátermettséggel kinyírt barokk illusztráció elkészítésére megkapta a megbízást. Vegyük örömmel tudomásul. De hol van Balassi Bálint, az első modern lírikus szobra? Hol van Gyöngyössy-é, akinek művészetén több nemzedék tanulta az édes nyelvet s nem egy nagy költőnk a költői mesterséget? Hol van Zrínyi Miklós, a költő és katona szobra, akinek „török áfiumát“ oly sűrűn idézgetik még a rádióban is. Hol van nagy prédikátoraink szobra e szép fővárosban? Hol van Csokonaié? Hol van Berzsenyié? Hát Bessenyei, a testőr, vájjon mely parkunkban figyelmezteti az újabb nemzedékeket *a korszerű magyarság* kötelességeire? Ady csak síremléket kapott, pedig volt olyan nagy, mint kemény ellenlábasa, akit kígyóval párosítva szoborra ítélték rajongói és élelmes lelkesedői. Folytathatnánk a felsorolást s még csak meg sem kellene említenünk Attilát, akinek sehol sincs emléke az *ó be nagyon magyar* magyar fővárosban s IV. Bélát, aki romjaiból ismét kultúrországgá emelte Magyarországot... És bátran kifeledhet-

jük még Könyves Kálmánt is, Horvátország hozzánkcsatorlóját, Lászlót, a kunok félelmét és térítőjét...

Mennyi kő és mennyi bronz mindenfelé! Mennyi pályázat, mennyi megbízás, mennyi tülekedés, sérelem és keserűség, mennyi vita és vád, mennyi pénz, mennyi munka és mennyi leleplezés! Hogy ahány rossz frázispocsékoló közéleti nagyság nyüzsög az országban, mind ünnepeltesse magát a megholt halhatatlan szobránál, mint aki „törhetetlenül“ ott állott mellette „harcaiban“ és támogatásával lehetővé tette nagy, örökkévaló — és persze „magyar“ — művének végrehajtását. Különös csoda, hogy senki sem látja sem Balassit, sem Zrínyit, Gyöngössyt, Berzsenyit, Bessenyeit, Csokonait, holott az iskolában még a legreménytelenebb kultúrférfiú, vagy politikus-palánta is tanult róluk valamit. Milyen régen meghaltak pedig, milyen sürgős volna már a szobruk, hogy köpik a tenyerüket szobrászaink, hogy emléket állítsanak nekik. És hely is volna még számukra, ha másként nem, hát egy-két szégyenletesen rossz, vagy fölösleges szobrunk eltávolítása árán. Úgy látszik, pénz is volna rá, hiszen íme, olyan szaporasággal teremnek a drága, nagyszabású emlékek, hogy azt kell hinnünk, ebben az országban már csak feleslegek vannak. Csodálatos, hogy makacsul és szüntelenül csak napjaink óriásai örökülnek kőbe, bronzba, csak a tegnapi halhatatlanjait ünneplik a ma halhatatlanjai. Holott más okból is helyénvaló volna a régi nagyok megörökítése. Igen nevelőleg hatna szobrászainkra, akik hovatovább már pályázati sportot üznek, mindazzal a szórakoztató „művészpoltikai“ furfanggal, amivel ma egy pályázat elnyerése jár. *Maga az eszme, amit a szobornak ki kell fejeznie, kezd másodrangú kérdéssé válni.* Minden pályázat előtt nagy titkon, férfias bátorsággal klikkek alakulnak, azokon belül fiók-klikkek és ellenklikkek, palotaforradalmak „robbannak“ ki a sajtóban a zsűri egyik-inásik tagja ellen, vádak emeltetnek, burkolt gyanúsítások röpködnek, míg végül *a legügyesebb* művész, aki vállalkozik az ellenklikk leszerelésére, megkapja a megbízást és helyreáll a nyugalom, melyet immár csak a lemaradtak morgása kísér. Így megy ez a francia-négyeshez hasonló *tour de main* és *tour des dames* jobbra-balra, a város hol egyik, hol másik pontján fölássák a talajt, vídám munkások jelennek meg a faragott kövekkel, vagy bronz állatfejekkel és lócsülkökkel s kultúrfölényünk hol

egy szép óriáskígyóval, hol egy némán ordító s fenemód félelmes oroszlánna, hol valamely lélekremegető szimbólummal gazdagodik...

Azok pedig, akik két-három-négyszáz, sőt hétszáz, vagy ezer esztendő óta halhatatlanok, várhatnak tovább is türelemmel. A szónokok és koszorúzók, az ünneplők és törhetetlen ígehirdetők nem érnek rá velük is foglalkozni. Sietniök kell egy szoboravatásra!

(„*IRODALOM ÉS KÖZÉLET*“)

1939. december 18.

A karácsonyi ünnepek közeledtének bánatos békés hangulatában talán elfordíthatjuk tekintetünket a világesemények korántsem karácsonyi látványától s leülhetünk itthon, családi körünkben, hogy a magunk dolgáról beszéljünk. Ámbár nehéz megmondani, hol kezdődik a magunk dolga s hol a világé...

Cikkem címéül azt választottam, ami alatt a héten vitéz Imrédy Béla írt cikket a Függetlenségbe. Ahhoz szeretnék hozzászólni néhány egyszerű, őszinte szóval,, amit ő felvetett.

Vitéz Imrédy Béla fájlalja, hogy a magyar társadalom alakító gondolatainak hordozói, az írók s a politikusok, oly messze estek egymástól. (Mert a közélet vezetőit elsősorban a politikusok között kell keresnünk.)

Pedig kevés országban politizálódott el annyira a közélet, mint nálunk, már a legbiztonságosabb békeidőkben is. A magyar közéletet mindig erősen átította a politika, sehol annyira nem keresték, nem erőszakolták, nem szimatolták mindenben a politikumot, mint nálunk. Ennek elsősorban nem annyira az az oka, hogy a magyar erősen politikus nép, hanem inkább az, hogy társadalmunk, különösen az utolsó két-háromszáz esztendőben, egyre heterogénebbé váll; s szervezetét egyre sűrűbben járták át olyan hatások, amelyek megemésztése igen nehéz volt s amelyek izgalommal töltötték el a nemzetet. így volt ez már a török hódoltság kezdetétől fogva, még inkább az-

óta, hogy a törököt kiűzték s hol ilyen, hol amolyan formában, de lényegében ugyanazzal a szellemi tartalommal ránkzúdult a Gresammtmonarchie erőszakoskodásának ezer és ezer kísértése, az idegen telepítések fojtogató következménye, a felekezeti harcok kiélesedése, majd a múlt század végén a liberális kapitalizmusnak a magyarságtól idegen rendszere. Mindezeket az izgató behatásokat megtették az egyre súlyosabb osztályellentétek, a földkérdés megoldatlanságának folyton fenyegetőbb réme, a világháború s végezetül annak következményei. A folyamat, persze, itt még korántsem állott meg: a békének is következményei vannak s az újabb háborúnak is. Tény, hogy sorunk olyan földrajzi pontra állított bennünket, ahol nemcsak lelkünkért, de pusztá létünkért is állandóan aggódunk kell. Ez tesz bennünket olyannyira politikus nemzeté.

Nemcsak sorskérdéseink, de mindennapi kisebb-nagyobb problémáink is benne hemzsegnek irodalmunkban.. Közhely az a megállapítás, hogy a magyar irodalom a világ minden más irodalmánál politikusabb. Nálunk nem kell óvást emelni az ellen, hogy az író bezárkózzék hűvös, előkelő elefántcsonttoronyába s hiábavaló az „írástudók árulásának“ emlegetése is amiatt, hogy az író hűtlenné válik „magasabb eszményeihez“, ha a mindennapok kérdéseire „leszáll“.

Mégis, mi az oka, hogy az utóbbi esztendőben, — éppen a háború befejezése után, — olyan idegenül ále szemben egymással a közéletet irányítók rétege és a magyar íróársadalom? Miért van meg minden indoka annak a cikknek, amelyben vitéz Imrédy Béla a közéleti vezetők és az írók összebékítését, összesimulását kívánja?

Az ok elsősorban korunk politikusának típusában rejlik. A világháború előtti idők magyar politikusa, ha nem tudott is felemelkedni odáig, hogy az íróban nemzete lelkiismeretét lássa akkor is, ha nem az ő pártjának, vagy politikai eszméinek híve, legalább azt az írot tisztelte, aki a szájaizének megfelelt. A többit pedig olvasta, ha nem tisztelte is, ha ellenkezett is vele. A mai politikus átlagtípusa nem olvassa a magyar írot, — talán az idegent sem. Egyáltalában: meglepő keveset olvas, de annál többet ír és beszél. Viszont sem írni, sem szólni nem tud,, mert hiszen magyarul sem tud. Néhány egészen kiváló,

ritka egyéniségtől eltekintve, a mai átlagpolitikus típusa újságokból szedi össze műveltségét, az ismeretek úgy ragadnak rá, hogy maga sem tudja. Ettől a típustól tanuljuk az újabb magyar nyelvújítás remekeit, mint amilyen pl. a „célkitűzés“, a „szébb magyar jövő felé való menetelés“, továbbá „a nagy magyar éjszaka“, valamint az „új ezredév“, a „törhetetlen kiállítás a magyar vártán“ s hasonlók. Új szótárt és nyelvtant kellene kiadni erről a frázishalmazról.

Ne csodálja vitéz Imrédy Béla, hogy a mai politikai aréna nyüzsgésében nincs mit keresnie az írónak. Régebben a politikus átlagtípusa tudott magyarul s üres óráiban olvasott is. Most mit kezdjen az író olyan társaságban, ahol a mondattannal sincsenek tisztában?!

Egy azóta elhalt, körülünnepelt, lángelmének megtett magyar politikusunk jelenlétében így szólt Móricz Zsigmondhoz a könyvnapj sátorban:

— Nem vagyok veled megelegedve, Zsigám. Nem ismered a magyar parasztot.

— No, — dünnyögte Móricz Zsigmond meglepetten.

— Nekem elhíheted. Én az országot járom, hát tudom...

Balsikerrel végződött az a kísérlet is, amit Gömbös kezdeményezett, amikor Zilahy Lajos lakásán maga köré gyűjtötte az újabb írónemzedék néhány számottevő tagját. Sokan megbánták már, hogy azon az összejövetelelen résztvettek.

Mit várjon hát az irodalom a közélettől ?

De az írók oldalán is mutatkoznak tehertételek. Mert talán még sohasem mutatta egy nemzet író társadalma a szellemi és lelkiismereti zűrzavarnak olyan le-sújtó képét, mint manapság. Vessünk egy futó pillantást a magyar kritikai életre. Kritika úgyszólván már nincs is. Nincs egyetlen széleslátókörű, szintézisre képes, elfogulatlan kritikusunk. A kritika: fizetett recenziók tömege, baráti „meleg sorok“, vagy gyűlölködő indulatok közlése a kritika álarca alatt. Nincs egyetlen komoly kritikai folyóiratunk, A színházakat klikkgyűrűk veszik körül, íróink között van egy-két asszimilált nagyság, akít a hivatalos elismerés koszorúja díszít, de aki a hivatalos lebélyegzésből kimarad, mehet szabad farkasnak. Irodalmi társaságainknak sem korunkhoz, sem az irodalomhoz

úgyszólván semmi közük. A fiatalabb nemzedék íróit irigység, féltékenység, gyűlölködés kergeti szanaszét, vagy egymás ellen. Dühöngő alacsonyrendűségi érzés fűti indulataikat. Csoportjaik megfojtanák egymást egy kanál vízben: a másik minden nap más politikai párthoz csatlakozik, hogy érvényesülési örületét kielégítse, a harmadik, a negyedik Dózsát játszik, az ötödik, a hatodik juhakolnak nézi az irodalmat, s minden nadrágos emberben ispánt lát, a hetedik, a nyolcadik megbújik magányában, mert Magyarország sorsáért rettegven, a maga nyakát félti egy elvétett szó miatt, a kilencedik, tizedik, tizenegyedik úgy forog a Raumbgarten-díj felé, mint a napraforgó ... Szomorú látvány! Amikor a magyarság szorongatta tásának idejét éljük, a magyar íróvilág szétvertebb, gyűlölködőbb, készületlenebb, mint valaha.

Hát nem meglepő, hogy két szabadságharc szemtanúi is voltunk és vagyunk s nincs magyar költő, író, akinek szava volna hozzá? Hát nem elképesztő, hogy a magyar irodalom hallgat akkor, amikor értünk is, másokért is, eszmékért is kiáltania kellene? Babits, aki szemét „az örök csillagokra függesztve“ jár köztünk, alantasabb halandók között, arról írt cikket, hogy „ők“ — Babitsék, — „a szellem Varsóját védelmezik“. Íme, ilyen ragadósak átlagpolitikusaink üres szólamai.

De mégis, tán van valami vigasztaló tünet. Egyik barátom levelet kapott egy neves fiatal írótól. Azt írja, itt az ideje, hogy megértsük az idők szavát s összefogjuk az írókat. Mit ajánl? Azt, hogy az írók alapítsanak farmot, ássanak, kapáljanak maguk, termeljenek káposztát és karalábét s ne törődjenek a kavargó világgal többé...

Irodalom és közélet... A közéletből kivészett az irodalom (ez a nagyobbik baj), az irodalomban pedig nincs közélet. Hogy miként lehetne a kettőt összebékíteni,, vitéz Imrédy Béla talán tudja. Én nem.

(PONYVA FENN ÉS LENN.)

1940. június.

Június első napjaiban, mint már évek óta, ismét felállítják a kulisszákat: a könyvsátrakat az utcán szerte az országban, hogy eljuttassák bennük s előttük a magyar kultúra iránti rajongás cifra tragikomédiáját. Hadd lássa ország-világ, milyen lelkesedéssel csüng a magyar közélet, a magyar közönség, a magyar kultúrpolitika, a magyar hivatalos szellem az irodalom ügyén, hadd nevelődjenek a „széles néprétegek“, hadd sűrögjenek-forogjanak a népszerű írók a népszerűség napsugarában, hadd tartanak emelkedett szavakkal elmefuttatásokat a tanárok az iskolában a magyar könyv fontosságáról, hadd vonuljanak a szende iskolásleánykák és kíváncsi fiúk egyik sáttortól a másikhoz, mint valami különös sátoros ünnepen az áhítatos processziók, hadd csereberélődjenek autogrammok és emléklapok, hadd ünnepeljenek a könyvkereskedők és kiadók, a magyar kultúra rendíthetetlen oszlopai Kivirulnak az utcák, áll a magyar könyv ünnepe.

Azonban ezúttal vessünk egy-két futó pillantást a kulisszák mögé is. Nem azzal a céllal, hogy kajánkodjunk, hogy ostorozzunk, még csak azzal sem, hogy bárkit is megbántunk. Csak, hogy tájékozódjunk. Ünneprontók sem kívánunk lenni. Ellenkezőleg: azt szeretnénk, ha az ünnep, a magyar könyv ünnepe, valóban őszinte, tiszta ünnep lenne. Mert még ma is, amikor az európai szellem apokaliptikus válsága harci gépek és hullák hekatombáinak kavargásában öltött testet, minden erőnkkel a szellem elmerülő, füstölgő gerendáiba kapaszkodunk s szentül hisszük, hogy átmentenek bennünket az összecsapódó vérhullámokon egy, a mainál emberibb jövőndöbe.

A könyvnapokat esztendőkkal ezelőtt a magyar írók társadalma teremtette meg az olasz könyvnapok példája nyomán. Az írók szervezték meg, az írók propagálták sajtóban és rádióban, az írók nyújtottak segédkezet a *Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének* a szép cél érdekében, ők álltak ki az utcaszakra, hogy könyveiket a vásárlók számára e napok emlékére dedikálják. A százezres tömegben eladott könyvek hasznából a nevezett Egyesület bizonyos formában némi összeget engedett át a szegénysorsú írók támogatására.

Amikor a könyvnapok sikere megszilárdította s intézményessé tette az új propagandamódszert, az Egyesület egyre több nehézséget támasztott az írók számára átengedendő összeg kifizetésében. Minden Könyvnap után fölhangzott a keserves jajongás: rosszul sikerült, ráfizetünk, tönkremegyünk. Az elszámolásokba nem lehetett belepillantani. Míg az egész sajtó egyöntetű lelkesedéssel harsogta és lelkendezte a Könyvnap sikerét, az érdekeltek hosszú orral, fanyar ábrázattal, elboruló tekintettel sóhajtoztak, hogy abba kell hagyniok az egészet, mert ráfizetnek.

Csakhamar elérkezett a pillanat, hogy a Könyvnapot a könyvkiadó és könyvkereskedő érdekeltségek teljesen a maguk számára sajátították ki. A szokásjog alapján továbbra is fölhasználták az írók propagandáját, hallgatólagon éreztették, hogy a Könyvnap az írók érdekeit szolgálja elsősorban, fölvonultatták a tájékozatlan polgármestereket, tanácsnokokat, minisztereket, hivatalos urakat és előkelő hölgyeket, úgy viselkedtek, mintha a Könyvnap még a résri formában, a régi ep'vütműködés alapján folynék, az írókkal egyetértésben. De már a hozzávetőleg 70—80 ezer kötetre rúgó forgalom jövedelméből egyetlen fillért sem áldoztak a nehéz sorsukkal küzködő szegélyebb, kezdő, vagy előregedett írók támogatására. Óriási méretű kiadásúvá vált a Könyvnap s a könyvkiadói és könyvkereskedői érdekeltségek a sajtót is megfizetett hirdetések formájában használták fel az üzleti siker érdekében.

Pusztá üzletté vált a Könyvnap.

Kétségtelen, hogy az írók *így* is örömmel vesznek részt a magyar könyv ünnepén, hiszen a nagyobb forgalom, a nagyobb népszerűség, a nagyobb nyilvánosság közvetve használ nekik is. De keserűen kell megállapítanunk, hogy éppen az az *erkölcsi inponderabilia* veszett el a Könyvnap rendezéséből, amely túlemelte a pusztá üzlet régióin s amely író, könyvkiadó és könyvkereskedő együttműködését egy kissé nemesebbé, kulturáltabbá, finomabbá, szociálisabbá tette.

E sorok íróját a múltévi Könyvnap lezajlása után felkérték, nyújtsa be észrevételeit memorandum alakjában Budapest főpolgármesteréhez, mert a Főváros maga is érzi, hogy a Könyvnap erkölcsi tartalma lassan-lassan

kezd elsikkadni. A főváros kulturális tényezői örömmel látták volna, ha a Könyvnap több lenne egyszerű, primitív üzletnél, s ha a kultúra lelke is megnyilvánulna benne s ha azok az írók, akik pályájuk elején, vagy végén állanak s így nem kapcsolódhatnak bele műveikkel a magyar könyv ünnepébe, szintén megünnepelhetnék ezeket a napokat. A memorandum elkészült, — további sorsa ismeretlen.

*

Beszéljünk ez egyszer a ponyvairodalomról is. Hiszen a Könyvnap egyik célja az, hogy a széles tömegekbe belevigye, belenevelje a komoly irodalom szeretetét.

Nagyon nehéz kigyógyítani a közfelfogást abból a babonából, hogy a ponyvairodalom „közönséget nevel”. Sűrűn hallom ezt a szarvas tévedést hivatalos helyeken,, ankéteken, sűrűn olvasom lapokban, folyóiratokban is.

Számoljunk le ezzel a babonával.

A ponyvairodalom közönsége sohasem válik komoly olvasóvá. Ez lélektani képtelenség. A mai értelemben vett ponyvairodalom a polgári társadalom hibrid szellemének, kultúrzagyvalékának terméke. Semmi köze a kultúrához, nyoma sincs benne művészetnek. Élvezői nem kultúremberek, azaz olyanok ők, akik beteges réműlettel menekülnek a mélyebb lelkiélet magányos területeiről, a magukkal való szembenézés, az áhítatos órák, az élet nagy és szent kérdéseinek felvetése, egyszóval: a *művészi átélés* elől. A ponyva azoké, akikhez a művészet nem szól s akik nem szólnak a művészethez. Gyűjteménye a polgári eszményeknek, amelyekhez semmiféle eszménynek sincs köze. A külsőségek olcsó, fiitteres, átmázolt, rikító kirakata. A munkáslányé, aki gazdag, elbűvölő kokotti pályára vágyik, a gépirókisasszonyé, aki filmsztárok tündöklését sóvárogja, a tisztviselőé, aki „alázatos tisztelettel” hajlong főnöke előtt s szívében szörnyű gyilkosságok bosszúvágyát melengeti, az illedelmes polgárasszonyé, akinek nincs bátorsága besurranni egy garniszálló ajtaján, a bánatos özvegyé, aki mécsesest éget tíz év óta halott ura arcképe előtt, de minden éjszaka bikák kergetik meg álmában, az inasgyereké, aki a műhely ólomszagú levegőjében bankpénztárok százezreiről álmodozik, a politikusé, aki éjjel fáradtan menekül a gondolkodás elől, a kalauzé, aki mindig ugyanazt az utat utazza végig s Ausztrália prérivilágáért

sóvárog, a kamaszé, aki nem meri fölemelni szemét a szép leányokra, a könyvelőé, aki beletébolyodik a számlák sivár oszlopaiba, egyszóval: az úgynevezett modern polgári társadalom kultúrálatlan tömegeié, amelyek kirekedtek a természetes élet megtartó közösségéből, kábultan vonszolják kényszeredett életüket s elgyávult tekintetük borzad attól, hogy önmagába merüljön.

Ennek a közönségnek hiába írnak az írók, festenek a festők, komponálnak és zengenek a muzsikuskok, faragnak a szobrászok, építenek az építőművészek. Ennek a közönségnek hiába adnak olcsó, de jó könyvet. Kárbavesznek az erőfeszítések, hogy a jó írókat pályázatok útján „megfelelő“ irodalmi mű alkotására serkentsék, mert igazi író nem írhat e lúdtalpú lelkek számára. Korcsoknak hiába adnak vívótört, paripát, tornaszert, futópályát, diszkoszt. A korcs lelkeknek hiába adnak művészetet. Alkatuk csak a giccset viseli el.

Ezidőszerint huszonnyolc különböző, többnyire hetenként megjelenő ponyvakiadvány árasztja el az országot. E kiadványok terjedelme 2—6 ív között váltakozik, példányszáma hozzávetőleg 150—200 ezer között mozog. Borzalmas papírtenger ez a mai papírhíjas időkben! Terjesztési engedélyt a belügyminisztérium ad, így kulturális szerveinknek semminő befolyása nincs rájuk. Közigazgatási kérdés. Hiszen még olyan törvényünk sincs, amely a könyvkiadást szabályozná!

Ezzel szemben: a háború kitörésekor generális intézkedéssel minden tudományos, irodalmi, társadalmi folyóirat terjedelmét a felére csökkentették, tekintet nélkül a szóbanforgó kiadványok szellemi színvonalára, tartalmára, íróinak a kultúréletben elfoglalt helyzetére, komolyságára, a kultúra magas érdekeinek szempontjaira. Új engedélyeket szerezni majdnem lehetetlenség. A napisajtó villámgyorsan elzárta az irodalom *elől* amúgy is szűk területeit, a szerkesztők és főszerkesztők, többnyire szívük mélyén hordozva egy eltemetett irodalmi ambíció tetszhalott tetemeit, megragadták a papírkorlátozás alkalmát, hogy irodalomellenes érzéseiket szabadjára engedlek. A napisajtó és az irodalom kapcsolata megszűntnek mondható. Amely napilap például regényt közöl, gondosan elkerüli az igazi irodalmat és a ponyvairodalom buzgó terjesztését szolgálja. Nem kivétel a kormányajtó sem. Nézze át olvasóm a napilapok sovány regényrovatait, azaz

e rovatok csökevényeit. Még csak nem is magyar, de idegen ponyvát talál bennük.

Vájjon mi az akadálya annak, hogy az anyaggazdálkodás törvényei szerint a ponyvakiadványok tömegét eltüntessék a, magyar föld színéről s a fölszabaduló papírmennyiségnek akár csak egy töredékét a folyóiratoknak adják? Miért nem szedik össze s dolgozzák fel használható papírrá a ponyvaművek által bemázolt papír vagonokra rúgó tömegét? Miért nem szól bele a kormány ebbe a papírpazarlásba, ebbe a szellemi csódtömegbe? Miért nem vonja el meglévő rendelkezéseink felhasználásával a ponyvairodalom közönsége elől ezt a szellemi seprópálinkát?

Nemrégiben ankét volt a kultuszminisztériumban a ponyvairodalom kérdéseiről. De vájjon mikor lesz az ankétból cselekedet? Esztendők múltak el a Főváros által rendezett nagy irodalmi ankét óta is. Az eredmény nulla.

*

Nemrégiben egy volt miniszterelnökünk cikket írt az irodalom és a közélet kapcsolatának bajairól. Hangoztatta, hogy e kettőnek együtt kell dolgoznia, mint egy nagy zenekar különböző hangszereinek a magasabb harmónia érdekében. Akkoriban futólag válaszoltam a cikkre, most hadd mondjak el egy kézzelfogható dolgot, amely kellőképpen megvilágítja az irodalom és a közélet, illetve a közéletet irányító szerveink igazi viszonyát.

Kevesen tudják, hogy Magyarországon, a kultúrfőlény, a könyvnapok hazájában, az írónak forgalmiadót kell fizetnie. (Már annak, akit az adóhatóságok meg tudnak „fogni“.) Forgalmiadó-könyvet kell vezetnie, bélyeget kell beragasztania, a könyvet havonként el kell vinnie a hatósághoz s le kell bélyegeztetnie. Holott az író nem ad el és nem vesz, nem közvetít, az író munkabért kap, vagy mondjuk: tiszteletdíjat. A könyvhöz, melyet a kiadóvállalat valóban „termel“, semmi köze s a könyvforgalom után fizet adót kiadó is, kereskedő is, vásárló is. De ha az író csakugyan „termel“, mi jogon fizettetnek vele forgalmiadót? Az a Buda-környéki sváb, aki kora reggel kosarak tömegével lepi el a vásárcsarnokokat, ott összevásárolja a tejfölt, túrót, tojást, csirkét s azután végigházza a fővárost, mint „östermelő“, nem fizet forgalmiadót. Az író — sok író — fizet.

Mindezt, mint az *írók Gazdasági Egyesületeinek* főtítkára, mintegy másfél évvel ezelőtt emlékiratba foglaltam s elküldöttem a Pénzügyminisztériumba, sürgős intézkedést kérve. Az emlékiratot az *Országos Irodalmi és Művészeti Tanács*, valamint a Kultuszminisztérium támogató véleményével láttam el.

Másfél év nem volt elegendő arra, hogy a minisztérium az iratra csak válaszoljon is.

Sürgetések és közbelépések történtek. Hiába.

Feleletet sem kapott a magyar íróársadalom egy ilyen nemcsak egzisztenciális, de egyben elvi kérdésben is.

A ponyvaíró viszont nem fizet forgalmiadót. Hiszen gyakran angol, francia stb. álnév alatt ír. De eltörölték a szobrászok és a festők forgalmiadóját is.

*

De vajjon lehet-e szó irodalom, művészet és közélet szoros, harmonikus együttműködéséről, ha például a rádió sem kart kapcsolatot sem irodalommal, sem művészettel, sem az igazi, nemes értelemben vett közélettel s a „közélet“ értelmezését úgyszólván teljesen a politikára és a hivatalosnak érzett kultúrpolitikára szorítja, — sőt gyakran még az utóbbira sem?

Egyidőben szigorú bírálatok jelentek meg a magyar rádió szelleme, irodalompolitikája, zenei irányítása ellen. A bírálatok végülis elhallgattak, több okból. Ezeknek az okoknak legutolsója, de nem leggyöngébbje az, hogy teljesen és tökéletesen hiábavalók voltak.

Egy vidéki egyetem ifjúsága a közelmúltban ünnepséget rendezett. Kérte a rádiót, kapcsolja a műsort, egyrészt annak valóban magas színvonalára, másrészt az ünnepség nemes céljára való tekintettel. A rádió döntő funkcionáriusa megkérdezte, milyen dalszámok szerepelnek a műsoron.

— Katonadalok.

— Mifélék?

— Kodály-dalok.

— Ja. Kodály?... — legyintett a funkcionárius. —

Akkor sajnálom...

Ugyanaz az egyetem az ifjúság telepítési mozgalmának támogatására műsoros estélyt tartott. A rendezők felkeresték a rádiót s az előbb említett úrhoz fordultak, leérve, kapcsolja a műsort. Elhiszik-e, hogy az illető úr azt

sem tudta, hogy a magyar ifjúságnak két év óta folyó telepítési akciója van? Nem tudta, holott olvashatta volna, hogy a Kormányzó Úr a nemes célra tízezer pengőt adományozott s hogy a derék fiúk összegyűjtött filléreikből több családot telepítettek le s láttak el minden szükségessel. Nem tudta. Viszont nem is kapcsolhatta a gyönyörű műsort, mert „nem volt módjában a terveken változtatnia“. Ugyanis cigányzene volt ugyanabban az időben...

De közvetítik az *Angóramacs*kát.

Másodszor zengik világgá, azt a viaszlemezekre fölvetett műsort, amelynek fénypontja a „Hogyha ma eljönne a kávéházba, beszélne veled, te szőke gyerek...“ Mégy az utcán és nyitott ablakból bömböl rád a „Hulló fallal...“

És ha már itt tartunk: mit szólunk ahhoz, hogy a kultuskormány most már az elemiiskolai énektanítást is korlátozni akarja a középiskolai után? Éneklő Magyarország az egyik oldalon, az éneklő ifjúság elnémitása a másikon, nyolcosztályos elemiiskola az egyik oldalon, a magyar népdal megfojtása a másikon, nemzeti szellem az egyik oldalon, a nemzet hangjainak üldözése a másikon ... És mindez iskolában, rádióban, társadalmi testületekben, bizonyos folyóiratokban, mindenütt.

Az igazi irodalom magárahagyatottan áll ebben a kaotikus, ellenséges légkörben. Könyvsátrakat állítanak, ünneplik a magyar könyvet, írókat, a magyar szellemet, a magyar kultúrát. De a sajtó számára van hat kolumna hirdetés, amikor nincs félkolumna irodalom, van ponyvaregény, amikor nincsen kiritika, van huszonnyolcféle ponyvakiadvány, de nincsenek folyóiratok s amik vannak, soványak, mint a templom egere, van forgalmiadó, de nincs a beadványokra másfél évig válasz, van nyolcosztályos elemi, de nincs énekkoktatás, van „Hogyha majd eljönne a kávéházba“ és van tangóharmónika-verseny, de nincs idő a telepítés javára rendezett műsor számára, van *Angóramacska*, de hallgatnak az írók ...

Mi is hallgassunk. Mondhatnánk pedig egyebeket is, de, ismétlem, nem szeretnénk megbántani senkit. Mert az a legfőbb baj, hogy nálunk oly könnyű megbántani mindenkit, de oly nehéz, majdnem lehetetlen meggyőzni.

Elő hát a könyvsátrakkal, ünnepeljen a magyar irodalom, forogjon a könyv és a közönség. Vannak még, akik görcsösen kapaszkodnak a szellem elmerülő, füstös gerendáiba, mert hiszik, hogy a válságba sodródott Európa s a magyar ember ezeken a szegényes, leomlott gerendákon vergődhet csak át a vértengeren egy harmonikusabb, szellemibb világba.

(A HŰSÉGRŐL.)

1940. augusztus.

Illyés Gyula cikkét olvastam s megfogott az a kis vita, amit — mint mondja: már évek óta — folytat X. költővel a népek létjogosultságáról. X. költő sűrűn panasolja, hogy kis népek fiának született, holott, ha egy százmilliós nép fia s költője volna, szavát tízezrek és száz-
ezrek hallanák. Szellemesen jegyzi meg Illyés, hogy mennyivei nagyobb, dicsőségesebb dolog kis nép költőjének lenni, mint nagyénak. Vájjon Goethe tudott volna-e, például, az albánok között is Goethe lenni?

Visszatérnek emlékezetembe az elkeseredett viták, amiket én is esztendőik óta folytatok X. barátommal, a kiváló, ismert költővel. Egyízben, például, nagyobb baráti társaságban kifejtette, hogy a kis népek okosabban teszik, ha saját érdekükben beleolvadnak egy nagy népbe, hiszen a lét vagy nemlét örökkön kínzó, szerinte reménytelen tépelődéséből egyszerre bemenekülhetnének a széles és tág biztonság, a pusztulhatatlan őserdei vegetáció nyugalmaiba, az olyan zsenik pedig, mint amilyen ő is, száz-
ezres példányszámban adhatnák át halhatatlan műveiket a köznek. Igen, X. barátom úgyszólván szégyenli a magyarság mindössze tízegynéhány milliós számát, lábát kínosan váltogatja, ha föltekint Európa ötven-százmilliós népeire. X. barátom szívesen tanácsolja mindenkinek, hogy mondjon le kisnemzetbeli szánalmas, kilátástalan, szűk, korlátolt életecskéjéről s olvadjon bele a legközelebbi nagy népbe.

Valóban, kis nép fiának, pláne írójának lenni manapság nem tartozik a legkönnyebb üzletek közé. De hát, hogy

egy nép fia vagyok, nem is üzlet, hanem eleve elrendelt feladat. Különösen nem üzlet, tehát nem példányszám és nem honorárium kérdése, hogy egy nép írója, költője vagyok. Ellenkezőleg: el kell vetnem kispolgári vágyaimat a jó üzlet iránt, meg kell tisztulnom, számot kell vetnem küldetésem nehézségeivel, föl kell magasztosulnom népem alázatos szeretetében, azonosítanom kell magamat az őt fenyegető veszélyekkel, tiszta szeretettel kell ujjamat gyengén lüktető ütőerén tartanom, figyelnem kell arcvonásait, hogy gondolatait, sejtéseit, szorongásait s reménykedését leolvashassam, nagynak kell látnom kicsiny életét, kicsiny javait, szerény kincseit, bámulnom kell a nagy népekénél százszor nagyobb hősiességét, mert meg kell értenem, hogy a természetben egyforma értéke van a kicsinynek és a nagynak, mert mind a kettő: *élet*. Kis nép írójának lenni több erkölcsi szilárdságot, több lemondást, több erőfeszítést, több elszántságot és nagyobb kitartást kíván. Mert a kis nép megmaradása csak úgy lehetséges, ha szemét a legnagyobb eszményekre veti s az ilyen nép írójának munkálkodása folytonos edződés a tisztítóútzben.

Ha születésem előtt magához citált volna az Isten s megkérdezett volna, milyen életet választok, ezt feleltem volna: engedd, hogy egy kis nép írója le^vek, engedd, hogy minden erőmmel egy kis nép megmaradásáért dolgozzam, engedd, hogy az élet nagyságát a kicsinyekben keressem és lássam, engedd, hogy nagy kezed alkotását a látszólag gyöngye fűszálban csodáljam. Azt mondtam volna neki: hősi életet akarok, mert másfajta élet megalázó volna, engedd hát, hogy ne legyek óriás tölgy egy végtelen őserdőben, amelyen nyomtalan zúg végig a vihar, hanem legyek inkább cserje a homokban, amelynek minden erejét meg kell feszítenie, hogy tövestül ki ne szaggassa az orkán.

X. barátom gyáva. Kicsinynek, hitványnak érzi magát. X. barátom hiú is, nem tartja magához méltónak a nénét. Ez látszólag ellentmond gyávaságának. ámde nagysága nem igazi nagyság, csupán nagynak képzelet magát hiúságában. Valójában attól reszket, hogy kisedd írói üzletecskéje romba dől, holott ő nagy üzletre vágvik. Száz ezres példányszámra, gazdag, előkelő életre, ünnepeletésre. Olimpiai stadionban szeretné megkoszorúztatni magát, de nem a maroknyi görögség Stadionjában, hanem egy százmillió nép tomboló gyülekezetében.

De hát mi akadályozza meg abban, hogy fölszedje sátorfáját s kedve szerint beleolvadjon valamely, gusztusa ezerint máris választott nagy népbe? Vájjon mi tartja itt, hogy egy szálnalmas kis nép költője legyen? Hiszen, ha elhagyná ezt a nyomorúságos terecskét, mindössze „legföjebb“ a gyermekei beszélnek más nyelven, ez pedig az ő szemében alig jelent elviselhetetlen áldozatot. Ő mégis azt szeretné, ha az egész „kis“ magyarság megszüntetné reménytelen „különállását“. Miért? Mert igazolni szeretné magát. Tízmillió tanút szeretne maga mellé állítani a nagy árulási bűnperben. A megosztott bűn büntudata is megoszlik, ő pedig keservesen érzi, hogy amit szeretne s amit hirdet: bűn. Bűn a szeretet ellen, amit egy tízmillió kis nép iránt érzünk, bűn őseink ellen, bűn a sírok ellen, amelyekben a megmaradásért vívott harc elesettjei nyugsznak. Bűn a végtelen emberáldozat szentsége ellen, amelyben önmagukat föláldozták azok, akiknek X. költő az életét, a nyelvét, szeme látását, füle hallását, szíve dobogását köszönheti. Bűn az eszmények ellen, amelyekre eleink a szemüket függesztették, hogy megmaradjanak. Bűn s ezért a felnégyeltetés engesztelő bűnhődése kevés volna. Kiközösítés járna érte. Ezt pedig mégsem vállalja... Csak a tízmillióval együtt vállalná. Bűne hasznosságát hirdetni nem gyáva. Bűnét megcselekedni gyáva.

Szent Istvánról, különösen augusztusban, amikor az ország ünnepli emlékezetét, rengeteget írnak és írtak. Egyébként is szeretik emlegetni a szentistváni alkotmányt, amely, persze, semmi más, mint bizonyos liberális-demokratára, tehát kapitalista-polgári érdekek, bizonyos politikai pártok öröktőlfogva való és mindörökre szóló igazolása, a „többnyelvű ország erejének“ egy szent szájával való koholt bizonyítása, ezenfelül idegenforgalmi csáberő, áruházak ormán a nagy „occasio“ kegyeletes és egyben hasznos beharangozó ja. Ez az a Szent István, aki diadalmas polgári világunk mindennapjait égi glóriával sugározza be, újságjaink vezércikkeit megihleti, képviselőink, nagy részének méltóságteljes szónoki zengzetet kölcsönöz s boltosainkat némi üzleti nyereséghez is juttatja. Vannak, természetesen, akik többet, nagyobbat, méltóbbat látnak első királyunk alakjában kiseded egyéni és pártkonjunktúrák jótékony elősegítőjénél s igazolójánál. Kétségtelen, hogy

Magyarország határainak tágulása például fölveti a sorsdöntő kérdést: hogyan kormányozta István úr s az ő királyi háza a soknyelvű népet, miként forrasztotta egybe a sokféle népfajtát a Kárpátok gyűrűjében. E nagy problémák azonban silány versengésekre aprózódva huiámzának le a széles néprétegekbe s mire elérkeznek egy-egy demokrata napilap hasábjaira, egy-egy pártklubba, egy-egy felekezeti kupaktanácsba, vagy ünnepségre, már alig hasonlítanak az országalapító király gondolataihoz, tetteidhez, szándékaihoz...

Vannak azután, akik hősileg és pogányul kárhoztatják Szent Istvánt, mint az Ősi hit, az ősi erkölcsök kipusztítóját, a magyarság megrontóját, a nemzeti jelleg kivetkeztetőjét, a Levédiából kijöttek lelkének megmásítóját. Vannak, akik fehér lovat áldoznának Koppány húszméteres fekete márványszobra előtt a Gellérthegyen, miután elkiáltották dilettáns imádságukat a felkelő Naphoz. És vannak, akik keserű búsongással idézgetik „Hadúr“ nevét, akit Isten véres erőszakkal megfosztott „ősi“ hatalmától s igazhívóitól. Még Szabó Dezső egyik művében is a somogyi parasztok Koppány emlékét hánytorgatják az esti tűznél megható szomorúsággal s áhítatos borzongással. (Sem Somogyban, sem másutt ilyen parasztokat nem láttam.)

Alkotmánytisztelő politikusok, egyházi körök, új rend után áhítozók, Koppány-rajongók, új pogányok, nagytudományú történészek és dilettáns Hadúr-imádók azonban egyaránt megegyeznek abban, hogy a kegyes Szent István is, a törzsfők eltiprója is gyökeresen szakított a magyar hagyományokkal s merőben új alapokra helyezte a magyarság életét. A kegyesek afféle német Hausvaternek látnak benne, a forradalmárok kíméletlen újítót, a pogány nosztalgiával elteltek kegyetlen kánt, — de egyik is, másik is gyökerében forgatta föl a magyar nép gazdasági, társadalmi, politikai és vallási rendjét s mintha egy növényt merőben más talajba ültetett volna, nemzetünk gyenge fáját átplántálta s új alakú fává nevelte.

De ki látja meg benne az ősi hagyományok folytatóját? Ki veszi észre, hogy az új vallás mítoszát időtlen Ős vallás mítoszával töltötte meg s tette elfogadhatóvá népe számára? Ki mutat rá, hogy nem csupán megváltoztatója, hanem szerves folytatója is volt a magyarság életének? Ki fedezi fel benne, a forradalmár-királyban a kon-

zervatív fejedelmet, népe szívverésének, világszemléletének ismerőjét és tisztelőjét? Ki ismeri föl, hogy nem kapcsolok elszaggató ja, hanem összekötője volt?

Holott Szent Istvánnak ezek a vonásai mélyebbre s egyben a jövőben távolabbra is mutatnak, semmint jönnénk.

Ne részletezzük azt a rendkívül fontos körülményt, hogy első királyunk miként ismerte föl a három hatalmas kultúrkört, amely a világnak ezen a szűk, zárt területén s rajta a maroknyi magyarság lelkében hullámgyűrűit egymásnak kergette. Egyik az eurázsiai kultúrkör — ezt képviselte maga a magyarság s a szétszórt szláv települések laza szövvénye, — másik a bizánci keresztyén kultúrkör, harmadik a római latin-keresztyén kultúrkör. István először a bizánci keresztyén kultúrkörbe akarta kapcsolni a magyarságot, ezt bizonyítják az itt járt görög papok s első okleveleink görög nyelve. Majd a római keresztyén kultúrkör felé fordult — s ez bizonyult állandóbbnak. Koronát a bizánci császár és a római pontifex maximus, a pápa küldött neki. Szimbolikus jelentősége van annak, hogy *6 két korona együtt* tette Szent István koronáját.

De itt van egy fontos tény, amit csupán katolikus szempontból értékelték eddig, holott más jelentősége is van. *Szent István Boldogasszonynak ajánlotta föl Magyarországot.* Hogy ezt a mély értelmű tettet felismerjük, tudnunk kell, hogy „Boldogasszonynak“ Máriát csak nálunk, Magyarországon nevezi a nép.

Honnét származik ez az elnevezés?

A honfoglaló magyarság kettős összetételű: türk és ugor volt. A türk a katonai szervezet, s a legeltető kultúra hordozója, az ugor a lenézett földműves, letelepült réteg. (A kettő között, természetesen, sűrű érintkezés, összeházasodás volt.) A vonulásokat, harcokat a Kaukázustól Levédián és Etilközön át a Duna-Tisza közére a türk törzsek vezették s ők intézték a nyugati szomszédok tervszerű gyengítését célzó „kalandozásokat“ is. (Minden egészséges életösztönű nép arra törekszik, hogy határain gyöngye népek éljenek.) A türk népség hajtotta végre a honfoglalást, de az ő tevékenysége okozta a vérvesztéseket is. Az ugor népréteg, amely földkunyhóiban a települtek megvetett, földtúró életét élte s amelynek életmódjáról a türk elemek felfogása az volt, amely a mai kirgizeké: amely nép letelepszik, megromlik, szívós, szapora,

vegetatív erejével legyőzte az előbbieket s finnugor nyelvé-t is ráburjánzottatta az egész népre. Vallása is sokban eltért a türk törzsekétől. A termékenység, a földművelés, a szaporaság jó lelke volt náluk Boldogasszony, — Küldisim —, [tz ő tiszteletére rendezett tavaszi ünnepek maradványa a búzaszentelés, valamint Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepe. Az ő kívánságának megfelelően veti ma is a magyar asszony virágmagvait Újholdkor. Őt ünneplik Boldogfalván ma is, amikor a téli hó és jég eltakarodásakor Hiszi — vagy Kiszi — rongybábú-alakját beledobják a patakba s énekszóval űzik ki a telet a határból, hogy behozzák a virágzás, a termékenység képviselőjét, így lett Mária, az Istenanya magyar neve Boldogasszony. Boldogasszony, — Küldisim — fia a Világyügyelő Férfiú, a vogul-osztják néphitben ma is élő isteni személy, az emberek között járva megindult küzdelmeiken, szenvedéseiken s anyja, Küldisim biztatására közbenjár érdekükben, kisebb-nagyobb ügyükben az öregistennél. Sok, ma már teljesen kihalt, vagy csak „értelmetlen“ babonákban élő ősi finnugor vallási momentum mellett így siklott át szinte észrevétlenül két rendkívül fontos mitológiai személyiség a keresztyénné lett magyarság életébe. Hogy vajjon e finn-ugor elemek nem valamely keresztyén hatás következtében támadtak-e, vagy olyan időtlen elemekről van szó, amelyek a világ minden más vallásában más-más formába megtalálhatók, egyelőre eldöntetlen kérdés. Tény, hogy a magyarság nem türk, hanem ugor rétegének kincsei voltak.

Amikor Szent István Boldogasszonynak, — Szűz Máriának — ajánlotta föl az országot, jelképesen a letelepült, földművelő életmód képviselőiének, a lenézett, fegyvertelen ugor néprétegnek biztosított döntő befolyást az államéletben, háttérbe szorítván a vándorló türk törzsek katonai életformáját s a nomád kultúrát. Első királyunk e jelképes cselekedetét az egész nép megértette s fölismerte benne az új — valójában időtlen — életmód elkövetkezését és eszmei tartalmát. Felismerték a türk törzsfők is, annyira, hogy nyomban fölhorkantak reá. Hogyan, hát a megvetett földművesség lesz ezután az elismert nép s nem ők? Hát az ő fejedelmi — káni — hatalmuk, az ő fegyveres, barantázó száguldozásuk már a múlté? Az ő korlátlan beleszólásuk az élet dolgaiba már megszűnik? Küldisim országa, a Boldogasszony országa

lesz ez a föld? Akinek ősét pajzsra emelték kazár szokás szerint s akinek vezetnie kellett őket, most a fegyvertől eltiltott „jobasok“, azaz alávetettek kánja akar lenni? Meg kell telepedniük, tehát meg kell romolniok? El kell vetniök ősi türk hagyományait? Az a népréteg, amelytől egy világ választotta el őket, fölébük nő s helyhez köti őket? Igen, türk törzsfők és magyar fegyvertelenek egyformán megértették a szimbólumot. Az előbbiek fölismerték, mit jelent Gyeücsa fiának megkeresztelése, a környezetében élő s az országban egyre nagyobb rajokban térítgető papok működése, az utóbbiak pedig önként, szívesen, ősi hagyományaik szellemében nem háborgatva fogadták el a király intencióit. Elfogadták volna akkor is, ha az országban nyoma sem lett volna még keresztyén közösségeknek.

Így keltek fel a törzsfők István ellen s így törte le őket kíméletlenül, hozzászoktatva őket a megtelepedés átkos gondolatához, a földművelő ugor népelem életmódjának elfogadásához. Így szabta meg szerepüket az új elrendezésben, megakadályozván, hogy kényükre-kedvükre betörjenek az erős szomszéd földjére, újabb és újabb véráldozattal megkísérelvén, hogy a saját hazájában gyengítsék; katonai képességeiket most már a védekezésre használta fel.

Messzire vezetne a parasztság helyzetének vizsgálata első királyunk idejében s még messzebb, ha kifejténénk, mennyire megértette a szerencsétlen Aba Sámuel — a „parasztkirály“ — Szent István intencióit, de mennyire megértették a hatalmukat visszacsikarni kívánó türk eredetű urak is. I. Péter korának vizsgálata sok érdekes tényrt tárna fel.

Ide csak az tartozik, hogy István országát az alávetettek, a földművelők békés, megtartó néprétegre építette s ebben volt konzervatív forradalmának ezer évre szóló jelentősége. És ide tartozik még az is, hogy milyen szimbolikus az augusztus 15-i Nagyboldogasszony ünnepének és az augusztus 20-i Szent István-ünnepnek egymáshoz oly közel való megtartása. Nem tehetek róla, de Nagyboldogasszony napján a finnugor Küldisimre gondolok, a parasztok, a megvetettek, a föld termékenységének Nagyaszonnyára, István napján pedig arra, hogy e kedves, szelíd, anyai mosolygású Istenasszony fogadta országmegtartó gyermekeivé Szűz Mária országának népét. Ahogy

a mi egyszerű népünk köszönti őt s elhalmozza virágaival, — különösen, ahogy a középkorban dédelgette, — abban van valami az időtlen idők ismeretségéből, szeretetéből, az ősi meghittség gyermeki egyszerűségéből. Mint református mondom ezt, s nem félek, hogy pápistaság vádjával illethetnének. Az én szememben Szent István forradalmát világosabbá, eredményét, hatását, sorsdöntő jelentőségét mélyebbé teszi Szűz Máriának, — Boldogasszonynak, Küldisimnek — ez a misztikus és mégis olyannyira reális szerepe. Megerősít abban a nézeteimben, hogy forradalmat csak népünk hamisítatlan lelkialkatára, ősi múltjában gyökerező hagyományokra építhetünk, valóban újat csak úgy teremthetünk, ha a legmélyebbre nyúlunk lélekben-népben egyaránt.

(ÁLMATLAN ÉJSZAKA.)

1940. november 1.

Közeleg az este, barátaim, gyűjtsuk meg a lámpákat. Odakint feketén reszketnek a kopasz fasor ágai, a széles úttest sötétkéken tükröződik, mintha befagyott folyó volna, az ablaküvegre köd csapódik. Közeleg az este, kiki visszavonul szobájába, csend száll a világra, köröskörül nehéz, fojtogató csend. Le kell feküdnünk, aludnunk kell, álmodnunk kellene, ha nem volna olyan nehéz aludni s nem volnának az álmok olyan nyomasztóak.

*

Az író az utóbbi időben egyre rosszabbul alszik.

Este sokáig olvassa Tolsztoj népi elbeszéléseit, belemerül a csodálatos egyszerűségű mondatokba, gyönyörködik a végtelenül emberi alakokban, szíve megbizsereg, olyan közel érzi magához a kisorosz mezők napsütötte, vagy hólepte síkjait, a nyíreket, a sürgölődő falut. Aztán elnehezül a szempillája, könyvét a takaróra ereszti, ujja óvatosan megnyomja a kis lámpa gombját, nehogy mozdulatával elriassa az álom könnyűszárnyú, riadt tündérét magányos ágya mellől. Sötétség nyeli el Dancsa Áronné, az öreg sárközi paraszttasszony virító szötteseit, a könyvespolcokat, az író gyermekeinek arcképét, mely szemközt függ vele a falon, úgy, hogy utolsó pillantása minden nap a két finom és naiv arcra esik. A lakás minden szobájában csend van, alszik a család. Az író már

előre mosolyog a mindennapos jeleneten: fia köpenyegben beballag a szobájába, ágyára teszi az újságot s néhány mondatban jelentést tesz a külpolitikai eseményekről...

Igen, olyan közel érzi magához Tolsztoj parasztjait, tájait, hangját, mintha személyesen járt volna az olvasmány színhelyén.

Lám, ott van az írógépben a megkezdett és abbahagyott cikk. Holnap reggelre ígérte a folyóiratnak, az egyetlennek, amelybe évek óta zavartalanul dolgozik. Rettenetes, hogy megígérte és nem írta meg. Csak a bekezdő szakasz feketéi a papíron. Euráziáról lenne szó a cikkben, Végre is írni kell már erről a kérdésről. Napról-napra egyre többet hallunk, olvasunk róla és senkisem fejt ki elfogulatlan, tiszta magyar szempontból.

Egyik oldaláról a másikra fordul s megkeseredik a szájíze. Lámpát kéne gyújtani, tovább kéne olvasni Tolsztojt. De hát akkor hogyan kel föl reggel s hogyan írja meg a barátainak ígért cikket? Nem, nem, aludni kellene. És reggel friss aggyal más téma után nézni, mert ezt inkább ne írjuk meg. Vigye az ördög Euráziát, olyan történelmi erők gyűrűzésében vagyunk, amelyek minden cikkezés nélkül, vagy ellenére alakítják sorsunkat. Persze, itt volna az író hivatása, sőt kötelessége, hogy kifejtse nézeteit s rámutasson az erőkre és lehetőségekre, amelyek a magyarság lelkét a maga mivoltában sértetlenül meg tarthatják s ez volna az igazi magyar propaganda...

*

Azt mondta a miniszterelnök, hogy a propagandának nem szabad hazudnia. Ez olyan elemi igazság, amin nem lehet vitatkozni. Mindössze az a kérdés, miként lehet megmondani az igazat? Persze, van egy másik oldala is a dolognak: hallgatni, ha muszáj, inkább hallgatni, semmint kimondani a hazugságot. Ámde egyrészt néha úgy hazudik az ember, hogy az igazat nem mondja meg, másrészt mi kimondandó marad, ha az igazat nem lehet kimondani?

Én csak azt nézem például, hogy hány rádióállomás szerepel a készülékem három hullámhosszán. Végigcsúszatom rajtuk a keresőt. Itt egy harsány hang szónokol, ott egy vékony női hang csicsereg, amott egy fakó hang szaval, emitt egy meghatott öblös hang reszket... Közbe-közbe felcsendül valami zene is. De mennyi szó, mennyi

szóbeszéd, Úristen! Állomások százai szórják a szavakat, szláv, germán, latin és finn-ugor szavak millióját a világ-űrbe, száz és százezer, millió készülék gombján pihen egy kéz, köröskörül milliók szíve tárul és szívja, issza, falja, nyeli a szavakat. Sohasem hangzott el ennyi szó a világban, sohasem hallgattak az emberek ennyi szót. Gondoljátok, hogy ez mind igaz szó? Gondoljátok, hogy ez a tébolyító fecsegés, szónoklás, szavalás, bizonyítás, felolvasás, magyarázat, híradás, hogy ez a megőrjítő bábeli zagyvaság az igazságot hirdeti? Emlékezzetek Bábelre, igen. Gondoljátok az ősi mítoszra: az emberek nyelve megzavarodott s ők nem értették meg egymást. És a torony, melynek el kellett volna érnie az eget, hogy az emberek gőgös hatalmát örök időkre hirdesse, csonka torzként félbemaradt. Ijesztő arra gondolnom, hogy e bábeli karattyolásba kiálttam gyöngé hangomon az igazságot s ijesztő arra is gondolnom, hogy hazugságot kiáltok én is. Vájjon nem jobb tehát hallgatnom? Igen, de akkor én is hazudok, mert az igazat elhallgatni annyi, mint hazudni.

Mondom, itt-ott zene is csendül a készülékben. De vájjon ez a zene nem hazugság-e? Ó, igen, ijesztően nagy a hazug zene tömege, olyan nagy, mint a hazug szavaké. De lám, itt tatár dalokat hallok, ott észk muzsikát, emitt ukrán kórus énekel hatalmas, telt hangon, amott egy gyermekkórus Kodályt dalol... És most rátalálok egy Mozart-szimfóniára is... Tartsuk rajta a készüléket, mérüljünk bele a kerubi hangok tiszta fényébe, ez nem Babel hangja, ez az ősi hang, az igazság ősi beszéde.

Valamikor alig volt szó, de annál több volt a zene. Még régebben csak zene volt, szó nem. A zene az ősnyelv. Valamikor zenei mondatokat mondott az ember, akárcsak ma is az állatok. A mondat gerince a dallam, a ritmus, a hangsúly. Nem szavakat hallunk, ha valóban az igazat mondjuk egymásnak s ha valóban megértjük egymást, hanem dallamokat és ritmust. Lám, meg kellene írni egyszer, hogy az állatok milyen tökéletesen megértik egymás és az ember beszédét. Ha a madarak oroszánt látnak a bozótban, olyan hangokat adnak, amiket a gazellák, zsiráfok megértenek, sőt azt is tudják, hol lappang ellenségük, milyen messze van tőlük s mit művel: tán a vízre cammog inni, mert teli a bendője s nekik nem kell tartanom tőle, tán feléjük lopakodik, hogy kiragadja közülük a legétványgerjesztőbb testvért.

Macskánk Akarattyán néha egy sárgarigó fészkéhez közeledett. A rigópár dühös csárogással adott hírt minden környékbeli rigónak s ezek mindenre felkészülve repültek a veszély színhelyére, hogy megvédelmezzék a fiókákat. Sőt megjelentek a cserregő szarkák is, felháborodott lármával, farkukat billegetve s le-lecsapva a ház falához lapuló macskára.

És íme, macskánk elereszt egy egeret, miközben játszik vele. Le s föl jár, gürrög, vernyákol mézédés hangon, kéri az egeret, szíveskedjék előbújni. Így hívja kölykeit is, ha szoptatni akar. Így hívja asszonyát az ablakpárkányra telepedve s a villamost lesve, ha a városba ment, így hív engem, is a másik szobába, ha jó falatot kap a konyhán: nézzem meg, örvendezzek vele.

Egy tudós hanglemezre vette egy bölénybika egyetlen hangját. Kiderült, hogy a mi fülünk számára egyetlen hang több mint kétszáz variációt rejt s minden variációt másként és másként értelmeznek a bölények.

Kezdetben volt a zenei mondat. Az ősnyelv. Ez hangzik fel a hevesmegyei parasztasszony ajkán, amikor fiát a temetésen ugyanazzal a dallammal siratja, amely az osztjások ajkán zeng. Ez az ősnyelv hangzik a kisgyermek ajkán, amikor még a szavakat nem ismeri, ez muzsikál az ősi varázsénekekben. Ez a költők, a sámánok, a gyermekek nyelve. Ez az állatok nyelve. Ezt érti a pásztor, a vadász, a kocsis, ezt értették a betlehemi juhászok, ezt jelenti a magyar néphit, hogy karácsony éjszakáján megszólalnak az állatok. Ez a nyelv volt a Paradicsom nyelve. Ebből szakadtak ki a mondatrészek, a szavak, a képzők és a ragok, a fogalmak. Az őszene szavakká töredezett s a szavak az őszene dallamára és ritmusára illeszkednek mondatokká, beszéddé.

De hát az ember ma sokkal inkább, mint valaha, hazugul használja a fogalmakat, a szavakat, nem hisz bennük, S hazugul használja az ősnyelvet: a zenét is. Egyre több a hazug, az erkölcstelen zene s egyre kevesebb az igaz, az ősi értelmű. Pedig ha valamit még megértenének az emberek milliói a bábeli nyelvzavarban, az éppen ez az igaz nyelv. Nem véletlen, hogy egyre inkább menekülnek tőle ...

Az író viszolyogva gondol egyik íróbarátja fölényes kijelentésére: *a szavak nem számítanak, ő ezt felelte:* lehet, hogy hibás vagyok benne, lehet, hogy csapás rajtam, de én a szavakat valóságos tényeknek érzem, akár a sámánok.

Azóta az író napról-napra kísértetiesebben tapasztalja, hogy a szavak „nem számítanak“. Varázsüveget tartottak szeme elé, átnéz rajta s látja, hogy a szavak szivárvánnyá bomlanak, hazugságok szivárványává. Menekülteni szeretne egy olyan világba, ahol szavak nincsenek. Aljól csak zene van, népének s minden népeknek ősi, igaz zenei beszéde, a nagy igazmondók szimfóniái. És csak azok a szavak, amelyeket a könyvek rejtenek, nagy és örök könyvek, amilyen Tolsztojnak ez a könyve is, amit álmatlan éjszakáin az író olvas. Mert ez is zene. Össze kellene törni a rádiókészülékeket is. Minek ennyi sátáni szerszám a szavak terjesztésére? Valamikor a Mester néhány tanítványhoz szólott, valamikor a prédikátor egy kis gyülekezet elé állt hitével s ítéletével, valamikor a kimondott szó lassan, embertől-emberig lépegetett, mind-egyik megrágtá, a mélyébe nézett, lemérte saját életével « csak úgy adta tovább, ha igaznak találta. így is természetek hazugságok, — de hitt bennük az ember. Ma azonban elv, kimondták és leírták: *amit gyakran hangoztatsz, igaz.* Ez ma a propaganda lényege. S hányszor lehet kimondani a szót, hányszor lehet négyzetre emelni, tovább hatványozni, mióta rádió és sajtó van.

*

Az író kínos érzések közepette gyújt lámpát s órájára néz. Fél kettő. Ó, de sokára lesz még reggel! Egyik nap egy kitűnő barátja járt nála látogatóban. Elpanaszolta, hogy egész írói pályája során mindössze tizenöt újságcikket írhatott. Ha egy szerkesztő hozzáfordult, hogy írjon, két-három cikk megjelenése után a munkát titkos kezek elvágják. Magyarázat nélkül, vagy hazug magyarázattal. Az író barátja kiváló elme, mindenki tudja, Németh Lászlónak nevezik.

És az író kínosan gondol rá, hogy mekkora lelkesedéssel fogott munkához, amikor az egyik színházat egy barátja vette át. S mi lett a színház vége? Eszébe jut egy politikai hetilap, amelyhez egyik földije csalta. S mily csúful kellett onnét is távoznia! Eszébe jut, hogy egy má-

sik barátja egy újabb laphoz hívta. Szégyen önti el az arcát, mert még friss benne a megaláztatás: milyen hazug mellébeszéléssel kívánták megértetni vele, hogy rovata „véletlenül“ maradt abba... Egy kitűnő fiatal író panaszkodik neki telefonon: ugyanígy szakadt félbe az ő munkája is...

Másrészt csodálatosképpen törvénné lett, hogy bizonyos fajta írók, ha csak elnyikkantják magukat, sajtó, rádió, társaság, a közönség körében megrendelt levelek zengik bölcsességét. Szavaikat egymásnak adogatják, mint a tenniszlapdát. Műveiket hajlongó kritikusok nyakatekert kínai bókokkal rajongják körül. Színdarabjaikhoz titkos szövetség tereli az embereket. Megállapodás, szerződés sem kell, hogy mindenütt papírt, nyomdafestéket, honoráriumot kapjanak.

A lámpa szelíd fényében az író könyvszekrényére tekint. Vaskos kötetek sorakoznak ott, az ő művei. Egyike-másika idegen nyelven is megjelent. Néhány történeti regényét igen komolyan fogadták. Egyik darabjával fölforgatta az emberek százezrének romlott erkölcsi felfogását, akkor nemzeti prófétának tartották, egy előkelő pap beszédében *igaz papnak* nevezte. És az író ugyanazt mondhatja, amit a barátja mondott: nincs hely számára a magyar sajtóban, siket csend veszi körül, rovatát hazug magyarázatokkal megszüntetik, azt mondják neki *szavak nem számítanak*, megállapodásait olybá veszik, mintha oláh-cigánnyal kötötték volna, akit nevetve ki lehet semmizni... Udvarias mosolyok ragyognak felé, biztatások hangzanak körülötte... S mindez olyan kocsonyás, olyan híg és hazug, nem tud hová lépni, a talaj inog a lába alatt.

Ó, hazug szavak, semmit sem jelentő szavak! Olyan világos minden. Aki a szót ősi szentségében, a varázslók hitével írja le, jobb, ha belátja gyermekes ostobaságát. Hiszen csak zavart kelt a fölneveltek társaságában. *Mi az írás? Pálya.* Meg lehet élni, pozíciót lehet szerezni belőle. Mindössze szavakat kell leírni, szavakat, amelyekben *mások hisznek*. Van vagy egy tucat író, aki a szavakat úgy írja le, mint Szentlélektől sugalmazott, mint kimondásra kényszerített, megszenvedtető igazságot. Ennek a tucat írónak a helyzete a több tucat között keserves. Bizony nagy lelki erő kell hozzá, hogy elviselje a „fejlett technika“, a mindenfajta képmutatás megaláztatásait,

Bizony nagy erő kell hozzá, hogy magányosságát panasz nélkül hordozza. Mert az ő híveit nem szervezi meg valami titkos szabadkőművesség, őt nem támogatják társaságok, nem nyúlnak a hóna alá ilyen, vagy olyan politikusok, pártok és pénzemberek...

*

Fél négy, mondja az író, fölkel, cigarettát tölt, rágyújt. A kék füst szelíden kanyarog a lámpafényben, a ház csendes, csak a szél brummog odaki. Az író behunyja szemét, átadja magát a dohány finom szédületének. Most távol van mindentől, valahol Finnországban, Padasjokiban, egy fából épült kis házban. Tél van, északifény vöröslök az égbolton, a szél suhog és brummog, ropognak a házsarkok a hidegben. Az ágy fejénél gyertya, a gyertya mellett egy pohár tej s egy finn könyv. Az író hallgatja a Páijanne felől száguldó csontrepesztő hideg szél duruzsolását. Idebent meleg és békesség veszi körül, a nagy kályhában nyírfaparázs izzik, a deszkafalon túl alszik a család, a kis szobában virágok szenderegnek. Messze-messze van most hazájától, egy középfinnországi faházban.

*

Kinyitja szemét, sóhajt. Európa újjárendezése nem fejeződött be. A finn tanya végtelen messze himbálózik pislogó gyertyavilágával az éjszaka óceánján, himbálózik, szomorúan, csalókan mosolyog s elmerül. Az író finn barátaitól újabban nem kap levelet. Minden kapcsolata velük az olthatatlan szeretet és néhány lap, folyóirat, ami onnét érkezik. Mi történt velük? Utolsó leveleik telve voltak keserűséggel, sőt kétségbeeséssel. Aztán elhallgattak. Hová lettek, mi lett a hitükből?

Minden elmerül a sötétben, mindent betakar az éjszaka, ami szép, reményteljes volt. Erről is kellene írni, gondolja az író, de elveti a tervet, mert úgy érzi, láthatatlan szem mered írásába, láthatatlan kéz tépi ki s veti szemétre gondolatait és érzéseit. Mit kéne írni? El kéne menni Erdélybe, jó messze Budapeستől, a szavak városából a zene országába. De hogyan mehetne el? Annyi szabadsága sincs, hogy népét fölkeresse.

Marad hát egy nagy mű Szent Istvánról.

De baj van Konráddal. És az *Intelmekkel* is baj van.

Vergődik ágyán, újra meg újra Teleki szavaira gondol: *a propagandának nem szabad hazudnia. A finnek*

azért érnek el olyan csodálatos eredményeket, mert a propagandájuk igaz. Ha rá lehetne mutatni azokra, akik hazudnak s meg lehetne mondani, mi az igazság hazugságaikban! Ha vissza lehetne adni az igaz szavak szabadságióját, ha mentelmi joga volna az igaz embernek!

Ha meg lehetne egyszer irai napjaink hazugságainak igaz könyvét...

Fél öt elmúlt.

Az író eloltja a lámpát, fálnak fordul. Minden tagja ég. Prométheusz ő, lelopott egy kis lángot népe számára, most sziklához láncolták, keselyük tépik a máját. Nem nevezheti meg a keselyüket sem. Fenn vergődik a sziklán, alatta sötét tenger, fölötte sötét égbolt. Népe messze lenn, a látóhatár széléig csendben melegszik a tűznél, amit adott neki. De ő egyedül van.

Behunyja szemét, aludni szeretne. Különös illat csapja meg arcát, látja önmagát, amint kis lába csiklandozva tapossa a puha, hűvös fűvet, látja hűgát is, mellette fut... A pajta előtt nagy rakás szalma van, belevetik magukat mind a ketten, nevetnek, hemperegnek ... Értzi a friss szalmaillatot, látja a nagy fákat... Ő, ez a legtöbb, érezni az élet örömét, a fű hűvösséget, a szavak illatát! Ha le tudná rázni magáról a hazug szavak lélekölő kéréget, ha úgy érezné s hirdetné az életet még egyszer, ahogy hat éves korában érezte és hirdette...

Lassan könny szivárog a szemébe. Ha nem volna egyedül, szegyéme, így azonban nem tagadja, hogy a vágyódás könnye éjteni szemét, menekülni szeretne a nyelvzavar Babeléből, a prometheüszi szikláról, nevetni szeretne, mint valaha, énekelni, mint valaha ... Boldognak lenni a szavak varázslatában, mint valaha, amikor még alig választotta el valami az állatoktól, a sámánok varázsdaiaitól, — az igaz művészettől, az étlettől!

Egyszer „teljes lesz a kompozíció“, a halál nagy pillanatában minden hazugság leomlik, a fény eloszlat minden ködöt és homályt, az értelem felfogja, amit az ösztön súg s kitarul az élet minden rejtett titka. S felzendül az ősi zene.

Öt óra... És milyen soká lesz még világos.

(ÜNNEP A SZTEPPÉN.)

1941. március 20.

Március tizenegyedikén az egész család fülkerekedett, hogy a nemzeti ünnepet Debrecenben ülje meg. Szükséges volt már ez a zarándoklat. S az idén nemcsak illő, de szimbolikus jelentőségű is. Szorongató időkben zarándokútra kél az ember, hogy fölkeresse azokat a helyeket,, amelyek még ma is biztató fénnel sugározzák a magyar élet nagy eszményeit. Amelyek jelképes események színhelyei s örökervényű hagyományokat őriznek. A Nagytemplom Rákóczi-harangjának méltóságteljes kondulása visszhangzott a szívünkben. Látni akartuk a helyet, ahol a Tiszántúltra menekült országgyűlés 1849-ben kihirdette a detronizálás törvényét. S végezetül: el kellett mennünk Budapestről, hogy ne érezzük e.nagy napon a Vigadóból kiáradó szellemét egy egészen másfajta ünnepnek, amelyet amaz állampolgárok rendeztek, akik a szomszédba járnak tapintatot tanulni.

Fülkerekedtünk hát s egy-két óra múlva benne voltunk az igazi Magyarországbán, a végtelen Alföld ázsiai birodalmában. Mert Ceglédbercel elhagyása után mámorító gazdagsággal árad tudónkbe a tiszta, szabad levegő. Cegléden már itthon, a magunk körében vagyunk egészen s mennél beljebb robogunk a pusztaságba, annál otthonosabbnak érezzük a kényelmesen szétterülő falvak képét, a szavak ritmusát és dallamát, az emberek mozgását, — még a szegénységet, a szerencsétlenséget is. Ez a miénk egészen, mindez a szépség és rótság, mindez az erő és elesettség, mindez a büszkeség és rokkantság, mindez a gazdagság és nyomorúság.

Víz, víz mindenfelé. Téglából épült takaros tanyák alapjait mossa az áradat, kutak ágasai meredeznek ki a hullámokból, gödrüket-kávájukat elborították egészen, szürke vályog házak ültek bele a sekély tengerbe, mint szegény, rongyos gyermekek, akik éhségüket, unalmukat, társtalanságukat azzal feledtetik, hogy belemerülnek a faluvégi pocsolyába paskolni. Szalmakazlak rothadnak a vízben, istállók tátonganak üresen a tengerré vált tájba, gyümölcsösök senyvednek reménytelenül. Itt-ott ködmönös, kucsmás magyarok, kendős asszonyok lépegetnek a csicsogó, vadvizes hátakon s szóttanul méregetik a jövő szűk határait. Vetés alig zöldéi imitt-amott. A szárazabb foltokon szántanak.

Szolnoknál az árvíz egészen a város falai alá nyomult. Házsorok, tornyok tükröződnek benne. A fűzes árterek tele hullámzó áradattal. S minden csatorna, ér, patak színültig vízzel. A vasúti töltések nyilasain zúgva torlódik a víz. A Berettyó folyammá vált. Egy-egy dűlőúton négy ökör vonatja az üres szekeret.

S ebben a lehangoló tájban minduntalan lóháton baktató kucsmás emberekkel találkozunk. Szikár, rideg férfiakkal. Mintha valahová Taskendbe, Szamarkandba igyekeznének. Nem is igyekeznek, kényére engedik a lovat, semmi sem sürgős nekik. Hová mennek, honnét jönnek? Kilovagolnak talán, hogy megnézzék a rombadólt tanyát? Hogy számítgassák, mikorára szikkad meg a föld? Számotvessenek magukban, miből lesz az idén kenyér, takarmány, hús, zsír? Vagy kocsmába igyekeznek, hogy hallgatagon igyanak egyet búfelejtésül? Látogatóba mennek valamelyik távollakó komához, hogy meghallgassák a rádió híreit, elolvassák az újságot?

Mit gondolnak vájjon a világ folyásáról?

Annak, aki hosszabb idő óta nem fordult meg az alföldi falvakban, szemet szúr, hogy mennyien járnak kerékpáron. Néhol még a nők is rajokban szállnak az úton. A csizmás, ködmönös, kucsmás férfiak meg úgy ülnek a gépen, mintha lovagolnának. Lassan nyomkodják a pedált, elnézelődnek, szinte poroszkálnak.

Keressük a szélalmokat, de már csak Karcagon, a nagykunok „fővárosában“ találunk egyet a város szélén. Két szárnya van csak, egyenletesen, kényelmesen forog. Vájjon nem néprajzi tárgy lett ez is? Nem ezt vásárolták meg Kovács László barátomék, hogy majdan, Isten tudja mikor, — hiszen mirevaló az a nagy sietség, ráérünk, a problémák nem futnak el előlünk! —; megvalósul a szabadtéri múzeum, ott fölállítsák? Emlékszem, amikor diákkoromban először utaztam az Alföldön, milyen szívszorogató boldogsággal üdvözöltem a szélalmokat. Törökszentmiklós, Karcag, Kisújszállás, Kába, sőt Szoboszló határában is láttam néhányat, valamennyi lelkes buzgalommal forgott. Most már csak ezt az egyet, a karcagit találom meg. Van benne valami lenyűgöző nagyság. Egy gőzmalom nem tud olyan méltóságos, olyan magányos, olyan lenyűgözően művészi lenni, mint ez az árva szélmalom. Hiszen jó, nem lehet a fejlődésnek útját állani, a gőzmalom gyorsabban, többet s tán jobbat is öröl,

mint ezek a derék magyar szélmalmok. De vájjon tud-e olyan költői lenni? Sugároz-e magából annyi tiszta hangulatot? Lakik-e benne olyan úr, mint amilyen a szélmolnár Hadadi, vagy Csengődi uram volt? Tud-e *egy* modern malomkartel úgy beilleszkedni a nép életébe, lelkébe, mint ezek a lassúbeszédű, vidám, elégedett, bölcs szélmolnárok tudtak? Milyen csodálatos versekben temette el őket Erdélyi József. Ha a karcagi szélmalmot egyszer, valamikor,, Isten tudja mikor, felállítják majd a szabadtéri múzeum közepén, tegyenek táblát az oldalára s vessék rá Erdélyi József egyik strófáját a *Nyári Rapszodiából*...

*

Nyílegyenesen végtelenbe futó utak. Kevés fa. Feleségem annyira dunántúli, hogy még ma is szinte ijedten nézi ezt a mérhetetlen síkságot, ezt a fátlan szteppét. Én szeretem és megértem az Alföldet. Még amikor sötét este megállunk Püspökladányban a Rákóczi-szálló előtt s ott ásít a kihalt piactér, ott meredez a községháza nagy, fekete épülete s körülvesz bennünket a pusztai falu sötét rengetege, akkor sem múlik el belőlem a vidám nyugalom. A *Rákóczi* névtáblájából csak a *Rak* maradt meg, az *óczi* eltűnt. De vájjon nem itt kezdtem-e független pályafutásomat? Nem ennek a kedélytelen alföldi szállodának abban a baloldali, sötétablakú szobájában szóttam-e álmaimat, nem onnét nézegettük-e a piactér nyüzsgését, miközben egyéb híján szilvát ettünk kenyérrrel? Nem ebben az úgynevezett „kerthelyiségben“ tálalta-e vacsorára a vendéglős a megrághatatlan, emészthetetlen bivalyrostélyost^ amit marhahúsnak nevezett ugyan, de elefánttalpnak is beillett volna? S nem ezeken az utcákon lovagoltam-e a tanyára, amikor még élt az anyám? Nem abban a távoli mellékutcában laktunk-e később egy fekete kis kún ember földes, zsuppos házában millió légy zümmögésétől kábultan s a szegénységtől szédelegve? Nem itt tipegett-e a fiam, nem itt sírt-e egy közönséges cukrosládában a kisleányom, nem itt írtam-e első regényeim egyikét-másikat két szőlőkaróra fektetett deszkán? És nem itt vánszorogtam-e beteg lábammal a végtelen távolságban levő vasútállomásra, hogy kéziratot vigyek Mikes úrnak Pestre? Amerre fordulok a sötét térségen, emlékek rajzanak felém, megnyílnak az utcák torkai, olvashatókká válnak a boltok cégtáblái, meghalt rokonok, ismerősök arca bukkan előm, megszólal elporladt szájuk, a szélben suhogó

lombtalan akácok megtelnek fehér virágteherrel, illat árad reám, elmúlt évtizedek ezer színe, hangulata, apró eseménye elevenül meg bennem, diák vagyok, ismeretlen, kezdő, számkivetett fiatal író, s úgyszólván suhanefővel apja két elhagyott, szép kis gyermeknek... Mélabús esték, álmatlan éjszakák, sivár rokoni viaskodások, forradalmi álmok és tervek, öngyilkosságig zuhanó kétségbeesések zúdulnak föl bennem. Tizennyolc éve nem álltam ezen a helyen. A Rákócziból Rák lett, mintha visszafelé mászna az időben, ez az egész változás mindössze.

Mert lényegében ugyanazok a szakadékok nyílnak ma is alattam, amik fölött akkoriban, fiatalon, egy szál pallón, hunyt szemmel jártam. Ugyanolyan gazdag, vagy szegény vagyok ma is. Ugyanúgy nem valósult meg forradalmi terveimből semmi ma sem. Az út megnyúlt, föl egészen Finnorszáig, el a *Földindulás-ig* s a történelmi regényekig, de a cél semmivel sem került közelebb. Akkor, életem első interjújában, — Szabó Lőrincnek adtam — a földes, zsuptetős házban, millió légy zümmögése közben, azt mondtam: „Az ekéje mellett ballagó paraszt is ott állhat a kultúra legmagasabb csúcsán“, s ugyanazt mondom ma is. A paraszt sem változott azóta, az Alföld sem, én sem. Csak az lett hosszú, nagyon hosszú, amit magam mögött hagytam...

*

Ó, Debrecen, be sokan szidtak és szidnak téged. Én nem szidlak. Mély nyugalommal s biztonsággal merülök el benned, mint az ide-oda görgetett kő a mély vízben. Hányféle ábrázatot láttam! Ismertelek, amikor a Piacutcán még nem voltak olyan csinos, szemgyönyörködtető pázsitágyak, mint most. Ismertelek a kommün zűrzavarában s ismertelek, amikor vártad a román csapatok bevonulását. Ismertelek, amikor még holmi bozótos lisretecske terület el a vasútállomás előtt s én egy pad táblájába egy nevet véstem az örökkévalóság számára. Ismertelek rekkenő nyárban, porban, szemétben, amikor majd összerogytam a fáradtságtól lábsajdító köveiden. Be sokszor is jártam benned, anyámmal a boltokban, nagynénémmel egy cukrászdában, a Nagyerdőn, amikor még nem volt büszkélkedő egyetem, előtte dísz-tavad, csónakázó helyed, amikor még nem foglalták el a fák s bokrok helyét az egyetemi professzorok exkluzív villái és finom kertjei, amikor még erdő, néma, templomi erdő volt csak errefelé.

Te „kálvinista Róma“ lenyűgöztél engem, nem tudlak szidni, sohasem tettem. Mozdulatlan és mély vagy s még Klebelsberg gróf sem tudott megváltoztatni céltudatos, sima, okos katolizáló kultúrpolitikájával. Olyan vagy az idők áradatában, mint a cement: mennél tovább állasz benne, annál keményebb leszel. Olyan vagy, mint a korallszirt: milliárd apró lény dolgozik, izzad benned évszázadok óta, milliárd névtelen, apró lény s ők meghalván, maguk után hagyják építményeiket hullámtörőnek, hajóroncsolónak, madarak fészkének, pálmák kertjének. Nagyszerű köztársaságod palánkok zezugaival, mocsarakkal védte lelkét a török ellen, határán feküdtél erdélyi hatalomnak, török hatalomnak, császári hatalomnak. Polgáraid hetenként szívesen tették a kollégium kápsáló szerkerére a nagy szőke kenyereket, a sötét sódarokat, a kotyogó boroshordókat. Szolgadiákjaid vásottá koptatták Kollégiumod széles lépcsőit, a népből jöttek ők, hogy közpénzen nevelkedjenek a nép vezetőivé. Hány szellemi forradalom süvöltött ki kapuidon. Vájjon lehet-e szabadulni egy pillanatra is nagy professzoraid szelleme elől, Csokonai, Petőfi, Arany szelleme elől?

Ne essék tehát egyetlen kárpáló szó sem rólad.

Nem értek egyet kítűnő költőddel, aki szidalmazva szeret téged s elvágynak belőled. Azt mondotta ez a költő: „Minek a hatalmas könyvtár Debrecennek, ha ott penészednek a könyvei?“ Én azt mondom: mindig lesz egy-néhány kutató, szorongó elme, amely ezekkel a könyvekkel viaskodik s a nép dolga nem az, hogy százezer könyv között kutakodjék, hanem hogy a soraiból kikerült művelt elmék szavára hajtsen s azok vezessék őt. Nem esem kétségbe, ha hallom, hogy a debreceni civis nem ül a könyvtárban, akkor esnék kétségbe, ha nem művelné földjét, nem gondozná állatait, nem nyírná a birkát, nem viaskodnék árvízzel, bankkal, nem követelne jó utakat, tisztességes vasúti közlekedést. Hanem ehelyett ellepné a könyvtárat, mint méhraj a lépet s egy-egy sejtbe belebújva holt betűk mézével tömné magát De nem volt-e Debrecennek Csokonaija? Nem volt-e Hatvani professzora? Nem voltak-e nagy prédikátorai? S nem a népből kerültek-e ők?

Ne korlátozzuk a szellem életét könyvekre.

Amikor a *Földindulás-t* játszották, egy gazdag özvegy civisasszony, akinek két, állami szolgálatban álló fia

van, egyetlen egy jegyet váltott az előadásra. Az első felvonást megnézte ő, a másodikat az idősebb, a harmadikat a fiatalabb fiú. Azután összeültek s elmondták, mit látták-hallottak.

Ezt, mint a debreceni bumfordiság és fősvénység iskolapéldáját mesélték nekem annakidején. De hát minden bumfordiság és fősvénység ellenére nem mentek-e el mind a hárman a színházba? Ők, akik sohasem teszik be oda a lábukat! Én büszke vagyok rájuk. S kívánom, hadd jöjjön olyan író s olyan darab, aminek a kedvéért mind a hárman váltnak jegyet. Csak írón s darabon fordul meg a dolog.

Mondom, ismerem Debrecent minden oldaláról s egyre inkább szeretem. Hazamegyek belé, egy fájdalmas, sok bajjal, sok gonddal, sok hiányossággal küszködő édes otthonba. Utcái neve történelmet sugároz. Az utcán járókelők élő magyarságot s örök változhatatlanságot.

Szépek voltak azok az idők, amikor a Déry-múzeumban együtt szerepeltünk s hittünk mindnyájan, akiket az ország minden részéből söpört össze a közös szándék fuvalma. Kertészéknél egy szobában laktunk Illyés Gyulával s késő éjszakáig feszegettük, mit s hogyan kéne cselekedni irodalomban, politikában. Velünk volt Erdélyi József, hogy Juhász Gézáék meleg baráti körében, kislányainak csodálkozására keljen ki minden utunkban álló hatalmasság ellen. Itt volt Féja Géza, itt Németh László, itt gyűjtöttük össze a diákság vezetőit, itt beszéltek meg a *Debreceni Kátét*. Itt volt Szabó Lőrinc, a debreceni öslakó, itt Gulyás Pál is, a benszülött. Országos mozgalmat akartunk elindítani Debrecenből, a Déry-múzeumból. Itt született meg a *Válasz* terve.

Most egyedül üldögelek Juhász Gézánál, egy kissé csendesesen, egy kissé keserűen és csalódottan. Ő a régi. (Nagyszerű irodalomtörténete máig sem jelenhetett meg.) S szívét marcangoló vitában itt viaskodom Gulyás Pállal. De hová lettek a többiek? Hová rebbentek? Milyen átok, milyen bűn, milyen ostobaság, milyen méreg kergette szét Illyést, Féját, Szabó Lőrincet? Milyen vak erők játszottak s játszanak velük?

Elgondolkozom: ma már lehetetlen volna olyan lelkes estéket tartanunk a Déry-múzeumban, olyan heves és mégis egyetértő vitákat rendezni az éjszakai órákban.

csillogó bor mellett, mint annakidején. Pedig hiszen csak tegnap volt mindez.

Szörnyű korban élünk mi, szerencsétlen magyarok.

Nem akarok senkinek a szemére hányni semmit. Nem firtatom, ki miben bűnös, vagy hibás, ki mit nyert,, vagy szeretett volna nyerni s mit veszített. Bárhogy szorongatja is torkomat a számonkérés indulata, hallgatnom kell, — magyarok vagyunk mindnyájan, egy anya szülöttei, mint a finn diáknóta kedves tájszólással mondja: „Porsaita áidin oomme kaikki, oomme kaikki!“ (Valamennyien egy emse malacai vagyunk.) Magunk között kereshetjük a hibát, a nyilvánosság előtt nem. Csak egyet kell megállapítanunk, mert ez már a nyilvánosság ügye: *Soha nem tapasztalt egyetértéssel, összesküvéssel törnek reánk, még megmaradt, meg nem tört, be nem hódolt népi írókra ismert, de le nem leplezhető ellenfeleink.* Lapok, klikkek, társaságok és szövetségek egymásra uszítják a hajdani fegyvertársakat s kajánul gyönyörködnek a véres kakasviadalban. (Sarkantyújukra pengét kötnek, hogy jobban megvérezhessék egymást.) Csodálatosan egyetértének bizonyos tökéérdekeltségekkel, hitközségekkel, politikai irányzatokkal, irodalmi berkekkel. Még a munkások állítólag szocialista lapja is, amely például engem még másfél évvel ezelőtt klasszikus írónak ünnepelt kolumnás cikkeiben, Nagy Kaméleonnak nevez, bár nagy kezdőbetűkkel, ami szép tőle. Egy másik, hétfői lapocska, amelynek főnöke valamikor főnököm volt s halálra gyötört kedvenc, de tehetségtelen hölgy munkatársa cikkeinek átíratásával, szintén beleszól a sajtókoncertbe s az amerikai nők lila szemöldöke, a szekszepil-iskolák tantárgyai s a Pódium-kabaré művészi színvonalának ismertetése helyett arról füllent, hogy én „megtámadtam“ a falukutatókat, „megtámadtam“ Szent-Györgyi professzort, „megtámadtam“ a felvidékieket s végül „megtámadtam“ a magyar polgári családot... Csodálatos összejátszásban gyönyörködhetünk köröskörül. Van még néhány író, költő, publicista, művész, akit nem tudtak megvenni, beszerezni, lerágni, kompromittálni. Most hát egyesített támadást kell ellenük indítani sajtóban, társadalmi életben, ifjúsági mozgalomban, munkások között, színpadon, filmgyártásban.

Minket pedig már nem lehetne összegyűjteni a Déry-múzeumban, mint néhány évvel ezelőtt.

Egyik barátom meg kifejti a következőket:

Pusztza véletlen, hogy magyarnak születtünk. Az ember célja, hogy kiemelkedjék a tömegeből. Ezért csodálattal kell néznünk azokat, akik a tömegeből így, vagy amúgy kiemelkedtek. Az életnek semmi értelme nincs ezen kívül, hiszen gyermekeink is meghalnak. Egyébként most írják az új Niebenlungenliedet. Új nép támadt itt is, ahol mi most vitatkozunk, ahogy új nép támadt Britanniában a hastingsi csata után, holott akkor sem látott a nép egyebet, mint öldöklést, nemzetségeknek a normannok által való kegyetlen kiirtását... S így tovább.

Leverten, szótlanul bandukolok este a Bika-szálló felé. Balról a Nagytemplom hatalmas oszlopsora áll. Elöttem a széles utca, amit hiába neveztek el Ferenc József-ről, ma is Piac-utcának hívják a debreceniek. A város csendes lámpái hunyorogva csillognak. Hús tavaszi szét frissíti forró arcomat. Olyan egyedül vagyok, olyan egyedül ez után a reménytelen, beteg vita után, hogy szinte kétségbeesem. Milyen jó volna elbeszélgetni Csikesz Sándorral, néhai nagy-nagy jótevőmmel s barátommal. De az ő boltozatos, kerek türk koponyája, öles válla, hatalmas melle kint porlad már a temetőben. Előtte elment Ecsedi István is, a Déry-múzeum nagyszerű igazgatója. Pihen már Györfly István is, a harmadik nagyszívű magyar, terveit porladnak, tanszéke betöltetlen. Utánuk ment Csűry Bálint is, a csendes, szerény, halkszavú, szinte túlságosan is passzív nyelvtudós. Mennyit mosolyogtunk rajta Finnországban, mert sohasem tudta kimondani ezt a szót: *markhaa*. Mindig *maarká-nak* mondta.

„Véletlen, hogy egy ember magyarnak születik-e, vagy sem“, — mondta a barátom s én ezekre a halottakra gondolva érzem, hogy nem véletlen. Bizonyíthatnám-e? Nem. De érzem, tudom. Életemmel tennék bizonyosságot erről a hitemről.

*

Március tizenötödike.

Süt a nap, fúj a tavaszi szél. Az utcákon ünneplő tömegek. Rengeteg csizmás férfi. Felvonul a katonazenekar, népdalokat játszik. A turulista gazdászok könnyű lovakon, bőrkabátosan, süvegesen, sastollasan. Egyre gyűlnek az ünneplő csoportok. Ide kell jönni, ha ünnepel az ember. Itt még ünnep az ünnep.

De, sajnos, a Nagytemplomban csak a katonaság

számára van istentisztelet. S mi azt hittük, még a püspök is beszélni fog ma ...

A „hivatalos“ istentiszteletet a kistemplomban tartják.

Az iskolák lelkesen ünnepelnek. De lám, az egyik elemi iskola, — mintaiskola pedig, — évek óta nem tart ünnepet. A gyermekekkel csak „megbeszéljük“ a nap jelentőségét. Ez az egész. Ünnepe nincsen. Ezen mindenki csodálkozik, magyarázni senki sem tudja. Pedig mit jelent az ember életében a régelejtett elemiiskola felejthetetlen márciusi ünnepe! Az ibolyaillatos, szeles, napfényes nap, a kabátra tűzött kokárda, a harsogó ének, a tanító beszéde. Miért tagadjuk? Miért feledjük? Hiszen ma is azért tudjuk összeegyeztetni a társadalmi forradalom és a magyarság ügyét, mert hajdan, sok-sok évvel, évtizeddel ezelőtt már összeegyeztettük az iskola ünnepien földíszített termében. Miért nincs ünnep a debreceni gyakorlóelemiben esztendő óta?!

Megtisztulva, egy kissé szomorúan, s mégis tevékenységre elszántan tértünk vissza Budapestre. Árvíz, rombadólt tanyák, vetetlen földek — s mégis az örök magyarság lépten-nyomon. Kisújszálláson vásár lehetett, mert Karcagtól kezdve lovasemberek, gyalogosok, szekereken báránybőr bundában, kucsmásan, mint keleti fejedelemek, mint kánok ülnek a férfiak. Kisújszállástól Törökszentmiklósig előttünk vonul a szétozlott nép s a juhok, csikók, nagyszarvú ökrök sora. így volt ez már akkor, amikor kún atyánkfiait befogadtuk népestül-barmostul erre a földre. így volt ez akkor is, amikor török bégeknek kellett kiszakítani a csordából, ménesből az állat javát adóba. így volt ez a Bach-korszakban, így az „amerikai tempójú fellendülés“ idején. így lesz holnap is. Az árvíz levonul, a szegény kis vályogtanyák felépülnek, kiszöldül a vetés, megtisztulnak a kutak az áradat mocsjától.

1941. március.

Gyakran fordulnak hozzám levélben is, telefonon is a középiskolák tanulói közül tanácsért, felvilágosításért, vagy ha egyébért nem, hát egy kis beszélgetésre. Életem nagy és tiszta örömei közé tartoznak ezek a találkozások. Fiaim és leányaim az okos, öntudatos, kíváncsi fiatalok s kalauzaim is: kézenfogva vezetnek új és új nemzedékek körébe. Hogy zárkozhatnék el tőlük?

Egyszer el kellene mondanom, milyen kérdésekkel fordulnak hozzám s kik ők, mik a terveik. Most azonban csak a legutóbb érkezett levélből ragadok ki egy-egy részt, mert a kérdés, amit felvet, időszerűnek látszik. Az utóbbi hetekben ugyanis boldog-boldogtalan „ifjúsági kérdéssel“ játszadozik s tölt meg hasábokat, oldalakat napilapokban, folyóiratokban egyaránt.

„Éreztem, — írja a fiatalember, — hogy, ha van valaki, akkor Ön az, aki megérti és méltányolja segélykiáltásomat a magyar ifjúságért. A gimnázium alsó osztályait Újpesten, a kereskedelmit Pestúlyhelyen végeztem, illetve végzem. (Idén érettségizem.) Tehát ismerek elég sok fiút. Ezt azért bocsátom előre, nehogy azt tessenék hinni, hogy alaptalanul ítélek.“

„Baj van, — folytatja ezután, — még hozzá igen nagy baj. A mostani magyar ifjúság (legalább is az én tapasztalatom alapján) nem érdeklődik sem az irodalom, sem a művészet, de leginkább nem érdeklődik a magyarság legégetőbb kérdései iránt. Ha szó is kerül rá, elintézi egy vállvonogatással: mi közöm hozzá, elég bajom van, mit törődjem a más bajával. Olvasmánya a színes ponyvairodalom. Beszédtémája a sport, a nő és a kétértelmű viccek. Irtózik mindentől, ami komoly, ami művészi, vagy irodalmi vonatkozású. (Brr! Ez a „vonatkozás“!) Ilyen magyar ifjúsággal nem lesz feltámadás, nem lesz megújulás, csak magyarkodó, ködevő, patópálos és magyartalan magyarság.“

„Ezt meg kell változtatni, — kiált fel szinte kétségbeesetten. — Ezen sürgősen segíteni kell, különben bajok lesznek. Igen nagy bajok. Önhöz fordulok utolsó reményeim minden összeszedettségével. Talán még nem késő...“

Engedelmemet kéri végül, hogy felkeressen s elmondja tervét, hogyan lehetne segíteni.

Beszéljünk hát a levélben foglaltakról azzal a komolysággal, amit minden komoly szándék és őszinte érzés megérdemel.

Ha visszagondolok ifjúságomra, azt kell mondanom, ezelőtt sem volt másként, mint ahogy a fiatal levélíró panasolja. Sőt még a panaszok is azonosak voltak. Emlékszem, hányszor fordultam el gögös és dühös elkeseredéssel osztálytársaimtól, amikor kinevették Ady-magyarázataimat s szójátékokat faragtak nagy áhítattal leírt rímeimből. Úgy éreztem, fehér veréb vagyok a szürke ve-

rebek között s mert a tollaim nem hasonlítanak az övékhez, agyoncsipkednek. (Még novellát is írtam erről a ve-rébről!)

Én könyveket bújtam, verseket, tanulmányokat, sőt regényeket írtam halomra, óra alatt modern költőket és vén filozófusokat olvastam, ők operaelőadásokat rögtönöztek tízpercben a katedra előtt, egyértelmű dialógusokat harsogtak, áriákat énekeltek s miközben fületem be-dugva iparkodtam elzárkózni harsány világuk elől, körül-fickándoztak, mint az ördögök s pokollá tették életemet. „Elvész az én népem, mert tudomány nélkül való!“ — só-hajtottam a nagy magyarral s a kétségbeesés feneket-len mélységeibe zuhantam.

De hát mit is vártam volna tőlük, hogy őszinte le-gyek? Tán azt, hogy verseket írjanak? Hogy hónapok alatt salátává rágott Herbert Spencer, Stuart Mill, Hume, vagy Kant-köteteket cipeljenek? Vágják sutba a futballt, a ge-relyt, a korcsolyát, s napi öt-hatórás iskolai görnyedés után görnyedjenek még öt-hat órát valamelyik salabakter fölött? Ne menjenek táncba, ne válasszanak jégkirálynőt, hanem vitatkozzanak filozófiai kérdéseken, szocializmu-son, vagy Shelley költészetén? Igen, így képzeltem vala-hogy — s nem volt igazam. Az ifjúság, a fiatal nemze-dék nagy tömege, az *átlagifjú*, nem kényszeríthető a betű börtönébe, ahonnét csak az éere nyílik kilátás s az is csak egyesek számára. Az ifjú embernek fejlődnie, játszania, mérkőznie, mozognia, vigadnia, szeretnie és csalódnia kell. Az ifjú lélek teli van tevékenységi vággyal. Tevékenyked-nie kell. Arravaló az iskolában esztendőkön át eltöltött napi öt-hat óra, hogy megismerkedjék nemzete és a maga nagy kérdéseivel, feladataival, saját képességeivel és a rendelkezésre álló eszközökkel.

Igenám, de megismerteti-e az ifjúsággal mindezt az iskola?

Rég megtanultam, hogy a gyermekek hibáiért a fel-nöttek felelősek.

Mert az iskola nem áll feladata és hivatása magas-latán. Kezdjük mindjárt ott, hogy külön nevelik a fiúkat és külön a lányokat. De még ha nevelnék! Külön *tanítják* őket. Ezzel olyan természetellenes szakadékot ásnak fiúk és lányok közé, amely csak természetellenes módon hi-dalható át. Légmentesen elzárják az ifjúságot az élet olyan alapvető kérdéseinek megismerésétől, olyan természetes

feszültségek sima, önként adódó feloldásától, amelyek a mindennapi életben lépten-nyomon adódnak.

És az ismeretközlés módjai! Nem csak én, mások is kifejtették már számtalanszor a mai tanítási rendszer betegségeit. A magyar ifjúságot a magyar észjárással elmentés, a magyar lelkialkatnak meg nem felelő tanítási rendszer prokusztoszszágyába törik, gyömöszölik.

A tanárok óráról-óra kötelesek „tanmenetet“ készíteni s attól egy jöttányit sem térnek el. Természetes, ha a magyar tanártársadalom eltűri az ilyen rendszert, nem hányhatjuk a tanulók szemére, hogy gyámoltalanok, felelősségtől irtózók — s az iskola környékéről messzire elmenekülnek sportba, sárgaregénybe, léhaságokba. (Amire amúgyis kaphatók, hiszen fiatalok.)

Mióta a magyar parasztság életkérdései és ősi kultúrájának kincsei veszedelmesen hódítanak ifjúságunk soraiban, a „szabadság“, a „liberalizmus“, a „demokrácia“, a „szentistváni gondolat“, a „korszerű nevelés“ fáklyáit fennen lobogtató lapok, kezdve a *Magyar Nemzet*en, magukat „szocialistának“ mondó írók, kezdve Kassák Lajoson, a legdemokratikusabb, legmagyarabb, legradikálisabb diákegyesületek felosztatásán buzgólkodnak. „Az ifjúság betegágyánál“ címmel jelennek meg vitacikkek. Akik eddig technokráciát, eugenikát hirdettek, most besorozták a „sorskérdések“ közé az „ifjúsági kérdést“. Aggódva emlegetik, hogy „több mint ezer ifjúsági egyesület szagatja részekre a magyar ifjúságot“, mintha sohasem hirdették volna a szabad szervezkedés, a demokrácia, az egyéniség tiszteletének örök magyar elvét. Szakállas diákvezérek ellen támadnak, mintha nem tudnák, hogy van itt olyan ifjúsági szervezet is, amelynek vezetőségében egyetlen egy ifjú sincsen, ellenben benne méltóságosodik minden kegyes idegen, sőt az a tudós is, akinek bizalmas vezetése alatt a *Magyar Nemzet* a „szakállas ifjúsági vezéreket“ porondra vonszolja. S minden tiszteletünk Szent-Györgyi Albert professzoré ugyan, a híres biológusé, mégsem tudjuk megérteni, miért és hogyan egyezik az egyéniség szabadságával, a demokráciával, a szentistváni hagyományokkal, a magyar szellemmel, ha egy szervezetbe kíván tömöríteni katolikust, reformátust, zsidót, németet, parasztot, urat, ifjút és professzort, holott mgemondatott már ezer évvel ezelőtt: „Minden népet a maga szokásai és természete szerint kormányozz!“

Mindezt látván az ifjúság, azt mondja: „Mi közöm hozzá? Elég bajom van, mit törődjem a más bajával!”

Vessünk csak követ magunkra, felnőttek, mert bűnök se vagyunk az ifjúság hibáiban.

Itt vannak azután azok a „sorskérdések”.

Vájjon megbeszélhetjük-e őket? Vitázhatunk-e megoldásuk ilyen vagy olyan módjain? Nem szólok most külpolitikai és katonai problémáinkról. Megértjük és helyeseljük, ha nem vetik őket oda dilettánsok, vagy törtetők martalékául. Létünk, vagy nemlétünk forog kockán, nem változtathatjuk az országos csendes vénasszonyok, bolond proféták, részeg csavargók, meggárgyult romantikusok, tudatlan vargák és sunnyogó zsebtolvajok piacterévé. Ő, de ezeken a kérdéseken túl vannak ám olyanok is, amelyek *legbelsőbb belügyeink* s mégcsak nem is politikaiak, nem is egyik, vagy másik felelős személy, vagy párt ügyei, hanem egyszerűen *a magyar kultúra* ügyei. Nem akarok alkalmat adni az ügyész úrnak, hogy kénytelen-kelletlen gyakorolja a reárott tisztet s nem sorolok fel példákat arra, mi mindent kellett vérző szívvel kihagynom műveimből, holott nem egy már a közelmúltban megjelent. De ki magyarázhatná meg, miért közölhetik a fővárosi lapok azt a statisztikai tény, hogy ennyi, meg ennyiszáz milliomos van hazánkban s miért nem a parasztságnak íródott lapok? Summa summárum: kiskorúak lettünk, mi felnőttek is, szótárunkból törölnünk kell egy tömeg „csúnya szót” s nem szabad beszélnünk egy sereg „csúnya gondolatról” és „csúnya tényről”, holott a tények, ugyebár, ordítanak. Még mi, egészen felnőtt, európai méretekre, sőt történelmi méretre nőtt felnőttek, írók sem beszélhetünk, írhatunk.

Mindamellett „szabad, független, gondolatainkat, meggyőződésünket bátran kimondó és vállaló magyarok” kell, hogy legyünk s azok is akarunk lenni. Halljuk, sőt hirdetjük — s ami egészen furcsa: *hirdetik*, — hogy mi, magyarok, nem vagyunk nyájnép, nem vagyunk szolgánép, mi hajdan törzsekben, nemzetségekben szerveződünk, haditaktikánk a szabadon együttműködő kis csoportok tevékenységén épült, közigazgatásunk gyökere a vármegyei rendszer, az önkormányzat, közös munkálkodás, a *kaláka* alapja is az önkéntes, játékszerű szabad együttműködés s így tovább. Mégis, mit látunk, mit lát az ifjúság családban, iskolában, közéletben egyaránt?

S most már az individualizmus, a demokrácia, sőt a liberalizmus leghősibb bajnokainak is shoking, hogy vannak küiön katolikus, külön református, külön evangélikus, sőt külön zsidó ifjúsági alakulatok s hogy ezeknek az alakulatoknak neon mindegyike ballag a méltóságos profeszszorok nyomában.

A doktor uráli viszont, akik a „betegágyat“ körülállják, a politikában az egypárt-rendszert, gazdasági életben az „egykéz-rendszert“, közigazgatásban a központosítást, az élet minden területén a diktatúrát üldözik.

íme, ilyen zűrzavart lát és szenved el a magyar lelkialkatú ifjúság.

S ha már arról van szó, hogy hibáztassuk, mert irodalommal, művészettel, a nemzet nagy kérdéseivel nem törődik, vállatvonva megy el mellettük, pillantsunk be a családi életébe is.

Úriosztályunk fiairól van szó. „Ifjúságon“ többnyire nem parasztot vagy munkást értünk.

Ez az a család, amelyről a századvég francia irodalma leszedte a keresztvizet. *A kispolgári család.* Ezt táplálja a hercegferenci irodalom. Ezt gyönyörködteti a rádió Lehárral és Huszka Jenővel, Rózsahegy Kálmán „bácsival“, ennek harsogja Fedák a megszékelyült vezércikkeket, ennek pergetik filmen a mindenféle huszárokat, Dankó Pistákat, ennek írják a *Feleséget*, ez táncol a megzenésített *Talpra magyarra*. Ennek zsidó Móricz Zsigmond, ez vásárolja tízezerszámba a *Hotel Sanghai-t*, ennek klasszikus Cronin. Ez tiltakozik levélben a rádiónál a „dúrok és mollok“ ellen, ez vigad sírva. Ennek a családnak a fejről írják a lapok, hogy „reggeltől-estig csak azért dolgozik, talpal, izzad, hogy eleget tegyen az állam iránti tartozásának“, ez a derék úriember lesi az irodafőnök mosolyát, ez tolja az aktát egyik íróasztaltól, egyik referenstől a másikhoz, ez lelkesedett Bethlen korában a konszolidációért, ennek volt Magyarország „szanatórium az európai zűrzavar közepén“, ez rajongott Gömbös reformjaiért. Darányi „treuga Dei“-kormányzataért, Imrédy csodálatos forradalmáért. Ez lelkesedett a francia tájékozódásért, a tengelyért, az intranzigens fajvédelemért, a szentistváni gondolatért, a szocializmusért, a fascizmusért, a nemzeti szocializmusért, ez „menetel dübörgő léptekkel“ I. Punalua eszmegyakorlataira, miközben hajtókája belső felére

dugja a jelvényét, nehogy meglássák. Ennek a gyönyörködtesére találták ki politikusaink a „célkitűzést“, a „nagy magyar éjszakát“ és „Európa vérzivataros korszakát“. Ennek bőszejének „síkokról“ és „vonalakról“. Ez építi a szörnyeteg nagyképű, cifra családi házakat, — ez diktálja a család szellemét s neveli a fiúkat, hogy apáik örökébe lépjenek.

A mama pedig, elvégezvén négy, vagy hat gimnáziumot, esetleg polgárit, szemérmesen behunyva szende szemét az élet „durva“ jelenségei, de kinyitva fülét a sikamlóságai iránt, kegyes kereszténységben, mások viselkedését sастekintettel üdveivé s megszólva, magyar öntudattól, magasabb eszményektől sterilen álmában sem gondol arra, hogy nőnevelésünk *áttalánosságban* kritikán aluli. Csak aki látta a finn nőnevelés gyakorlati példáit, aki megismerte a finn leányt, a finn feleséget, a finn anyát, a *Lotta Sward* mosolygó hősiességét, a munkás-lányok finomságát, műveltségét, a parasztnők mély hitét, büszke öntudatát és nemzeti önérzetét, tudja megérteni, hol áll a mi nőnevelésünk s hol kellene állania. Borzadok a társaságtól, keserű szájjal, nihilizmussal a szívemben, fáradtan menekülök haza, otthonom csendjébe, mert ahol férfiak-nők vannak együtt, minden Jóraivaló beszéd tárgy kerülendő. Ő, nem politikára gondolok! Elismerem, hogy a nők ebben a kérdésben okosabbak a férfiaknál: irtóznak tőle. De nem lehet — s nem is illik — szöbáhozni egy könyvet, egy szindarabot, egy filmet, egy zeneszerzőt, nem lehet okosan beszélni gyermeknevelésről, festőkről, népről, életünkbe mélyen belevágó rendelkezésekről, közlekedésről, vallásról, egyszóval semmiről, aminek „komoly“ szaga van. Ez az a hölgykoszorú, amelynek vidéken is, Pesten is csak olyan beszéd tárgya van, amelyre joggal szokták mondani: most ne hallgassanak ide, ez magukat, férfiakat, nem érdekli. Ennek a társaságnak csak annyit jelentett Erdély felszabadulása is, hogy „végre megoldódik a cselédkérdés“, de ez fakadt ki azután felháborodva, hogy a székely lányok „prepotensek és szájasok“.

Nem tűnt fel még senkinek, hogy leányiskoláink kedves ifjú virágai milyen léha dolgokért lelkesednek? Hogy ruhán, zsúron, bálon, pletykán kívül alig érdeklődnek más iránt? S hogy egyéb ismereteik mennyire szűkösek? Hogy áldozatkészség, finomság, szerénység, ízlés, szeretet és mély hit alig van bennük? Van egy kitűnő barátom, bi-

zony már nagyon is házasulandó sorban. Szomorúan mondja: „Mióta Finnországban jártam, nem tudok társaságba menni. Ezek közül a lányok közül keressek magamnak feleséget?!“

Hangsúlyozom: eszem ágában sincs, hogy írókat, költőket, festőket, szavalókat és egyéb művészeket kívánjak nevelni fiatalságunkból. Azt sem bánom, ha a *Karthauzi*, vagy a *Pogányok* verejtékeztető kötelező olvasása helyett futballozni, korcsolyázni, evezni, vagy táncolni mennek. (Bár, ismét a finnekre hivatkozom, nem ártott meg Suominak, hogy népe ismeri és szereti a nemzet és az emberiség nagy szellemeinek alkotásait.) A napokban járt nálam egy vidéki diák, nyolcadik gimnazista. Dicsekedve mondta, hány paraszt ír verset falujában s miként nevelgeti őket. Szigorúan megróttam ezért. Azon is csak nevetek, hogy Justh Zsigmond a múlt század végén Hamletet játszatta birtokán a parasztjaival. Félre ne értsenek. Arról van csak szó, hogy az a sok-sok év, amit ifjúságunk iskolában tölt, *untig elegendő volna egy mély és igaz nemzeti műveltség és emberség elsajátítására*. Hogy mégsincs egészen így, annak nem ifjúságunk az oka. Hanem egész társadalmunk, mindenestül.

És hát nem is kell okvetlenül szidni ezt az ifjúságot. Minden elnyomórító törekvés ellenére sok, nagyon-nagyon sok közötté az értékes elem. Mindenütt az országban nagy csoportok vannak, akik friss ifjúságuk vidámságát, életörömét megtartva mélyen érdeklődnek nemesebb, komolyabb kérdések iránt. Sőt harcolnak is eszményeikért. Általában sok a keményítéletű, puritán érzésű fiatalunk. Ifjú barátaim nagy száma Soprontól Kolozsvárig, Pozsonytól Szegedig tanúsítja ezt. A rengeteg levél, a sok személyes találkozás. Az én olvasóim, például, túlnyomó többségben közülük kerülnek ki. Ők kényszerítették a kolozsvári direktort is darabom bemutatására a román időkben. Ők hordozták meg Szabó Dezső, Móricz Zsigmond, Németh X.ászló, Erdélyi József, Sinka István, Tamási Áron, Veres Péter nevét s az én nevemet. Ők melengetik s éltetik ezt a folyóiratot is, amelynek három év óta minden számában tartózkodás nélkül, szabadon írok. Ők vitték be szellemünket, a népi szellemet az iskolák, az egyetemek falai közé, ők feszegetik azt a hibrid, zagyva „kultúrát“, ami egyedül számított kultúrának Magyarországon két emberöltő óta. Ők csatáznak értünk, íróikért, muzsikusaikért,

politikusaikért, nemzetgazdászaikért, ők szintetizálták: lelkükbe a népi kultúrát a klasszicizmus eszményeivel. A sorban utánunk következők tollforgatói között ők adják Gombos Gyulát, Szij Gábort s a többit, a meg nem alkuvókat. Van okunk bizakodásra. Sőt többet mondok: ha népünket el nem söpri valamely előreláthatatlan történelmi kataklizma, a mi megálmodott Magyarországunkon a poklok kapui sem győzhetnek ma már.

Kilenc hónap kell egy magzat megszületéséhez. Hát mennyi kell egy országhoz?!

(SZNOBOK.)

1941. május 1.

Nagyon érdekes cikket írt a Magyar Nemzet egyik közeli számában Frey András az „új stílus“-ról. Az e lap körül tömörült írók cikkeiben mindenki megfigyelheti — írja — milyen simán, célozgatva, az olvasónak inkább a hangulatára, mint az értelmére appellálva, a mondani-valókat „körülvattázva“ szólnak a világ jelenségeiről, eseményeiről. Új stílus ez, írja Frey András, nem mondja ki ápertén, félreérthetetlenül, amit gondol, nem nevezi nevén a gyermeket, ez az új stílus csak hangulatot támaszt, sejtet, nem szól brutálisan, mint a nyílt paraszt, ó nem, finoman mondhatnók: a lányához szól, de értsen belőle a menyé. A Magyar Nemzet körül tömörült írók mesterei az új stílusnak, figyelje csak a nyájas olvasó, — mondja Frey András.

Féja Géza a Magyar Ut 15. számában „A márciusi front hiteles története“ című cikkében viszont keserűen kifakad ez ellen az új stílus ellen. „A személyeskedő támadó cikkek érdekes jellemvonása, írja, hogy nem nevezik meg névszerint azt, akit támadnak, nehogy a bíróság előtt kelljen helytállaniok. Döntse el a közönség, hogy ez a módszer méltó-e a „márciusi lélekhez?“ Ő a maga bőrében tapasztalta, mint e sorok írója is annyiszor, hogy milyen fájdalmasak s erkölcstelenek a vattába göngyölt mondatok, a mellébeszélő szavak és gyanúsítások, a célozgatások, a maga kenyerén jött rá, mennyire igaza van Kazinczynak, amikor a sem hideg, sem meleg, s mégis maró stílust undorral megvetvén, így ír:

„Bántani mást: vadság“ ... — S más a lélektelen író?

Azt hozzád s hozzám nem köti semmi kötél.
Csípd, döfd, rúgd, valahol kapod a gaz latrot!

[Az ilyet

Ütni, csigázni s agyon-vern (nevetve) szabad!

Féja nemes állásfoglalása az elburjánzott „új stílus“ kérdésében nyilván másokat is állásfoglalásra bír. Nem hinném, hogy Frey András nézetei osztatlan helyesléssel találkozának. Többen üdvözik Féja véleményét, mint az övét. Én például csak tapsolni tudok Féjának. Persze, más a szimbólumokban való költői, vagy irodalmi szólás és más a „vattásott mondatok“ módszere. Az „Egy mádár fiaihoz“, vagy „A gólyához“ — ki tudná mind felsorolni csak azokat a példákat, amelyek irodalmunkban klasszikus mintaképei a szimbólum nyelvének, — nem tartozik a Frey által említett „új stílus“ műfajába. Nem is erről az irodalmi műfajról, erről a beavatottnak szánt beszédről van most szó. Történelmünk során voltak korok, amikor nem lehetett nyíltan megvallanunk magyarságunkat, hazánkért való aggodalmunkat, a szegény néposztály fölemelésére szolgáló terveinket, politikai nézeteinket s így tovább. Voltak s lehetnek korok, amelyek jelképes nyelvre kényszerítették s kényszerítik a szólanit mindenképen akaró lelket, hiszen, ha nem szólhatna, el kellene sorvadnia. Mondom azonban, nem erről van szó. A művészi amúgyis jelképes, legyen bár mégoly reális, vagy racionális. A naturalizmus nyelve is jelképes nyelv. Ezt a művészi, jelképes nyelvet azonban el kell választanunk a „vattázott“ nyelvtől, amelyre két évtized óta szól az ítélet: „Legyen a te beszéded úgy, úgy és nem, nem, ami ezeken felül vagyon, a Gonosztól vagyon.“ És a másik ítélet: „Mivelhogy nem voltál sem hideg, sem hév, azért kivetlek téged az én számból.“

Ezzel az „új stílussal“ egyébként én már igen régen találkoztam, amikor először kerültem kapcsolatba a sajtóval. Egyszer, valamikor, nyugodalmasabb időkben, amikor ismét kóstolgathatom elmúlt éveim emlékeinek fanyar borát s talán azt is remélhetem majd, hogy a „Sülyledő világ“ folytatása meg is jelenhetik, el fogom mesélni hányódásaimat a magyar sajtó bozótjában. Bizony tépett illúziókkal, rombadólt álmokkal, kialudt remény-

kedésekkel, elgyappant lelkesedéssel kerültem ki ebből a bozótból, már amennyire kikerülhettem. Örökké feledhetetlen, boldog napom volt, amikor négy évi megalkuvás, megaláztatás, terrorizálás után megkaptam felmondó leveletem az akkori Magyarország kiadóhivatalától s újra szabad levegőt szívhattam. Meg is fogadtam, hogy többé, nem megyek napilaphoz. (Sajnos, egy hetilaphoz mégis elmentem, sőt később egy másikhoz is.) Többek között, mint a Magyarország vezércikkírója, azt a feladatot kaptam, hogy fejezzem ki helytelenítesemet egy nagy építkezési cég üzleti eljárása felett, amelynek eredményeképpen a cég több százezer pengős jogtalan haszonhoz jutott, a főváros közönsége viszont ugyanannyi kárt szenvedett. Büszkén vittem a cikket Salusinszky úrhoz. Ő összevissza húzgálta, irkálta, szabdalta cikkemet s fölháborodott oktatásban részesített, mondván: „Tanulja meg, hogy az én lapjaimban ilyesmit leírni, hogy X. Y. cég ennyi meg ennyi százezer pengőt jogtalanul vágott zsebre, *nem* lehet! Érti?“ Nem értettem, miért kellett ezt a disznóságot „vattázott mondatokkal“ megírnom. De ezer meg ezer hasonló tapasztalatban volt részem. Nem volt határa a „vattázott mondatoknak“. Ki tudná leírni szenvedéseimet?

Mondhatom, ez az „új stílus“ éppen egyik átka, istenverése, csapása sajtónknak, közéletünknek, közvéleményünknek. Mennél több a vattázott mondat, annál betegebb a lélek. Kényszerűségből elfogadni az új stílusnak nevezett régi köntörfalazást, mellébeszélést, gyáva meghunyászkodást, felelősség elől való menekülést talán lehet ideig-óráig. Helyeselni, szankcionálni azonban nem.

Ilyen jelenségek láttán az ember tisztelettel adózik azoknak, akik megvallják tévedéseiket. Három évvel ezelőtt egy írói csoport elsőízben találkozott a Turul Szövetség lelkes ifjaival. Műveikből olvastak fel az írók. Bevezetőt Kovách Aladár mondott, szerepelt Erdélyi József, Kodolányi János, Komjáthy Aladár, Sinka István és Szabó Lőrinc. Másnap a Magyarország hosszú cikket írt az esetről, a sárga földig lecsepülte az írókat, párttagsági igazolvány után való futásról, félfarral való lovaglásról, elalkudott lelkiismeretről és hasonlókról szólott, abban a finom, sima új stílusban, amely az Est-lapokat annyira jellemezte. Nincs ok a cikkíró nevének elhallgatására: Féja Géza volt. Annál inkább megírhatjuk ezt, mert a

Magyar Út egyik közeli számában maga Féja vallja: megbánta, hogy akkor „megróttá“ Kovách Aladárt és Szabó Lőrincet. A bünbánat szépségén nem csorbít az sem, hogy a többi „megrótt“ író nevét azóta már elfeledte. De ez is érthető, hiszen Kovách Aladár a Bolyai-könyvek lektora. Szabó Lőrinc pedig egy szerkesztőségben dolgozik vele, így naponta látja. A többiekkel pedig nem igen érintkezik.

De hányan akadnak, akik belátják módszerük kártekonny következményeit s kiállanak Féjaként a nyilvánosság elé bünbánatot tartani? Hányan, akik bátran kijelentik, hogy ők elítélik ezt a finom új stílust s nem kívánnak vele élni még gondolatban sem?

Ami a sajnálatos Illyés—Veres Péter esetet illeti: ellenben az volt a szép, hogy nyíltan, szemtől-szembe történt. Ami viszont már az „új stílushoz“ tartozik, az hogy Illyés kemény s igazságtalan bírálata nem maradt meg a Nyugat szűkebb, irodalmi köreiben, hanem teljes egészében átkerült a Magyar Nemzet hasábjaira. Ha Illyés adta át, rosszul cselekedett. Ha az ő megkérdézeése nélkül került a lapba, szerzői jogbitorlás történt. Az új stílus azonban nem merült ki ennyiben. Cikk sorát közölte a lap Veres ellen, főképp munkásemberektől, akikhez Veres közel áll. A két vitázó azonban mégis megtalálta egymást, s ez nem következett volna be, ha hátmögött, célozgatva, gyanúsítgatva s nem nyíltan szóltak volna egymásról. (Most már csak helyteleníthető, hogy a kibékülést jelző nyilatkozat nem a Nyugat-ban, nem a Magyar Nemzetben, hanem a Szabad Szó-ban, egy pár excellence parasztlapban jelent meg. Minek a parasztság elé vinni egy szomorúan irodalmi, vagy intellektuel-ügyet?!)

Zárjuk be tehát az ügynevezett új stílusról szóló eszmecesterét Kívánva kívánom minden tollforgató embernek, kerülje az új stílust, mint a fertőt. Amennyire lehet, nevezzen mindent a nevéen, mondja ki véleményét, hirdesse nézeteit, bíráljon szabadon, ne takarózzék, ne burkolózzék, ne húzza be a nyakát a felelősségrevonás elől, ne köntörfalazzon. Legyen az ő beszéde úgy, úgy és nem, nem. Mert ha sem hideg, sem hév, bizony, előbb-utóbb kiköpi őt a magyarság az ő szájából, a megillető undorral és megvetéssel.

Tanulságos olvasmány Dobossy László Párizsból kelezett cikke az Ország útja legutóbbi számában. Különösen tanulságos, ha összeveti az ember Bóka Lászlónak Márai Kassai őtjاراتá-ról írt cikkével. Dobossy a francia decentralizációs törekvésekről ír. Petain erőfeszítéseiről, amellyel vissza akarja adni minden országrész, minden táj, minden vidék sajátos helyi szellemét, a helyi hagyományok feltámasztására irányuló törekvésekről, írók, költők, gondolkodók önmarcangoló vívódásairól. Mistraí és Péguuy ünneplése „vallomás volt, az új szellemi tájékozódás kijelölése, megtérés az éltető forrásokhoz, a vidék gazdag talajához s a népi múlt rétegeihez, — írja. — Megtérés a nemzeti valósághoz. Újságokban, folyóiratokban most párosították először e két nevet, melyek eddig oly távol voltak egymástól s távol voltak a népszerűségtől is.“ Majd cikke során hivatkozik Dániel Helévy szavaira: „Művelődésünknek volt egy hézaga. Jól csiszolt társadalomban fejlődött ki, nem érintkezett a néppel s a földdel, ha értette és becsülte is ezeket, kevés hatóerőt engedett nekik... A külföldiek gyakran szemünkre vetették ezt, művészetünk, úgymond, népnélküli művészet.”

De megszívlelendő, amit Cortot is mond az ifjúság új irányú neveléséről: „Munkatervünkben váltakozni fognak az ősi dalok, népi táncok, s a helyi legendák megújított előadásai...“ Afféle francia Gyöngyösbokrétákat szerveznek hát, hogy a közvéleményt, közízlést áthassa a vidék népének szelleme.

Mi másról van tehát szó, mint annak a Franciaországnak eltemetéséről, amely még Bakonya volt Adynak, amely szenvelgő vággyal és csodálattal tölti el mai sznobjainkat is s amelynek jegyében hangzott el a magyar irodalom egy része fölött a parlagiság ítélete? Mi másról van szó, mint: annak a franciaságnak, nyugatiságnak, sőt európaiságnak eltakarításáról, amelynek képére és hasonlatosságára kívánták „urbánusaink“ átgyúrni Magyarországot szőröstül-bőröstül, várostul-falvastul, irodalmastul, mindenestül? Paris még áll, ha nem is a régi fényben, (hiszen sötétbe zuhant a szó szoros értelmében), de göröcsösen kapaszkodva az elmúlt világ, a bukott szellem töredékeibe, Vichy azonban s a makacs öreg katona, mint igazi francia, már Mistralt állítja követendő példaképül a nemzet elé. Milyen csodálatos, vigasztaló tény, hogy

egy megvert birodalom, feje írói állít eszményül, mily történelmi pillanat, hogy Franciaország egy Mistral szellemében kívánja újjáteremteni önmagát.

Vájjon a franciák bizonyíthatják-e, hogy parasztosztály nincs is, így tehát nincs szelleme sem, amelyhez, mint forráshoz fordulhatnának? Vájjon törnek-e a fejüket, hogy német völkschről van-e szó, vagy a hagyományokban — s a lelkekben — mélyen gyökerező népi lélekről? Vájjon gúnyolódhatnak-e, hogy az új törekvés csak múló divat, parlagi népieskedés? Nem. Hanem mohón nyúlnak a tiszta ital után, fölfedezik tájaikat s ráismernek tájaik lelkére, megállapítják, hogy lényegében Paris is csak „vidékről összefutottak tömege“ s az a cifra máz, amellyel az idegent, a sale métequ-et kápráztatták, nem a francia nép lelkének fénye volt.

Az, ami Franciaországban történik, okulásul és igazolásul szolgálhat nekünk.

De lám, lapozzuk csak föl Bóka László említett cikket Márai könyvéről. Természetes, hogy Bóka, a sznob, csak a legájultabb csodálat hangján írhat a Kassai őrzetről. Mily gyönyörű, előkelő, fenséges magányban botorkál ma az író, az igazi kultúrlélek, az igazi européer! Mily művészi pózban tekint körül Európa pusztult téréin, mily kétségbeesett szorongással köti össze a megmaradt dómok tornyait: „Kassa és Tours, Uppsala és Reims, Köln és Firenze fölött kóvályog a lélek e hetekben s a pusztulás fölött a harci lángokban villogó templomkeresztek mutatják az elsötétedő világban a tévelygő léleknek az utat.“ Szép, tiszteletreméltó, sőt megszívlelendő Márai nosztalgiája, amellyel szülővárosa, Kassa dómjába menekül, de vájjon csak ezek a magányos tornyok maradtak meg Európából? S vájjon csak a magány jut osztályrészlül a tragikus pusztulás mennydörgései közt hanyódó, szorongó léleknek? S ha még ezek a tornyok nem csupán egy esztétikum után sóvárgó lélek csodálatánál: múzeumi tárgyai volnának, hanem a középkor mély katolikus kultúrájának megújhodást hirdető jelei, hagyján. De abban a katolicizmusban Márai, irodalmunk nagy szkeptikusa, éppúgy nem hisz, akárcsak Bóka, a szenvelgő sznob. Bóka meg sem kísérli megérteni a kételkedő lélek sóvárgását Márai írásában, ő a nemes, előkelő, kiszámí-

tott póz szépségét látja és csodálja, a magányt próbálja. Márai köré képzelni: „Rettenetes ez a magány, de nem a megcsaltak, elhagyottak magánya, — írja rejtelmesen.

— Népes és önkéntes magánosság, nem a lélek meddő magábaroskadása, hanem erőpróba a felemelkedés előtt. Férfias és keresztény, tehát magyar és európai meditáció.“ (Aki pedig megérti ezt a szép zagyvaságot, ezt a cizellált fogalomzavart, elmehet egyetemi tanárnak.)

Ne mélyedjünk el azonban meddő vitákba. Nem Márai-ról van szó, hanem egy bírálatról, amely szelleménél, — már amennyiben van, — stílusánál, felfújt nagyképűségénél fogva ellentétül kínálkozik a megújuló Franciáról országáról mondottakhoz. Milyen kiállításba kínálkozó remeke például a nagyképű sznobságnak ez a megállapítás is: „A kassai őrző napnyugati őrző, nem búcsú Európától, hanem találkozó Európával. Magános találkozó, tornvok találkozója. Rövidebb, mint az előző napnyugati őrző volt s az útítárs, a rokonszenvesen láthatatlan Hölgy, hiányzik. (A bölcsönél, a kánai menyegzőkön, a kereszt alatt lehet csak jelen Éva Lány: a pusztában épp úgy nincs helye, mint a kísértések hegyén s a Getsemáné kertben.)“

Van Budapesten egy bizonyos máraiizmus. Olyan ez, mint valami lassan, álmosan s mégis szívósan szitaló láthatatlan közeg. Az emberek igen nagy tömege, minden látszólagos mélabúja, szenvelgése, epekedése, kulturbágyadozása ellenére kitűnően érzi magát benne. Ez a közeg, ha vegyileg elemezzük, jókora rész sznobságból, némi fájdalmas liberalizmusból, egy adag pszichoanalitikus tudálékosságból, hatalmas rész tömény gögből, bizonyos zsidó mélabúból, jó sok internacionalizmusból, óriási adag giccshajlamból s egy sor könyvtár felszálló porából áll. Márai bizonyára különb a máraiizmusnál s főképp ebben a nyavalyában tetszelgő kritikusanál, de hogy ez a penetráns közeg egyáltalában van s ilyen fullasztóan nehezedik szellemi életünkre, mégis csak rajta kell számonkérnünk. Itt van például ez a Bóka László is. Vájjon mivel igazolná csírátlan szellemi tevékenységét, ha Márai nem volna? (Cs. Szabó László túlságosan kevés volna számára.)

Márai kell, hogy ilyen szép semmiségek leírhatók

s igazolhatók legyenek: „A hűség biztosítóka volt Európa — ha kis csömörrel, Coriolánként futott el — kivándorolni idegen világok Bakonyintropolisába, ott mindig elbojotta egy gyökér, egy közös gyökér, mely hazafelé is ágazott. Sovinizmusunkat kifigurázta, hazaszeretetünket megnövelte Európa. Internacjonalizmusunk zárt ajtókra, talált a napnyugati portákon, gyámoltalan nacionalizmusunk megerősödött, valahányszor otthon érezhettük magunkat a népek hazájában.“

Márai hatása kell az efféle semmitmondó mélységek kiagyalására s igazolására: „A magány sokszor volt életformája a magyarnak, vannak hagyományai s a magános magyar biztossággal fordul ilyenkor arrafelé, hol barátai helyett barátokat, a nagy világ helyett egy teljes vüágot lel. Utrakél, mintha messzi tájakra indulna, komoly készüléttel utazik haza emlékezni s meditálni.“ Tessék csak a magyart, példának okáért oroszsal vagy finnel helyettesíteni...

Maráit idézi: „A házakat nem nehéz felépíteni, cement és mész akad elég, ma gyorsan készül az ilyesmi. De egy napon az európai műveltség titkos szerkezetét új árammal kell megtölteni, s ez már nehezebb feladat lesz. Ez lesz az írók, az egyházi és világi papok, a nevelők dolga. E pillanat elé kell élnünk“ — s ehhez a lapos, ámde igen méltóságteljes zagyvasághoz üyen árgongást mivel (t. i. Bóka): „E rettentő világban nem csekély vigasztalás, hogy az első szót, mely határozottan a jövőndő felé int, magyar író mondta ki.“ S megtetézi ezzel az idézettel s ájudozással (a helyett, hogy a mondat tartalmatlanságát, közhely-voltát nézné): „Ázsia dolga a rajongás* és a vakhit, Európa dolga a bíráló és önismeret“ — citálja Márait (gyermeteg szereposztás Ázsia s Európa számára!) s hozzátézi: „Nem búcsúzik s nem kezd semmit újra, mint a kishitűek és az ostobák: tovább kell építeni.“ Aki tehát újakezd, kishitű és ostoba. Tovább kell építeni, íme, a nagy, márványba kívánczó igazság, amit elsőnek, hála Isten, magyar író mondott ki...

Figyelik, milyen tömege van az üres, ámde „vattázott mondatoknak“? Milyen ritka tökéletességű mintaképe az új stílusnak? Milyen ötvözött remeke a pakfón-bírálóknak?

Viszont van itt olyasfajta részlet is, ami egészen a cikkem elején említett műfajhoz sorolható: íme: „A „Doveri átkelés“-ek lehetetlenné váltak. „Napnyugati őrző-
 rat“-ra nem bátorságos az idő. Akadnak, akik kajánul örülnek a sorompók lezárásának s tajtékozó furor pedagógicus hevíletében oktatják az európaijáró magyart, hogy úgy-e, most jó ez a kis haza is, úgy-e, most elég a Királyhágón átkelni, kassai őrző-
 ratra indulni. A már e földön boldog lelki-
 szegények, a Mokány Bercik s egyéb parlagi gavallérok dacosan műveletlen maradékai ismét elkiáltják az „extra Hungarium“-ot, az európai műveltségben való járatlanságuk igazolását látják a véres kényszerűségben. Könnyű nekik, hiszen nem vesztek semmit, a célpontokká s támaszpontokká maszkírozott Európa kikapcsolódása életükből nem jelent többet számukra, mintha azt hallanók, hogy egyelőre szünetelnek a sztároszféra-repülések.“

Így Bóka, az európai műveltségű kultúrember.

Tudni kell, hogy én vagyok az, akinek szerény személyét ily lesújtó jelzők kíséretében névtelenül pellen-
 gérre állítja. Névtelenül, mert az új stílus követelményei szerint „nem akar reklámot csinálni“ nekem. (Lám, én nem félek tőle, hogy akár neki, akár Márainak reklámot csináljak.) Mert én írtam cikket Kolozsvárról a Magyar Élet-be, én emlegettem abban a cikkemben a Napnyugati őrző-
 rat-ot s a Doveri átkelés-t, én mondtam, hogy nézünk körül ide haza. Ilyenformán én örülök annak, hogy Európa célpontokká vált, én vagyok boldog, hogy lezárták a sorompókat, én nem veszítettem semmit azzal, hogy itthon kell ülnöm. Én tajtékozom, én vagyok Mokány Berci maradéka, én vagyok már e földön boldog lelki-
 szegény.

Én vagyok, aki soha ki sem húztam lábamat az országból.

Sejtelmem sincs az európai műveltségről.

Már most állítsuk a Bóka-féle cikket Dobossy cikke mellé. Vájjon szükséges-e levonnunk a következtetéseket? Ha Dobossy itt írta volna cikkét, Budapesten, nyilván Mokány Berci, parlagi bugris, tajtékozó pedagógus, Európa szenvedésein kéjelgő boldog lelki-
 szegény lett volna. Attól a lesújtó ítélettől, amit Bóka oly példaszerű stílus-

ban mond ki árva fejemre, csak az menti meg Dobossyt, hogy Parisban tartózkodik s így megfelel sznobjaink legfőbb követelményének: hivatkozz franciaországi, angliai tapasztalataidra, még jobb, ha hangulataidra hivatkozol. (Észak-, vagy Keleteurópára hivatkozni silány dolog.) Hogy a franciák most ugyanazt cselekszik, amit mi néhányan húsz év óta cselekszünk? Ugyanazt az eszményt tűzik maguk elé, mint mi tűztünk? Igen, csodálatos, ájulnivalóan fenséges és mély dolog! Hiszen — nem magyar.